

ASES
IV. INTERNATIONAL
GELENEKTEN GELECEĞE
SCIENTIFIC STUDIES

CONFERENCE BOOK

EDITOR: ASSOC. PROF. HUSEYİN BOZ

**ASES IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE
SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS**

MAY 30-31, 2025

**KYRGYZSTAN-TURKIYE MANAS UNIVERSITY,
KYRGYZSTAN**

EDITOR: ASSOC. PROF. HUSEYİN BOZ

COPYRIGHT © 2025

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

**ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED,
DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING
PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS,
WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE
CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER
NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS
ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY
THE PUBLISHING ETHICS RULES.**

ASES PUBLICATIONS – 2025©

LICENCE KEY: 2022/ 63715

30.06.2025

ISBN: 978-625-96918-9-3

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

**ASES IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC
STUDIES CONGRESS**

DATE AND PLACE

May 30-31, 2025

KYRGYZSTAN-TURKIYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Mustafa TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Cengiz SAHIN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY ((TURKIYE))

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALIYEVA GULFERA GARİPOVNA

HONORARY MEMBER OF THE EDUCATION CENTER OF THE MINISTRY OF PUBLIC
EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. ESHMUKHAMEDOVA MARYAM MALIKOVNA

TASHKENT STATE UNIVERSITY OF EASTERN STUDIES (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. Cihan BAYINDIRLI

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. Cavidan GUL VARIS

ADIIYAMAN UNIVERSITY ((TURKIYE))

Assoc. Prof. Hüseyin BOZ

ATATURK UNIVERSITY ((TURKIYE))

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

(AZERBAIJAN)

COORDINATOR

Dr. Gulshat SHAIKENOVA

KH. DOSMUKHAMEDOV ATYRAU STATE UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. ADNAN UNALAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. AHMET VECDI CAN

INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. Ahmet FEYZI

ANKARA MUSIC AND FINE ARTS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ATILLA DOL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Barış KARAELEMA

ANKARA MUSIC AND FINE ARTS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA IRON

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. BERRABAH HAMZA MADJID

UNIVERSITY OF RELIZANE (ALGERIA)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITE IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. BULENT KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Cengiz SENGUL

AKDENIS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN

UNIVERSITI TUN HUSSEIN ONN (MALAYSIA)

Prof. Dr. Dünder YENER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

Zagreb University (CROATIA)

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

LEFKE EUROPEAN UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. ELVAN YALCINKAYA

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ERKAN GOKSU

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FAIH BASBUG

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH DUMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Fevzi KASAP

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. GOKÇE YUKSELEN PELER

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. GURER GULSEVIN

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HAKKI ÇİFTÇİ

ÇUKUROVA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HALİS ADNAN ARSLANTAS

ESKİSEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Haluk ZULFİKAR

İSTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASAN AKGÜL

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARİOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SUMBULLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. IBRAHIM ORUN

AKSARAY UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. IBRAHIM OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Karim MIRZAEI

TABRİZ ISLAMIC ARTS UNIVERSITY (Iran)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. MANOLE COJOCARU

TITU MAIORESCU UNIVERSITY (ROMANIA)

Prof. Dr. MEHTAP AYDINER UYGUN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET GUNGORR

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MIKAIL MAHARRAMOV

LANKARAN STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOGUS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUHITTIN YILMAZ

SINOP UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA KARATEPE

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY(SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NAILE BILGILI

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. NAZIM IBRAHIM USKP

KRIL METODI UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Necati DEMIR

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTUGAL)

Prof. Dr. Salimakhon RUSTAMIY

ORIENTAL UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. SELAHATTİN AVSAROĞLU

NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. Süreyya TEMEL

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURHAN ÇETİN

GAZİ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURGUT BAYRAMOĞLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURKAN ERDOĞAN

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. UĞUR BÜYÜK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKYA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. VALIYEVA GULFERA GARİPOVNA

HONORARY MEMBER OF THE EDUCATION CENTER OF THE MINISTRY OF PUBLIC
EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKIN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. YUKSEL KAPLAN

NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI KURNAZ

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. A. Bahadır DARI

Yalova University (TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAS

NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SIVAS REPUBLIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHU TANERI

NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Aydın ZOR

Assoc. Prof. HATICE OZDEMİR

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Faik ELEKBER

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARİPOVA

BASHKORT HUMAN SCIENCES INSTITUTE (RUSSIA)

Assoc. Prof. Gulnaz SATTAROVA

Uzbekistan Academy of Literature and Folklore Sciences (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HUSEYİN BOZ

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Lidiya ABUBAKIROVA M.

AKMULLA STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. MAHMUT ALKAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MAHMUT CİTİL

GAZİ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Marlan NEGİZBAYEVA

EL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGİR

ABDUL WALI KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NIZAMULMULK GUNES

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. RAZIM MƏMMƏDOV

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGY STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Sadrettin YUKSEL

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Sinan KOPUZLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SOHRƏT MƏMMƏDOVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Tahir SAHBAZOV

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARVEST (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINE)

Assoc. Prof. Yıldız SADETTİN

BAGHDAD UNIVERSITY (IRAQ)

Assoc. Prof. Zafer LAHİMLER

ATATURK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Zoya Nikolaevna KIRILLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assist Prof. AHMET AYTAC

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. ALDEMİR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS(BRAZIL)

Assist Prof. CEBRAİL TURNA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. DR. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CÓRDOBA (SPAIN)

Assist Prof. Emrullah BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. ERSEF AKMESE

BATMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Assist Prof. Imran UZUN

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SAUDI ARABIA)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

TOP-TECH AL INSTITUTE OF TECHNOLOGIES (PAKISTAN)

Assist. Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERI

UNIVERSITY OF PRISTINA (KOSOVO)

Assist. Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCUYIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assist Prof. Perizat ERTEYAVA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. SERHAT ERDEM

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Ahmet AKALIN

RADIO AND TELEVISION SUPERIOR BOARD (TURKIYE)

Dr. Damelia SADYKOVA

KAZAKHSTAN STATE GIRLS PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. DURDANƏ ƏLİYEVƏ

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAKHSTAN NATIONAL GIRLS PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. GUNAY MƏHƏRRƏMOVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. JALƏ SƏMƏDOVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. Özgür YILMAZKOL

TURKISH RADIO TELEVISION CORPORATION (TURKIYE)

Dr. SAMİRƏ BABAYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. YASƏMƏN BABAYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. Züleyha ZOR

AKDENIS UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. XALIDƏ MUSAYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL STATE UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Turizm Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-29747317-100-2500151632
Konu : Düzenleme Kurulunda
Akademisyen Temsilcisi Olarak
Görev Alma Talebi

07.05.2025

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : 05.05.2025 tarihli ve E-39265258000-2500148046 sayılı belge.

Bölümünüz öğretim üyelerinden Doç.Dr. Hüseyin BOZ'un; Ases (*Academy of Scientific and Educational Studies*) tarafından düzenlenecek olan Kongrelerin Düzenleme Kuruluna, Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarih ve 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "*Diğer uluslararası/ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur.*" maddesi gereğince akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmesi Dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Gökalp Nuri SELÇUK
Dekan

Dağıtım:
Gereği:
Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Başkanlığına
Sayın Doç.Dr. Hüseyin BOZ

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 3f6efb64-d814-4a4e-9b2a-48834c9ebe70
Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi 25240 Erzurum
Tel: +90 442 2315187
Elektronik Ağ: <http://www.atauni.edu.tr/#!birim=turizm-fakultesi>
Kep Adresi: atauni@hs01.kep.tr

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ataturk-universitesi-ebys>

Bilgi: Turgay DİNÇ
Faks: +90 442 2315348
E-Posta: turizmfak@atauni.edu.tr

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-145

30.06.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 30-31 Mayıs 2025 tarihleri arasında Kırgızistan'da düzenlenen Ases IV. International Gelenekten Geleceğe Scientific Studies Congress'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 41,46 'sı Türkiyeden ve %58,54'u yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 41

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 17

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 24

Katılımcı ülke sayısı: 8 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (16 bildiri), Pakistan (1 Bildiri), İtalya (1 Bildiri), Fas (1 Bildiri), Özbekistan (3 Bildiri), Kazakistan (1 bildiri), Rusya (1 Bildiri),

Gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Lokman ZOR
Düzenleme Kurulu Başkanı

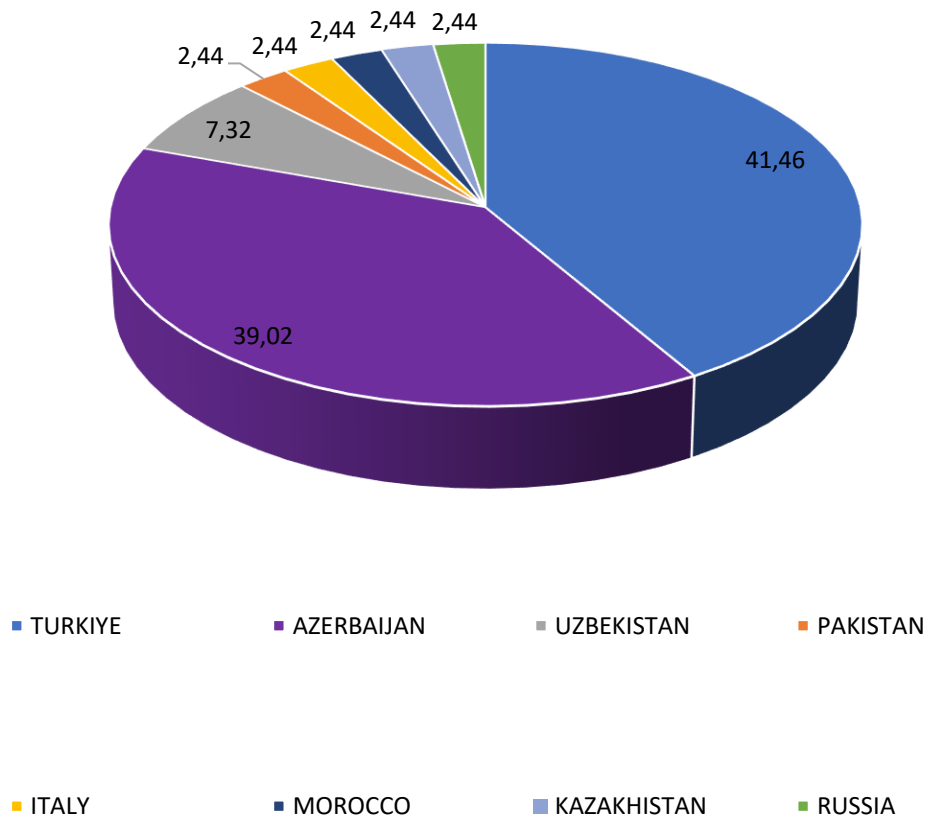
IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	17	41,46%
AZERBAIJAN	16	39,02%
UZBEKISTAN	3	7,32%
PAKISTAN	1	2,44%
ITALY	1	2,44%
MOROCCO	1	2,44%
KAZAKHISTAN	1	2,44%
RUSSIA	1	2,44%
TOTAL	41	100%

**IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE STATISTICS**

**IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN
GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS**

**MAY 30-31, 2025,
KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY,
KYRGYZSTAN**

**ONLINE
CONFERENCE PROGRAM**

IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE PROGRAM

31.05.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (Türkiye Time)
HALL: 1 / G1 MODERATOR
Res. Assist. Deniz DEDE

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Merve OLU Assoc. Prof. Hicran Özlem ILGIN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	SELF AND IDENTITY ON THE DIGITAL STAGE: AN EVALUATION ON UNIVERSITY STUDENTS
Egemen TANRINIAN Assoc. Prof. Hicran Özlem ILGIN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	A STUDY ON DOOMSCROLLING BEHAVIOR AMONG UNIVERSITY STUDENTS
Res. Assist. Deniz DEDE	Marmara Üniversitesi	ZELENSKY'S PERSONAL DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIA- UKRAINE WAR AND THE ROLE OF LEADER-TO-LEADER RELATIONS IN FOREIGN POLICY
Sinem USLU	Ordu Üniversitesi	LIMITED SPACE, UNLIMITED DRAMA: THE SPATIAL AESTHETICS OF 12 ANGRY MEN
Gülten Sena TAŞAR Merve Nur ÖZKAN İbrahim Serdar KIZILTEPE Prof. Dr. Tezcan KARTAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	PRESERVICE SCIENCE TEACHERS' INTENTION TO USE VIRTUAL LABORATORIES
Gülten Sena TAŞAR Merve BAYIRDÜZ İbrahim Serdar KIZILTEPE Prof. Dr. Tezcan KARTAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	EXAMINING THE EFFECT OF PHYSICS II EXPERIMENTS ON PRESERVICE TEACHERS' EPISTEMOLOGICAL BELIEFS
Dr. Kerim ÜNAL Jelena RATTIK Pelin PINAR ÖZ Alicja SNOCH Patricia BLANCO LOPEZ Claudia BARATA Ludmila ZADOROZHNYA	Mersin Üniversitesi	GAME-BASED FOREIGN LANGUAGE EDUCATION IN EARLY CHILDHOOD: A TRANSNATIONAL APPROACH
Aydan MALİKOVA Assoc. Prof. Meltem ANAFARTA ŞENDAĞ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	ALCOHOL USE AFTER BARIATRIC SURGERY: A REVIEW OF CLINICAL AND PSYCHOSOCIAL RISKS
BASMAH FATHULLAH ABDULQADİR HAMAD Assoc. Prof. MUSTAFA HAYRİ KOZANOĞLU	Altınbaş Üniversitesi	CRYPTOCURRENCY AND ECONOMIC SECURITY IN LIBYA: NAVIGATING RISKS AND OPPORTUNITIES

IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE PROGRAM

31.05.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (Türkiye Time)
HALL: 1 / G2 MODERATOR
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	BUILDING A LEARNING ENVIRONMENT IN TEACHING FINE ARTS
SEVİNC MAHMUDAĞA QIZI BABAXANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	STAGES OF DEVELOPMENT OF 20TH CENTURY JAPANESE ART
RƏSMİYYƏ NƏRİMAN QIZI MAHMUDOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	BASIC AND MIXED COLORS IN FINE ART
MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ YAZI TƏLİMİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ YOLLARI
ARZU KARİMOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ANALYSIS OF LITERARY TEXTS IN MOTHER LANGUAGE LESSONS AND IMPACT ON LANGUAGE TEACHING
Lale MUSAYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	PROJECT METHOD AND ITS EFFECTIVENESS IN TEACHING THE AZERBAIJANI LANGUAGE
Dr. SEVİNC TOFİQ QIZI VƏLİYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	EĞİTİMDE GÖRÜNMEYEN KÖPRÜLER: ÖĞRETMENİN AİLE DEĞERLERİ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ
ORUCOVA NURCAHAN RASİM QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PABLO PİKASSO
БАКИРОВ БЕГЗОД МАШРАББОВЕВИЧ	Ўзбекистон халқаро ислом академияси	МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ ИЛМ САФАРЛАРИ ВА АСАРЛАРИ
Assoc. Prof. Пирниязова Наталья Васильевна	Каракалпакского государственного университета	FORMATION OF ATTENTION THROUGH TRAINING IN A STUDENT AUDIENCE
Гулжанат БИРИМЖАРОВА	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi	EXISTENTIALISM IN T. ABDİK'S SHORT STORY "ON KOL" ("THE RIGHT HAND")

IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE PROGRAM

31.05.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (Türkiye Time)
HALL: 1 / G3 MODERATOR
Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. ELMAN QULİYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TURKISH MYSTICAL POETRY
Assoc. Prof. Meleyke MEMMEDOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	POSTPARTUM PROTECTIVE RITUALS IN THE FOLK CULTURES OF AZERBAIJAN, AND GAGAUZIA: PRACTICES AGAINST KIRKBASMA AND ALBASMA
Assoc. Prof. Ulduz Farhad KAHRAMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DETAIL AS A POETIC MEANS THAT REVEALS THE INNER WORLD OF IMAGES
Aynur BADALOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN “HEYDƏRBABAYA SALAM” POEMASINDA MİLLİ KİMLİK VƏ POETİK YADDAŞ
Abdullayeva Səminə Sabir	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TƏCAVÜZƏ UĞRAYAN AZƏRBAYCAN YER ADLARI
Dr. GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEV) SALEH	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	KLASSİK ŞƏRQ POEZİYASINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏZAHÜRÜ: NƏSİMİ, QAZİ BÜRHANƏDDİN, HƏSƏNOĞLU VƏ ƏLİ ŞİR NƏVAINİN YARADICILLIĞI ƏSASINDA
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THEME AND IDEA FEATURES OF M. FIZULI'S CREATIVITY
Prof. Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MUHAMMAD AMANI'S POEMS OF ARUZ
ALLAMBERGENOVA PERKHAN KUDAYBERGENOVNA	Özbekistan gazeteciliği ve kitle iletişim üniversitesi	BÖLGESEL TV KANALLARINDA YAKINSAMA SÜREÇLERİ

IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE PROGRAM

31.05.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (Türkiye Time)
HALL: 1 / G4 MODERATOR
Assoc. Prof. Esin GÜLLÜ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Burcu ŞEŞEOĞULLARI BARS Assist. Prof. Mustafa TUNÇ	Fırat Üniversitesi	LEED CRITERIA APPLICATION WITHIN THE SCOPE OF INTEGRATED SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT: THE CASE OF GARZAN BASIN
Zeynep Aybüke SAÇLI Prof. Dr. C. Nakış KARAMAĞARALI	Gazi Üniversitesi	AN ANALYSIS OF 18TH CENTURY OTTOMAN URBAN KHANS THROUGH THE SPACE SYNTAX METHOD
Aslıhan KIZILYAR Büşra SAATÇİ İZCİ Prof. Dr. Hicran Hanım HALAÇ	Eskişehir Teknik Üniversitesi	RE-FUNCTIONALIZATION OF OTTOMAN IMARETS AND THE SUSTAINABILITY OF CULTURAL HERITAGE
Res. Assist. Yasemin DEMİREL ŞEN Prof. Dr. Hicran Hanım HALAÇ	Afyon Kocatepe Üniversitesi Eskişehir Teknik Üniversitesi	EVALUATION OF UNESCO GASTRONOMY CITY AFYONKARAHISAR AS A GASTRONOMY TOURISM DESTINATION
SEVDA KABAK Prof. Dr. ÜLKÜ POLAT	Gazi Üniversitesi	KORONER ARTER HASTALARINDA TELE SAĞLIK VE HEMŞİRELİK
Merve GÖL	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	ETİK VE SAĞLIK PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ
SEVDA KABAK Prof. Dr. ÜLKÜ POLAT	Gazi Üniversitesi	KORONER ARTER HASTALARINDA SAĞLIK OKURYAZARLIĞI VE HEMŞİRELİK: DERLEME ÇALIŞMASI

IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE PROGRAM

31.05.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (Türkiye Time)
HALL: 1 / G5 MODERATOR
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH MOHAMMED BOUDCHICH ADIL ZEROUALI AMRI	Moulay Ismail University	DIFFERENCES BETWEEN DIDACTICIAN AND PEDAGOGUE
FEDOTOVA POLİNA DMİTRİEVNA KİSELEVA MARIANNA VLADİMİROVNA	Russian State University A.N. Kosygin (Technologies. Design. Art)	DEVELOPMENT OF TECHNICAL DOCUMENTATION FOR FANCY CLOTHES USING THE EXAMPLE OF A TAPESTRY BOLERO
LUBİQA BASHİR SAWAİRA ALTAF Prof. Dr. NASİR RASOOL	Government College University Faisalabad	COMBATING ANTIBIOTIC RESISTANCE: DESIGN, SYNTHESIS, AND MOLECULAR INSIGHTS OF BUTYL 2-BROMOISONICOTINATE DERIVATIVES AGAINST ESBL-PRODUCING E. COLI AND MRSA
S. LEPORALE M. CİANFRİGLİA R. MORAMARCO V. MARTİNİ C. MAROCCO C. BRAMUCCİ F. SESTİTO R. REDA L. TESTARELLİ T. TESTORİ G. PERROTTİ	Sapienza University of Rome Bio-Medico Campus University Hospital IRCCS Istituto Ortopedico Galeazzi, University of Milan, University of Michigan	RADIATION-FREE IMAGING FOR SOFT TISSUE: AN ALTERNATIVE TO CBCT VOLUME RENDERING.

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Merve OLU Hicran Özlem ILGIN	SELF AND IDENTITY ON THE DIGITAL STAGE: AN EVALUATION ON UNIVERSITY STUDENTS	1
Egemen TANRINIAN Hicran Özlem ILGIN	A STUDY ON DOOMSCROLLING BEHAVIOR AMONG UNIVERSITY STUDENTS	21
Deniz DEDE	ZELENSKY'S PERSONAL DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR AND THE ROLE OF LEADER-TO-LEADER RELATIONS IN FOREIGN POLICY	32
Sinem USLU	LIMITED SPACE, UNLIMITED DRAMA: THE SPATIAL AESTHETICS OF 12 ANGRY MEN	34
Gülten Sena TAŞAR Merve Nur ÖZKAN İbrahim Serdar KIZILTEPE Tezcan KARTAL	PRESERVICE SCIENCE TEACHERS' INTENTION TO USE VIRTUAL LABORATORIES	47
Gülten Sena TAŞAR Merve BAYIRDÜZ İbrahim Serdar KIZILTEPE Tezcan KARTAL	EXAMINING THE EFFECT OF PHYSICS II EXPERIMENTS ON PRESERVICE TEACHERS' EPISTEMOLOGICAL BELIEFS	59
Kerim ÜNAL Jelena RATTIK Pelin PINAR ÖZ Alicja SNOCH Patricia BLANCO LOPEZ Claudia BARATA Ludmila ZADOROZHNYA	GAME-BASED FOREIGN LANGUAGE EDUCATION IN EARLY CHILDHOOD: A TRANSNATIONAL APPROACH	69
Aydan MALİKOVA Meltem ANAFARTA ŞENDAĞ	ALCOHOL USE AFTER BARIATRIC SURGERY: A REVIEW OF CLINICAL AND PSYCHOSOCIAL RISKS	71
BASMAH FATHULLAH ABDULQADİR HAMAD MUSTAFA HAYRİ KOZANOĞLU	CRYPTOCURRENCY AND ECONOMIC SECURITY IN LIBYA: NAVIGATING RISKS AND OPPORTUNITIES	73
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	BUILDING A LEARNING ENVIRONMENT IN TEACHING FINE ARTS	74
SEVİNC MAHMUDAĞA QIZI BABAXANOVA	STAGES OF DEVELOPMENT OF 20TH CENTURY JAPANESE ART	75
RƏSMİYYƏ NƏRİMAN QIZI MAHMUDOVA	BASIC AND MIXED COLORS IN FINE ART	81
MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ YAZI TƏLİMİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ YOLLARI	84
ARZU KARİMOVA	ANALYSIS OF LITERARY TEXTS IN MOTHER LANGUAGE LESSONS AND IMPACT ON LANGUAGE TEACHING	91

Lale MUSAYEVA	PROJECT METHOD AND ITS EFFECTIVENESS IN TEACHING THE AZERBAIJANI LANGUAGE	95
SEVİNC TOFİQ QIZI VƏLİYEVA	EĞİTİMDE GÖRÜNMEYEN KÖPRÜLER: ÖĞRETMENİN AİLE DEĞERLERİ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ	97
ORUCOVA NURCAHAN RASİM QIZI	PABLO PİKASSO	99
БАКИРОВ БЕГЗОД МАШРАББОВЕВИЧ	МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ ИЛМ САФАРЛАРИ ВА АСАРЛАРИ	102
Пирниязова Наталья Васильевна	FORMATION OF ATTENTION THROUGH TRAINING IN A STUDENT AUDIENCE	106
Гулжанат БИРИМЖАРОВА	EXISTENTIALISM IN T. ABDİK'S SHORT STORY "ON KOL" ("THE RIGHT HAND")	111
ELMAN QULİYEV	TURKISH MYSTICAL POETRY	117
Meleyke MEMMEDOVA	POSTPARTUM PROTECTIVE RITUALS IN THE FOLK CULTURES OF AZERBAIJAN, AND GAGAUZIA: PRACTICES AGAINST KIRKBASMA AND ALBASMA	122
Ulduz Farhad KAHRAMANOVA	DETAIL AS A POETIC MEANS THAT REVEALS THE INNER WORLD OF IMAGES	140
Aynur BADALOVA	MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN “HEYDƏRBABAYA SALAM” POEMASINDA MİLLİ KİMLİK VƏ POETİK YADDAŞ	143
Abdullayeva Səminə Sabir	TƏCAVÜZƏ UĞRAYAN AZƏRBAYCAN YER ADLARI	146
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	KLASSİK ŞƏRQ POEZİYASINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏZAHÜRÜ: NƏSİMİ, QAZİ BÜRHANƏDDİN, HƏSƏNOĞLU VƏ ƏLİ ŞİR NƏVAİNİN YARADICILLIĞI ƏSASINDA	150
Ulker BAHSIYEVA	THEME AND IDEA FEATURES OF M. FIZULI'S CREATIVITY	154
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	MUHAMMAD AMANI'S POEMS OF ARUZ	158
ALLAMBERGENOVA PERKHAN KUDAYBERGENOVNA	BÖLGESEL TV KANALLARINDA YAKINSAMA SÜREÇLERİ	168
Burcu ŞEŞEOĞULLARI BARS Mustafa TUNÇ	LEED CRITERIA APPLICATION WITHIN THE SCOPE OF INTEGRATED SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT: THE CASE OF GARZAN BASIN	171
Zeynep Aybüke SAÇLI	AN ANALYSIS OF 18TH CENTURY	173

C. Nakış KARAMAĞARALI	OTTOMAN URBAN KHANS THROUGH THE SPACE SYNTAX METHOD	
Ashhan KIZILYAR Büşra SAATÇI İZCİ Hicran Hanım HALAÇ	RE-FUNCTIONALIZATION OF OTTOMAN IMARETS AND THE SUSTAINABILITY OF CULTURAL HERITAGE	175
Yasemin DEMİREL ŞEN Hicran Hanım HALAÇ	EVALUATION OF UNESCO GASTRONOMY CITY AFYONKARAHISAR AS A GASTRONOMY TOURISM DESTINATION	192
SEVDA KABAK ÜLKÜ POLAT	KORONER ARTER HASTALARINDA TELE SAĞLIK VE HEMŞİRELİK	203
Merve GÖL	ETİK VE SAĞLIK PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ	205
SEVDA KABAK ÜLKÜ POLAT	KORONER ARTER HASTALARINDA SAĞLIK OKURYAZARLIĞI VE HEMŞİRELİK: DERLEME ÇALIŞMASI	206
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH MOHAMMED BOUDCHICH ADIL ZEROUALI AMRI	DIFFERENCES BETWEEN DIDACTICIAN AND PEDAGOGUE	208
FEDOTOVA POLINA DMITRIEVNA KISELEVA MARIANNA VLADIMIROVNA	DEVELOPMENT OF TECHNICAL DOCUMENTATION FOR FANCY CLOTHES USING THE EXAMPLE OF A TAPESTRY BOLERO	209
LUBİQA BASHİR SAWAİRA ALTAF NASİR RASOOL	COMBATING ANTIBIOTIC RESISTANCE: DESIGN, SYNTHESIS, AND MOLECULAR INSIGHTS OF BUTYL 2-BROMOISONICOTINATE DERIVATIVES AGAINST ESBL-PRODUCING E. COLI AND MRSA	211
S. LEPORALE M. CİANFRIGLIA R. MORAMARCO V. MARTİNİ C. MAROCCO C. BRAMUCCI F. SESTİTO R. REDA L. TESTARELLİ T. TESTORİ G. PERROTTİ	RADIATION-FREE IMAGING FOR SOFT TISSUE: AN ALTERNATIVE TO CBCT VOLUME RENDERING.	212

SELF AND IDENTITY ON THE DIGITAL STAGE: AN EVALUATION ON
UNIVERSITY STUDENTS

DİJİTAL SAHNEDE BENLİK VE KİMLİK; ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Merve Olu¹, Doç. Dr. Hicran Özlem Ilgın²

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi <https://orcid.org/0009-0006-2293-6485>

²Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi <https://orcid.org/0000-0002-0549-0710>

ÖZET

Sosyal medya günümüzde kimlik inşası ve benlik sunumu süreçlerinde kullanıcılar için yeni bir “sahne” haline gelmiştir. Bireyler bu platformlar aracılığıyla hem kendilerini ifade etmekte hem de diğer bireylerin algılarını yönlendirmektedirler. Kimlik inşası bireyin kendine dair algısı ve toplumsal beklentiler arasında kurulan etkileşimli bir süreçtir. Bu süreç sosyal medya platformlarının görsellik ve geri bildirim özellikleri ile daha görünür hale gelmektedir. Benlik sunumu ise bireylerin sosyal ortamlarda belirli roller üstlenerek, diğer bireylere yönelik planlı bir imaj sunma süreçleridir. Bu, sosyal ortamlar teknoloji ile kendine yeni yerler edinmiştir ve bunun başında sosyal medya gelir. Bireyler benliklerini günümüz dünyasında sosyal medya aracılığıyla sunmaktadır. Kullanıcılar sosyal medyanın beğeni, yorum ve takip gibi etkileşim unsurlarını dikkate alarak, kendilerine dair hangi yönleri öne çıkarmak istediklerine karar vermektedirler. Goffman benlik sunumunu bireylerin günlük yaşamda bir tiyatro sahnesinde yer alıyormuşçasına roller sergileyerek kendilerini ifade ettikleri bir süreç olarak tanımlar. Goffman’ın tanımı ele alınırsa bu tiyatro sahnesi artık sosyal medya hesapları olarak düşünülebilir. Goffman’ın kuramı çerçevesinde ele alınan bu çalışmada amaç Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencilerinin dijital kimlik inşa süreçlerini analiz ederek, sosyal medyada benliklerini nasıl sunduklarını, gerçek benlikleri ve dijital temsilleri arasındaki bağı saptamaktır. Bu bağlamda 210 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencisine anket uygulanmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler öğrencilerin sosyal medyada paylaşım yaparken kendi benliklerine sadık kalarak doğal ve içten paylaşım yaptıklarını, sahte ya da idealize edilmiş benlik oluşturma çabası içinde olmadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca öğrenciler, sosyal medya platformlarını kendi inanç ve ilkelerini paylaşabilecekleri bir alan olarak görmektedirler. Sonuç olarak Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencileri sosyal medyayı rol yapmaları gereken bir sahne olarak değil, kendi benliklerini ve fikirlerini içten, samimi sunabilecekleri bir alan olarak görmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Benlik Sunumu, Kimlik İnşası, Sosyal Medya, Dijital Kimlik

ABSTRACT

Social media has become a new “stage” for users in the processes of identity construction and self-presentation. Through these platforms, individuals not only express themselves but also shape the perceptions of others. Identity construction is an interactive process that emerges between an individual’s self-perception and societal expectations. This process becomes more visible with the visual and feedback-oriented features of social media platforms. Self-presentation refers to the process through which individuals assume specific roles in social

settings and present a carefully constructed image to others. With technological advancements, these social settings have acquired new spaces, primarily led by social media. Today, individuals present their selves through digital platforms by strategically highlighting certain aspects of their identity based on elements such as likes, comments, and followers. Goffman defines self-presentation as a process in which individuals behave as if they are performing on a theatrical stage in everyday life. From this perspective, social media accounts can be regarded as the modern-day stage for such performances. Within the framework of Goffman's theory, this study aims to analyze the digital identity construction processes of students at Çanakkale Onsekiz Mart University and to determine the relationship between their real and digital selves. In this context, a questionnaire was conducted with 210 university students. The findings indicate that students tend to remain authentic in their social media posts, avoiding the creation of artificial or idealized identities. Furthermore, the students perceive social media platforms as spaces where they can share their beliefs and values. Ultimately, the results show that these students regard social media not as a stage for role-playing, but as a space where they can present their true selves and express their thoughts sincerely.

Keywords: *Self-Presentation, Identity Construction, Social Media, Digital identity*

GİRİŞ

Dijitalleşme süreci, bireylerin sosyal yaşamlarını ve kimlik inşa biçimlerini dönüştürmüştür. Dijitalleşmenin getirisi olan soyut mekanlar yeni kimlik üretimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır ve bireyler gerçekleştiremediği kimliklerin inşasını bu ortamlarda gerçekleştirme imkanı bulmuştur (Meder & Ada, 2022: 406). Bu dönüşümün en net ve görünür olduğu alanların başında sosyal medya gelir. Sosyal medya bu bağlamıyla bireyleri aktif bir iletişim sürecine dahil ederek kullanıcılara hız, zaman ve mekan konusunda avantaj sağlamıştır (Demirel & Karanfiloğlu, 2020: 239). Sosyal medya platformları, kullanıcıların sadece bilgiye erişimini kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda kendilerini ifade ettikleri, benliklerini sundukları ve başkalarının algısını yönlendirdikleri bir sahne işlevi görmeye başlamıştır. Kimlik inşası, bireyin hem kendine hem de topluma yönelik oluşturduğu anlamlarla şekillenen stratejik bir süreçtir. Bireyler dijital medya sayesinde kendi kimliğini öznel görüşüyle aktardığı profiller oluşturmaktadırlar ve yaşam tarzlarını sergilmektedirler (Tokgöz Bakırlıoğlu, 2013: 1049). Bu süreçte, bireyin sosyal medya üzerindeki aktiviteleri, dijital benlik sunumunun bir parçası olarak önem kazanmaktadır. Nitekim bireyler, sosyal medyada sergiledikleri benlikleriyle sadece kendilerini değil, aynı zamanda nasıl algılanmak istediklerini de şekillendirmektedirler.

Bireyler, bulunduğu toplum içinde yer aldığı sosyal çevrelerde varlığını sürdürebilmek için benliğini geliştirme çabası içine girmektedir çünkü benlik bireylerin kendilerini ifade etmeleri noktasında önemli bir araçtır (Çavuşoğlu, 2025: 57). Bu ifade biçimi yalnızca bireyin iç dünyasıyla değil, aynı zamanda toplumsal beklenti ve toplumsal rollerle de yakından ilişkilidir. Birey benliğin ihtiyaç duyduğu kabullenme eğilimi ile yeni etkileşim koşulları oluşturmaktadır (Yalçı, 2022: 142). Bu bağlamda bireyler, kendini hem içsel tutarlılıkla ifade etme hem de sosyal çevresinden onay alma amacı içerisinde sunum stratejileri geliştirmektedir. Özellikle dijital platformların yaygınlaşmasıyla bu stratejiler daha görünür ve planlı hale gelmiştir.

Sosyal medyada bireyler, beğeni, yorum ve takip gibi araçlarla başkalarının değerlendirmelerine açık hale gelmektedir. Bu durum, sanal ortamlarda kullanıcıların “gerçek” benlikleri ile “dijital” temsilleri arasında nasıl bir ilişki kurdukları sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çalışmada sosyal medyanın bireylerin benlik sunumu ve kimlik inşa süreçlerindeki rolü Erving Goffman'ın “Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu” kuramı

çerçevesinde ele alınmakta ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencileri üzerinden değerlendirilmektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Goffman (1959), tiyatro sahnesinde rollerini sergileyen oyuncular gibi insanların da gündelik hayatında benliklerini kendilerine ait rollerle gerçekleştirdiğini savunur (Cesur & Dil, 2018: 35). Ona göre bireyler, sosyal etkileşimler sırasında izleyiciler üzerinde istedikleri yönde bir izlenim bırakmak amacıyla çeşitli performanslar sergilemektedirler. Goffman performans kavramını bir kişinin kendisini izleyenlere ve üzerinde etki sahibi olduğu bireylere yönelik gerçekleştirdiği davranışlar olarak açıklar ve kişi bu davranışlarda bulunurken, kendini izleyenlere yönelik arzu ettiği yönde algı oluşturmaya ister (Uçar, 2015: 313). Bu bağlamda benliği sabit ve içkin bir yapıdan ziyade, sosyal etkileşimlerle şekillenen ve sergilenen bir performans olarak görür.

Ona göre benlik, kişinin kendine yönelik kanıları ve kendini kavrayış tarzıdır, İnsanlar karşıdaki insanlara güzel görünmek ve iyi izlenim bırakmak için belirli davranışlar sergilerler bu durum izlenim yönetimi ya da benlik sunumu olarak adlandırılır (Zengin, 2021: 67). Bu süreçte sergilenen davranışlar, bireyin içinde bulunduğu sosyal duruma, karşıdaki kişilere ve beklentilere göre biçimlenir. Goffman, bu sunumu “ön sahne” ve “arka sahne” şeklinde ikiye ayırır. Ön sahnede birey, toplumun kabul gören norm ve beklentilerine uygun bir imaj sergilerken; arka sahnede, bu sunumdan bağımsız, daha samimi ve kontrolsüz bir benlik sergileyebilir. Bu ayrım, bireyin sosyal yaşamda izlenim yönetimi stratejilerini nasıl kullandığını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Günümüzde ise bireylerin bu sahneye çıkış alanı büyük ölçüde dijital ortamlara, özellikle sosyal medya platformlarına kaymıştır. Sosyal medya, bireylerin benliklerini hem inşa ettikleri hem de başkalarına sundukları yeni bir sahne haline gelmiş; böylece Goffman’ın kuramı dijital kimlik bağlamında yeniden anlam kazanmıştır. Yeni iletişim ortamlarındaki benlik sunumları, bireylerin kendilerini ne kadar ortaya koydukları ile alakalıdır, bireyler dijital medyadaki benlik sunumlarında gerçek hayattaki benlik sunumlarından farklı olarak sakladıkları ya da kimliklerinin belirli kısımlarının yansıtıldığı bir strateji tercih edebilir (Tosun & Akıncı, 2016: 29). Bu açıdan dijital ortamlar, bireylerin kimliklerini bütüncül biçimde değil, seçici ve denetimli şekilde sundukları, izlenimlerin titizlikle yönetildiği yeni bir sahneye dönüşmüştür.

YÖNTEM

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi, bireylerden sözlü ya da yazılı olarak bilgi almak için yapılır ve yüz yüze, posta, telefon ve internet gibi farklı ortamlarda uygulanabilir (Arıkan, 2018: 98). Günümüzde teknolojik ilerlemelerin geldiği nokta neticesinde anketler genellikle internet üzerinden online şekilde yürütülmektedir. Farklı yeni medya platformları üzerinden geniş kitlelere ulaşılabilen ve bu süreç geleneksel yöntemlere kıyasla daha etkileşimli, pratik bir veri toplama imkanı sağlamaktadır. Anket yöntemine başvurulmasının başlıca nedeni konuya ilişkin deney ve gözlem yapılamıyor olmasıdır (Kavut, 2019: 8). Özellikle doğrudan gözlem yapılamayacak durumlarda, bireylerin düşünce ve tutumlarını öğrenmek amacıyla anket yöntemi kullanılmaktadır. Ayrıca anket yöntemi araştırmacılara zaman ve maliyet açısından avantaj sağlamaktadır.

Makale kapsamında yürütülen anket çalışması üniversite öğrencilerinin sosyal medyada benlik sunumu biçimlerini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencileri (48.234 öğrenci) oluşturmaktadır. Örneklem, kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiş ve toplamda 210 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

öğrencisi araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemiyle araştırmacı, elde etmek istediği verileri en kolay, hızlı ve ekonomik şekilde toplar. Fakat bu örnekleme yönteminin ana kitleyi temsil yeteneğinin zayıf olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir (Haşiloğlu vd., 2015: 20). Bu yöntemin temsil gücünün zayıf olduğunun farkında olunmakla birlikte, çalışmanın daha pratik şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla söz konusu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler kapsamında cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, sosyal medyada geçirdikleri günlük süre ve en çok kullandıkları sosyal medya platformu gibi değişkenler toplanmıştır. Bu değişkenler, katılımcı profilini anlamaya yönelik olarak analiz sürecinde dikkate alınmıştır.

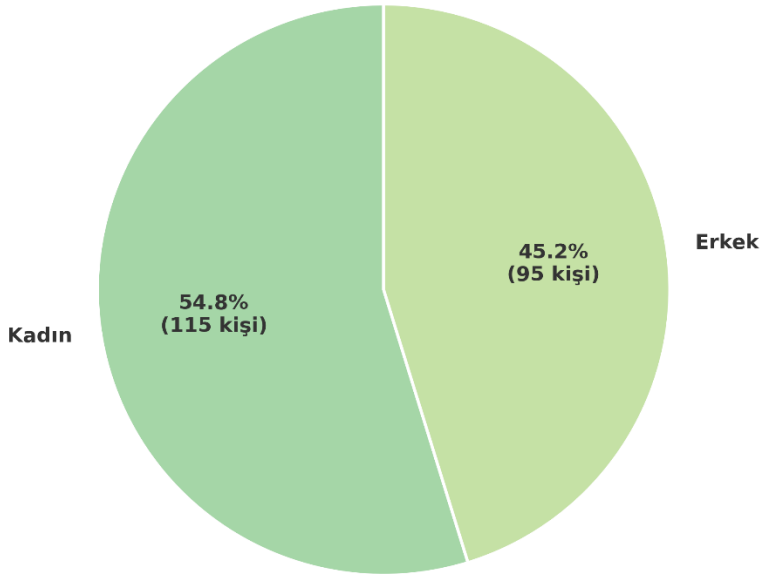
Veri toplama aracı olarak “Sosyal Medyada Benlik Sunumu Ölçeği (SMBSÖ) kullanılmıştır. Ölçek Avcı ve Hazar (2024) tarafından geliştirilen ve geçerlilik-güvenilirlik çalışmaları yapılmış bir araç olup, sosyal medya ortamlarında bireylerin kendilerini nasıl sunduklarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek 12 maddeden oluşmakta ve Likert tipi (1.Kesinlikle Katılmıyorum-5.Kesinlikle Katılıyorum) bir yapıya sahiptir. Likert tipte araştırmaya katılanlardan beş kategoriye göre yanıt vermeleri beklenir “Kesinlikle katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım (Ne katılıyorum ne katılmıyorum)”, “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle katılmıyorum” şeklindedir (Yengin, 2017: 132). Likert tipi derecelendirme ölçekleri, psikolojik özelliği ölçmede, belli konulardaki görüşleri anlamada ve bir davranışın gözlenme sıklığını belirlemede kullanılır (Büyüköztürk, 2005: 6). Bu bağlamda, sosyal medyada benlik sunumu gibi bireysel farkındalık, tutum ve davranışlara dayalı öznel özelliklerin ölçümünde Likert tipi derecelendirme, katılımcıların kendilerini en iyi şekilde ifade etmelerine olanak tanıyarak daha hassas ve geçerli sonuçlar elde edilmesine katkı sunar. Ayrıca ölçeğin alt boyutları ikiye ayrılmaktadır: Gerçek Benlik (madde: 2, 5, 8, 10, 12) ve Sahte Benlik (madde: 1, 3, 4, 6, 7, 9, 11). Katılımcıların verdikleri cevaplar bu temalar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Verilerin analizinde betimsel istatistiklerden yararlanılmış, frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır. Ayrıca çapraz tablolar oluşturularak tematik yorumlamalara zemin hazırlanmıştır. Elde edilen bulgular Erving Goffman’ın *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu* kuramı çerçevesinde ele alınarak, bireylerin sosyal medya üzerindeki benlik inşalarının kuramsal bir bağ ile anlamlandırılması hedeflenmiştir.

BULGULAR

Bu çalışmada “Sosyal Medyada Benlik Sunumu” başlıklı anket çalışması yapılmıştır. Çalışmaya Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencilerinden 210 kişi katılmıştır. Elde edilen veriler grafik ve tablolarla sunulmuştur. İlk beş tablo katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorulan beş sorunun cevaplarını içermektedir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetine göre dağılımı.

Katılımcıların cinsiyetlere göre dağılımı incelendiğinde, ankete katılan öğrencilerin %54,8'ini (115 kişi) kadınların, %45,2'sini (95 kişi) erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Bulgular göz önüne alındığında, araştırmaya kadın öğrencilerin daha fazla ilgi gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş gruplarına göre dağılımı.

Yaş Aralığı	Frekans (n)	Yüzde (%)
18-24	181	%86.2
25-31	27	%12.9
32-38	2	%1.0
39 ve üzeri	0	%0.0
Toplam	210	%100.0

Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun %86,2 (181 kişi) oran ile 18-24 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Öğrencilerin %12,9'u (27 kişi) 25-31 yaş aralığında ve %1'i (2 kişi) ise 32-38 yaş aralığındadır. Araştırma kapsamında 39 ve üzeri yaş grubunu temsil eden herhangi bir öğrenciye ulaşılamamıştır. Bu bulgu, çalışmanın özellikle genç yaştaki ÇOMÜ öğrencilerinin sosyal medya kullanım pratiklerine odaklandığını göstermektedir.

Tablo 3. Araştırmaya katılan öğrencilerin mevcut eğitim kademelerine göre dağılımı.

Eğitim Düzeyi	Frekans (n)	Yüzde (%)
Ön Lisans	38	%18.1
Lisans	145	%69.0
Yüksek Lisans	27	%12.9
Doktora	0	%0.0
Toplam	210	%100.0

Katılımcıların öğrenim gördükleri düzeye göre dağılımı incelendiğinde, öğrencilerin büyük çoğunlukla (%69; 145 kişi) lisans düzeyinde eğitim gördükleri tespit edilmiştir. Sonrasında %18,1 (38 kişi) oran ile ön lisans ve %12,9 (27 kişi) oran ile yüksek lisans düzeyi gelmektedir. Araştırma kapsamında, doktora düzeyinde eğitim gören herhangi bir katılımcıya ulaşılamamıştır.

Tablo 4. Araştırmaya katılan öğrencilerin günlük sosyal medyada geçirdikleri süreye göre dağılımı.

Günlük Sosyal Medya Süresi	Frekans (n)	Yüzde (%)
0-1 Saat	17	%8.1
2-4 Saat	113	%53.8
5 Saat ve Üzeri	80	%38.1
Toplam	210	%100.0

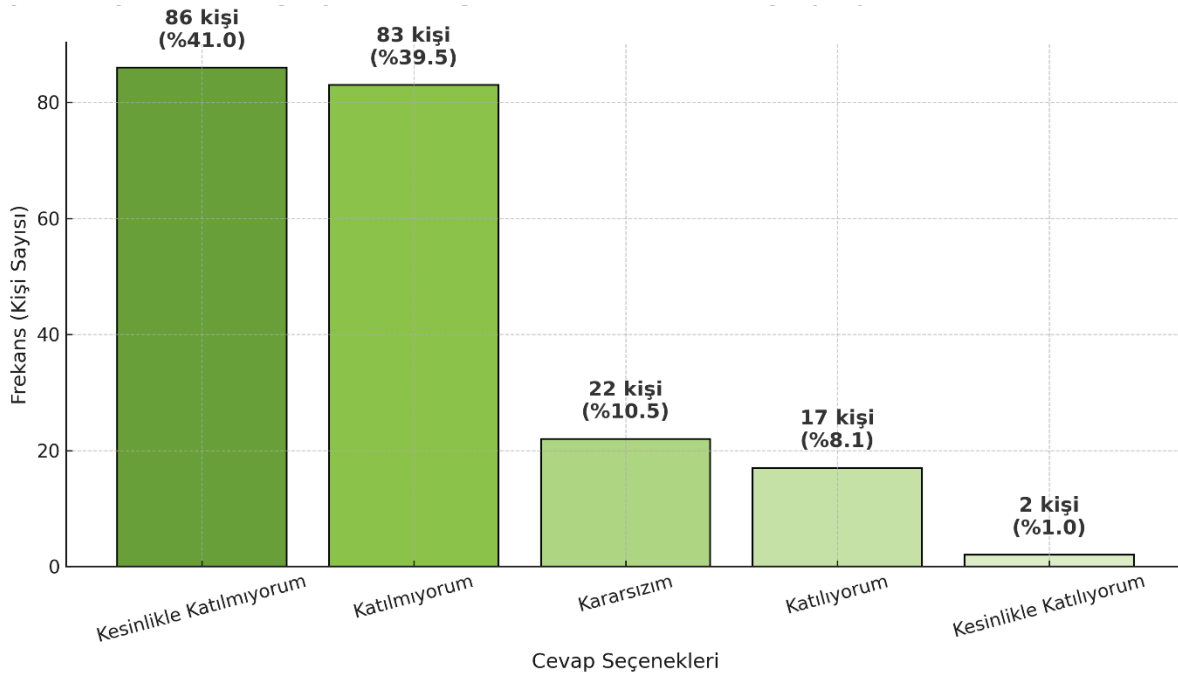
Katılımcıların günlük sosyal medya kullanım süreleri incelendiğinde, öğrencilerin %53,8'inin (113 kişi) günde 2-4 saat arasında sosyal medyada vakit geçirdiği görülmektedir. Katılımcıların %38,1'i (80 kişi) 5 saat ve üzeri, %8,1'i (17 kişi) ise 0-1 saat aralığında sosyal medya kullandığını belirtmiştir. Bu bulgu, ÇOMÜ öğrencilerinin büyük çoğunluğunun sosyal medyada günlük olarak 2 saatten fazla vakit geçirdiğini ortaya koymuştur.

Tablo 5. Araştırmaya katılan öğrencilerin en çok kullandıkları sosyal medya platformuna göre dağılımı.

Sosyal Medya Platformu	Frekans (n)	Yüzde (%)
Instagram	124	%59.0
WhatsApp	31	%14.8
X (Twitter)	17	%8.1
TikTok	15	%7.1
Facebook	1	%0.5
YouTube	22	%10.5
Toplam	210	%100.0

Katılımcıların en çok tercih ettikleri sosyal medya platformları incelendiğinde, öğrencilerin çoğunlukla (%59; 124 kişi) Instagram platformunu tercih ettikleri görülmektedir. Instagram'ı %14,8 (31 kişi) ile WhatsApp platformu, %10,5 (22 kişi) ile Youtube platformu, %8,1 (17 kişi) ile X (Twitter) platformu ve %7,1 (15 kişi) ile Tiktok platformu takip etmektedir. Platformlar arasında en son sırada yer alan ve en az tercih edilen platform ise %0,5 (1 kişi) oranıyla Facebook platformu olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, genç öğrenciler arasında Facebook platformunun önceki popülerliğini yitirdiğini ve buna karşılık Instagram platformunun mevcut popülerliğinin sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

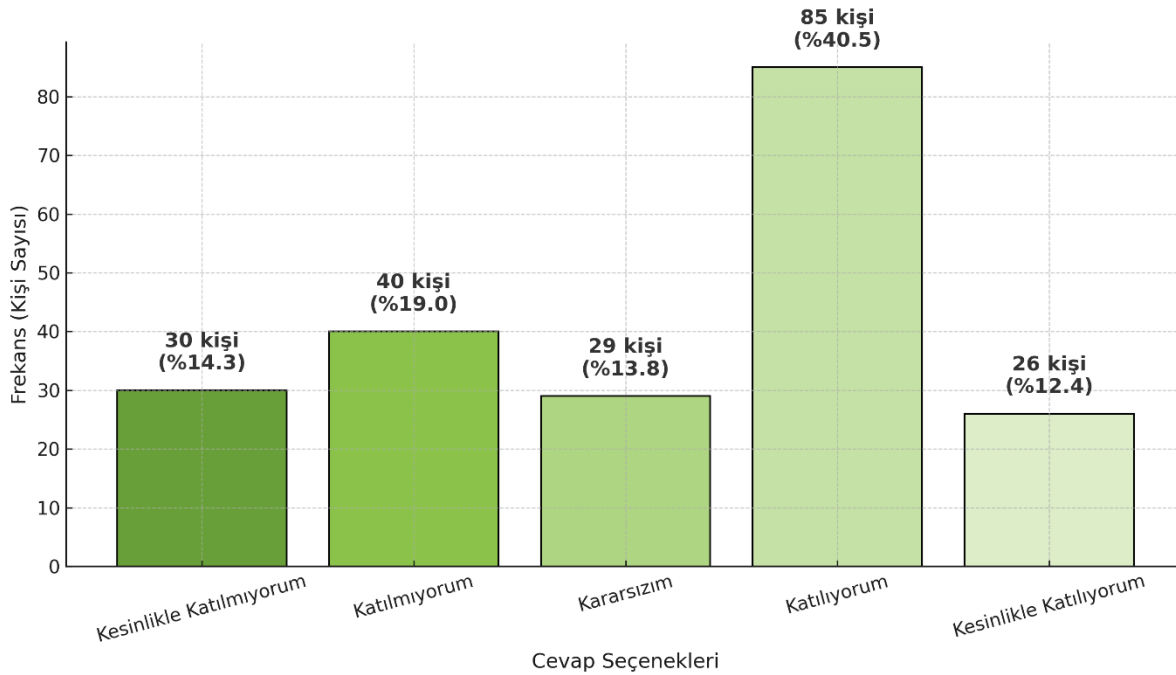
Tablo 6. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Sosyal medyada bazen gerçekte olduğumdan farklı biri olmaya çalışırım.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

Katılımcıların “Sosyal medyada bazen gerçekte olduğumdan farklı biri olmaya çalışırım.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, %41’inin (86 kişi) “kesinlikle katılmıyorum”

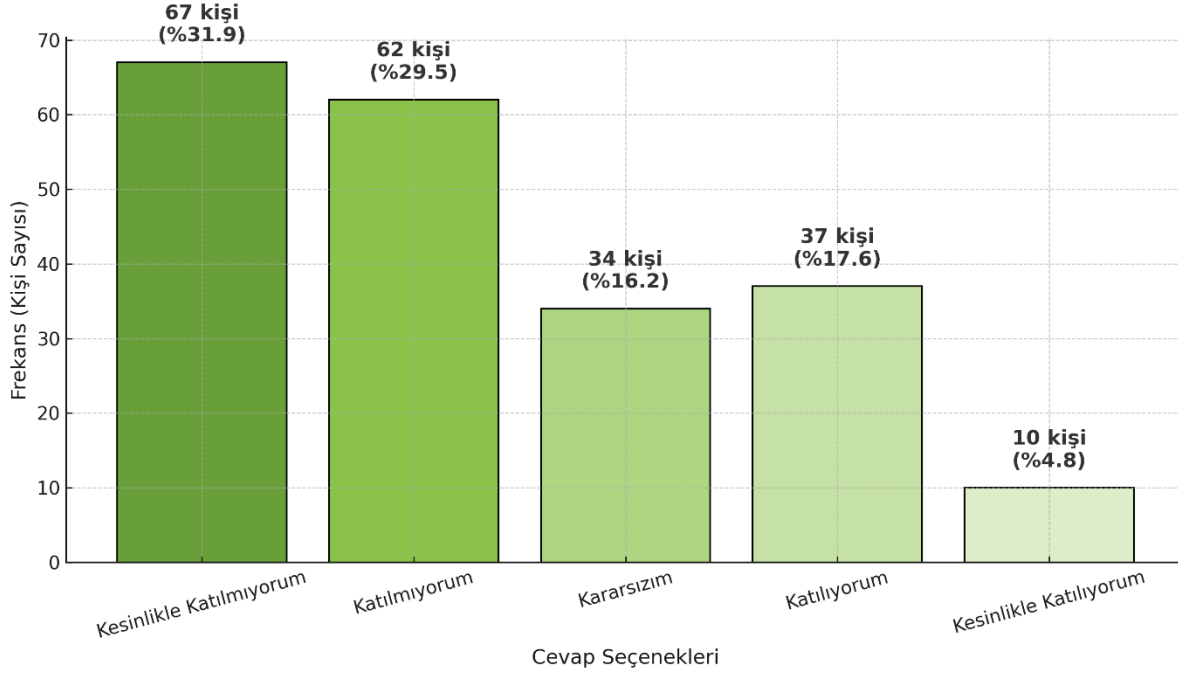
seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Bunu “katılmıyorum” seçeneği %39,5 (83 kişi) oranla takip etmektedir. Sonrasında %10,5 (22 kişi) ile “kararsızım”, %8,1 (17 kişi) ile “katılıyorum” ve %1 (2 kişi) ile “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinin işaretlendiği ortaya koyulmuştur. Bulgular, ankete katılan öğrencilerin çoğunluğunun sosyal medya platformlarında kendilerini olduğundan farklı bir şekilde yansıtmaya eğiliminde olmadığını düşündüklerini göstermektedir. Bununla birlikte, kendini olduğundan farklı bir şekilde yansıtmaya eğiliminde olduğunu düşünen 19 kişinin bulunması, öğrenciler arasındaki belirli bir kesimin “ideal benlik” sunumu stratejilerini benimsediğini göstermektedir. Bu durum Goffman’ın benlik sunumu kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireylerin sosyal medya ortamlarında bir “sahne” üzerinde olduklarını düşünerek izleyici konumundaki takipçileri üzerinde belirli izlenimler bırakmak amacıyla kendilerini daha beğenilir, onaylanır bir biçimde sunma ihtiyacı duyduklarına işaret etmektedir. Söz konusu 19 kişinin farklı benlik yansıtmaya eğilimi, sosyal medya platformlarındaki görünüşün ve sunulan kimliğin gerçek yaşamdaki kimliğin önüne geçebildiği bir temsil alanına işaret etmektedir.

Tablo 7. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Kim olduğumun farkındayım ve sosyal medya bunu göstermenin bir yoludur.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

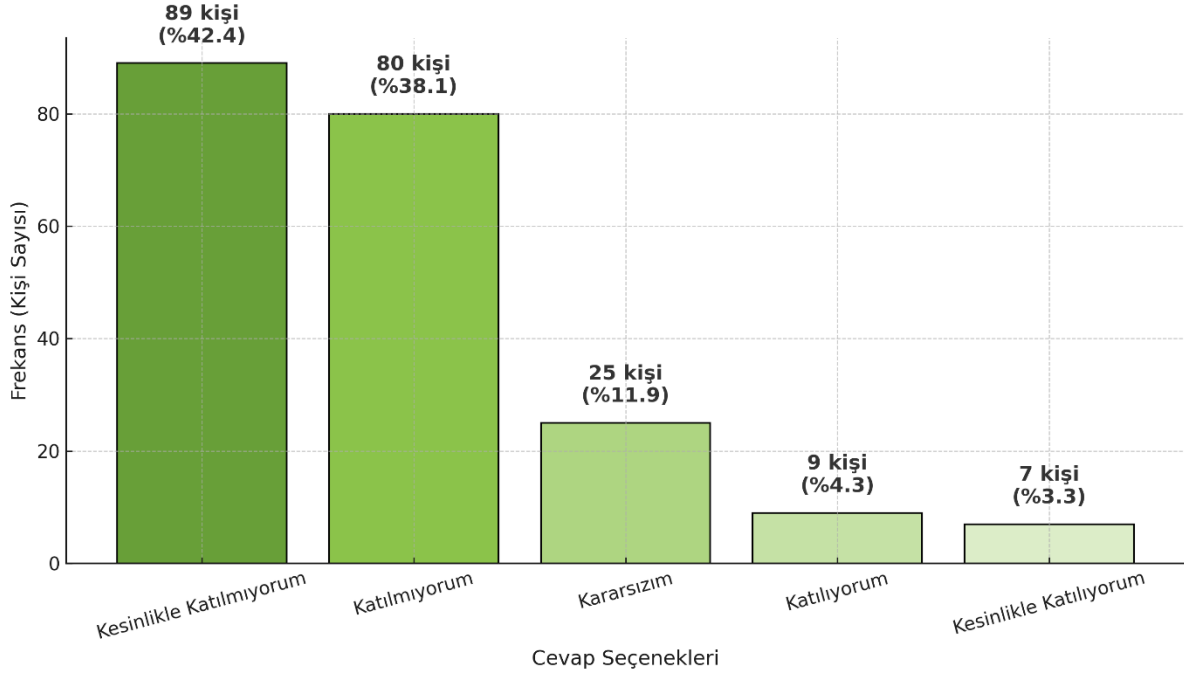
Katılımcıların “Kim olduğumun farkındayım ve sosyal medya bunu göstermenin bir yoludur.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, en çok yanıt verilen seçeneğin %40,5 (85 kişi) oran ile “katılıyorum” seçeneği olduğu görülmektedir. Bunu %19 (40 kişi) ile “katılmıyorum” seçeneği takip etmektedir. “Kesinlikle katılmıyorum” seçeneği %14,3 (30 kişi) oranla işaretlenirken, “kesinlikle katılıyorum” seçeneğinin %12,4 (26 kişi) oranla işaretlendiği görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %13,8 (29 kişi) oran ile kararsız oldukları tespit edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin önemli bir kesiminin kişisel fikirlerini ve kimliklerini yansıtmak için bir araç olarak gördüklerini ortaya koymuştur. Aynı zamanda olumsuz seçeneklerin de azımsanmayacak sayıda olması, sosyal medyanın herkes için bir “gerçek benlik” yansıtmaya aracı olarak görmediğini göstermektedir. Bu durum kimliğin dijital ortamlarda yansıtılmasına ilişkin farklı yaklaşımların bir arada var olduğunu yansıtmaktadır.

Tablo 8. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Sosyal medyada kendimi başkaları ile kıyaslarım.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

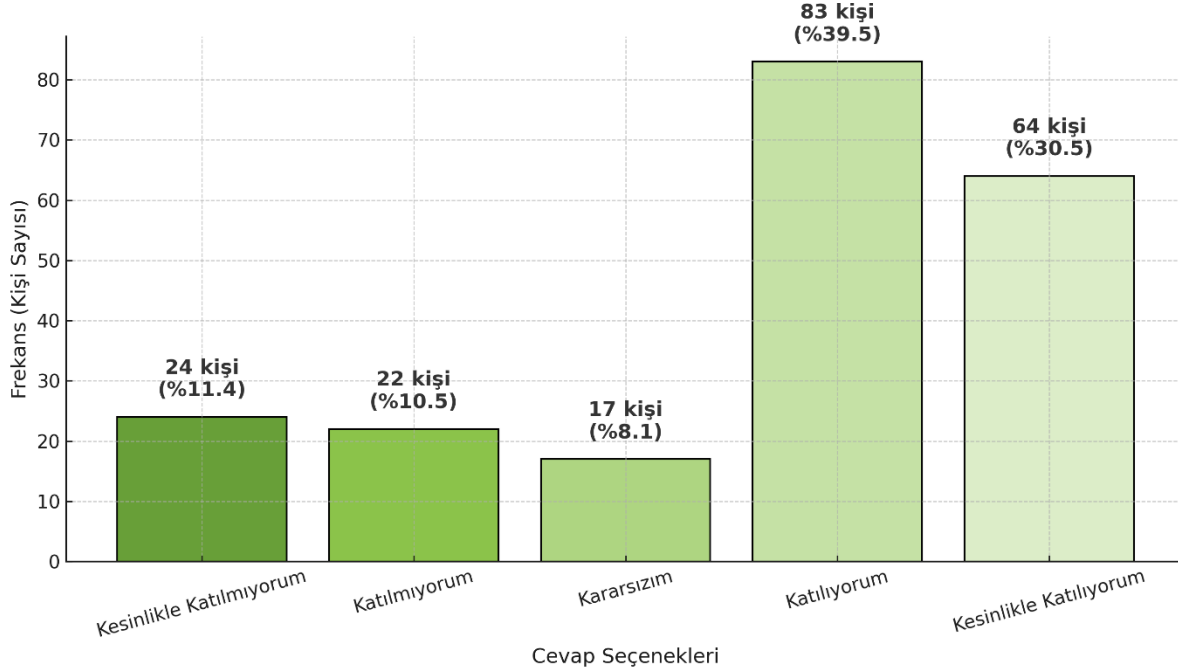
Katılımcıların “Sosyal medyada kendimi başkaları ile kıyaslarım.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, büyük çoğunluğun olumsuz yanıtlar verdiği görülmektedir. Katılımcıların %31,9’u (67 kişi) “kesinlikle katılmıyorum”, %29,5’i (62 kişi) ise “katılmıyorum” (%29,5; 62 kişi) seçeneğini işaretlemiştir. Buna karşın olumlu yanıtlar da dikkate değer orandadır. Katılımcıların %17,6’si (37 kişi) “katılıyorum”, %4,8’i (10 kişi) “kesinlikle katılıyorum” seçeneğini işaretlemişlerdir. Ayrıca %16,2’si (34 kişi) “kararsızım” seçeneğini işaretleyerek bu durumda net bir tutum sergilememişlerdir. Bu bulgular, katılımcıların önemli çoğunluğunun sosyal medyada başkalarıyla kendilerini kıyaslama eğiliminde olmadıklarını göstermiştir. Ancak olumlu yanıtların oranı ele alındığında, öğrencilerin belirli bir bölümünün sosyal medya içeriklerinden etkilenerek kendi benliklerini değerlendirdikleri bir kıyaslama süreci yaşadıkları görülmektedir. Kuram çerçevesi ile değerlendirildiğinde, çoğunluğun kıyaslamaya girmeksizin kendi rollerini sergilemeye çalıştıkları, diğer kesimin ise hem kendi rollerini hem de diğer “oyuncuların” performanslarını dikkate alarak dijital kimliklerini şekillendirdikleri söylenebilir.

Tablo 9. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Çevrim içi ortamlarda gerçek hayatta olduğumdan çok daha farklı bir insan olurum.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

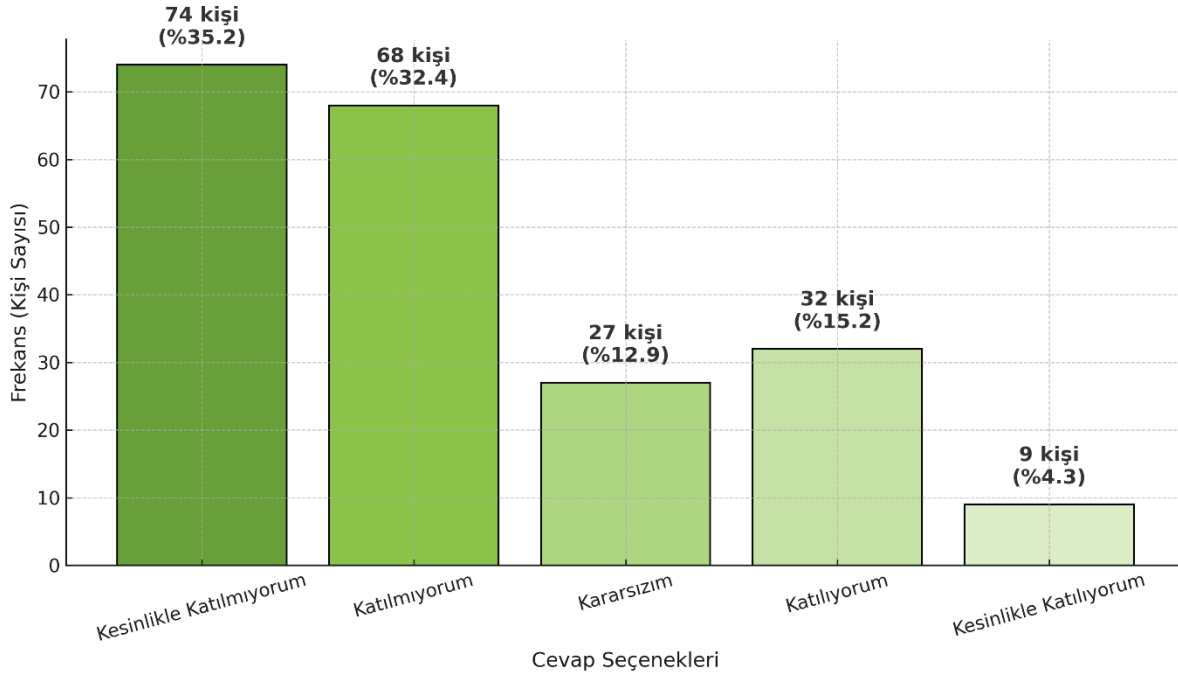
Katılımcıların “Çevrim içi ortamlarda gerçek hayatta olduğumdan çok daha farklı bir insan olurum.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin %42,4 (89 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğini ve %38,1 (80 kişi) oranla “katılmıyorum” seçeneğini seçerek soruya olumsuz yanıt verdikleri görülmektedir. Bu oranları, %11,9 (25 kişi) ile “kararsızım” seçeneğini işaretleyen öğrenciler takip etmektedir. Soruya olumlu verilen yanıtlar ise %4,3 (9 kişi) oranla “katılıyorum” ve %3,3 (7 kişi) oranla “kesinlikle katılıyorum” şeklinde dağılmaktadır. Bu bulgular, katılımcıların önemli çoğunluğunun çevrimiçi ortamlarda kendilerini gerçek hayattaki kimlikleri gibi yansıttıklarını düşündüklerini göstermektedir. Ancak küçük bir kısmın çevrimiçi ortamlarda alternatif benlikler geliştirdiği de saptanmıştır. Sonuçlar sosyal medyanın çoğu birey için “gerçek benlik” sunumuna yakın bir alan olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Tablo 10. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Gerçekte sahip olduğum benlikle çevrim içi ortamlardaki benliğim benzerdir.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

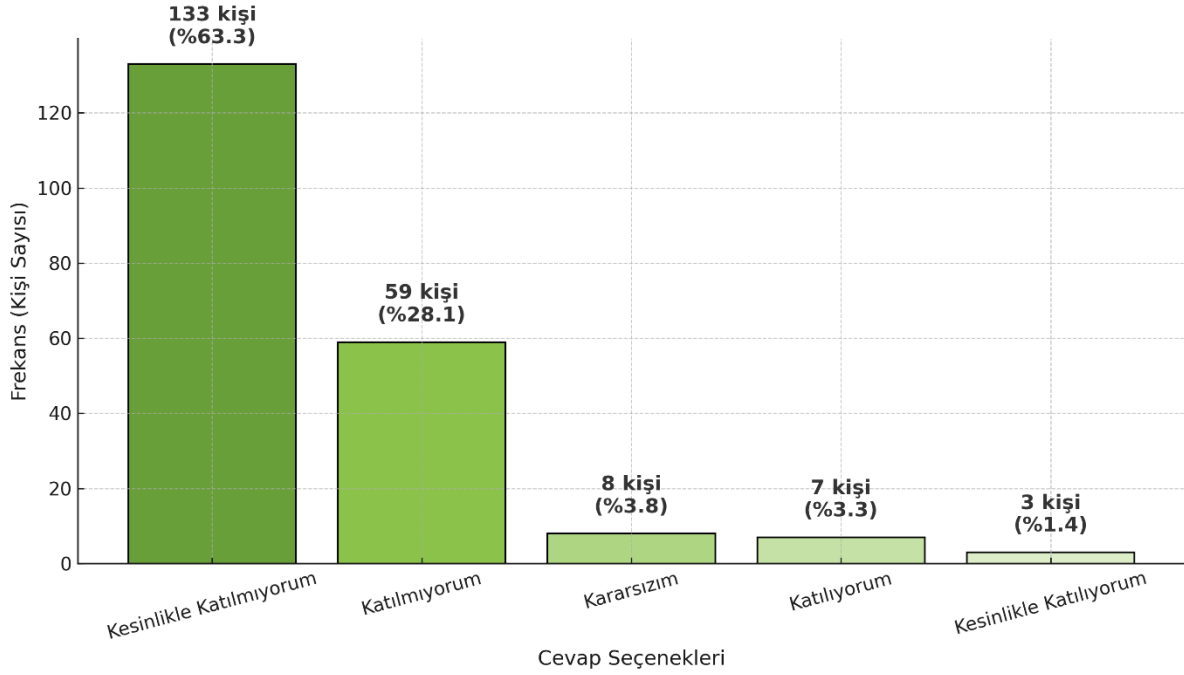
Katılımcıları “Gerçekte sahip olduğum benlikle çevrim içi ortamlardaki benliğim benzerdir.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, çoğunlukla olumlu yanıtlar derildiği görülmektedir. Öğrencilerin %39,5’i (83 kişi) “katılıyorum” ve %30,5’i (64 kişi) “kesinlikle katılıyorum” seçeneğini işaretlemişlerdir. “kesinlikle katılmıyorum” seçeneği %11,4 (24 kişi) oranla işaretlenirken, “katılmıyorum” seçeneği %10,5 (22 kişi) oranla işaretlenmiştir. Ayrıca %8,1 (17 kişi) oranla “kararsızım” seçeneği işaretlenmiştir. Bulgular kuram çerçevesinde değerlendirildiğinde, öğrencilerin büyük çoğunluğu “sahne” önünde izleyicilere (takipçilerine) karşı üstlendikleri rolleri, yapay ya da sahte değil kendi benliklerinin bir devamı niteliğinde değerlendirmektedir. Buna karşın belli bir öğrenci kesimi ise sahneye çıktıklarında gerçekte olmadıkları bir rolü üstlendiğini düşünmektedir. Kararsız olduğunu belirten öğrenciler ise, çevrimiçi ve çevrimdışı benlikleri arasında net bir ayırım yapamamaktadır.

Tablo 11. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Sosyal medyada paylaştığım fotoğraflarla başkalarını etkilemeye çalışırım.” Sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

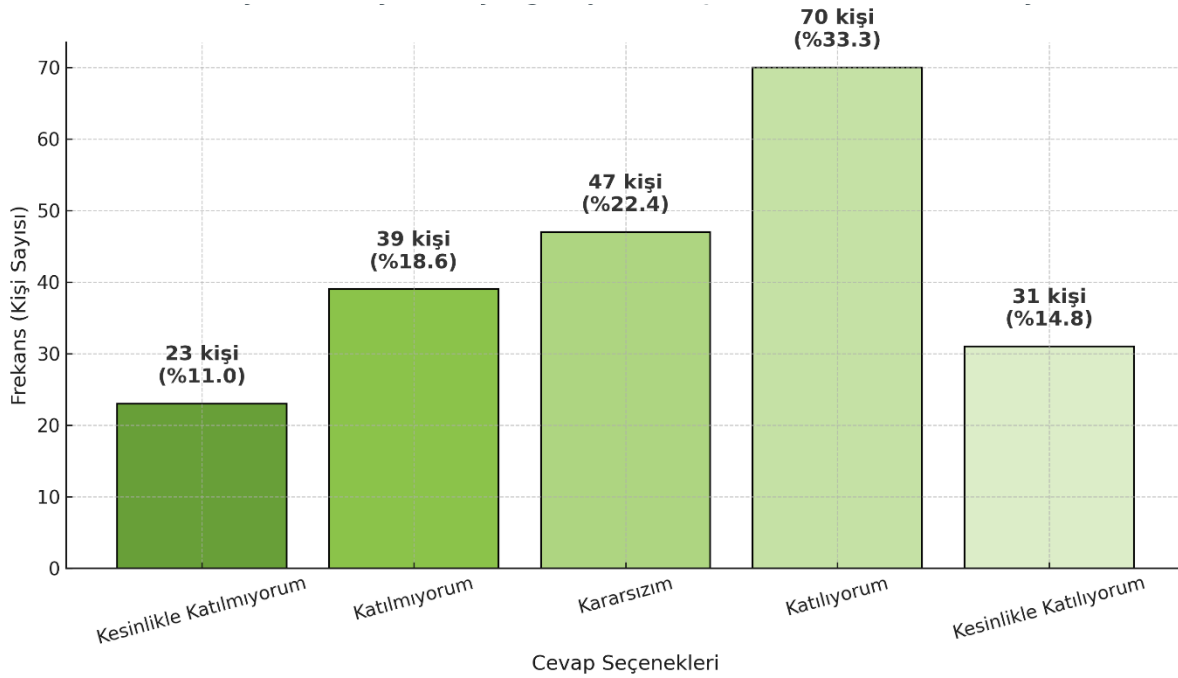
Katılımcıların “Sosyal medyada paylaştığım fotoğraflarla başkalarını etkilemeye çalışırım.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, %35,2 (74 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum”, %32,4 (68 kişi) oranla “katılmıyorum” yanıtlarını verdikleri görülmektedir. Sonrasında “katılıyorum” seçeneği %15,2 (32 kişi) oranla ve “kesinlikle katılıyorum” seçeneği %4,3 (9 kişi) oranla işaretlenmiştir. Bunun yanında, “kararsızım” seçeneği ise %12,9 (27 kişi) oranla yanıt almıştır. Bulgular neticesinde öğrencilerin bu ifadeye katılmadıkları görülmektedir. Olumsuz yanıtlar, katılımcıların sosyal medyanın kullanım amacının başkaları üzerinde izlenim yaratmak olmadığını düşündüklerini göstermektedir. Bulgular, Goffman’ın kuramına bir zıtlık niteliğindedir. Goffman’a göre bireyler toplumsal etkileşimlerde, başkalarında istedikleri izlenimi yaratmak için benlik sunumunda stratejilere başvururlar. Ancak elde edilen veriler, ankete katılan bireylerin sosyal medyayı kullanım amaçlarının başkaları üzerinde izlenim yaratmak olmadığı yönündedir. Bununla birlikte başkalarını fotoğraflarla etkilemeye çalıştıklarını kabul eden kesim de bulunmaktadır. Bu kesim, dijital ortamdaki izleyici (takipçileri) kitlesini göz önünde bulundurarak paylaşım yapmaktadır. Sosyal medya onlar için yalnızca kişisel bir paylaşım alanı değil ayrıca onay, beğeni ve görünürlük kazanımı açısından da işlevseldir.

Tablo 12. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Sosyal medyada kendim ile ilgili doğru olmayan bilgiler paylaşırım.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

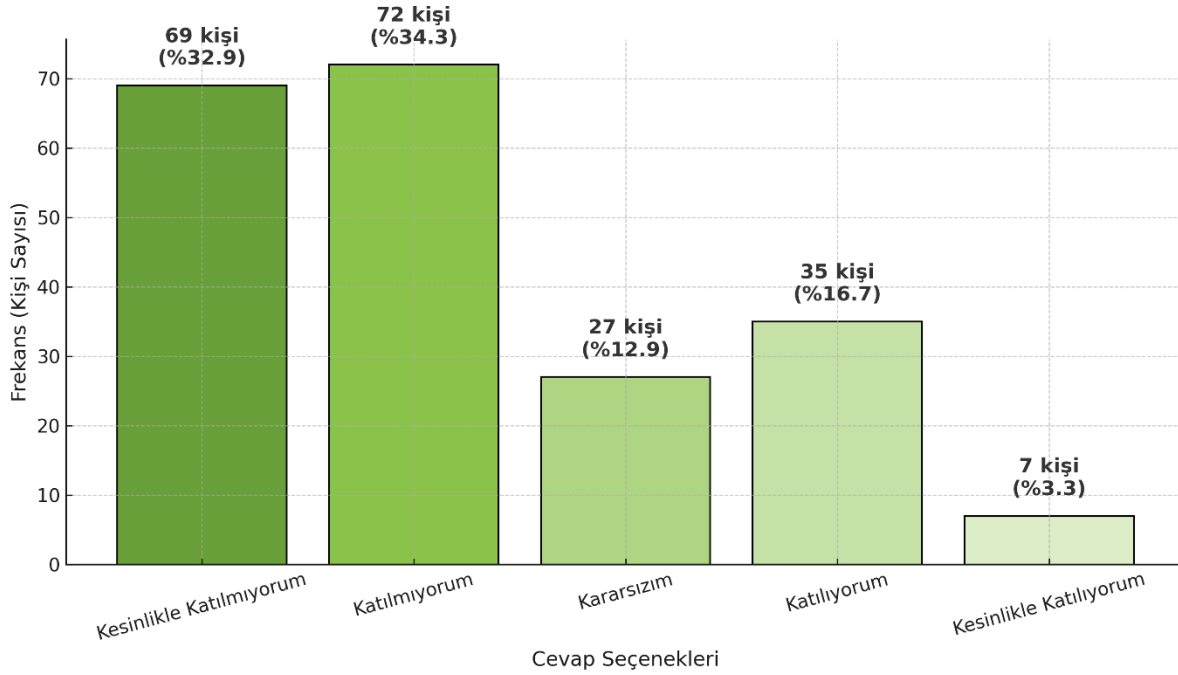
Katılımcıların “Sosyal medyada kendim ile ilgili doğru olmayan bilgiler paylaşırım.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, yanıtların büyük çoğunluğunun olumsuz olduğu görülmektedir. %63,3 (133 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum” ve %28,1 (59 kişi) oranla “katılmıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir. Olumlu yanıtlar ise azınlıkta kalmıştır. %3,3 (7 kişi) oranla “katılıyorum” ve %1,4 (3 kişi) oranla “kesinlikle katılıyorum” seçeneği işaretlenmiştir. “Kararsızım” seçeneği ise %3,8 (8 kişi) oranla işaretlenmiştir. Bulgular, katılımcıların sosyal medya platformlarında kendilerini dürüst bir şekilde temsil ettikleri yönünde güçlü bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Kuram çerçevesinde ele alındığında öğrencilerin sahne önünde sergiledikleri rollerle sahne arkasındaki benlikleri arasında yüksek bir tutarlılık kurduklarını ifade etmektedir. Bu durum sosyal medyanın, katılımcıların gözünde daha samimi ve şeffaf bir temsil alanı olarak konumlandığını düşündürmektedir.

Tablo 13. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Hayata dair beklentilerimin farkındayım ve sosyal medya, görüş ve inançlarımı ifade etmenin bir yoludur.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

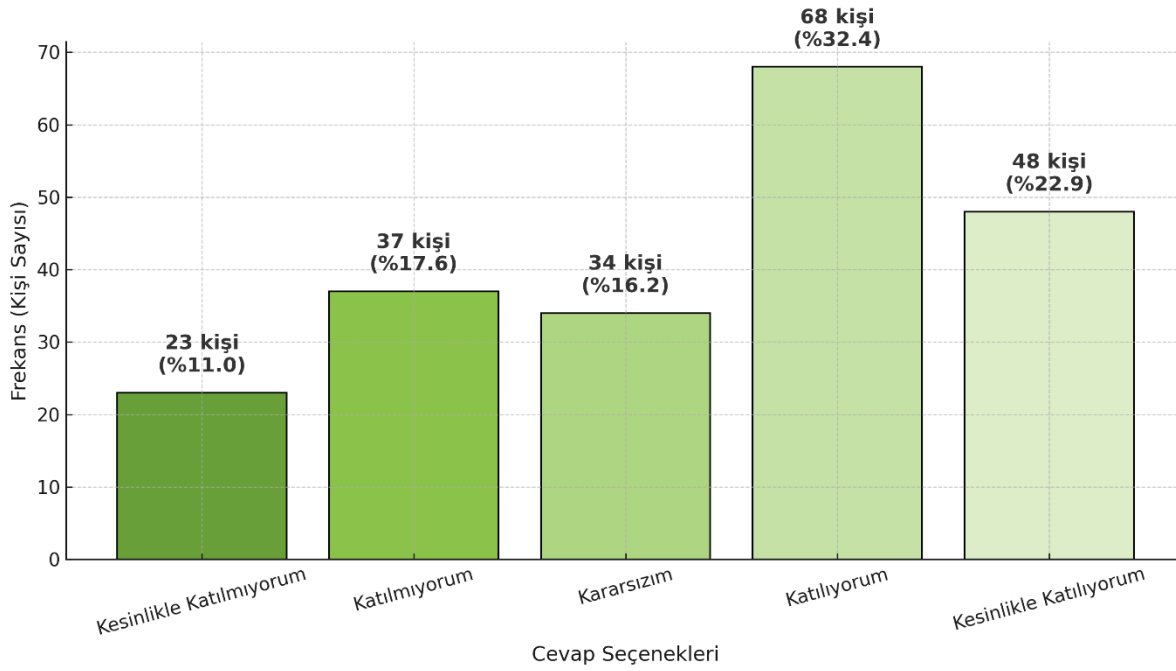
Katılımcıların “Hayata dair beklentilerimin farkındayım ve sosyal medya, görüş ve inançlarımı ifade etmenin bir yoludur.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, ÇOMÜ öğrencilerinin önemli bir kısmının bu ifadeye katılım gösterdiği görülmektedir. %33,3 (70 kişi) oranla “katılıyorum” ve %14,8 (31 kişi) oranla “kesinlikle katılıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir. Buna karşılık %11 (23 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum” ve %18,6 (39 kişi) oranla “katılmıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir. “Kararsızım” seçeneği ise %22,4 (47 kişi) oranla işaretlenmiştir. Bu bulgular katılımcıların sosyal medyayı sadece bir eğlence veya vakit geçirme aracı olarak değil, aynı zamanda bireysel düşünce, inanç ve yaşama dair beklentilerini ifade edilebilecekleri bir ortam olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların sosyal medyada yer alırken kendi iç dünyalarını ve değerlerini ifade etmeye çalışmaları, kuram çerçevesinde ele alındığında “ön sahne” de ele alınan benliğin sadece sosyal onay arayışıyla sınırlı kalmadığı ayrıca bireyin ideolojik ve düşünsel yönlerini de temsil eden bir alan olarak da işlev gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda sosyal medya platformları ÇOMÜ öğrencileri için kimliklerini inşa etme ve bu kimliğin içeriğini doldurma süreci için bir araç konumundadır. Ancak yüksek orandaki kararsız katılımcı oranı, bazı öğrencilerin bu tür dijital ortamlarda ifade biçimi konusunda net bir geliştiremediğini ve sosyal medyanın bu işlevini sorguladığını da göstermektedir.

Tablo 14. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Sosyal medyada sadece insanların beğeneceğine inandığım yönlerimi paylaşıyorum.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

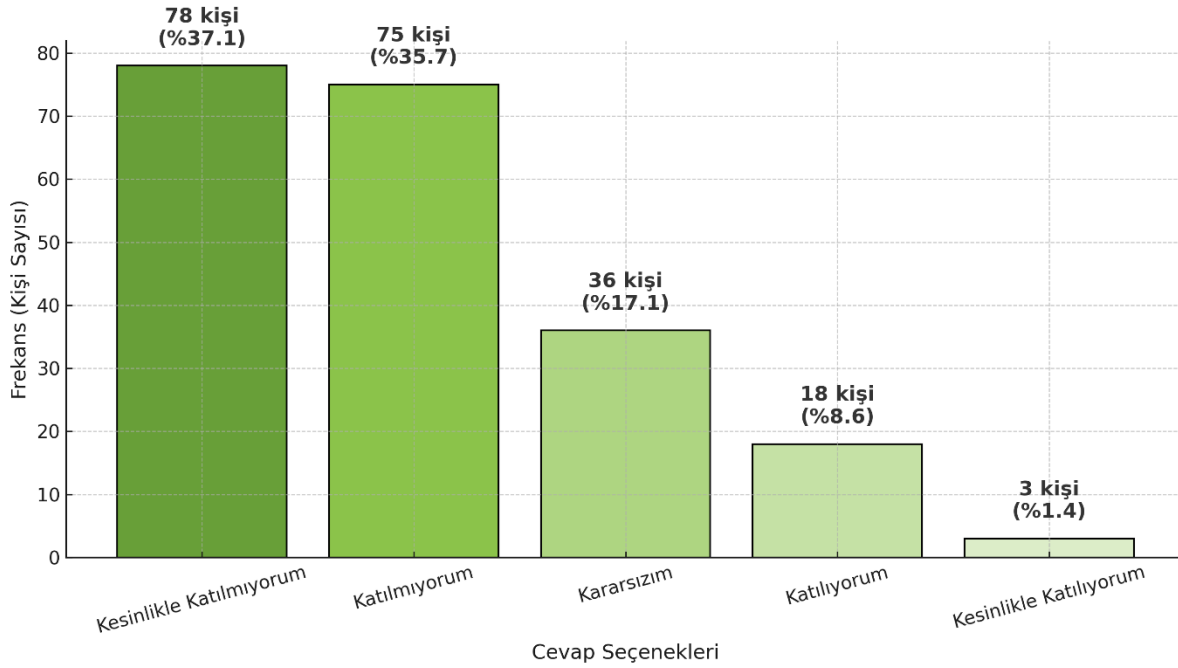
Katılımcıların “Sosyal medyada sadece insanların beğeneceğine inandığım yönlerimi paylaşıyorum.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun soruya olumsuz yaklaştığı görülmektedir. %34,3 (72 kişi) oranla “katılmıyorum”, %32,9 (69 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum” yanıtları verilmiştir. Bunun yanında %16,7 (35 kişi) oranla “katılıyorum”, %3,3 (7 kişi) oranla “kesinlikle katılıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir ve toplamda %20’lik bir kesimin soruya olumlu yaklaştığı saptanmıştır. Ayrıca %12,9 (27 kişi) oranla “kararsızım” seçeneği işaretlenmiştir. Bulgular Goffman’ın Benlik Sunumu kuramı bazında ele alındığında, ÇOMÜ öğrencilerinin sosyal medyada paylaştıkları içerikleri sadece izleyicilerin onayını almak için değil, aynı zaman da daha içten, özgün ve samimi bir benlik sunumuna yöneldikleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun bu ifadeye olumsuz yaklaşması, onların yalnızca idealize edilmiş kalıplara değil ayrıca kendi gerçekliklerine daha yakın bir temsil biçimi tercih ettiklerini göstermektedir. Ancak olumlu yanıt veren katılımcıların varlığı sosyal medyada görünür olmanın ve beğeni odaklı paylaşım stratejilerinin, bazı öğrenciler için hala önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Kararsız tutum sergileyen öğrenciler de ele alındığında, belli bir kesimin sosyal medyada kendini ifade ederken hem kendi özgünlüğüyle hareket etme arzusu hem de onaylanma ve beğenilme isteği arasında gidip geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 15. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Kendimle ve sahip olduğum ilkeler ile gurur duyarım ve sosyal medyada ilkelerimi gösteren paylaşımlar yaparım.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

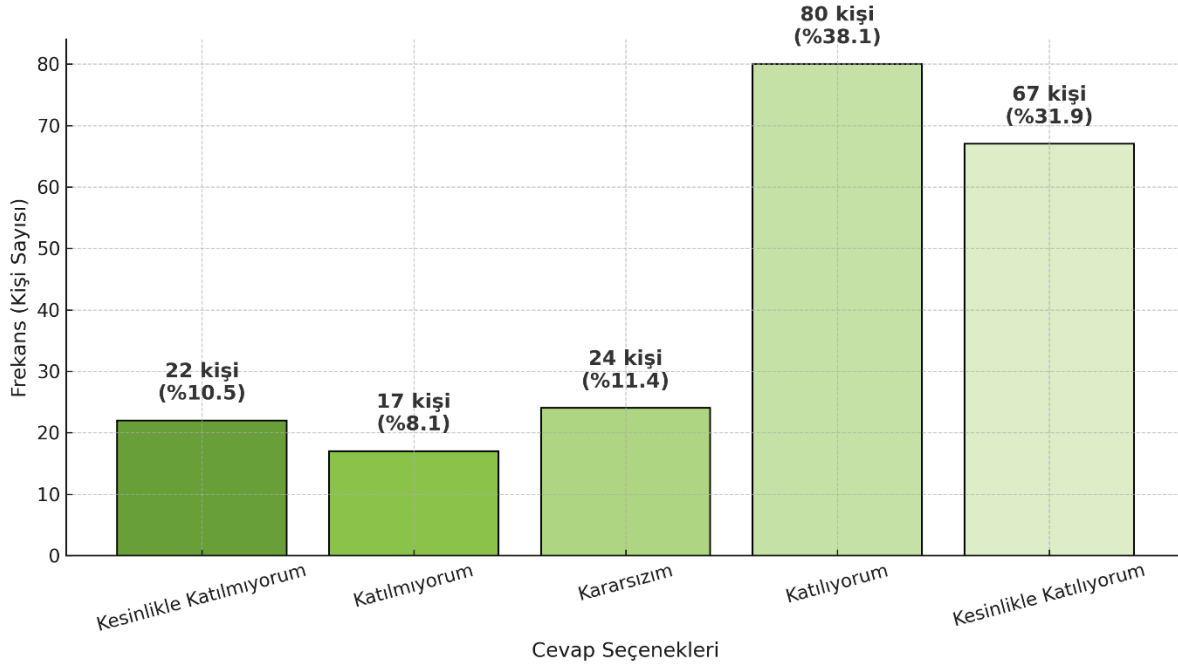
Katılımcıların “Kendimle ve sahip olduğum ilkeler ile gurur duyarım ve sosyal medyada ilkelerimi gösteren paylaşımlar yaparım.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, %32,4 (68 kişi) oranla “katılıyorum” ve %22,9 (48 kişi) oranla “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinin işaretlendiği görülmektedir. %17,6 (37 kişi) oranla “katılmıyorum” ve %11 (23 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir. Bunun yanında %16,2 (34 kişi) oranla katılımcılar kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Bulgular, öğrencilerin sosyal medyayı gündelik pratiklerini paylaştıkları alan dışında değer ve ilkelerini de paylaştıkları bir alan olarak kullandıklarını göstermektedir. ÇOMÜ öğrencilerinin sosyal medyayı kişisel duruşlarını ve inandıkları ilkeleri yansıtacak şekilde kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum kuram çerçevesinde ele alındığında, bireyin sahnede sadece sosyal onay kazanmak için değil de aynı zamanda kimliksel ve ahlaki durumunu sergilemek için de var olduğu ve performans sergilediği çıkarımı yapılmaktadır. Bu tür paylaşımlar bireylerin “değer temsili” üzerinden bir benlik inşa ettiğini göstermektedir. Olumsuz bir yaklaşım sergileyen öğrencilerin ilkelerini paylaşmak konusunda sosyal medyayı bir araç olarak görmediği ve bu paylaşımlara gelecek sosyal dönütlerden kaçındıkları anlaşılmaktadır. Kararsız kalan öğrencilerin ise sosyal medyada ilkelerini ifade etmenin getirebileceği sosyal sonuçları göz önünde bulundurdıkları ve bu duruma çekimser yaklaşımları görülmektedir.

Tablo 16. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Sosyal medyada bazen olmadığım biri gibi davranıyormuşum hissine kapılıyorum.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı.

Katılımcıların “Sosyal medyada bazen olmadığım biri gibi davranıyormuşum hissine kapılıyorum.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu ifadeye katılmadığı sonucuna varılmıştır. %37,1 (78 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum” seçeneği işaretlenirken %35,7 (75 kişi) oranla “katılmıyorum” seçeneği işaretlenmiştir. %8,6 (18 kişi) oranla “katılıyorum” seçeneği ve %1,4 (3 kişi) oranla “kesinlikle katılıyorum” seçeneği işaretlenmiştir. Ayrıca %17,1 (36 kişi) oranla “kararsızım” seçeneği işaretlenmiştir. Bulgular katılımcıların önemli bir kısmının sosyal medyayı kullanırken kendilerini olduklarından farklı biri gibi hissetmediklerini, gerçek benliklerine daha yakın bir dijital kimlik tercih ettiklerini göstermektedir. Kuram çerçevesinde bakıldığında kullanıcıların sahnede sahte rollerden ziyade kendi benliklerine sadık kaldıklarını görmekteyiz. Bu durum, sosyal medyadaki benlik sunumunun giderek daha özgün ve bireyin iç dünyasıyla tutarlı hale geldiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bulgular, kararsız kalan öğrencilerin fiziksel kimlikleri ve dijital kimlikleri arasındaki sınırların bulanıklaştığını düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 17. Araştırmaya katılan öğrencilerin “Kendimi sosyal medyada sunuş şeklim gerçek hayatta olduğum gibidir.” sorusuna verdikleri cevaba göre dağılımı

Son olarak katılımcıların “Kendimi sosyal medyada sunuş şeklim gerçek hayatta olduğum gibidir.” Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu ifadeye olumlu yaklaştığı görülmektedir. %38,1 (80 kişi) oranla “katılıyorum” ve %31,9 (67 kişi) oranla “kesinlikle katılıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir. Ayrıca %10,5 (22 kişi) oranla “kesinlikle katılmıyorum” ve %8,5 (17 kişi) oranla “katılmıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir. “Kararsızım” seçeneği ise %11,4 (24 kişi) oranla işaretlenmiştir. Bulgular ÇOMÜ öğrencilerinin büyük bölümünün sosyal medya üzerindeki benlik sunumlarının gerçek yaşamlarındaki kimlikleriyle örtüştüğünü düşündüklerini ortaya koymuştur. Bu durum bireylerin dijital ortamlardaki benliklerinin gerçek benliğin bir devamı olarak gördüğünü göstermektedir. Kuram çerçevesinde düşünüldüğünde bireylerin sahne performanslarının maskelenmiş bir rolden çok, kendi içsel kimliklerini yansıtmaya yöneldiklerini göstermektedir. Bu ifadeye katılmayan öğrenciler ele alındığında, katılımcıların dijital kimlikle gerçek kimlik arasında bir kopukluk yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu katılımcılar, sosyal medyadaki benliklerinin gerçek hayattaki benlikleri ile örtüşmediğini ve sosyal medyanın temsil ve kurgu ortamı olduğunu düşünmektedir. Kuram bazında düşünüldüğünde, dijital benlik bazı bireyler için toplumsal normlara odaklı, beğeni ve gösteriye dayalı olarak kurgulanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, sosyal medya platformlarının bireylerin benlik sunumu üzerindeki etkileri Erving Goffman’ın benlik sunumu kuramı çerçevesinde ele alınarak, Çanakkale Onseki Mart Üniversitesi Öğrencileri örneğinde değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen online anket ile genç bireylerin dijital ortamlarda nasıl bir kimlik inşa ettikleri, kimliklerini sunarken hangi stratejileri benimsedikleri ve gerçek kimlikleri ile dijital kimliklerinin ne derecede örtüştüğü ortaya koyulmuştur.

Demografik özellikler açısından ele alındığında anket daha çok kadın öğrenciler tarafından doldurulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu 18-24 yaş aralığında olup, lisans düzeyinde eğitim görmektedirler. Anketörlerin çoğunun sosyal medya kullanım süreleri 2-4 arasındadır fakat 5 ve üzeri sosyal medya kullanan anketör sayısı da azımsanamayacak düzeydedir. Bu

bulgular, ÇOMÜ öğrencilerinin sosyal medyayı günlük olarak 2 saatten fazla kullandıklarını gösterirken; geçirilen sürenin yüksekliği, dijital benlik sunumunun öğrencilerin gündelik yaşamındaki önemli yerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar en fazla Instagram platformunu kullanmaktadırlar bunu WhatsApp ve YouTube platformları takip etmektedir.

Ankette yer alan diğer sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, öğrenciler sosyal medya platformlarında gerçek benlikleri ile örtüşen içerikler paylaştıklarını savunmuşlardır. Katılımcıların çoğu, dijital kimliklerinin gerçek kimlikleriyle uyumunu, farklı kişiler olarak kendilerini lanse etmediklerini belirtmişlerdir. Bu durum sosyal medyada paylaşım yaparken doğal ve samimi davrandıklarını ortaya koymuştur. Öğrenciler, kendileri hakkında doğru bilgiler paylaştıklarını, kendilerini oldukları gibi yansıttıklarını ve kendilerini gerçek hayatta nasıl sunuyorsa dijital ortamlarda da bu şekilde hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum öğrencilerin sosyal medyayı bir “sahne” olarak değil özgün benliklerini sergiledikleri bir alan olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan çoğu öğrenci, sosyal medyada içerik paylaşırken başkalarını etkilemeyi amaçlamadıklarını, kendilerini diğer kullanıcılar ile kıyaslamadıklarını ve diğer kullanıcıların beğenilerine göre paylaşım yapmadıklarını belirten yanıtı vermiştir.

Ayrıca öğrenciler sosyal medya ile ilke ve inançlarını yansıtan paylaşımlar yaptıklarını ifade etmiştir bu da sosyal medyayı sadece popülerlik ve estetik bir ifade ortamı değil, kimliksel ve ideolojik bir ifade ortamı olarak da gördüklerini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Goffman’ın kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde ÇOMÜ öğrencilerinin dijital mecralarda sergiledikleri benlik performanslarında izleyicilere karşı rol yapmadıkları, kendi benliklerine sadık kalarak içten davrandıkları ortaya koyulmuştur.

KAYNAKÇA

Ada, C., & Meder, M. (2022). Benlik Sunumunun Dijitalleşmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(51), 403-411.

Arıkan, R. (2018). Anket Yöntemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 97-159.

Avcı, Ö., & Hazar, Ç. M. (2024). Sosyal Medya Benlik Sunumu Ölçeği: Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Intermedia International e-Journal*, 11(21), 273–288.

Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket Geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.

Cesur, A., & Dil, K. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medyada Benlik Sunumları ve Yansımaları: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 13-32.

Çavuşoğlu, B. (2025). Sosyal Paylaşım Platformlarında Benlik Sunumu Üzerine Kuramsal Bir Çerçeve. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 53-62.

Demirel, G., & Karanfiloğlu, M. (2020). Sosyal Medyada Yemek Fotoğraflarının Kimlik İnşası Bağlamında Tüketimi: Instagram Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(34), 236-259.

Goffman, E. (2024). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eser 1959’da yayımlanmıştır)

Haşiloğlu, S. B., Baran, T., ve Aydın, O. (2015). Pazarlama Araştırmalarındaki Potansiyel Problemlere Yönelik Bir Araştırma: Kolayda Örneklem ve Sıklık İfadeli Ölçek Maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi* (1), 19-28.

- Kavut, S. (2019). İletişim araştırmalarında kullanılan yöntem ve teknikler üzerine bir değerlendirme. *Intermedia International e-Journal*, 6(10), 1–14.
- Tokgöz Bakıroğlu, C. (2013, Ocak 23–25). *Sosyalleşme ve kimlik inşası ekseninde sosyal paylaşım ağları*. XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye.
- Tosun, Ü., & Akıncı, F. N. (2016). Sosyal Ağ Kullanan Bireylerin Benlik Sunumu Stratejilerinin İncelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 8(32), 27-60.
- Uçar, F. (2015). Facebook'ta Benlik Sunumu ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini. *Selçuk İletişim*, 9(1), 312-338.
- Yalçı, A. (2022). Bir Sahne Olarak Gündelik Hayat: Benlik ve Başkaları. *Artuklu Akademi*, 9(1), 141-159.
- Yengin, D. (2017). *İletişim Çalışmalarında Araştırma Yöntemleri ve Uygulamaları*, İstanbul: Der Yayınları.
- Zengin, E. (2021). Erving Goffman'ın Benlik Kuramı Çerçevesinde İzlenim Yönetimi ve Kişilerarası İletişime Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*(16), 65-80.

A STUDY ON DOOMSCROLLING BEHAVIOR AMONG UNIVERSITY STUDENTS
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE FELAKET HABERLERİNİ KAYDIRMA
DAVRANIŞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Egemen Tanrıman¹, Hicran Özlem ILGIN²

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim,

<https://orcid.org/0009-0004-9489-8698>

²Doçent Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık,

<https://orcid.org/0000-0002-0549-0710>

Öz

Dijital dönüşüm süreci, bireylerin gündelik yaşam alışkanlıklarını köklü biçimde değiştirerek haber tüketiminden sosyalleşmeye, üretimden eğlenceye kadar birçok alanı etkilemiştir. Özellikle sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, bireyler haberleri anlık olarak takip edebilmekte ve bu durum yeni medya davranışlarını beraberinde getirmektedir. Bu davranışlardan biri olan “doomscrolling”, bireylerin olumsuz ve felaket içerikli haberleri uzun süre ve bilinçsizce tüketme eğilimini ifade etmektedir. Doomscrolling, bilgiye ulaşma arzusu, gündemi kaçırma kaygısı ve psikolojik tetiklenmelerle ortaya çıkan, özellikle kriz anlarında sıkça gözlenen bir davranış türüdür. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinde doomscrolling davranışının yaygınlık düzeyini ve bu davranışı etkileyen değişkenleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, 103 gönüllü üniversite öğrencisine “Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği” uygulanmış; katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, sosyal medya platform tercihleri ve kullanım süreleri doğrultusunda veriler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, doomscrolling davranışının katılımcılar arasında sınırlı düzeyde gözlemlendiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, öğrencilerin %90,3’ü felaket haberleriyle karşılaştıklarında duygusal olarak etkilendiklerini ifade etmiştir. Instagram ve TikTok gibi görsel ve eğlence merkezli platformların yoğun tercih edilmesi, haber odaklı platformlara kıyasla doomscrolling davranışını sınırlandıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Sosyal medyada geçirilen sürenin artması, doomscrolling eğilimlerini belirgin şekilde artırmaktadır. Araştırma sonuçları, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının bireylerin psikolojik tepkileri üzerindeki etkilerini anlamaya katkı sunmakta ve dijital medya davranışlarına yönelik ileri düzeyde çalışmalar için önemli bir temel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Doomscrolling/Doomsurfing, Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği, anket.

Abstract

The digital transformation process has radically changed the daily life habits of individuals, affecting many areas from news consumption to socializing, from production to entertainment. Especially with the widespread use of social media platforms, individuals are able to follow the news instantly and this situation brings about new media behaviors. One of these behaviors, “doomscrolling”, refers to the tendency of individuals to consume negative and catastrophic news for a long time and unconsciously. Doomscrolling is a type of behavior that occurs due to the desire to access information, anxiety about missing the agenda and psychological triggers, and is frequently observed especially in times of crisis. This study aims to examine the prevalence level of doomscrolling

when they encountered disaster news. The high preference for visual and entertainment-oriented platforms such as Instagram and TikTok was evaluated as a factor limiting doomscrolling behavior compared to news-oriented platforms. Increasing time spent on social media significantly increases doomscrolling tendencies. The results of the study contribute to understanding the effects of social media usage habits on individuals' psychological reactions and provide an important basis for further studies on digital media behaviors.

Keywords: Social media, Doomscrolling/Doomsurfing, Disaster News Scale, survey.

1. Giriş

Günümüzde, sosyal ilişkilerde yüz yüze etkileşimlerin yerini giderek sanal ilişkiler ve sosyal medya platformları üzerinden kurulan bağlar almaktadır. Sosyal ağlar, bireylere çeşitli iletişim fırsatları sunarak yeni bir etkileşim biçimi oluşturmuştur. Bu platformlar aracılığıyla insanlar, kendi düşünce ve beğenilerini kolayca paylaşabilmekte, aynı zamanda fiziksel iletişim olmaksızın, doğru ya da yanlış olduğundan emin olmadan fikir edinebilmektedir. Son yıllarda, internetin getirdiği bu olumlu ve olumsuz imkanlar, yeni bir iletişim ortamı yaratmıştır (Gülcü, Balcı, Arsal Gülcü, 2017: 178). Sosyal medya kullanımı günümüzde bir bağımlılık haline gelmiştir, bu durum da iletişimin büyük ölçüde sosyal medya üzerinden yürütülmesine yol açmıştır. Sosyal medya sayesinde haber akışı hızlanmış ve gelişmelerden anında haberdar olma imkanı doğmuştur. Dünya genelinde yaşanan olaylara hızlı bir şekilde erişim sağlanırken, aynı zamanda olumsuz haberlerin yayılması da bir o kadar kolay hale gelmiştir. Ayrıca, insan doğasının bir gereği olarak, bireylerin olumlu haberlerden ziyade olumsuz haberlere odaklanma eğilimi, diğer bir ifadeyle olumsuzluk yanlılığı, bireyleri negatif duygulara sürükleyerek derin bir etki yaratabilmektedir (Çiftçi, Tüfekçi, Demir, 2024: 956)

Felaket kaydırması veya evrensel tanımıyla doomscrolling veya doomsurfing davranışının ortaya çıkması felaket haberinin duyulmasıyla beraber başlamaktadır. Bireylerin yaşanan felaket ile ilgili güncel gelişmeleri, yorumları veya olayın ardından yaşanan artçı durumların sürekli takip edilmesiyle yaşanan durum olarak tanımlanabilmektedir. 2020 yılında ülkemizde etkisini gösteren Covid-19 pandemi süreci, Kahramanmaraş merkezli iki depremin yaşandığı 6 Şubat 2023 deprem felaketi, 25 Mayıs 2023 tarihinde bir polis memuru tarafından öldürülen Afro-Amerikalı George Floyd cinayeti, 24 Şubat 2022 yılında Rusya Ordu'sunun Ukrayna'da başlattığı askeri operasyon gibi olaylar bireylerin gündemi takip etmek adına sürekli olarak bu konularda içerikler aramasına neden olmuştur. (Rodriguez, 2023: 128). Örneğin; 2020 yılında yayınlanan "Doomsurfing and doomscrolling mediate psychological distress in COVID-19 lockdown: Implications for awareness of cognitive biases" (Annand, Sharma, Thakur, vd. 2020: 172) adlı çalışmada elde edilen verilere göre, Covid-19 pandemisiyle birlikte, belirsizlik, sağlık endişeleri ve sosyal izolasyon gibi faktörler, insanlarda stres, kaygı, korku ve panik gibi olumsuz duyguların yoğun bir şekilde yaşanmasına neden olmuştur. Araştırmalar, bu dönemde bireylerin doğru bilgiye ulaşma ve belirsizliği azaltma ihtiyacının arttığını göstermektedir. Bu bağlamda, sosyal medya, insanların gündemi takip etmek, bilgi edinmek ve kontrol duygularını beslemek için en sık başvurduğu araçlardan biri haline gelmiştir ancak, sosyal medyada yayılan olumsuz haberler ve kaos senaryoları, bireylerin olumsuz duygularını daha da tetikleyerek felaket haberlerini sürekli kaydırma davranışını ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin sosyal medya uygulamaları aracılığıyla karşılaştıkları felaket içerikli haberlerle nasıl bir etkileşim kurduklarını, özellikle bu haberleri kaydırma davranışlarını incelemek ve ölçümlemek amacıyla "Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği" uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, öğrencilerin sosyal medya platformlarındaki kullanım alışkanlıkları, karşılaştıkları felaket haberlerine verdikleri tepkiler, bu durumun psikolojik etkileri ve kaydırma davranışlarının altında yatan motivasyonlar derinlemesine değerlendirilmiştir. Yapılan online anket çalışması, hem öğrencilerin felaket haberleri karşısındaki davranış eğilimlerini analiz etmeyi hem de bu tür içeriklerin üniversite öğrencileri üzerindeki etkilerine dair önemli veriler elde etmeyi hedeflemiştir.

Doomscrolling veya diğer adıyla doomsurfing, Türkçe literatüre felaket kaydırması olarak geçse de alanyazın içerisinde İngilizce terimleriyle karşılaşmakta mümkündür. Türkçe alanyazın incelendiğinde bu çalışmada kullanılan anketin Türkçeye uyarlandığı Doç. Dr. Gazanfer Anlı'nın "Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" (2023), Doç. Dr. Selin Bitrim Okmeydan'ının "Felaket Kaydırması (Doomscrolling) ve İletişim Odaklı Bir Yaklaşım: Nedenleri, Etkileri ve Sonuçları" (2021), Doçent Doktor Gamze Ebru Çiftçi, Doktor İlknur Tüfekçi ve Doktor Yasemin Demir'in "Doomscrolling ile İş Akış Deneyimi İlişkisinde Yaşam Doyumunun Aracı Rolü" (2024) makaleleriyle karşılaşılmaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı incelendiğinde ise Doktor İsmail Ay'ın danışmanlığında Beyza Dinler'in yazdığı "Ergenlerde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve Felaket Kaydırması ile Depresyon, Anksiyete, Stres İlişkisinin İncelenmesi: Bilinçli Farkındalığın Düzenleyici Rolü" (2024) başlıklı yüksek lisans tezine rastlanmaktadır. Konuyla ilgili daha fazla ve detaylı bilgiye ulaşabilmek için belirtilen kaynakların incelenmesi faydalı olacaktır.

2. FELAKET KAYDIRMASI (DOOMSCROLLİNG – DOOMSURFİNG) KAVRAMI

Doomscrolling olarak adlandırılan felaket haberlerini kaydırma kavramı, ilk kez 2018 yılında Twitter'da "callamity" kullanıcı isimli bir kişi tarafından yapılan bir paylaşımda ortaya atılmıştır. Bu terim, gazeteci Karen Ho'nun ilgili paylaşımı geniş bir kitleyle paylaşmasıyla dikkat çekmiş ve yaygınlık kazanmıştır (Garcia-Navarro, 2020). Kavramın daha net bir tanımı ise 11 Nisan 2020 tarihinde, Los Angeles Times köşe yazarı Mark Barabak tarafından yapılmıştır. Barabak, doomscrolling'i "bireylerin olumsuz içerikli haberlere sürekli maruz kalması ve ekran başında aşırı vakit geçirmesi" olarak tanımlamıştır (Barabak, 2020). Bu davranış, aynı zamanda "bir bireyin sonu gelmeyen bir olumsuz haber döngüsünde kaybolması" biçiminde de ifade edilmektedir.

Sosyal medyada doomscrolling'in yaygınlaşması, bu platformların fayda sağlama potansiyelini sorgulayan eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Buchanan, Akin, Lotun vd. 2021: 1-2). Doomscrolling kavramındaki 'kaydırma' yani "scrolling" ifadesi, özellikle akıllı cihazlarda ekranı aşağı kaydırarak yeni içeriklere ulaşma eylemine atıfta bulunmaktadır. Sosyal medya platformları ve haber siteleri, kullanıcıların bir haberi tamamlamasının ardından yeni bir içeriği otomatik olarak sunarak bu davranışı teşvik etmektedir. Ayrıca, sosyal medya algoritmalarının kullanıcıların ilgi alanlarına göre içerikler sunması, olumsuz haberlerle ilgilenen bireylerin ardı ardına olumsuz haberlere maruz kalma olasılığını artırmaktadır. Bu durum, bireylerin zihinsel sağlıkları üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Anlı, 2023: 302). Pek çok insan, güne başlarken ilk iş olarak akıllı telefonlarına uzanarak sosyal medyada gezinmeye ve en güncel yerel ve küresel haberlere dalmaya eğilimlidir. Medya kuruluşları genellikle dikkat çekme amacıyla, felaketler, siyasi çatışmalar ve ekonomik krizler gibi olumsuz olayları öne çıkaran başlıklara öncelik vermektedir (Robertson, Prollochs, Schwarzenegger, vd. 2023: 812-813). Bu durum, bireyleri çoğunlukla ardı arkası kesilmeyen üzücü hikayelerin içinde bırakmaktadır. Her ne kadar bu durum bireylerde rahatsızlık yaratma potansiyeline sahip olsa da insanlar bir haberden diğerine geçmeye devam ederek bu döngüyü sürdürmektedir (Dominguez-Rodriguez, Apprich, Friehs, vd. 2025: 1).

6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem meydana gelmiş, çok sayıda can kaybı ve bireyler üzerinde olumsuz psikolojik etkiler meydana gelmiştir. Aslı Kartol, Servet Üztemur ve Pınar Yaşar (2023), gelecek kaygısının, yetişkinlerin bu depremten sonra yaşadıkları psikolojik ile kıyamet kaydırma düzeyleri arasındaki ilişkide nasıl bir aracı görevi gördüğünü incelemiştir. Sonuçlar, hem psikolojik sıkıntının hem de gelecek kaygısının kıyamet kaydırma düzeyini artırdığını, gelecek kaygısının ise psikolojik sıkıntı ve felaket kaydırma arasındaki ilişkide aracı rol oynadığını göstermiştir. Başka bir deyişle, psikolojik sıkıntı yaşayan bireyler gelecek hakkında daha fazla endişelenme eğilimindedir ve sonuç olarak daha fazla kıyamet kaydırma davranışı sergilerler (Gürme, 2024: 597).

2.1. Doomscrolling ve Felaket Haberleri İlişkisi

Felaket kavramı, gazetecilikte soyut ve geniş bir yelpazeye sahip bir terimdir; bir futbolcunun sakatlanmasından doğal afetlere kadar çeşitli olayları kapsar. Ian Richards (2006: 200-201) felaket kavramını İngiltere Uluslararası Kalkınma Bakanlığı tarafından geliştirilen karşılığı ile, Felaket, en ciddi anlamıyla, toplum ve canlıları tehdit eden, yardım olmaksızın üstesinden gelinemeyecek ölçüde zarar ve kayıplara yol açan olaylar olarak tanımlamaktadır. Bu tür olayların sayısı ve etkisi artmakta olup özellikle yoksul bölgelerde daha büyük etkiler yaratmaktadır. Felaket haberciliği ise etik sorunlarla doludur. Gazetecilerin felaket bölgelerinden bilgi toplama süreçleri ve halkın bu bilgilere nasıl sunulacağı konusunda dile getirilen sorular, bu alandaki temel tartışmaları oluşturmaktadır.

Rawi'nin (2019) yaptığı bir araştırmada, The Guardian, New York Times, Washington Post ve Wall Street Journal'daki en çok okunan 50 haber incelenmiş, bu haberler olumlu, olumsuz ve nötr olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular, kullanıcıların genellikle olumlu içeriklere yöneldiğini ve beklenmedik, önemli haberlerin daha fazla yayıldığını göstermiştir. Ertem, Dönmez ve Oksel (2009) ise hemşirelik mesleğiyle ilgili 7 çevrimiçi gazetede haberleri analiz etmiş ve haberlerin duygu tonunu temel alan bir içerik analizi formu geliştirmiştir. Bu çalışma, haberlerin %34'ünün olumlu, %36'sının olumsuz, %25'inin karışık ve %5'inin nötr bir ton taşıdığını ortaya koymuştur. Yüksel, Adıyaman, Aydın, Kurt, Çelik, Karaoğlu ve Demirel (2015) tarafından yapılan bir başka çalışmada, beş büyük günlük gazetenin birinci sayfa haberleri, duygu tonları ve türleri açısından detaylı bir içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, nötr %45,8 ve olumsuz %41,6 tonların baskın olduğu; buna karşın olumlu haberlerin oranının %12,6'da kaldığı tespit edilmiştir. Duygusal açıdan en öne çıkan kategoriler ise üzüntü, öfke ve merak olarak belirtilmiştir. Bu bulgular, olumsuz haberlerin olumlu olanlara kıyasla daha fazla dikkat çektiğini ve haber değeri açısından önceliklendirildiğini ortaya koymaktadır (Tok, 2023: 148).

Doomscrolling'in çevrimiçi uyanıklık (online vigilance) kavramıyla da bazı benzerlikler taşıdığı belirtilmektedir. Çevrimiçi uyanıklık, bireylerin dijital iletişimdeki mesajları izleme, düşünme ve tepki verme eğilimlerini ifade ederken, doomscrolling, özellikle olumsuz haberlere dar bir odaklanma ve bu haberlere yönelik bir alışkanlık oluşturma ile ayrışır. Bu davranış, genellikle pasif kullanıcılar arasında daha yaygın görülür; çünkü tekrarlayan ve sonsuz bir olumsuz haber döngüsü, bu kullanıcıların dikkatini daha kolay çeker ve süreklilik arz eder. Özellikle X ve Facebook gibi haber ağırlıklı sosyal medya platformlarının, bu davranışı teşvik ettiği düşünülmektedir (Sharma, Lee, Johnson, 2022: 2).

Sosyal medya kullanımı ile felaket haberlerini kaydırma davranışı arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar, bu iki olgu arasında belirgin bir bağlantı olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmalara göre, doomscrolling, sosyal medya bağımlılığı ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Bunun yanı sıra, bir şeyi kaçırma korkusu olarak bilinen FOMO (Fear of Missing Out) ve bireylerin sosyal medyada geçirdiği zaman miktarı ile de pozitif bir korelasyon göstermektedir. Bu durum, bireylerin sosyal medya platformlarında daha fazla vakit geçirdikçe, olumsuz içeriklere sürekli maruz kalma eğilimlerinin arttığını ve bu eğilimin sosyal medya kullanım alışkanlıklarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Satici, Tekin, Deniz, vd., 2023: 835)

Sonuç olarak, felaket haberlerini kaydırma gibi önemli bir davranışın ölçülmesi ve derinlemesine incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Literatür taraması sırasında yalnızca Sharma ve arkadaşları (2022) tarafından geliştirilen Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği'nin mevcut olduğu görülmüş ve bu ölçeğin psikometrik açıdan güvenilir özelliklere sahip olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması uygun bulunmuştur. Ölçeğin kültürümüze kazandırılmasıyla birlikte, internet ve sosyal medya bağımlılığı üzerine çalışan uzmanların daha kapsamlı araştırmalar yapabilmeleri için önemli bir kaynak oluşturacağı düşünülmektedir. Böylece, bu alandaki bilimsel bilgi birikimine katkı sağlanması hedeflenmektedir (Anlı, 2023: 303).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencileri üzerinde Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeğini uygulayarak doomscrolling davranışının öğrenciler üzerindeki etkilerini incelemektir. Ölçeğin Türkiye’de üniversite öğrencileri için ilk kez kullanılacak olması ve doomscrolling’i değerlendirmesi, çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu araştırma, elde edilecek verilerle öğrencilerin sosyal medya kullanımları ve felaket haberlerini kaydırma pratikleri hakkında değerli bilgiler sunmayı hedeflemektedir.

Elde edilen bütün verilerin incelenmesinin sonucunda çalışmaya yönelik şu hipotezler geliştirilmiştir:

Hipotez 1: Üniversite öğrencilerinde doomscrolling davranışı genel olarak yaygın değildir. Bu hipotez, katılımcılar davranış doğrultusunda işaretlediği seçeneklerin incelenmesiyle analiz edilecek ve öğrencilerin sosyal medya kullanımı sırasında felaket haberlerine yönelik aşırı bir kaydırma eğilimi taşımadıklarını desteklemektedir. Çalışmanın bu hipotezi, öğrenci gruplarındaki bu davranışın varlığına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir.

Hipotez 2: Kullanılan sosyal medya platformlarının niteliği, doomscrolling davranışının ortaya çıkışında belirleyici bir role sahiptir. Özellikle Instagram, Twitter ve Facebook gibi platformlar üzerinden farklı etkileşim tarzları, bireylerin bu davranışı sergilemelerinde etkili olabilir. Dolayısıyla, platformların içerik yapısı ve kullanıcıların bu platformlara olan bağımlılık düzeyleri, doomscrolling’in ne ölçüde ortaya çıktığını anlamada önemli bir parametre olarak değerlendirilecektir.

Hipotez 3: Felaket haberleri ekran süresini arttırarak doomscrolling davranışını oluşturmaktadır. Sosyal medya kullanım süresinin artışı, doomscrolling davranışının ortaya çıkma olasılığını doğrudan etkilemektedir. Günlük sosyal medya kullanım süresi arttıkça, kullanıcıların olumsuz haberler arasında daha uzun süre kaydırma yapma eğilimi göstermesi beklenmektedir. Bu hipotez, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının bireylerin davranış ve zihinsel sağlıkları üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik değerli bir içgörü sağlayacaktır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde eğitimine aktif olarak devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmaya katılım, gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş ve anket, erişebildiğimiz öğrenci gruplarına gönderilen bağlantı aracılığıyla çevrimiçi ortamda doldurulmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veriler, "Kişisel Bilgi Formu" ve "Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği" aracılığıyla toplanmıştır. Anket formları, Google Forms platformunda hazırlanmış olup, WhatsApp, Telegram ve Instagram gibi iletişim kanalları üzerinden öğrencilere iletilerek gönüllü katılım sağlanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bilgiler

Cinsiyet	n	Frekans (%)
Kadın	68	66
Erkek	35	34

Toplam	103	100
--------	-----	-----

Tablo 1: Cinsiyet Dağılımı.

Tablo 1’de gösterildiği üzere araştırmaya toplamda 103 kişi katılım sağlamış olup, katılımcıların 68’i kadın ve 35’i erkek olarak belirlenmiştir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında, kadınların oranı %66, erkeklerin oranı ise %34’tür. Kadın katılımcıların çoğunlukta olması, çalışmadan elde edilen bulguların cinsiyetler arasındaki farklılıkları tam anlamıyla yansıtmama ihtimalini beraberinde getirebilir. Bu durum, sonuçların yorumlanması sürecinde dikkate alınması gereken bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Yaş	n	Frekans (%)
18-20	28	27,2
21-23	25	24,3
24-26	27	26,2
27-29	7	6,8
30-32	3	2,9
33+	13	12,6
Toplam	103	100

Tablo 2: yaş Dağılımı.

26

Tablo 2’de sunulan verilere göre, ankete katılanların yaş dağılımı şu şekildedir: 28 katılımcı 18-20 yaş aralığında, 25 katılımcı 21-23 yaş aralığında, 27 katılımcı 24-26 yaş aralığında, 7 katılımcı 27-29 yaş aralığında, 3 katılımcı 30-32 yaş aralığında ve 13 katılımcı ise 33 yaş ve üzerindedir. Bu sonuçlar, 80 katılımcı ile büyük bir kısmın 18-26 yaş aralığında yoğunlaştığını göstermektedir. 103 katılımcının %77,2’sinin 18-26 yaş grubunda yer alması, bu çalışmanın üniversite öğrencilerine yönelik yapıldığını desteklemekte ve elde edilen verilerin bu demografik gruba daha uygun şekilde genellenebilir olmasını sağlamaktadır. Bu yoğunluk, araştırmanın hedef kitleyle uyumlu bir örneklem sunduğunu göstermektedir.

Eğitim seviyesi	n	Frekans (%)
Ön Lisans	29	28,2
Lisans	48	46,6
Yüksek Lisans	25	24,3
Doktora	1	0,9
Toplam	103	100

Tablo 3: Eğitim seviyesi.

Tablo 3’de sunulan verilere göre, ankete katılanların eğitim gördüğü düzey şu şekildedir: 29 katılımcı ön lisan seviyesinde, 48 katılımcı lisans seviyesinde, 25 katılımcı yüksek lisans seviyesinde ve 1 katılımcı doktora seviyesinde eğitim görmektedir. Genel dağılım incelendiğinde, doktora seviyesinde

eğitim gören öğrenciler hakkında sınırlı veri elde edildiği görülmektedir. Bu durum, söz konusu gruba ilişkin genellemeler yapılmasını mümkün kılmamaktadır ancak diğer eğitim seviyelerine yönelik elde edilen veriler, hedef kitlenin özelliklerini yansıtmakta ve çalışmanın genel geçerliliğini desteklemektedir.

Sosyal medya platformu	n	Frekans (%)
Instagram	65	63,1
Facebook	1	1
X	17	16,5
TikTok	10	9,7
Diğer	10	9,7
Toplam	103	100

Tablo 4: En çok kullanılan sosyal medya platformu.

Tablo 4’de sunulan verilere göre, ankete katılanların en çok kullandığı sosyal medya platformu şu şekildedir: 65 katılımcı Instagram, 1 katılımcı Facebook, 17 katılımcı X, 10 katılımcı TikTok ve 10 katılımcı diğer sosyal medya platformlarını kullandığı görülmektedir. Katılımcıların %60’ından fazlasının Instagram kullanıyor olması, ankette yer alan Facebook, X, TikTok ve diğer sosyal medya platformlarını tercih eden öğrencilerin verilerinin genellenmesini güçleştirmektedir. Bu durum, çalışmanın Instagram kullanıcılarına yönelik daha güçlü bir temsiliyet sunmaktadır.

Süre	n	Frekans (%)
0-2 saat	32	31,1
3-5 saat	47	45,6
6+ saat	24	23,3
Toplam	103	100

Tablo 5: Günlük ortalama sosyal medya kullanım süresi.

Tablo 4’de sunulan verilere göre, ankete katılanların günlük ortalama sosyal medya kullanım süreleri şu şekildedir: 32 katılımcı 0-2 saat, 47 katılımcı 3-5 saat ve 24 katılımcı günde 6 saatten fazla sosyal medya uygulamalarında zaman geçirmektedir. Bu veriler, katılımcıların büyük bir kısmının günlük sosyal medya kullanım sürelerinin 3-5 saat aralığında yoğunlaştığını göstermektedir. Bununla birlikte, 0-2 saat ve 6 saatten fazla kullanım gruplarındaki dağılımın birbirine yakın olması, bu sonuçların genel olarak yorumlanmasına engel teşkil etmemektedir. Dolayısıyla, sosyal medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin elde edilen bulguların bütünsel bir perspektifte değerlendirilmesi mümkündür.

Cevaplar	n	Frekans (%)
Evet	93	90,3
Hayır	10	9,7

Toplam	103	100
--------	-----	-----

Tablo 6: Felaket haberlerini gördüğünüzde duygusal olarak etkileniyor musunuz?

Katılımcılara "Felaket haberlerini gördüğünüzde duygusal olarak etkileniyor musunuz?" sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların %90,3'ü gördükleri felaket haberlerinden etkilendiklerini ifade etmiştir. Bu yüksek oran, felaket haberlerini kaydırma ölçeğinin uygulanmasının yerinde olacağına ve bu ölçekten elde edilen verilerin temsil ettiği evreni yansıtmaya potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir. Çalışma, katılımcıların duygusal tepkilerini değerlendirmek ve doomscrolling davranışını analiz etmek açısından anlamlı bir zemin sunduğu söylenebilmektedir.

4.2. Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeğinin Uygulanması

Bu ölçek, tek faktör altında toplanan toplam 15 madde içermektedir ve 7'li Likert formatında hazırlanmıştır. Katılımcılar, her bir madde için belirlenen derecelendirme aralığında kendi görüşlerini ifade edecek ölçeği seçmektedir. Ölçeğin bu yapısı, katılımcıların davranış ve tutumlarını daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye olanak sağlamaktadır (Anlı, 2023). Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği, 103 üniversite öğrencisine uygulanmış ve elde edilen veriler incelenmiştir. Analizler sonucunda, öğrenciler arasında doomscrolling davranışına ait belirtilerin genel anlamda gözlemlenmediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, ilgili davranışın katılımcılar arasında yaygın olmadığını işaret etmektedir.

Tablo 7: Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği

Ölçek Soruları	Ort
1- Sosyal medyada, gittikçe artan bir biçimde kötü haber araştırma isteği duyuyorum.	3,39
2- Sosyal medyada, kötü haberler okurken zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum.	4,17
3- Kötü bir şey olup olmadığını görmek için, haber akışımı (ana sayfamı) sürekli yeniliyorum.	4,14
4- Daha fazla olumsuz haberler bulmak için gece geç saatlere kadar ayakta duruyorum.	2,56
5- Sosyal medyadaki olumsuz haberleri okumak benim için artık bir alışkanlık haline geldi.	3,36
6- Online (çevrim içi) olduğumda, çok geçmeden kötü bir şey olacaktı gibi gergin hissediyorum	2,91
7- Cihazımda gezinirken sürekli panik halinde hissediyorum.	2,27
8- Haber akışımı, farkında olmadan kötü haber var mı diye kontrol ediyorum	3,12
9- Ana sayfamdaki her şeyi görmüş olsam bile, olumsuz haberler için ekranı kaydırmaya devam ediyorum.	2,72
10- Kendimi, sürekli olumsuz haberlere göz atarken buluyorum.	2,91
11- Sabahları sosyal medyayı, ne tür kötü şeyler olduğunu görmek için kontrol ediyorum.	3,11
12- Kendimi olumsuz haberlere bağımlı gibi hissediyorum.	2,29
13- Sosyal medya aramalarım, muhtemelen ana sayfamı daha olumsuz hale getiriyor.	2,68
14- Sosyal medyada gördüklerimden çok korkuyorum, ama bakmaktan da geri duramıyorum	3,28

Tablodan da anlaşılabileceği üzere, ankette verilen cevapların ortalaması likert ölçek üzerinde denk geldiği yerler şöyledir, 1, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13 ve 14. sorular için katılımcıların ortalama olarak "Biraz Katılmıyorum" seçeneğini işaretlediği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, 2, 3 ve 15. sorularda ortalama olarak "Kararsızım" seçeneğinin işaretlendiği görülmektedir. 7 ve 12. sorular ise ortalama olarak "Çoğunlukla Katılmıyorum" cevabına denk gelmektedir. Genel ortalama bakıldığında ise katılımcılar ortalama olarak "Biraz Katılmıyorum" şeklinde kendilerini ifade etmektedirler. Bu dağılım, katılımcıların ölçek maddelerine verdiği yanıtlardan anlaşılabileceği üzere felaket kaydırması yapmadıkları söylenebilmektedir. Bu durumun, içinde bulunduğumuz dönemle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Eğer bu ölçek çalışması COVID-19 pandemisi gibi küresel bir kriz sırasında veya 6 Şubat depremi gibi büyük bir afet sonrasında gerçekleştirilmiş olsaydı, katılımcıların felaket haberlerine yönelik tutumlarında farklılıklar gözlemlenebilirdi. Bu tür kriz durumları, bireylerin sosyal medya üzerindeki davranışlarını ve özellikle doomscrolling eğilimlerini artıracak etkenler arasında yer almaktadır.

Bu hipotezler, çalışmanın teorik altyapısını oluştururken elde edilen verilerin, üniversite öğrencilerinin sosyal medya alışkanlıkları ve doomscrolling davranışları hakkında daha derin bir anlayış kazandırması beklenmektedir. Ayrıca hipotezler, sosyal medya etkileşimleri ve bireylerin bu platformlardaki davranış dinamikleri üzerinde gelecekte yapılacak araştırmalara da ışık tutma potansiyeline sahiptir.

5. Sonuç

Bu çalışmada hedeflenen kitle neticesinde 18-26 yaş aralığındaki üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların %27,2'si 18-20 yaş grubunda, %24,3'ü 21-23 yaş grubunda ve %26,2'si 24-26 yaş grubunda yer alırken, eğitim düzeyine göre dağılım incelendiğinde %28,2'sinin ön lisans, %46,6'sinin lisans ve %24,3'ünün yüksek lisans seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu özellikler, çalışmanın doomscrolling davranışının üniversite öğrencileri üzerindeki etkisini anlamak için uygun bir zemin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, üniversite öğrencileri arasında doomscrolling davranışının yaygın olmadığını göstermektedir. Sosyal medya platformlarının türü ve bu platformlarda geçirilen sürenin, doomscrolling davranışının ortaya çıkmasında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların %90,3'ünün, felaket haberlerini gördüklerinde duygusal olarak etkilendiklerini ifade etmiştir. Bu durum, doomscrolling potansiyelini değerlendirmek amacıyla kullanılan ölçeğin, evren ve örneklem bağlamında geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma, felaket haberlerine maruz kalmanın bireylerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir içgörü sunmakta ve üniversite öğrencilerinin bu davranışla ilişkisini analiz etmek için değerli bir temel oluşturmuştur.

Eğer katılımcılar toplu olarak tek bir ortak anket doldurmuş olsaydı, demografik özellikler açısından ortaya çıkan profil; 18-20 yaş aralığında, kadın, lisans eğitimine devam eden, en çok Instagram kullanan ve günlük olarak sosyal medyada 3 ila 5 saat zaman geçiren bir bireyi temsil edecekti. Ölçek yanıtlarının analizi incelendiğinde, 2. soru hariç tüm maddelerde "Kesinlikle Katılmıyorum" seçeneğinin en fazla işaretlenen yanıt olduğu gözlemlenmiştir. "Sosyal medyada, kötü haberler okurken zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum" sorusuna verilen yanıtlar arasında "Kesinlikle Katılmıyorum", "Çoğunlukla Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" seçeneklerinin 18'er kez işaretlenmesiyle eşit dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum, katılımcıların görüşlerinde bu maddeye özgü bir çeşitlilik olduğunu göstermektedir. Bu sonuç "Felaket haberleri ekran süresini arttırarak doomscrolling durumunu oluşturmaktadır" hipotezini destekleyen veriler arasındadır.

Bu veriler doğrultusunda, en çok kullanılan sosyal medya platformlarının doomscrolling davranışının ortaya çıkmasını engelleyebileceği söylenebilir. Facebook ve X gibi sosyal medya platformları, yapıları gereği haber takibine daha uygun olmalarına rağmen, çalışmanın örneklemini oluşturan grubun %72,8'inin Instagram ve TikTok gibi görsel iletişim ağırlıklı ve daha çok eğlenceye yönelik kullanılan platformları tercih etmesi, doomscrolling durumunun gözlenmesini zorlaştıran faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, katılımcıların %66'sını kadınların oluşturması da seçilen sosyal medya platformları üzerinde etkili bir faktördür. İstatistiklere göre kadınların görselliğe dayalı iletişim platformlarını daha fazla tercih ettikleri ifade edilmektedir. Bu durum, çalışmada elde edilen sonuçları anlamlandırmada önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyal medya kullanım süresinin artışı ile bireylerin doomscrolling eğilimlerinde paralel bir yükseliş gözlemlenebileceği bilinmektedir. Araştırmada, katılımcıların %31,1'inin sosyal medyada kısa süreler geçirdiği görülmesi, doomscrolling durumunun geniş bir şekilde incelenmesine engel teşkil eden faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Sosyal medyada uzun süre vakit geçiren kişilerin doomscrolling davranışını sergileme ihtimallerinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu durum, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının bireylerin davranışları üzerindeki etkisini anlamada önemli bir veri sunmaktadır.

Çalışma kapsamında öne sürülen hipotezler, üniversite öğrencilerinde doomscrolling davranışının yaygın olmadığını, sosyal medya platformlarının türünün bu davranışın ortaya çıkışında belirleyici bir faktör olabileceğini ve sosyal medya kullanım süresinin artışıyla birlikte doomscrolling eğilimlerinin de artabileceğini ortaya koymaktadır. Genel olarak bakıldığında ise araştırma bulguları doomscrolling davranışını anlamak, sosyal medya alışkanlıklarının bireyler üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve daha geniş çaplı çalışmalar için bir temel oluşturmak adına değerli içgörüler sunmaktadır. Sosyal medya platformlarının yapısal özellikleri ve kullanım yoğunluğuna ilişkin daha derinlemesine araştırmaların, bu davranışın bireylerin psikolojik ve sosyal hayatları üzerindeki etkilerini daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Anand, N., Sharma M.K., Thakur P.C., Mondal, I., Sahu, M., Singh, M., Ajith, S. J., Kande J. S., Neeraj, M. S., Singh, R., (2022) Doomsurfing and doomscrolling mediate psychological distress in COVID-19 lockdown: Implications for awareness of cognitive biases . *Perspect Psychiatr Care*. 2022 ; 58 : 170 – 172. <https://doi.org/10.1111/ppc.12803>
- Anlı, G. (2023). Felaket haberlerini kaydırma ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 301-316.
- Barabak, M. Z. (2020). “Quarantini” “Doomscrolling” Here’s how the coronavirus is changing the way we talk. *Los Angeles Times*. <https://www.latimes.com/world-nation/story/2020-04-11/coronavirus-covid19-pandemic-changes-how-we-talk>
- Buchanan, K., Aknin, L. B., Lotun, S. & Sandstrom, G. M. (2021). Brief exposure to social media during the COVID-19 pandemic: Doom-scrolling has negative emotional consequences, but kindness-scrolling does not. doi:10.1371/journal.pone.0257728.
- Çiftçi, G.E., Tüfekçi, İ. ve Demir, Y. (2024). Doomscrolling İle İş Akış Deneyimi İlişkisinde Yaşam Doyumunun Aracı Rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 20(4), 953-977. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1411475>
- Dinler, B. (2024). Ergenlerde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve Felaket Kaydırması İle Depresyon, Anksiyete, Stres İlişkisinin İncelenmesi: Bilinçli Farkındalığın Düzenleyici Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi
- Dominguez-Rodriguez A., Apprich F., Friehs M. A., van der Graaf S., Steinrücke J. (2025) Climate change news and doomscrolling: An examination of influencing factors and psychological effects.

Acta Psychologica, Volume 255, 2025, 104925, ISSN 0001-6918,
<https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.104925>.
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691825002380>)

Ertem, G., Dönmez, Y.C. ve Oksel, E. (2009). Günlük gazetelerde hemşirelik haberlerinin incelenmesi. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, 2, 70-75. Erişim adresi: <https://openaccess.maltepe.edu.tr>

Garcia-Navarro, L. (2020). Your “doomscrolling” breeds anxiety. Here’s how to stop the cycle. National Public Radio. <https://www.wabe.org/your-doomscrolling-breeds-anxiety-here-s-how-to-stop-the-cycle/>

Gölcü, A., Balcı, Ş., Arsal Gölcü, A. (2019). Sosyal Medya Kullanımı İle Kendini Gizleme ve Yaşam Doyumu Arasında Bir Bağlantı Var mı?. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1), 173-190. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.511318>

Güme S. (2024). Doomscrolling: Bir İnceleme. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. Aralık 2024;16(4):595-603. doi:10.18863/pgy.1416316

Kartol, A., Üztemur, S. & Yaşar, P., (2023) ‘I cannot see ahead’: psychological distress, doomscrolling and dark future among adult survivors following M_w 7.7. and 7.6 earthquakes in Türkiye. BMC Public Health 23, 2513 (2023). <https://doi.org/10.1186/s12889-023-17460-3>

Okmeydan, S. B., (2023) Felaket Kaydırması (Doomscrolling) Ve İletişim Odaklı Bir Yaklaşım: Nedenleri, Etkileri Ve Sonuçları. Hodja Akhmet Yassawı International Conferences on Scientific Research November. 5-6, 2021 / Nakhchivan State University, Azerbaijan: 82-95. ORCID NO: 0000-0002-7996-2178

Rawi, A. (2019). Viral news on social media. Digital Journalism, 7(1), 63-79. doi:10.1080/21670811.2017.1387062

Richards, I. (2006). Felaket haberciliği, güven ve etik. İletişim kuram ve araştırma dergisi. Sayı 23 Yaz-Güz 2006, s. 199-204

Robertson, C. E., Prolochs, N., Schwarzenegger, K., Parnamets, P., Van Bavel, J. J., Feuerriegel, S. (2023). Negativity drives online news consumption. Nature Human Behaviour, 7(5), 812–822. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01538-4>

Satıcı, S. A., Tekin, E. G., Deniz, M. E., Satıcı, B. (2023). Doomscrolling Scale: its Association with Personality Traits, Psychological Distress, Social Media Use, and Wellbeing. Applied Research in Quality of Life. 833-847 <https://doi.org/10.1007/s11482-022-10110-7>

Sharma, B., Lee, S. S., & Johnson, B. K. (2022). The Dark at the End of the Tunnel: Doomscrolling on Social Media Newsfeeds. Technology, Mind, and Behavior, 3(1: Spring 2022). <https://doi.org/10.1037/tmb0000059>

Tok, İ. (2023). Tık Odaklı Haberlerin Duygusal Boyutu: Çevre Haberleri Üzerine Bir İnceleme. Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi (10), 145-171. <https://doi.org/10.56676/kiad.1251643>

Victor Rodrigues, E. (2023). Doomscrolling – threat to Mental Health and Well-being: A Review. International Journal of Nursing Research, 8(4), 127–130. <https://doi.org/10.31690/ijnr.2022.v08i04.002>

Yüksel, E., Adıyaman F., Aydın N., Kurt B., Çelik, C., Karaoğlu E. ve Demirel, M. (2015). İyi haber de iyi haber midir? Haber değerleri üzerine bir içerik analizi çalışması. Selçuk İletişim Dergisi, 9(1), 94-114. doi:10.18094/si.42148

**ZELENSKY'S PERSONAL DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIA-
UKRAINE WAR AND THE ROLE OF LEADER-TO-LEADER RELATIONS IN FOREIGN
POLICY**

**RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI BAĞLAMINDA ZELENSKİ'NİN KİŞİSEL DİPLOMASİSİ
VE LİDERLERARASI İLİŞKİLERİN DİŞ POLİTİKADAKİ ROLÜ**

Deniz Dede

Özet

Bu çalışmada, kişisel diplomasinin Rusya-Ukrayna Savaşı sırasında Ukrayna'nın dış politikasını ne derecede etkilediği, nitel araştırma yöntemiyle incelenmiş; karşılaştırmalı liderlik analizi ve söylem çözümlemesi yoluyla Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenski'nin diplomasi stratejileri değerlendirilmiştir. Bu yöntem, kişisel diplomasi gibi dinamik bir olgunun, liderlerin söylemleri ve karşılıklı etkileşimleri üzerinden bütüncül biçimde analiz edilebilmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda, Zelenski'nin savaş sürecinde stratejik öneme sahip liderler ile kurduğu iletişim temel alınmıştır. Rusya'nın 2022 yılında Donetsk ve Luhansk'ı işgal etmesinin ardından Zelenski, kurumsal diplomasiyi tamamlayan, hatta zaman zaman onun önüne geçen bir kişisel diplomasi stratejisi geliştirmiştir. Bu strateji sayesinde ülke liderleri ve parlamentolarıyla, Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerle ve dünya kamuoyuyla doğrudan temas kurmayı başarmıştır.

Zelenski'nin, 2022 yılındaki işgaller sırasında ABD Başkanı Joe Biden ile kurduğu kişisel ilişkiler, önce ABD'nin, ardından NATO müttefiklerinin Ukrayna'ya siyasi ve askeri destek sağlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreç, sonraki dönemde ABD Başkanlığına seçilen Donald Trump döneminde istikrarsızlık kazanmış olsa da devam etmiştir. Biden ile Trump dönemleri arasındaki farklılığın temel nedeni, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Trump ile kurduğu ilişkilerin, Biden ile olan ilişkilerinden farklı olmasıdır. Bu noktada kişisel diplomasinin kırılkan yapısı ve özellikle lider değişimlerinin meydana getirdiği belirsizlik durumu görünür hâle gelmektedir.

Zelenski, katıldığı zirvelerin yanı sıra yaptığı konuşmalar ve liderlerle gerçekleştirdiği görüşmeler aracılığıyla, Ukrayna'nın savaş sürecindeki kurumsal diplomasisini kişisel bir düzleme taşımıştır. Bu kişisel diplomasi hattının, hem siyasi ve askeri yardımların sağlanmasında, hem de ateşkes girişimlerinde süreci hızlandırdığı ve Ukrayna'nın diplomatik etkinliğini artırarak algı yönetimini güçlendirdiği değerlendirilebilmektedir.

Zelenski'nin kişisel diplomasisinin Türkiye ile ilişkiler üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Sahada "arabulucu" rolünü üstlenen Türkiye, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Zelenski arasındaki kişisel diplomasi sayesinde sürece giderek daha fazla dahil olmuş; öyle ki ateşkes görüşmeleri için İstanbul, tarafsız bölge olarak seçilmiştir. Bu bağlamda Erdoğan, iki tarafın da güvenini yine kişisel diplomasi yoluyla kazanmış; bu sayede Tahıl Koridoru Anlaşması'nın sağlanmasında ve ateşkes müzakerelerinde tarafların masaya oturmalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu durum, çok taraflı kriz ortamlarında kişisel diplomasi pratiklerinin ne derece kritik bir işlev kazanabileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan kişisel diplomasi; Zelenski'nin diğer liderlerle kurduğu ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, kişisel diplomasi sayesinde Ukrayna'nın uluslararası yardım alma süreci hızlanmış, liderler arası güvenin kriz diplomasisine doğrudan etki ettiği gözlemlenmiştir. Çalışma, kişisel diplomasinin kriz anlarında meşruiyeti ve etkinliği arttırabileceğini, ancak kurumsal mekanizmaların zayıf ya da yetersiz olduğu durumlarda, özellikle de bu diplomasinin taraflarından birinin değişmesi gibi durumlar söz konusu olduğunda, ülkenin dış politikasını dengesizliğe açık hâle getirdiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Diplomasi, Rusya-Ukrayna Savaşı, Stratejik İletişim, Kriz İletişimi, Liderlerarası İlişkile

Abstract

This study examines the extent to which personal diplomacy influenced Ukraine's foreign policy during the Russia-Ukraine War. Employing a qualitative research method, it analyzes President Volodymyr Zelensky's diplomatic strategies through comparative leadership analysis and discourse analysis. This method enables a comprehensive examination of a dynamic phenomenon like personal diplomacy by focusing on leaders' discourses and interpersonal interactions. Within this framework, the study centers on Zelensky's communication with strategically significant leaders throughout the war. Following Russia's 2022 invasion of Donetsk and Luhansk, Zelensky developed a personal diplomacy strategy that complemented, and at times superseded, institutional diplomacy. Through this strategy, he successfully established direct contact with state leaders and parliaments, international organizations like the European Union, and international community.

Zelensky's personal relationship with US President Joe Biden during the 2022 invasion played a critical role in securing political and military support from the United States and subsequently from NATO allies. Although this process became more unstable during Donald Trump's later presidency, personal diplomacy was maintained. The contrast between Biden and Trump periods stems largely from the differing nature of Russian President Vladimir Putin's relationships with each of them. At this point, the fragile structure of personal diplomacy, and the uncertainty caused by leadership changes, becomes particularly evident.

In addition to participating in summits, Zelensky has elevated Ukraine's wartime diplomacy to a personal level through speeches and direct meetings with global leaders. This personal diplomatic track has accelerated both international aid and ceasefire efforts, while also enhancing Ukraine's diplomatic visibility and strategic communication.

33

Zelensky's personal diplomacy has also shaped Ukraine's relations with Turkey. Acting as a mediator, Turkey became increasingly involved in the process through the personal rapport between Zelensky and President Recep Tayyip Erdoğan. Istanbul was even chosen as a neutral venue for ceasefire talks. Erdoğan, having gained the trust of both parties through personal diplomacy, played a decisive role in facilitating the Grain Initiative and ceasefire negotiations. This case demonstrates how personal diplomacy can serve a crucial function in multilateral crisis environments.

This study focuses on personal diplomacy as reflected in Zelensky's relationships with other leaders. It finds personal diplomacy significantly accelerated Ukraine's access to international assistance and directly shaped crisis diplomacy through interpersonal trust. The study concludes while personal diplomacy can enhance legitimacy and effectiveness during moments of crisis, it also exposes country's foreign policy to volatility, particularly in cases where institutional mechanisms are weak or leadership transitions occur.

Keywords: Personal Diplomacy, Russia-Ukraine War, Strategic Communication, Crisis Communication, Leader-to-Leader Relations.

SINIRLI MEKÂN, SINIRSIZ DRAMA: 12 ÖFKELİ ADAM'IN MEKÂNSAL ESTETİĞİ

Sinem Uslu

Ordu Üniversitesi, <https://orcid.org/0009-0002-2608-695X>

Özet

Sinema tarihinde yapımlar, çeşitli kategoriler ile sınıflandırılırken, mekân odaklı filmler de önemli bir yere sahiptir. Özellikle modern sinema anlatısında, tek bir mekânda geçen filmler genellikle "kapalı – durum draması" olarak adlandırılmıştır. Kapalı – durum draması, genel olarak tek mekan içerisinde gelişen olaylar doğrultusunda karakterlerin yaşadığı içsel gerilim ve çatışmalara odaklanmaktadır. Sidney Lumet tarafından 1957'de çekilen "12 Öfkeli Adam" filmi, konusu gereği tek bir mekânda geçmektedir ve bu özelliğiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışma, filmi mekânın algısı üzerinden değerlendirmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizini kullanarak incelenecektir. Bu analiz, filmin mekânın kullanımıyla ilgili detaylı bir anlayışın derinlemesine incelenmesine olanak sağlayacaktır. Çalışma içerisinde filmde kullanılan mekânın, hikayenin anlatımında ve karakterlerin gelişiminde nasıl bir rol oynadığı ortaya çıkarılacaktır. Filmdeki mekânın dar ve sınırlı bir alanda geçmesi, karakterler arasındaki gerilimi, çatışmaları ve duygusal yoğunluğu arttırmaktadır. Mekânın kısıtlı olması, karakterlerin birbirleriyle etkileşimlerini ve çatışmalarını daha derinlemesine gözlemleme fırsatı sunmaktadır. İletişimin içerisinde önemli bir yer edinen Suskunluk sarmalı kavramı; bireyler arasındaki iletişim eksikliği ve içsel çatışmaların ortaya çıktığı olgudur. Çalışmaya konu olan 12 Öfkeli Adam filmi içerisinde yer alan karakterler arasında gelişen suskunluk sarmalı ele alınarak olay akışındaki etkilerine değinilecektir. Bu çalışma sonucunda, filmde tek mekân kullanımının karakter gelişimi, atmosfer oluşturma ve hikaye anlatımı üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu da filmin yapısal ve anlatısal özellikleri hakkında derinlemesine bir perspektif sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Kapalı Durum Draması, 12 Öfkeli Adam, Mekân, Modern Anlatı

GİRİŞ

Dünya genelinde birçok sanat alanında etkileriyle karşılaştığımız modernizm, sinemada da çekilen filmlerin teknik ve anlatısal yapısında kendini göstermiştir. Modernizm, sinemada genellikle 1920'lerden 1980'lere kadar olan dönemi kapsayan bir etki ve dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, sinemada büyük değişimlerin yaşandığı ve sanatsal özgünlüğün ön planda olduğu bir zaman dilimidir. Özellikle 1920'lerdeki dönem, modernizmin sinemadaki etkilerinin belirginleştiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde, sinemada deneysel teknikler, farklı anlatı yapıları ve görsel özgünlük arayışları önem kazanmıştır. Daha sonra, 1930'lar ve 1940'lar boyunca da bu etkiler, Avrupa'da ve Amerika'da çeşitli sinema akımları ve yönetmenlerin eserleriyle devam etmiştir. Özellikle bu dönemde Avrupa sinemasında, Fransız Yeni Dalga akımı, Alman Dışavurumculuğu, İtalyan Yeni Gerçekçilik gibi akımlar modernist sinemanın öne çıktığı ve farklı anlatım tekniklerinin, alternatif senaryo yapısının önemli olduğu dönemlerdir.

1960'larda ise, modernizmin sinemadaki etkisi devam etse de bazı yönetmenler ve akımlar postmodernist unsurları da içerecek şekilde yeni yaklaşımlar geliştirmeye başlamışlardır. Bu zaman diliminde, sinemada görsel anlatımın, senaryo yapısının ve anlatı tekniklerinin dönüştüğü, geleneksel kalıpların reddedildiği ve yeni bir estetik anlayışın ortaya çıktığı bir süreç yaşanmıştır. Bu da modernizmin sinemada etkili olduğu dönemi gösterir.

Bir filmin modern anlatı yapısına sahip olduğunu anlayabilmek için gerekli yapısal özelliklere bakmak gerekmektedir. Bu özelliklerden bazıları klasik anlatı yapısında da geçerli olsa bile tamamen klasik anlatı içerisinde kullanılır denilemez. Bu sebeple ele alınan filmin modern anlatıya sahip olup olmadığı yargısına varmak için birçok yönden modern dönem özelliklerini taşıması gerekmektedir. Modern sinemada, mekânın yanı sıra zamanda da yoğun ve etkileyici bir dramatik yapı bulunmaktadır; bu türün adı kapalı-durum dramı olarak bilinmektedir. Karakterler genellikle sınırlı bir mekânda kilitlenmiş durumda bulunur ve bu mekânın içinde kalarak dramatik bir olayı yaşarlar.

Kapalı durum dramaları, sınırlı mekânda geçen hikayelerle karakterlerin içsel çatışmalarını ve duygusal karmaşıklıklarını ustaca işleyerek seyircide derin bir etki bırakma eğilimindedir. Bu tür, izleyiciyi gerilim dolu atmosferde karakterlerin psikolojik gelişimini keşfetmeye davet eder. Sidney Lumet'in başyapıtı olarak kabul edilen "12 Öfkeli Adam", tek bir mekânda geçen ve karakterlerin derin psikolojik çatışmalarını merkeze alan unutulmaz bir yapıttır. Bu film, modern sinemanın tek mekân odaklı ürünlerinin önemli bir örneğidir ve izleyiciye sadece fiziksel mekânı değil, aynı zamanda insan ruhunu keşfetme fırsatı sunar.

Tek mekân filmleri, genellikle sınırlı bir alanda geçen ve karakterlerin duygusal çatışmalarını, çözülme bekleyen sorunlarını ya da belirsizliklerini vurgulayan yapımlardır. "12 Öfkeli Adam" filmi, izleyiciyi sadece fiziksel bir odada değil, aynı zamanda karakterlerin iç dünyalarında dolaşmaya davet eder. Bu tür yapıtlar, karakterler arasındaki gerginlikleri, insan doğasının karmaşıklığını ve toplumsal dinamikleri ustaca işleyerek seyircide derin izler bırakır.

1. Kuramsal Çerçeve

Sidney Lumet'in *12 Angry Men* (1957) adlı filmi, tek mekânda geçen anlatı yapısının modern sinema bağlamında nasıl kurgulandığı incelenecektir. Film, sınırlı mekan içerisinde geçen olay örgüsü ve karakter gelişimi ile kapalı durum dramının başta gelen örneklerindendir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, filmin mekân kullanımı üzerinden dramatik yapının, karakter çatışmalarının ve atmosferinin nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır.

Filmdeki tek mekân kullanımının, hem anlatı yapısı hem de izleyici üzerindeki psikolojik etkileri incelenecektir. Ayrıca, modern anlatının belirleyici unsurlarından biri olarak "mekânın" yeniden inşa edilmesi ve karakterlerin iletişimine nasıl yön verdiği de araştırmanın odak noktalarındandır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel bir araştırmaların **doküman analizi** yöntemiyle yürütülmektedir. Doküman analizi, özellikle görsel-işitsel metinlerin sistematik ve eleştirel biçimde çözümlenmesini mümkün kılan bir tekniktir. Film, içeriksel olarak mekânın kullanımı, karakterlerin etkileşim biçimleri, dramatik yapı ve atmosfer açısından incelenecektir. Film boyunca mekânın değişmeyen yapısı ve bu yapının anlatı üzerindeki etkisi, sahne çözümlemeleriyle desteklenerek değerlendirilecektir. Bu analiz, hem sinema estetiği hem de anlatı kuramı açısından filmdeki yapısal unsurların anlaşılmasına katkı sunacaktır.

3. Bulgular

3.1. Modernizm

"Modern" terimi ile ilk kez din tarihinde M.S. 5. yüzyılda karşılaşılmuştur. Bu kavramın kullanılmasıyla beraber Katolik Hristiyan çağı Antik Çağ'dan ayırmıştır. Daha sonraları, 17. yüzyıldan itibaren sanat ve edebiyat alanlarında belirli farklı eğilimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Etimolojik kökeni Latince "modo" diğer anlamıyla "şimdi" veya "şu an" kelimesinden türeyen "modernus" kelimesidir. Bu sebeple, 5. yüzyılda "modern" terimi sadece "yeni" değil aynı zamanda "güncel" ve "şu anki" anlamlarını da içermektedir. Bu bağlamda, "modern" her zaman önceki, eski veya geleneksel olanla karşıtlık içinde değerlendirilmiş ve bu şekilde anlam kazanmıştır.

"Modern olanın" "eski olan" ile zıtlık içerisinde olması gerektiği fikri, "klasik" in ortadan kalkması gerekliliğinden kaynaklanabilmektedir. Ancak, "modern" ve "güncel", "geleneksel" ve "eski" olanın devamı olarak kabul edilirse, bu durum bir neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Bu durumda, "güncel" olan, "eski" olanın bir analizi veya sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, "modern" ve "klasik" terimleri arasında sadece bir zıtlık değil, aynı zamanda farklılık ve genel olarak iki ayrı dönemi temsil etme durumu söz konusudur.

Sanat tarihinde etkili Amerikalı sanat eleştirmeni Clement Greenberg bu terimi ilk kez yalnızca bir stil ya da bir özel hareket için değil, aynı zamanda sanat tarihindeki bütün bir dönem için de kullandı (Kovacs, 2010). 19. yüzyıl itibari ile bilim ve düşünce alanlarında kendilerini geliştiren Avrupa ve Amerika, 20. yüzyıla gelindiğinde başkalaşım geçirmişlerdir. 1900'lü yılların başlamasıyla birlikte resim, tiyatro, mimari gibi bütün sanatlar birer birer ortaya çıkardıkları çalışmalarında modernizm biçimleri ve etkilerini göstermiştir. Modernizm, modernitenin yarattığı toplumsal değişimlere sanat ve kültür alanından verilen cevaptır (Gürbüz, 2014). Bununla birlikte, modern sözcüğünden türeyen modernite, modernizm, modernlik ve modernleşme gibi kavramların birbirinden farklı içeriklere sahip olduğu akılda tutulmalıdır (Kurtayılmaz, 2020).

Genel olarak bakıldığında modernizm, 20. yüzyılın başlarından itibaren sanat, kültür ve toplumun genel yapısında radikal değişikliklerin başlangıcını simgeler. Bu dönem, sadece sanat eserlerindeki teknik veya tarz farklılıkları değil, aynı zamanda düşünce yapısında ve toplumsal yapıda da köklü değişikliklere tanıklık etmiştir. Modernizm, sanatın sınırlarını genişleterek geleneksel kalıpları sorgulamış, yeni ifade biçimleri ve anlatıları ortaya koymuştur. Bu dönemin özgünlüğü, sanatın yanı sıra toplumsal normların ve değerlerin de temelden sorgulanmasıyla birlikte gelir. Dolayısıyla, modernizm sadece bir estetik anlayışın dönüşümü değil, aynı zamanda toplumun genel yapısal değişimlerinin bir yansımasıdır.

3.2. Modernizm ve Sinema

Sinema filmlerinde anlatı yapısının planlanma biçimi nedeniyle geleneksel anlatıdan farklı bir noktada bulunan modern anlatının kökenleri Vertov ve Brecht'e uzanmaktadır (Günay). Modern anlatı yapısı, karakterlerle özdeşleşme seviyelerini kontrol altında tutarak merkezine yabancılaşmayı yerleştirmesi bakımından belirgin özelliklere sahiptir. Bu yapı, izleyicilerin karakterlerle bütünleşme düzeyini düzenlerken, geleneksel anlatı yapısına göre farklı bir perspektif sunar. Örneğin, geleneksel bir anlatı yapısına sahip bir filmde, karakterlerle olaylar arasındaki adaletin sağlanıp sağlanmadığı gibi temalar sıkça tartışılır. Bu durum, modern anlatıda farklı bir vurgu ve izleyiciyle farklı bir etkileşim biçimi yaratır.

Modernizm ve sinema ilişkisi, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve sanat, kültür ve toplumda derin etkileri olan bir fenomendir. Sinema ve modernlik arasındaki ilişki hem alıcının ve göstericinin teknik niteliklerini hem de doğduğu toplumun kültürel niteliklerini içine almaktadır (Gürbüz, 2014). Modernizm, sanatsal ifade biçimlerinde, düşünce tarzlarında ve toplumsal yapılanmalarda devrim niteliğinde bir değişimi temsil eder. Bu dönemde sinema, modernizmle paralel olarak büyük bir evrim geçirmiştir. Sinema, modernist akımların etkisi altında gelişmiş ve bu süreçte farklı teknikler, anlatım biçimleri ve estetik yaklaşımlar keşfedilmiştir. Bu bağlamda, modernizm sinemada hem içerik hem de form üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu özelliklerin birkaçı, sanatsal ifade özgürlüğü, yenilik arayışı, deney ve sorgulamadır.

Birçok modernist sinemacı, klasik anlatı yapısını reddetmiş ve yeni, deneysel anlatım teknikleri arayışına girmiştir. Bu sebeple, montaj teknikleri, renk kullanımı, kamera açıları, zaman ve mekanın sıradışı kullanımı gibi unsurlar deneysel sinema anlayışının temelini oluşturmuştur. Özellikle Avrupa'da ortaya çıkan ve sinema dilini farklı bir boyuta taşıyan Yeni Dalga hareketi, modernist sinemanın önde gelen örneklerindendir. François Truffaut, Jean-Luc Godard gibi yönetmenler, sıradışı kurgu teknikleri ve özgün anlatım tarzlarıyla modernizmin sinemadaki yansımalarını göstermişlerdir.

Modern sinema, aynı zamanda toplumsal ve politik eleştirileri de içinde barındırmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan belgesel sinema, gerçeklikle doğrudan ilişki kurarak toplumsal meseleleri, sınıf farklarını ve siyasi olayları işlemiştir. Bunun yanı sıra, sanat filmi olarak da adlandırılan eserler, estetik açıdan dikkat çekici ve sıra dışı bir anlatım tarzıyla modernizmin sinemadaki izlerini taşımıştır. Ancak, modernist sinema bazı eleştirmenlere göre seyirciyle iletişim kurmada zorlayıcı olabilir. Karmaşık yapılar, alışılmadık kurgular ve anlatım biçimleri, geniş kitleler tarafından anlaşılmasını zorlaştırabilir. Bu durum, modernist sinemanın ticari açıdan zorluklarla karşılaşmasına ve sadece belirli bir izleyici kitlesine hitap etmesine neden olmuştur.

Modern anlatılar, olay örgülerinin aşırı karmaşık olmamasına önem verirler. Olayların fazla sayıda olmasından ziyade, daha derin ve katmanlı olmaları beklenir. Bu sebeple, sanat filmleri tür sınıflandırmalarına sığmazlar; çünkü sanatsal yaratım için geniş bir alan açarlar ve önceden belirlenmiş kalıpları kullanmak zorunda değildirler. Sanat filmleri, doğrusal bir olay örgüsü oluşturmak yerine, karakterin ruhsal durumunu ve çevresiyle ilişkisini ele alır.

3.2.1. Modern Sinemada Kapalı-Durum Dramı

Sanat, yalnızca hazır verilmiş bir gerçekliğin tekrarlanması değil, insanın, yaşamın ve nesnelerin nesnel bir bakış açısıyla yorumlanmasının bir yoludur. Sanat, gerçekliği taklit etmek yerine, onu keşfeden bir araç olarak kabul edilmelidir. Sanat eserleri, yaşamı yorumlamalı, onu idealize etmeli veya tamamen farklı bir dünya yaratmalıdır. Sanatçının iç dünyasının duygularını yansıtmak veya üzerinde çalışılan malzemenin bir şekilde yeniden yapılandırılması, sanat eserlerinin oluşumunda önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, film sanatı da gerçekliğin sadece bir kopyası olmamalıdır. Sinema, diğer sanat formları gibi, yaşamın bir yorumunu sunarak gerçeklik karşısında bir bakış açısı oluşturmalıdır. Kamera aracılığıyla, zaman ve mekânın bağlamında, farklı bir evrenin keşfi veya yorumu mümkün olmalıdır. Film, seyirciye gerçekliği yeniden sunmanın ötesinde, farklı bir perspektiften bakarak insan deneyimini derinleştiren ve çeşitli duygusal veya zihinsel boyutlara ulaşan bir sanat biçimi olarak kabul edilmelidir. Bu sayede sinema, izleyicilere gerçekliği farklı bir pencereden gösterirken, onları düşündüren ve duygusal olarak etkileyen bir deneyim sunabilir.

Sinemada mekân olgusu, fiziksel/nesnel mekân ve kurgu yoluyla inşa edilen yanılsamaya dayalı anlatı mekânı olmak üzere birbiriyle ilintili, bazen de iç içe geçen ikili bir yapılanmayı içerir (Sözen, 2014). Modern sinemada, dramatik bir biçim olarak hem mekânda hem de zamanda yoğun bir anlatım bulunmaktadır. Bunun örneklerinden biri "kapalı-durum dramı"dır. Bu türdeki filmlerde karakterler, genellikle sınırlı bir mekânda (bir oda, bir gemi, bir tren, bir ev vs.) kısıtlanmış ve bu mekân içinde dramatik bir durumu yaşarlar. Bu türün popülerleşmesinin temel sebebi, 1940'ların sonları ile 1950'lerdeki Varoluşçu tiyatro etkisinden kaynaklanmaktadır.

Bu biçim, klasik tiyatral ilkelere (zaman ve mekânın birliği) dayandığı için, sessiz sinemada da bulunabilir ancak modern sinemadaki kullanımı farklıdır. Bu tür bir biçim, çeşitli hikayeleri karakterlerin anlatımları aracılığıyla aktarmak için bir başlangıç noktası olarak kullanılabilir. Bu durumda, kapalı durum geleneksel hikâye anlatımının bir yapı taşıdır.

Modern kapalı-durum dramının bir özelliği de izole durumlardan hikayeler örmeleridir. Karakterlerin bu izolasyon durumunu düşünmesine gerek yoktur. Çünkü tepkileri izolasyonun doğrudan bir sonucudur ve bu durum olmasaydı bu tepkiler tetiklenmezdi. Kapalı-durum dramının kullanımı, modern sinemayla yakından ilişkili iki yönetmen tarafından Avrupa'dan ziyade Amerika Birleşik Devletleri'nde görülmüştür. Bu yönetmenlerden biri 1948 yapımı *Rope* filmiyle türün ilk "deneysel" örneğini tanıtan Hitchcock'tur. Bir diğeri ise Sidney Lumet'tir. Lumet'in 1957 yapımı *On İki Öfkeli Adam* filmi, yalnızlığın bir karakterin davranışında anahtar bir unsur olduğunun ilk harika örneğini sunmaktadır.

Bu türün bütün olasılıklarını inceleyen ve geliştiren asıl modern sinemadır. Bu nedenle, bu tür filmlerin, diğer modern stiller ya da anlatılarda bulunamayan modernist harekete ait olduğunu

düşünebilir. Dahası felsefi konuların moda olduğu modern sanatta olmasa da bu türlerin gerçek bir modernist biçime ait olduğunu söylemek mümkündür. Kapalı-durum dramaları, insanın eylemlerinin ve tepkilerinin, varoluşsal sınırlarla ilişkili durumların model vakaları olan gerçek-yaşam durumları veya hikayelerle ilişkili olmayan bir şekilde tahrik edildiği psikolojik deneyimlerdir. Kapalı durum dramaları, dramatik bir başlangıç noktası sunduğu için net olmalıdır; bu sebeple, hiçbir zihinsel yolculuk filmi durumun kendisinin gerçekçi olmadığı bir durumda bile bir kapalı durum dramı olamaz.

Gerçek hayatta zaman algısının değiştirilmesi mümkün değildir. Zaman hiçbir şekilde uzatılamaz, kısaltılamaz, atlanamaz ya da eğilip bükülemez. Ancak filmde günler, haftalar, aylar hatta yıllar boyu süren olaylar yaklaşık bir buçuk saatte anlatılır (Esen, 2000). Gerçek zamanda ve mekânda seçme yapmak aksiyonun ileriye götürülmesi ve gelişimi için en önemli unsurdur. Pudovkin'in dediği gibi, film gerçeğin öğelerini kurgulayarak onlardan kendine uygun yeni bir gerçek oluşturur. Zamanın ve mekânın yasalan filmde tümüyle değişir. Böylece filmsel zaman ve filmsel mekân anlatım sürekliliğini etkileyen temel ilkeler olur (Demir, 1994).

4. 12 Öfkeli Adam (12 Angry Men) Film Künyesi (Lumet, 1957)

Yönetmen: Sidney Lumet

Yapımcı: Henry Fonda, Reginald Rose

Senarist: Reginald Rose

Oyuncular: Henry Fonda, Lee J. Cobb, E. G. Marshall, Martin Balsam, John Fiedler, Jack Klugman, Edward Binns, Jack Warden, Joseph Sweeney, Ed Begley, George Voskovec, Robert Webber

Müzik: Kenyon Hopkins

Görüntü Yönetmeni: Boris Kaufman

Kurgu: Carl Lerner

Dağıtıcı: United Artist

Cinsi: Sinema Filmi

Renk: Siyah-Beyaz

Yapım yılı: 1957, ABD

Çıkış Tarihi: 13 Nisan 1957, ABD

Süre: 96 dakika

Dil: İngilizce

Bütçe: 340.000 \$

4.1. 12 Öfkeli Adam Filmi Konusu

"12 Öfkeli Adam", 1957 yılında Sidney Lumet tarafından yönetilen ve Reginald Rose'un senaryosuna dayanan bir Amerikan filmidir. Film, adalet sistemini ve insan psikolojisini derinlemesine inceleyerek, bir jüri odasında yaşanan dramatik bir olayı konu almaktadır. Bu film, sinematografik anlatımıyla ve karakterler arasındaki gerilimi başarıyla yansıtarak izleyicilerde düşündürücü bir etki bırakmaktadır.

Filmin olay örgüsü, bir genç adamın bir cinayet suçlamasıyla yargılanması ve jüri üyelerinin bu vakayı değerlendirmesi etrafında şekillenir. Genç adam, bir babayı bıçaklayarak öldürmekle suçlanmaktadır. Jüri üyeleri, mahkemede delilleri dinledikten sonra kararlarını vermek üzere bir araya gelirler. Ancak, bu 12 jüri üyesi arasında suçlu bulmaya yeterli kanıt bulunmadığına inanan tek bir

jüri üyesi vardır: Jüri üyesi 8. Jüri üyesi 8, şüpheli genç adamın suçsuz olduğunu düşünmektedir ve diğer jüri üyelerini bu yönde düşünmeye yönlendirmeye çalışır. Olayın ayrıntılarını, tanıkların ifadelerini ve delilleri yeniden değerlendirmeyi önererek diğer jüri üyelerinin şüphelerini arttırır. Jüri üyesi 8'in kararlılığı ve mantıklı argümanları, diğer jüri üyelerinin düşünce yapısını değiştirir ve gerilim dolu bir süreç başlar.

Film, karakterlerin içsel çatışmalarını ve önyargılarını derinlemesine inceler. Jüri üyelerinin her biri farklı bir arka plana, dünya görüşüne ve önyargılara sahiptir. Örneğin, bazıları suçlunun suçsuzluğuna inanmaktadır çünkü benzer durumları yaşamışlardır; diğerleri ise suçlamaları hızlıca kabul etmektedir çünkü önyargıları ve dış etkenlerin etkisi altındadır. Film, adalet, önyargı, mantık, insan doğası ve karar verme süreçleri gibi temel temaları ele alır. Jüri üyelerinin düşünsel dönüşümleri ve karakterler arasındaki çatışmalar, izleyiciye toplumsal ve insan psikolojisi üzerine derinlemesine düşündürücü bir bakış sunar.

"12 Öfkeli Adam", sadece bir cinayet vakasını değil, aynı zamanda insan doğasını, adaleti ve insanların karar verme süreçlerini sorgulayan derinlikli bir film olarak öne çıkar. Jüri odasındaki gerilim, karakterlerin derinlemesine incelenmesi ve insan psikolojisinin katmanlı doğası, filmi unutulmaz kılar. Sidney Lumet'in yönetmenliği ve karakterlerin etkileyici performansları, "12 Öfkeli Adam"ı sinema tarihinde önemli bir yerde konumlandırır. Bu film, izleyicilerde etkileyici bir düşünce süreci başlatır ve adalet, önyargı ve insanın içsel çatışmaları hakkında önemli felsefi ve toplumsal soruları sorgular.

5. 12 Öfkeli Adam Filminin Kapalı-Durum Dramı Üzerinden İncelenmesi

Film, dramatik unsurları ustalıkla kullanarak seyircide güçlü bir etki bırakır. Jüri odasındaki sıcaklık, gerginlik ve karakterler arasındaki çatışmalar, izleyiciyi hikayenin içine çeker. Zamanla değişen jüri üyelerinin tutumları, duygusal anlar ve karakter gelişimleri, dramatik gerilimi artırarak izleyiciyi olay örgüsüne daha fazla bağlar. Ayrıca film, seyircinin aktif olarak katılmasını sağlar. İzleyici, kendi adalet anlayışını sorgulamaya ve karakterlerle birlikte karar verme sürecine katılmaya teşvik edilir. Bu interaktif deneyim, filmi sadece bir seyirlikten öte, izleyicinin kendi düşünsel süreçlerine etki eden bir deneyim haline getirir.

Filmin açılış sahnesinde mahkemenin yapılacağı binanın alt açıdan çekimi verilmiştir. Burada adaletin üstünlüğü vurgulanmıştır. Bina önündeki kolonlar ise adeta parmaklıklara benzemektedir. Bu ise film içerisinde bir tutukluluk, hapsolme hissini en başından izleyiciye haber vermektedir.

Resim 1: Filmin Açılış Sahnesinde Verilen Mahkeme Binası (Lumet, 1957)

Ardından bina içerisinde mahkeme salonuna gitmekte olan insanlar gösterilir. Duruşma başladıktan sonra yargıç jüri üyelerini dinlenip karar vermeleri için odaya yönlendirir. Bu sırada davanın sanığı

ilk ve son kez ekrana gelir. Sanık 18 yaşında bir erkektir ve cinayet ile suçlanmaktadır. Odaya teker teker giren jüri üyeleri yavaşça yerlerine yerleşip rahatlamaya çalışırlar. Hava sıcaklığının fazla olması sebebiyle jüriler terlemektedir. Odadaki vantilatör ise çalışmamaktadır. Çareyi pencereyi açmakta bulurlar ancak bu yeterli olmaz. Bu sahnede oda içerisinde bunaltıcı ve can sıkıcı durumlar gelişeceğinin belirtileri yer almaktadır. Açılış sahnesinde yer alan mahkeme binasının temsili burada daha da daraltılarak karakterlerin film boyunca bir oda içerisinde hem psikolojik hem de fiziksel olarak kısılmış kalacağını göstermektedir. Görevli kişinin sayım yaptıktan sonra odadan çıkarken kapıyı dışarıdan kilitlemesi ise bu hapsoluşu nesnel olarak doğrulamaktadır.

Karakterlerin birbirine sakız ikramı, pencereyi açmaya yardım etmek gibi detaylarla yavaş yavaş birbirileriyle samimiyet kurmaya başladıkları görülmektedir. Bu kaynaşmada izleyiciye karakterleri biraz daha tanıma fırsatı doğar. Biri ilk kez jürilik yaptığını ifade ederken bir başkası ise pek çok kez jürilik yaptığını söylemektedir. Jürilerin genel olarak hemen karara ulaşip kendi özgür yaşamlarına dönme isteği odaya hakimdir. Bir karara varabilmek üzere oylama yapmaya başlamak için yavaşça masanın etrafında toplanmaya başlarlar. 8 numaralı jüri üyesi ve tuvaletteki yaşlı adam haricindeki herkes kendi sıra numarasına göre oturmaya başlar. Onların da oturması ile masa tamamlanır ve oylama başlar.

Resim 2 : 12 Jüri Üyesi (Lumet, 1957)

Oylama sonucuna göre eğer çocuk suçlu ilan edilirse elektrikli sandalye ile cezalandırılacaktır. Suçsuz kabul edilirse serbest bırakılacaktır. Bu durumda herkesin aynı yönde karar vermesi gerekmektedir. Yapılan oylama ile birlikte 11 kişi hiç düşünmeden çocuğun suçlu olduğu yönünde elini kaldırırken yalnızca 1 kişi suçsuz oyu vermiştir. Bu bir kişi ise 8 numaralı jüri üyesidir. Diğer jüri üyeleri bir kişinin farklı oy vermesine oldukça şaşırırlar.

Onbir suçlu, bir suçsuz.
Ne durumda olduğumuzu gördük.

Resim 3 (*Lumet, 1957*)

Tek dertleri oy birliği sağlayıp sonrasında normal yaşamlarına dönmek olan jüriler ret oyu veren 8. jüriye neden böyle bir oy verdiğini sorduklarında bu kadar kısa süre içerisinde kara vermenin doğru olmadığı, sadece beş dakika içerisinde kimseyi ölüme sürüklemek istemediği ve bu durum hakkında konuşulması gerektiği cevabını alırlar. Filmin yapısı gereği kullanılan tek mekân ve bu mekânda gelişen çözüme varamama durumu, sıkışmışlık hissini burada başlatır. Çoğunluk kendi aralarında çocuk hakkında konuşup konuşmamaları üzerine tartışır. Burada dikkat edilmesi gereken durum, suçlu oyu veren insanlar aslında çocuğun gerçekten suçlu olup olmadığını umursamamaktadır. Mahkemede suçlu olduğu yönünde sunulan deliller onlar için yeterlidir. Zihinlerini bu konu üzerine düşünerek meşgul etmek istemezler. Tek istedikleri jüri görevlerini yapıp tekrar normal hayatlarına devam etmektir. Jüri odasındaki sıkışmışlık hissi, çoğunluk için sadece jüri görevini tamamlama ve normal hayata dönmekle ilgilidir. Ancak, 8. Jüri üyesi bu sıkışmışlık hissine karşı çıkar ve bir insanın hayatını kısa süre içinde sonlandırmanın hafife alınacak bir sorumluluk olmadığını düşünmektedir. Bu durum kapalı-durumun gittikçe derinleşen bir şekilde jürinin düşünsel zorluklarını yansıttığı bir noktayı temsil eder. Bu çatışmanın ortasında, jürinin çoğunluğu ve 8. jüri üyesi arasında yaşanan tartışma, izleyiciyi adaletin ne olduğu ve insan doğasının karmaşıklığı üzerine düşündürür. Suçlu olup olmadığına dair oyların ötesinde, film izleyiciye adalet arayışının sadece yasal delillerle değil, aynı zamanda bireylerin içsel değerleri ve vicdanlarıyla da şekillendiğini hatırlatır.

Jüri üyeleri sırayla 8. Jüri üyesine neden öyle oy verdikleri hakkında kendi nedenlerini anlatmaya başlar. İlk konuşan jüri mahkemede sanığın suçlu olduğuna dair görgü tanığı olduğu ve çoğunluğun suçlu bulduğu için kendince de suçlu olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak söz alan jüri ise cinayete dair ipuçlarını kafasında birleştirerek vardığı sonuca göre çocuğu suçlu bulduğunu belirtir. Diğer kişiler de ona katılarak 8. Jüriye karşı bir ikna çabasına girişirler. Ancak oda çoğunluğa karşı kendi sorgulayıcı düşüncelerini sununca ortam içerisinde gerilim artmaya başlar. 5 numaralı jüri üyesinin herhangi bir savunma yapmadan sırasını devretmesi ise durum içerisinde devam etmekte olan suskunluk sarmalına işaret etmektedir. Sıra 7. Jüri üyesine geldiğinde karakterin hareketlerinden kendisini baskı altında hissettiği ve düşüncelerini tartınca oyunu değiştirmeye dair kararsızlık yaşadığı görülmektedir. Farklı bir jüri karar verme sebebini sınıfsallığa bağlarken bir diğeri ise irksal nedenleri ortaya atmaktadır. Ayrıca karakterler savunma yaparken kullanılan kamera hareketleri ise ortamdaki gerilimi izleyiciye taşımakta etkili olmuştur. Odadaki tartışmanın verdiği gerilim ile birlikte ortamdaki tansiyon yükselir. Filmde yer alan adalet/adaletsizlik çıkmazı ve önyargı meselesi giderek yoğunlaşmaktadır.

8. jüri konuşma sırası kendine geldiğinde diğer jüriye söz konusu dava hakkında empati yaptığını ve kendilerinin de empati yaparak düşünmeleri gerektiğini söyler. Bu noktadan sonra cinayet gününün tekrar üzerine düşülür. Cinayet silahı olan sustalı bıçağın odaya gelmesi ile birlikte, 8. jüri

de kendi cebinden bıçağın aynısını çıkartarak önyargıları kırmaya çalışır. Dramatik yapı içerisinde geline nokta da var olan çatışma doruk noktasına doğru ilerlemektedir. İçinden çıkılamayan durumda 11 kişiye karşı tek başına mücadele veren karakter psikolojik üstünlüğü elinde tutmaya çalışarak insanların önyargılarını kırmaya çalışmaktadır. Bunu da tekrar oylama yapısını isteyerek gerçekleştirir. Yapılacak olan ikinci oylama gizli olacaktır. Herkes oyunu bir kağıt üzerine yazarak verecektir. Bu sayede ortam içerisindeki psikolojik baskı ve sürü psikolojisi kırılmaya çalışılmaktadır. Jüri, eğer tekrar 11 tane suçlu oyu çıkarsa kendisinin de mücadeleyi bırakıp onlara uyum sağlayacağını söyler. Yapılan ikinci oylamada bir kişinin oyu değişir ve ilk kırılma yaşanır. Bu kez 11 kişi arasında gerginlik artar.

Resim 4: Bir Oyun Değişmesi İle İlk Kırılma Yaşanır (Lumet, 1957)

Tartışmaya küçük bir mola verilir ve ortamdaki gerginlik yumuşatılmaya çalışılır. Bazı jüri üyeleri 8. jüri birebir görüşecek fikrini değiştirmesini ister. Bunun sebebi ise orada boşuna zaman harcadıkları fikirlerinin devam etmesidir. Tekrar masa etrafında toplanıldığında tartışma kaldığı yerden devam eder. Diğerlerinin aksine olaylara farklı yönden bakan 8. jüri üyesi, birkaç kişinin daha net tavrını yumuşatmak için çabalamaktadır. O sırada bir kişi ceketinin cebinden pastil çıkarır ve 8. jüriye ikram eder. Pastil genel olarak grip, nezle gibi hastalıklarda boğaz ağrısını ve solunum yollarını yumuşatmak için kullanılmaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak pastil ikram eden kişinin de düşüncelerinin yumuşayarak algısının değiştiği sonucuna varılabilir. Sonrasında 5 numaralı jüri üyesi de oyunu değiştiğini beyan eder ve oylar 9 suçlu, 3 suçsuz halini alır.

Oda içerisinde fikirlerin yavaş yavaş değişmesi ile birlikte kargaşa artmaktadır. Tanık ifadelerinin yanıltıcı olabileceği düşüncesinin ortaya atılması ile birlikte evi krokisi ortaya çıkarılır ve olay anının tanık üzerinden canlandırılması yapılır. Burada filmin zihinsel yolculuğu bambaşka bir boyut kazanmaktadır. Jürilerin birkaçı canlandırma yapmanın gereksiz olduğunu savunur. Onlara göre masum oyu kullanan kişiler vakit kaybına neden olmaktadır. Mahkemede sunulan her şey çocuğun katil olması için yeterlidir. Diğer taraftan suçsuzluk oyu kullanan kişiler ise yapılan canlandırma ile kendi düşüncelerini desteklemişlerdir. Tanık ifadesinde 15 saniye olarak belirtilen olay oda içerisindeki canlandırma ile 41 saniye sürmüştür. Sanığın tamamen suçlu olduğunu en net şekilde savunan 3 numaralı jüri üyesi bu gelişmeler ile daha da sinirlenir ve agresif tavırlarını diğer insanlara da yansıtır. Öfkeden deliye dönerek 8. jüriye saldırır ve ona “Seni öldüreceğim!” diyerek tehdit eder. Oda içerisindeki gerginlik zirvedeyken bile 8. jüri soğukkanlılığını korumaya devam eder. Bu hareketi sonrasında 3. jüri herkes tarafından tepki toplar. Durum cinayet duruşmasından çıkıp kişisel bir meseleye döner. Öfke kontrolünü sağlamak zorlanan karakter, bu işi artık bir şahsiyet meselesine dönüştürür.

Yaşanılan kavga sonrasında ortamın bir nebze sakinleşmesi ile birlikte tekrar masa etrafında toplanılır. Jürilerden birisi diğerlerini demokratik bir şekilde davranıp olayı kişiselleştirmeden

çözmek üzere uyarır. Pencere kenarından dışarıyı izleyen 7 numaralı jüri üyesi havanın kararmaya başladığını fırtınanın yaklaştığını belirtir. Aynı zamanda oda içerisindeki hava hala çok sıcak ve bunaltıcıdır. Bu durumda filmin akışında bir süre daha bu hapsoluşun devam edeceği, karakterler üzerindeki bunaltının süreceği ancak yaklaşan kara bulutların temsil ettiği fırtına sayılabilecek gelişme ile birlikte film içerisinde yer alan dengelerin değişebileceği izleyiciye aktarılmıştır. Aynı zamanda filmde tek mekân içerisinde işlenen cinayet konusu karakterlerin birçok farklı yönden tasviri sonucunda izleyicinin zihninde sanki orada cinayet anı yaşanıyor gibi algı oluşturacak niteliktedir.

Jüri üyeleri tarafından tekrar oylama yapılması teklifi gelir. Ancak bu kez açık oylama yapılacaktır. Her jüri üyesi sırayla suçlu ya da suçlu olmadığı yönünde oy verecektir. Bu yapılan üçüncü oylama olacaktır. Oylama sonu 6-6 çıkar, durum eşittir. Sonuçtan memnun olmayan jüriler bir süre daha odada tıkalı kalacaklarını düşünerek sinirlenirler. Tam da oylamada eşitlik sağlandıktan sonra bir anda sağanak yağmur yağmaya başlar. Odadaki sıcak ve bunaltıcı hava kaybolmaya başlar. Herkes yavaşça rahatlar.

Resim 5: Yağmur Yağmaya Başlar ve Dengeler Değişir (Lumet, 1957)

Yağmurun yağmasının ardından 7 numaralı jüri filmin başında bozuk olan vantilatörü tekrar çalıştırmayı dener ve bu kez çalışır. Devamında ise serinlemenin verdiği rahatlık ile neşesi yerine gelir. Cinayete başka bir perspektiften bakmaya çalışan jüri üyeleri bu kez cinayet silahı olan bıçağın tutuluş şekline yola çıkarak yine bir canlandırma içerisine girer. Odada tekrar gerilim artar. Artık uzun zamandır konuşup çözüme ulaşamamaktan sıkıldığını iddia eden 7. jüri, oyunu suçlu değil olarak değiştirir. Kullandığı oy hakkında fikrini değiştirmeyen diğer jüri üyeleri ona öfkeyle karşı çıkar. Oyunu yalnızca fikrinin değişmesi sebebiyle değiştirmesi gerektiğini, sıkıldığı için değiştirmesinin doğru olmadığını söylerler. Bu karar değişikliği sonrasında tekrar oylama yapılması istenir. Yapılan açık oylama sonucunda 9 kişi beraat oyu verirken 3 kişi suçlu oyu kullanır. Artık üstünlük suçsuzluğu savunan taraftadır. Film içerisinde büyük ölçüde değişim yaşansa da hala ortada sağlanamayan adalet problemi yer almaktadır. Oyların çoğunluğunun değişmesi nihai karara varmak için yeterli değildir. Başından beri suçlu oyu kullanan jürilerden birisi hiddetle kendini savunmaya kalkar ve oyunu değiştirenlere karşı suçlayıcı tavırlarda bulunur. Anca kendisi ile aynı fikirde olmayan hiç kimse onu ciddiye almaz hatta dinlemez bile. Büyük ölçüde kırılan önyargı karakterlerin içinde bulunduğu duruma karşı bakış açısını değiştirmiştir.

Suçlu oyu kullanan jüriler kendi sebeplerini anlatmaya başlar. Karşı apartmandan cinayeti bizzat gördüğünü iddia eden komşunun ifadesi onlar için suçluluğu kanıtlayacak yeterli bir delildir. Yapılan savunma sonrasında beraat oyu kullanan 12. jürinin fikri değişir ve tekrar suçlu olduğu kanaatine varır. Bu değişiklik ile beraber tekrar oylama yapılması istenilir. Durum 8 kişinin suçsuz oyununa karşı 4 kişinin suçlu oyu kullanmasına dönüşür. Bu kez ifade veren karşı komşu hakkında tartışılmaya

başlanılır. Tanık olan kadının mahkemede yüzünde gözlük izi vardır. Demek oluyor ki dışarıda değil ama evde gözlük kullanmaktadır. Cinayet işlendiği zaman yatağından pencereye doğru bakmakta olan kadının o sırada gözlük takmadığı iddiası öne sürülür. Bu sebeple cinayeti net görememiş ve cinayet zanlısı hakkında yanlış olabileceği düşünülmektedir. Ortaya sunulan ihtimaller sonucu 3 kişi oyunu suçsuzluk lehine değiştirir ve sonuç 11-1 olur. Filmin başındaki oylama sayısına geri dönmüştür ancak bu kez çoğunluk beraat kararı verilmesinden yanadır. Suçlu olduğu düşüncesinden vazgeçmeyen tek kişi ise 3 numaralı jüridir. Ne söylenirse söylensin inatçı tavrı ve öfkeli bakış açısını sürdürmeye devam eder.

Resim 6: 3 Numaralı Jüri Üyesi Oyunu Değiştirmez (Lumet, 1957)

Kendisine o kadar mantıklı şüphelere rağmen neden ısrarla oyunu değiştirmede sorulduğunda büyük bir öfkeyle sebeplerini sıralamaya başlar. Ancak söylediklerine kendi de inanmamaktadır. Olayı tamamen kişiselleştirip hırsıyla hareket etmektedir. O sırada masanın üzerine cüzdanını fırlattığında daha önce övgüyle gösterdiği oğlunun ve kendisinin fotoğrafı ortaya çıkar. Fotoğrafı eline alarak parçalar ve yaşadığı öfke patlaması sonucu ağlayarak oyunu değiştirir ve “Suçlu değil” cümlesini kurar. Burada ana çatışmanın belirgin bir karakteri olan jüri üyesinin de kendi içsel çatışmasına şahit olunur. Onun için en başından beri asıl mesele sanığın suçlu olup olmadığı değildir. Problem karakterin yaşadığı çatışmaların film boyunca ortam içerisine yansıtılması sonucu gelişen durumlara sebep olmasıdır.

Artık bütün oyların beraat lehine ulaşması ile birlikte jüriler odadan çıkmaya başlar. Masada tek kalan 3. jürinin yanına bütün film boyunca karşı geldiği 8. jüri üyesi gider ve birlikte odadan çıkarlar. Kimsenin kalmadığı odada kamera hareketi ile masanın üzeri gösterilir. Film boyunca yaşanan, konuşulan olaylar ve hissedilen yorgunluğun izleri adeta masanın üzerinde kalmıştır. Ve odada var olan sıkışmışlığın yerini terk edilmişlik almıştır.

Filmin son sahnesinde, ilk sahnede olduğu gibi mahkeme binasının önü gözükmemektedir. Bütün jüri üyeleri mahkeme binasından ayrılmaktadır. Kolonların arasından geçerek dışarıya çıkan jüriler, adeta hapisten çıkıp özgürlüğe kavuşan mahkumlar gibi rahattır. Kadraja giren 8. jürinin yanına 9. jüri olan yaşlı adam gelir ve ona adını sorar. Bütün film boyunca kimliği bilinmeyen karakterin adı Davis’tir. Burada karakterin hem film yapısı hem de karakter yapısı itibarı ile adının öğrenilmemesi onun bir kişiden öte bir amaç için orada olduğunu simgelemektedir. Karakterin adının, kim olduğunun hiçbir önemi yoktur. Filmde o odada bulunan 12 kişinin de birbirinden farklı isimleri, yaşam standartları ve karakter yapıları vardır. Ancak onları o odada önemli yapan tek şey bir cinayet davasında jüri üyeliği yapıp karara varmak konusundaki sorumluluklarıdır. Filmin sonunda izleyici cinayeti gerçekte kimin işlediğini öğrenemez. Hatta film boyunca cinayetin işlendiği yer ve olayın gerçekleşmesine dair

gerçekler gösterilmez. Burada izleyici ile interaktif bağ kurulup onların da kendilerince adalet yargısına varması istenilmiştir.

5.1. 12 Öfkeli Adam Filmi Üzerinden Suskunluk Sarmalı

Elisabeth Noelle-Neumann'ın uzun bir süre üzerinde çalıştığı ve yıldan yıla geliştirdiği, kamusal algıyı ele alan daha geniş bir teoriden türetilmiş olan "Sessizlik Sarmalı" kavramı, kitle iletişimi için son derece önemli bir ilkeye odaklanmaktadır. Bu teori, genel olarak dört öge arasındaki etkileşimle ilgilenir. Bu ögeler: kitle iletişimi; kişilerarası iletişim ve toplumsal ilişkiler; düşüncenin bireysel olarak açıklanması; bireylerin toplumsal çevrelerinde onları çevreleyen 'düşünce ortamı' hakkında sahip oldukları algılamadır (McQuail & Windahl, 2005).

Suskunluk sarmalı ile bireyler arasındaki iletişim eksikliği ve içsel çatışmaların birbirini beslediği bir olgu olarak karşılaşılmaktadır. Psikolojik olarak, duygusal zorlukları ifade etmekten kaçınma eğilimleri, bireyler arasında karşılıklı suskunluğa ve iletişim kopukluğuna neden olur. Bu sarmal, sosyal düzeyde de etkiler yaratarak toplumun genelinde duygusal konulardan kaçınmanın bir sonucu olabilir. Suskunluk sarmalını kırmak için alternatif ifade biçimleri, örneğin sanat, terapi veya grup içi etkileşim, bireylerin içsel çatışmalarını ifade etmelerine ve iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Bu bağlamda, suskunluk sarmalını anlamak ve çözümlemek, bireylerin kişisel gelişimini ve toplumsal ilişkilerini güçlendirmek açısından önem taşır.

Film, jüri üyelerinin çeşitli karakterlerini ve bu karakterler arasındaki iletişimsizliği ele alarak suskunluğun sarmalını kurmaktadır. Jüri odasında, birçok karakterin sessizliği, kendi iç dünyalarındaki çatışmalara ve önyargılara işaret etmektedir. Özellikle, Film boyunca jüri üyeleri arasında suskunluğun altında yatan sebeplerin ve bu durumun nasıl bir sarmal oluşturduğunun anlatılması, izleyicinin insan doğasının karmaşıklığına dair derin bir anlayış kazanmasını sağlar. Jüri üyeleri arasındaki suskunluğun gücü, filmdeki karar sürecini şekillendiren önemli bir unsurdur. Bazı karakterler, içsel çatışmalarını dile getirememenin sonuçlarını yaşarken, diğerleri adaleti sağlama çabalarında başarılı olabilmek için suskunluğun avantajlarını kullanırlar. Film, suskunluğun bir silah olarak nasıl kullanılabileceği ve bu durumun kararlar üzerindeki etkilerini titizlikle ele almaktadır.

12 Öfkeli Adam, sadece hukuki bir konuyu ele almaz, aynı zamanda insanların önyargıları, deneyimleri ve dünya görüşleriyle nasıl şekillendiklerini gösterir. Jüri üyeleri arasındaki iletişimsizlik ve suskunluk, bu önyargıların nasıl kökleşebileceğini ve nasıl aşılabileceğini anlamak için güçlü bir araç olarak kullanılır. Film, suskunluk sarmalını ustalıkla işleyerek izleyiciye insan doğasının karmaşıklığını ve iletişim eksikliğinin sonuçlarını anlatan etkileyici bir eserdir. Film, hukuki bir dramadan ziyade, insan psikolojisinin derinliklerine inmeyi başararak izleyiciyi düşündürmeye ve tartışmaya yönlendirir. İletişim eksikliği, önyargı ve adaletin arayışı temalarını bir araya getiren bu film, seyirciyi derinlemesine düşündüren ve insan doğasının karmaşıklığını anlamaya yönlendiren bir başyapıttır.

SONUÇ

Bu çalışma, Sidney Lumet'in "12 Öfkeli Adam" filmi üzerinden mekânın sinematik kullanımını ve modern sinemanın evrimini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Film, tek bir mekânda geçen bir kapalı-durum draması olarak öne çıkmakta ve mekânın sınırlılığı, karakter gelişimi, atmosfer oluşturma ve hikaye anlatımındaki etkileyici rolüyle dikkat çekmektedir.

Modernizmin sinemadaki etkilerini irdeleyen ikinci bölümde, 1920'lerden 1980'lere kadar olan dönemin sanatsal özgünlüğünü ve sinema tekniklerindeki büyük değişimleri ele alınmıştır. Bu dönemdeki evrim, sinemada görsel anlatım, senaryo yapısı ve anlatı tekniklerindeki çeşitlenmelerin modernizmin etkisi altında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 1960'ların sonlarına doğru, postmodernist unsurların da etkisiyle sinemada yeni yaklaşımların geliştiği bir döneme tanık olunmuştur.

Analiz bölümünde, 12 Öfkeli Adam filminin modern anlatı yapısına uygun özellikler taşıyıp taşımadığını incelenmiştir. Mekânın, karakterler arasındaki derin çatışmaları ve duygusal yoğunluğu nasıl artırdığı, sınırlı bir alanda geçen hikayenin izleyiciye nasıl bir içsel yolculuk sunduğu detaylı bir şekilde ele alınmış ve elde edilen veriler filmdeki örneklerle desteklenmiştir. Film analizinde, 12 Öfkeli Adam'ın mekân kullanımının, karakter derinliği ve atmosfer yaratımında ne denli etkili olduğu görülmüştür. Sınırlı bir alanın, seyirciyle derin bir bağ kurarak, filmdeki dramatik olayları daha da vurguladığı açıkça ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın sonucunda, tek mekân odaklı filmlerin, karakter gelişimi, atmosfer oluşturma ve hikaye anlatımı açısından modern sinemanın önemli bir parçası olduğu ortaya koyulmuştur. "12 Öfkeli Adam" gibi yapıtlar, seyirciyi fiziksel mekândan öte, insanın zihninin derinliklerine çekerek unutulmaz deneyimler sunmaktadır. Sonuç olarak, modern sinema mekânı sadece bir çerçeve değil, aynı zamanda hikayenin anlatımındaki etkili bir araçtır. Sidney Lumet'in bu yapıtı, tek bir odada geçen bir hikayenin nasıl derinlikli bir sinematik deneyime dönüştürülebileceğini göstererek, sinemanın evrimine ve mekânın gücüne dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Tek mekân odaklı filmler; karakter gelişimi, atmosfer oluşturma ve hikaye anlatımı açısından modern sinemanın önemli bir bileşenidir. 12 Öfkeli Adam, mekânın sadece fiziksel bir ortam olmanın ötesinde, anlam yaratmada ve duygusal bağ kurmada kilit bir rol oynadığı bir örnek olarak sunulmuştur. Bu çalışma, mekânın sinematik dilindeki derinliği keşfetmeye bir adım daha yaklaşılmaya olanak sağlamıştır.

Kaynakça

- Demir, Y. (1994, 5 1). Filmde Zaman ve Mekan Üzerine. *Kurgu*, s. 100-109.
- Esen, H. (2000, 3 1). Adayurt Oteli Filminde Zaman ve Mekan. *Selçuk İletişim*, s. 3-13.
- Günay, Ö. L. (tarih yok). Geleneksel Anlatı ve Modern Sinema Anlatısı: "The Mummy" (Mumya) ve "Amour" (Aşk) Filmlerinin Dramaturjik Çözümlemeleri. s. 1-13.
- Gülbüz, Ö. N. (2014, Eylül). Modern Sinemanın Erken Tarihi ve Jean Luc Godard Sineması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, s. 160-180.
- Kovacs, A. B. (2010). *Modernizmi Seyretmek Avrupa Sanat Sineması 1950-1980*. Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Kurtyılmaz, D. (2020). *Ütopya, Karşı-Ütopya ve Modernite*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Lumet, S. (Yöneten). (1957). *12 Öfkeli Adam* [Sinema Filmi].
- McQuail, D., & Windahl, S. (2005). *İletişim Modelleri - Kitle İletişim Çalışmalarında*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sözen, M. (2014). Tek Mekanlı Filmlerde Anlatımın Biçimlenişi ve Örnek Çözümlemeler. *Erciyes İletişim Dergisi*, s. 2-16.

**PRESERVICE SCIENCE TEACHERS' INTENTION TO USE VIRTUAL LABORATIES
FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ SANAL LABORATUVAR KABÜLLERİNİN
İNCELENMESİ**

Gülten Sena TAŞAR¹, Merve Nur ÖZKAN², İbrahim Serdar KIZILTEPE³, Tezcan KARTAL⁴

**¹Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi,
, 0009-0008-5415-5477**

**²Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi,
, 0009-0008-3564-3715**

³Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi, 0000-0002-6210-5372

⁴Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi, 0000-0001-7609-3555

Özet

Sanal laboratuvarlar, fiziksel kaynakların sınırlı olduğu durumlarda fen öğretimini destekleyen etkili araçlar sunmaktadır. Bu laboratuvarların eğitimde benimsenmesi, öğretmen adaylarının teknolojiye yönelik tutumları ve kullanım niyetleriyle doğrudan ilişkilidir. Kullanım niyetinin belirlenmesi, öğretmen adaylarının bu teknolojiyi gelecekteki sınıf ortamlarına entegre etme potansiyelini ortaya koyar. Ayrıca, bu niyetler doğrultusunda öğretmen eğitim programları geliştirilebilir ve sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu hale getirilebilir. Böylece, hem öğrencilerin bilimsel süreç becerileri desteklenir hem de eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilir. Bu nedenle sanal laboratuvar kullanım niyetinin belirlenmesi, etkili öğretim stratejilerinin planlanması ve eğitimde teknolojik dönüşümün yönlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, fen bilgisi öğretmen adaylarının sanal laboratuvar kullanımı öncesi ve sonrasında niyetlerinin incelenerek karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada, kolay ve ekonomik uygulanabilirliği nedeniyle tek grulu deneysel desen kullanılmıştır. Bu araştırma deseni pratik olması ve kontrol grubunun oluşturulamadığı durumlar için avantajlıdır. Araştırmanın amacı doğrultusunda çalışma grubu uygun örneklem yöntemi kapsamında oluşturulmuştur. Bu kapsamda, 25 fen bilgisi öğretmen adayı çalışma grubuna dahil edilmiştir. Veri toplama sürecinde, Kartal ve Kartal (2018) tarafından geliştirilmiş olan Teknoloji Kabul Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte teknoloji sanal laboratuvar uygulamaları ile sınırlandırılmış ve buna göre uyarlanarak kullanılmıştır. Veri toplama aracı dört faktörden oluşmaktadır: algılanan kullanışlılık, algılanan kullanım kolaylığı, kullanıma yönelik tutum ve davranışsal niyet. Elde edilen verilerin analizine geçilmeden önce verilerin normallik varsayımları test edilmiştir. Sanal laboratuvar kabulü ve dört alt faktöre ilişkin t-testi analiz sonuçlarına göre son testler lehine anlamlı farklar elde edilmiştir. Ayrıca, ön test ve son testlere yönelik korelasyon analizlerinde, ölçeğin geneli ve alt faktörleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Sanal laboratuvar, teknoloji kabulü, öğretmen adayları

Abstract

Virtual laboratories provide effective tools for supporting science teaching when physical resources are limited. The adoption of these tools in education is directly related to pre-service teachers' attitudes towards the technology and their intention to use it. Identifying the intention to use virtual laboratories reveals the potential for pre-service teachers to integrate this technology into their future

classrooms. Furthermore, teacher education programmes can be revised in line with these intentions and aligned with sustainability goals. This would support students' scientific process skills and provide equal opportunity in education. Therefore, determining intention to use virtual laboratories is critical for planning effective teaching strategies and guiding technological transformation in education. This study aims to examine and compare the intentions of pre-service science teachers before and after using virtual laboratories. Due to its easy and economical applicability, a one-group experimental design was used in the study. This design is practical and advantageous in situations where a control group cannot be formed. In line with the study's objectives, the study group was formed using the convenience sampling method. Twenty-five pre-service science teachers participated in the study. Data were collected using the Technology Acceptance Scale developed by Kartal and Kartal (2018). In this scale, technology was limited to virtual laboratory applications, with items adapted for virtual laboratories. The data collection tool consists of four factors: perceived usefulness, perceived ease of use, attitude towards use and behavioral intention. Before analyzing the data, the normality assumptions were tested. The results of the t-test analysis of virtual laboratory acceptance and the four sub-factors showed significant differences in favor of the post-tests. In addition, correlation analysis

Keywords: Virtual laboratory, technology acceptance, pre-service teacher

1. GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojileri, özellikle fen bilimleri gibi kavramsal yoğunluğu yüksek derslerde öğretme ve öğrenme sürecinin niteliğini artırmada temel bir unsur haline gelmiştir (Serrano-Perez ve diğ., 2023). Bu teknolojik araçlar, öğrencilerin yalnızca bilgiye maruz kaldığı değil, aynı zamanda aktif bir şekilde sürece katıldığı yapılandırmacı öğrenme ortamlarını desteklemektedir. Böylece öğrenciler, bilgiyi kendi deneyimleriyle yapılandırarak daha kalıcı ve anlamlı öğrenme yaşantıları geliştirirler (Yazıcı ve Nakiboğlu, 2024). Bu yaklaşımla öğretmenler ise geleneksel bilgi aktarıcısı rolünden ziyade, öğrencilerin öğrenme sürecini yönlendiren rehberlere dönüşmektedir. Bu değişim, üst düzey düşünme becerileri, problem çözme ve yaratıcı düşünme gibi 21. yüzyıl becerilerinin geliştirilmesine olanak tanır (Serrano-Perez ve diğ., 2023; Potkonjak ve diğ., 2010).

Teknolojik gelişmelerle birlikte, fen ve teknoloji eğitiminin geleceğine dair yeni perspektifler oluşmuştur (Potkonjaka ve diğ., 2016). Bu perspektiflerin bazıları tamamen yeni teknolojilere dayanırken, bazıları da mevcut pedagojik yaklaşımların yenilikçi bağlamlarda yeniden uygulanmasına dayanmaktadır. Özellikle uzaktan eğitim, e-öğrenme, sanal laboratuvarlar, sanal gerçeklik uygulamaları, avatarlar ve sürükleyici eğitim ortamları gibi teknolojiler, fen öğretiminde etkileşim düzeyini artırarak daha derin öğrenme fırsatları sunmaktadır (Yazıcı ve Nakiboğlu, 2024; Potkonjak ve diğ., 2010). Bu teknolojilerin öğretim sürecine entegrasyonu, geleneksel sınıf sınırlarını aşarak öğrencilere zaman ve mekândan bağımsız, bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sağlamaktadır.

Potkonjaka ve diğerleri (2016), sanal laboratuvarların avantajlarını şu şekilde listelemişlerdir:

- *Maliyet tasarrufu:* Sanal laboratuvarlar, okullar ve üniversiteler için fen alanlarında kaliteli deneyler yapmayı düşük maliyetle mümkün kılar.
- *Esneklik:* Farklı sanal deneyler ve ekipmanlar kolayca oluşturulabilir; çeşitli senaryolar, cihazlar ve parametrelerle çalışma olanağı sağlar.
- *Çoklu erişim imkânı:* Aynı sanal donanımı birden fazla öğrenci aynı anda kullanabilir, bu da erişilebilirliği ve verimliliği artırır.
- *Sistem yapılandırmasında esneklik:* Gerçek sistemlerde mümkün olmayan değişiklikler yapılabilir. Örneğin, bir robotun parçaları değiştirilebilir, motorları güncellenebilir.

- *Hasar toleransı ve deneyim yoluyla öğrenme:* Sanal ortamda çarpışma veya sistem arızaları risk oluşturmaz. Öğrenciler, hatalardan öğrenme fırsatı elde eder; sistem yeniden düzenlenip denenebilir.
- *Görünmeyeni görselleştirme:* Gerçek cihazların kapalı veya korumalı parçaları sanal ortamda açılabilir veya şeffaflaştırılabilir. Bu sayede öğrenciler, sistemlerin iç yapısını detaylı şekilde inceleyebilir.

Potkonjaka ve diğerleri (2016)'nin belirttiği gibi, sanal laboratuvarların sunduğu avantajlar nedeniyle eğitim-öğretim ortamlarında giderek daha fazla tercih edilmesi gerektiği görülmektedir. Düşük maliyet ve çoklu erişim özellikleri, özellikle kaynak kısıtlaması yaşayan eğitim kurumları için büyük bir fırsat sunmaktadır. Ayrıca, esnek yapılandırma ve hata yapma özgürlüğü, öğrencilerin deney yaparken daha özgür ve yaratıcı olmalarını sağlar; bu da öğrenme motivasyonunu ve kalıcılığını artırır (Correia ve diğ., 2019). Sanal laboratuvarların sunduğu detaylı iç yapı görselleştirmeleri, karmaşık bilimsel kavramların anlaşılmasını kolaylaştırarak öğrencilerin derinlemesine kavrayış geliştirmesine yardımcı olur (Durkaya, 2023). Tüm bu özellikler bir araya geldiğinde, sanal laboratuvarların yalnızca bir öğretim aracı olmanın ötesinde, öğrenci merkezli ve etkileşimli öğrenme ortamları yaratmada kritik bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır (Serrano-Perez ve diğ., 2023). Bu nedenle, fen ve teknoloji eğitiminde sanal laboratuvarların etkin kullanımı, öğrenci başarısını ve bilimsel okuryazarlığı artırmak açısından büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde, uzaktan ve teknoloji destekli eğitim yaklaşımlarının artmasıyla birlikte, PhET, Crocodile Physics, Vascak.cz ve The Physics Aviary gibi gelişmiş çeşitli simülasyon yazılımları önemli bir yer edinmiştir (Kartal, 2017; Durkaya, 2023). Bu simülasyon programları, farklı öğretim ortamlarında kullanılmak üzere esnek yapıda tasarlanmış olup, özellikle fen ve teknoloji alanlarında sanal laboratuvar deneyimlerinin sağlanmasında etkili birer araç olarak öne çıkmaktadır (Batuyong ve Antonio, 2018). Yazılımlar, öğrencilerin soyut kavramları daha somut ve etkileşimli biçimde deneyimleyebilmelerine olanak tanımaktadır. Özellikle sanal laboratuvarların sunduğu düşük maliyet, çoklu erişim ve güvenli deney ortamı gibi avantajlar düşünüldüğünde, bu tür simülasyonlar, öğrencilerin deneyimleyerek öğrenmesini teşvik eden yapısıyla öne çıkmaktadır (Potkonjaka ve diğ., 2016). Sanal laboratuvarlar, geleneksel laboratuvar uygulamalarına göre donanım, bütçe ve personel yetersizliği gibi sorunlara etkili bir alternatif sunmaktadır (Jumriani ve diğ., 2025). Bu bağlamda, simülasyon yazılımlarının, geleneksel laboratuvarlara kıyasla daha erişilebilir ve esnek alternatifler sunduğu söylenebilir. Ayrıca, bu yazılımların etkileşimli doğası, öğrencilerin aktif katılımını teşvik etmekte ve kavramsal anlayışı geliştirmektedir (Serrano-Perez ve diğ., 2023). Özellikle fen gibi, güncel öğretim yaklaşımlarının uygulanmasının gerektiği alanlarda, bu tür araçlar öğrenci merkezli ve araştırmaya dayalı öğrenme süreçlerinin hayata geçirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Correia ve diğ., 2019). Bu gelişmeler doğrultusunda, öğretmen adaylarının sanal laboratuvarlara yönelik kabullerinin araştırılması büyük önem taşımaktadır. Çünkü öğretmen adaylarının teknolojiye ve özellikle sanal laboratuvarlara olan tutumları, bu araçların etkili kullanımını ve sınıf içi entegrasyonunu doğrudan etkilemektedir (Serrano-Perez ve diğ., 2023). Ayrıca, bu kabuller mesleki gelişim süreçlerini şekillendirirken, gelecekteki öğrencilerin fen öğretimine yönelik başarılarını da olumlu yönde etkileyebilir (Ogegbo ve diğ., 2024). Bu nedenle, eğitimde dijital dönüşümün sağlıklı ilerlemesi için öğretmen adaylarının sanal laboratuvar algılarının ve kabul düzeylerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının bir dönem boyunca aldıkları Fizik 2 dersi kapsamında yapılan sanal laboratuvar uygulamalarının, onların sanal laboratuvar kabulleri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tek grup deneysel desen kullanılmıştır. Bu desende, yalnızca bir grup çalışmaya dâhil edilmekte ve belirli bir uygulamaya ya da duruma maruz bırakılmaktadır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2011). Uygulamanın etkilerini ölçebilmek amacıyla,

uygulama öncesinde bağımlı değişkenin düzeyi ön testlerle belirlenmektedir. Ardından, uygulama tamamlandıktan sonra aynı ölçme araçları son test olarak tekrar uygulanmakta ve bu yolla bağımlı değişkende meydana gelen değişim ortaya konulmaya çalışılmaktadır (Creswell, 2012).

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Orta Anadolu bölgesinde yer alan bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan Fen Bilgisi Öğretmenliği lisans programı 2. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki öğretmen adayları, araştırmanın amacı doğrultusunda belirli ölçütler göz önünde bulundurularak uygun örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Uygun örnekleme yöntemi, evrende yer alan bireylerin araştırmaya katılım açısından kolay erişilebilir ve araştırmanın koşullarına uygun olması esasına dayanmaktadır (Fraenkel ve diğ., 2011). Bu yöntemle, araştırmanın geçerliliğini ve uygulanabilirliğini artırmak hedeflenmiştir. Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler tablo 2.1’de verilmiştir.

Tablo 2.1

Katılımcıların demografik özellikleri

		f	%
Yaş	18,00	2	8,0
	19,00	7	28,0
	20,00	7	28,0
	21,00	6	24,0
	22,00	2	8,0
	23,00	1	4,0
Cinsiyet	Kadın	23	92,0
	Erkek	2	8,0
Bilgisayara Sahip Olup Olmama	Evet	15	60,0
	Hayır	10	40,0
Teknoloji Sınıfı Tercih Kapsamlı bir şekilde	Orta düzeyde	14	56,0
		8	32,0
	Tercih yok	3	12,0
Bilgisayar Süresi	Kullanımgünde 1 saatten az	10	40,0
	günce 1-3 saat	5	20,0
	haftada 1 saatten az	5	20,0
	haftada 1-3 saat	4	16,0
	haftada 3 saatten fazla	1	4,0

Toplam	25	100,0
--------	----	-------

Tablo 2.1 incelendiğinde, katılımcıların en yoğun olarak 19-20 yaş aralığında yer aldığı, en düşük sayıda ise 23 yaşında bir katılımcının bulunduğu görülmektedir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında, 23'ü kadın ve 2'si erkek olmak üzere toplam 25 katılımcı bulunmaktadır. Kişisel bilgisayara sahip olma durumlarına göre ise 15 katılımcının kişisel bilgisayara sahip olduğu, 10 katılımcının ise kişisel bir bilgisayara sahip olmadığı belirlenmiştir. Öğretmen adaylarına, teknoloji kullanım düzeyine göre sınıf tercihlerine ilişkin soruya verilen yanıtlara göre; 14 katılımcı orta düzeyde teknoloji kullanan sınıfı, 8 katılımcı kapsamlı teknoloji kullanan sınıfı tercih ederken, 3 katılımcı herhangi bir tercihte bulunmadığını belirtmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Uygulama Süreci

Veri toplama araçları, katılımcıların demografik özelliklerinin ve sanal laboratuvara yönelik kabullerinin belirlenmesi amacıyla iki aşamadan oluşmaktadır. Demografik özellikler; yaş, cinsiyet ve kişisel bilgisayara sahip olma gibi değişkenleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Sanal laboratuvara yönelik kabullerin tespiti için ise Kartal ve Kartal (2018) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, araştırmanın bağlamına uygun şekilde, maddeleri sanal laboratuvara uyarlanmıştır. Ölçme aracının geçerlik ve güvenirlik değerleri, orijinal forma sadık kalınarak kullanılmıştır.

Ölçme aracı dört alt faktörden oluşmaktadır:

- Algılanan kullanılabilirlik ($\alpha = 0,747$)
- Algılanan kullanım kolaylığı ($\alpha = 0,706$)
- Kullanıma yönelik tutum ($\alpha = 0,605$)
- Davranışsal niyet ($\alpha = 0,865$)

Ölçme aracının güvenirlik değerleri incelendiğinde, α katsayısının 0,60 ile 0,80 arasında olması durumunda ölçeğin güvenilir olduğu göstermektedir (Kalaycı, 2010)

Uygulama süreci, Fizik II dersinin içeriği doğrultusunda planlanarak yürütülmüştür. Öğretmen adayları, haftalık olarak bir saat teorik, iki saat pratik olmak üzere toplam üç saatlik ders kapsamında sürece katılmışlardır. Uygulama, elektrik konusu ve bu konuya ilişkin temel kavramlar üzerine odaklanmıştır. Uygulama sürecine ait örnek görsel şekil 1 ve şekil 2 de verilmiştir.

Şekil 1. Sanal laboratuvarlar uygulaması ile devre kurulumu

Bu süreçte, öğretmen adayları sanal laboratuvar uygulamaları çerçevesinde Web 2.0 araçlarıyla geliştirilmiş simülasyonlar ve web tarayıcıları üzerinde çalışan uygulamaları (Javalab, the Physics Classroom, EveryCircuit, Falstad ve Phet vb.) kullanarak deneyim kazanmışlardır. Deneyisel uygulama süreci toplamda 12 hafta boyunca devam etmiştir.

Şekil 2. Sanal laboratuvar uygulaması ile paralel ve seri bağlı devre örnekleri

2.3. Verilerin Analizi

Çalışmanın verileri nicel olarak toplanmış ve veri analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Deneyisel çalışma sonrasında, her bir katılımcının ön test ve son testlerde yer alıp almadığı kontrol edilmiştir. Ön testte ya da son testte yer almayan bir katılımcı veri setinden çıkarılmıştır. Demografik dağılımların belirlenmesinde frekans ve yüzde analizleri kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiş ve verilerin normal dağılıma uygun olduğu gözlemlenmiştir. Betimsel analizlerde aritmetik ortalama, gruplar arası karşılaştırmalarda (ön test – son test) bağımlı örneklem için t-testi, ilişkisel analizlerde ise Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Betimsel verilerin analizinde, 5’li Likert ölçeğine göre belirlenen aralıklar kullanılmıştır. Ortalama puanlar; 1,00 ile 1,80 arasındaysa “Kesinlikle Katılmıyorum”, 1,81 ile 2,60 arasındaysa “Katılmıyorum”, 2,61

ile 3,40 arasındaysa “Kararsızım”, 3,41 ile 4,20 arasındaysa “Katılıyorum”, 4,21 ile 5,00 arasındaysa “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde yorumlanmıştır.

Tablo 2.3

Ön testlere yönelik normallik analiz sonuçları

	Grup	Çarpıklık	Basıklık	Mod	Medyan	$\bar{x}$	Ss	Shapiro-Wilk	
								p	Z
Algılanan kullanışlılık	Ön test	,036	-1,052	1,571	2,428	2,417	,876	,295	,953
	Son test	-,256	,180	3,714	4,000	3,971	,521	,485	,963
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Ön test	-,639	,301	3,666	3,000	2,946	,743	,113	,934
	Son test	-,30	,101	4,000	4,000	3,866	,585	,195	,945
Kullanıma yönelik tutum	Ön test	-,285	1,383	2,750	2,750	2,690	,480	,121	,936
	Son test	,050	,308	3,500	3,500	3,415	,407	,354	,956
Davranışsal niyet	Ön test	-,190	-,486	2,600	2,700	2,904	,774	,134	,938
	Son test	,462	-,173	3,700	4,000	4,064	,456	,286	,952
Sanal Laboratuvar Kabulü (Genel)	Ön test	-,114	-,984	3,464	2,607	2,725	,584	,486	,953
	Son test	,158	-,275	3,607	3,785	3,834	,401	,604	,968

53

Tablo 2.3 incelendiğinde, ön test ve son test puanlarına ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 aralığında yer aldığı görülmektedir. Bu durum, verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ayrıca, katılımcı sayısının 30 ve altında olması nedeniyle Shapiro-Wilk testi uygulanmıştır. Bu testte elde edilen p değerinin anlamlı olmaması ($p>,05$), verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir (Shapiro ve Wilk, 1965).

3. BULGULAR

Öğretmen adaylarının sanal laboratuvara yönelik kabullerine ilişkin ön test ve son test puanlarına dair analiz sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.1

Ön test ve Son testlere ilişkin betimsel analiz sonuçları

	Grup	$\bar{x}$	Ss	Düzye
Algılanan kullanışlılık	Öntest	2,417	,876	Katılmıyorum
	Sontest	3,834	,401	Katılıyorum
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Öntest	2,946	,743	Katılmıyorum
	Sontest	3,971	,521	Katılıyorum
Kullanıma yönelik tutum	Öntest	2,690	,480	Katılmıyorum
	Sontest	3,866	,585	Katılıyorum

Davranışsal niyet	Öntest	2,904	,774	Katılmıyorum
	Sontest	3,415	,407	Katılıyorum
Sanal Laboratuvar Kabulü (Genel)	Öntest	2,725	,584	Katılmıyorum
	Sontest	4,064	,456	Katılıyorum

Tablo 3.1 incelendiğinde, öğretmen adaylarının sanal laboratuvar kabullerine yönelik ölçme aracı geneline ilişkin öntest puan ortalamalarının "*Katılmıyorum*" düzeyinde ($\bar{x} = 2,73$; $SS = 0,58$) olduğu görülmektedir. Uygulama sonrasında elde edilen sontest puan ortalamaları ise "*Katılıyorum*" düzeyine yükselmiştir ($\bar{x} = 4,06$; $SS = 0,46$). Bu durum, öğretmen adaylarının sanal laboratuvarlara yönelik kabullerinde olumlu yönde bir değişim olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Algılanan kullanışlılık, Algılanan Kullanım Kolaylığı, Kullanıma yönelik tutum, Davranışsal niyet alt faktörlerinde de ön testlerinde *Katılmıyorum* düzeyinde bir inanca sahipken, son testlerinde *Katılıyorum* düzeyinde bir inanca sahip oldukları gözlenmiştir.

Tablo 3.2

Ön test ve son testlere ilişkin t testi analiz sonuçları

	Grup	$\bar{x}$	Ss	t	p	Cohen'd
Sanal Laboratuvar Kabulü (Genel)	Öntest	2,725	,584	-7,810	,000	2,673
	Sontest	4,064	,401			
Algılanan kullanışlılık	Öntest	2,417	,876	-7,395	,000	1,966
	Sontest	3,834	,521			
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Öntest	2,946	,743	-5,335	,000	1,532
	Sontest	3,971	,585			
Kullanıma yönelik tutum	Öntest	2,690	,480	-5,377	,000	2,642
	Sontest	3,866	,407			
Davranışsal niyet	Öntest	2,904	,774	-6,491	,000	,804
	Sontest	3,415	,456			

Tablo 3.2'de yer alan verilere göre, sanal laboratuvar kabulüne ilişkin ön test ve son test puanları arasında, son test lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($t = -7,810$; $p < ,05$). Bu farka yönelik Cohen'd etki büyüklüğü hesaplanmış ve $d = 2,673$ olarak bulunmuştur. Bu değer, etki büyüklüğünün yüksek düzeyde olduğunu göstermekte olup uygulamanın sanal laboratuvar kabulü üzerinde güçlü bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, alt faktörler incelendiğinde Algılanan Kullanışlılık, Algılanan Kullanım Kolaylığı, Kullanıma Yönelik Tutum ve Davranışsal Niyet faktörlerinde de son test lehine ve istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu görülmektedir ($p < ,05$). Bu durum, sanal laboratuvar uygulamasının katılımcıların teknoloji kabul düzeyini çok boyutlu olarak olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 3.3

Ön testlere yönelik pearson korelasyon analiz sonuçları

	Algılanan Kolaylığı	Kullanım Kullanıma tutum	yönelikDavranışsal niyet	Sanal Laboratuvar Kabulü Genel
Algılanan kullanışlılık	r ,444*	,615**	,722**	,921**
Algılanan Kullanım Kolaylığı	r	,010	,550**	,565**
Kullanıma yönelik tutum	r		,365	,639**
Davranışsal niyet	r			,904**

Tablo 3.3'te ön testlere yönelik bulgular incelendiğinde, genel olarak sanal laboratuvar kabulleri ile alt faktörler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişkilere bakıldığında, genel sanal laboratuvar kabulleri ile algılanan kullanışlılık arasında yüksek düzeyde ($r = ,921$; $p < ,05$) ve davranışsal niyet ile de yüksek düzeyde ($r = ,904$; $p < ,05$) bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kullanıma yönelik tutum ($r = ,639$; $p < ,05$) ve algılanan kullanım kolaylığı ($r = ,565$; $p < ,05$) ile genel sanal laboratuvar kabulleri arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 3.4

Son testlere yönelik pearson korelasyon analiz sonuçları

	Algılanan Kullanışlılık	Algılanan Kullanım Kolaylığı	Kullanıma Yönelik Tutum	Davranışsal Niyet
Sanal Laboratuvar Kabulü Genel	,893**	,500*	,896**	,916**
Algılanan kullanışlılık	r	,429*	,744**	,703**
Algılanan Kullanım Kolaylığı	r		,256	,319
Kullanıma yönelik tutum	r			,797**

Tablo 3.4'te son testlere yönelik bulgular incelendiğinde, genel olarak sanal laboratuvar kabulleri ile alt faktörler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Bu ilişkiler detaylı olarak incelendiğinde, genel sanal laboratuvar kabulleri ile algılanan kullanışlılık ($r = ,893$; $p < ,05$), kullanıma yönelik tutum ($r = ,896$; $p < ,05$) ve davranışsal niyet ($r = ,916$; $p < ,05$) arasında yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca genel Sanal Laboratuvar Kabulü ile algılanan kullanım kolaylığı arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = ,500$; $p < ,05$).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, öğretmen adaylarının sanal laboratuvarlara yönelik tutumlarında olumlu bir değişim yaşandığını göstermektedir. Çalışmanın başında öğretmen adaylarının sanal laboratuvarlara ilişkin kabulleri oldukça düşük düzeydeyken, uygulama sonrasında bu kabullerin belirgin biçimde arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum, sanal laboratuvar deneyiminin, öğretmen adaylarının teknoloji destekli öğretim ortamlarına karşı daha olumlu bir tutum geliştirmelerine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Ogegbo ve diğerleri (2024), sanal uygulamalarla yürütülen mikro öğretim sürecinde öğretmen adaylarının bu teknolojilere yönelik yüksek düzeyde kabul ve kullanım niyeti gösterdiklerini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, algılanan kullanışlılık, kullanım kolaylığı, kullanıma yönelik tutum ve davranışsal niyet gibi alt boyutlarda da benzer bir

artış eğilimi söz konusudur. Öğretmen adaylarının uygulama öncesinde bu boyutlarda daha kararsız ya da olumsuz bir tutum sergiledikleri, uygulama sonrasında ise bu tutumların olumlu yönde değiştiği görülmektedir. Bu durum, sanal laboratuvar uygulamasının, adayların teknolojik yeniliklere yönelik algılarını güçlendirdiğini ve kullanım niyetlerini artırdığını göstermektedir. Bireylerin teknolojiyi kullanma niyetinde, kullanımın kolay ve faydalı olarak algılanmasının belirleyici olduğu düşünülmektedir. Literatürde sanal laboratuvarların özellikle fen ve teknoloji alanlarında öğrenmeyi desteklediği, öğrencilerin ilgisini artırdığı ve teknolojik becerilerin gelişimine katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Sadaf ve diğ., 2016). Örneğin, Eutsler ve Long (2021), sanal uygulamalarla desteklenen fen derslerinde, uygulama sonrasında kullanım niyetleri ve buna ilişkin inançlarında olumlu bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, öğretmen adaylarının bu sanal ortamları kendi sınıflarında kullanmaya yönelik niyetlerinin arttığı da rapor edilmiştir. Bu bulgu, bu çalışma sonucunda elde edilen ve davranışsal niyet faktörünün son testlerinde görülen olumlu değişimle paralellik göstermektedir. Sanal ortamların kullanımı sonrası öğretmen adaylarının bu deneyimi kendi sınıf ortamlarına taşıma konusunda olumlu tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu araştırmada, Eutsler ve Long (2021) örneğinde olduğu gibi, öğretmen adaylarına her deney öncesinde sanal uygulamaları öncelikle kendilerinin keşfetmesi için fırsat sunulduğu ve bunun inanç gelişimine katkı sağladığı söylenebilir.

Çalışmanın t testi analizleri sonucunda, sanal laboratuvar uygulamasının öğretmen adaylarının teknoloji kabul düzeylerinde anlamlı ve güçlü bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Ön test ve son test sonuçları karşılaştırıldığında, son test lehine anlamlı farkların bulunması, uygulamanın etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, uygulamanın etkisinin yalnızca genel kabul düzeyiyle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda algılanan kullanışlılık, kullanım kolaylığı, teknolojiye yönelik tutum ve kullanım niyeti gibi alt boyutlarda da kendini gösterdiği belirlenmiştir. Bu çok boyutlu etki, sanal laboratuvar uygulamasının yalnızca teknik yeterlilik kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda öğretmen adaylarının teknolojiye yönelik genel bakış açılarını dönüştürdüğünü göstermektedir. Öğretmen adaylarının ön testte, sanal laboratuvarları kullanımı kolay olarak algıladıklarında bu teknolojiyi kullanma niyetlerini eyleme dönüştürdükleri arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Ancak son testte, bu ilişkinin ortadan kalktığı ve kullanım kolaylığı ile davranışsal niyet arasında bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir. Bu bulguların aksine, Sadaf ve diğerleri (2016) yaptıkları deneysel çalışmada, teknolojiye erişim ve destekleyici öğretmenler gibi kolaylaştırıcı faktörlerin, öğretmen adaylarının niyetlerini davranışa dönüştürmede önemli rol oynadığını ifade etmişlerdir. Yazıcı ve Nakiboğlu (2024), deneysel yürüttükleri çalışmada öğretmenlerin sanal laboratuvarlara yönelik tutumlarında bir gelişme olduğunu belirtmişlerdir. Bu gelişmenin temel nedeninin ise geleneksel laboratuvarların taşıdığı riskler olduğu ifade edilmiştir. Bu sonuçlar, teknoloji destekli öğretim ortamlarının yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda davranışsal boyutlarda da etkili olabileceğine işaret etmektedir.

4.2. Öneriler

Bu araştırma, sanal laboratuvar uygulamalarının öğretmen adaylarının teknoloji kabul düzeylerini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bu doğrultuda, gelecekte yapılacak çalışmalar için bazı öneriler sunulabilir: İlk olarak, benzer uygulamalar farklı branşlardaki öğretmen adaylarıyla veya aktif öğretmenlerle gerçekleştirilerek, sanal laboratuvarların farklı disiplinlerdeki etkileri karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Ayrıca, uygulamanın uzun vadeli etkilerini değerlendirmek üzere boylamsal çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada nicel yöntemler kullanılmıştır; ancak nitel araştırmalarla öğretmen adaylarının deneyimleri, algıları ve yaşadıkları zorluklar daha derinlemesine analiz edilebilir. Bunun yanı sıra, sanal laboratuvarların öğrenme çıktıları üzerindeki etkisi örneğin akademik başarı, kavramsal anlama veya problem çözme becerileri ilerideki araştırmalarda ele alınabilir. Son olarak, bireysel farklılıkların (dijital okuryazarlık düzeyi, öğrenme stili vb.) ve öğretim elemanlarının rolünün teknoloji kabulü üzerindeki etkileri araştırılarak, uygulamaların daha etkili biçimde tasarlanması sağlanabilir.

5. KAYNAKLAR

- Batuyong, C. T., & Antonio, V. V. (2018). Exploring the effect of PhET interactive simulation-based activities on students' performance and learning experiences in electromagnetism. *Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research*, 6(2), 121-131.
- Correia, A. P., Koehler, N., Thompson, A., & Phye, G. (2019). The application of PhET simulation to teach gas behavior on the submicroscopic level: secondary school students' perceptions. *Research in Science & Technological Education*, 37(2), 193-217.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Boston: Pearson Education.
- Durkaya, F. (2023). Virtual laboratory use in science education with digitalization. *Hungarian Educational Research Journal*, 13(2), 189-211.
- Eutsler, L., & Long, C. S. (2021). Preservice teachers' acceptance of virtual reality to plan science instruction. *Educational Technology & Society*, 24(2), 28-43.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2011). *Validity and reliability, how to design and evaluate research in science education* (8th Ed.). Mc Graw-Hill Companies.
- Jumriani, J., Qudratuddarsi, H., Rahmah, N., Ningthias, D. P., & Indriyanti, N. (2025). Validation of instrument to measure gen-z pre-service teacher chemistry virtual lab acceptance and use. *Chemistry Education Practice*, 8(1), 128-136.
- Kartal, T. (2017, Eylül). Fen eğitiminde teknoloji entegrasyonu. Demirci Güler, M. P. (Ed.), *Fen Bilimleri Öğretimi: Yaklaşımlar ve Kazanımlar Doğrultusunda Uygulama Örnekleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kartal, B., & Kartal, T. (2018). *Examining pre-service teachers' technology acceptance*. International Symposium on Educational and Social Sciences in Turkish Cultural Geography, 27-30 June 2018/Baku-Azerbaijan.
- Ogegbo, A. A., Penn, M., Ramnarain, U., Pila, O., Van Der Westhuizen, C., Mdlalose, N., ... & Bergamin, P. (2024). Exploring pre-service teachers' intentions of adopting and using virtual reality classrooms in science education. *Education and Information Technologies*, 29(15), 20299-20316.
- Potkonjak, V., Gardner, M., Callaghan, V., Mattila, P., Guetl, C., Petrović, V. M., & Jovanović, K. (2016). Virtual laboratories for education in science, technology, and engineering: A review. *Computers & Education*, 95, 309-327.
- Potkonjak, V., Vukobratović, M., Jovanović, K., & Medenica, M. (2010). Virtual Mechatronic/Robotic laboratory—A step further in distance learning. *Computers & Education*, 55(2), 465-475.
- Sadaf, A., Newby, T. J., & Ertmer, P. A. (2016). An investigation of the factors that influence preservice teachers' intentions and integration of Web 2.0 tools. *Educational Technology research and development*, 64, 37-64.
- Serrano-Perez, J. J., González-García, L., Flacco, N., Taberner-Cortés, A., García-Arnandis, I., Pérez-López, G., ... & Romá-Mateo, C. (2023). Traditional vs. virtual laboratories in health sciences education. *Journal of Biological Education*, 57(1), 36-50.
- Shapiro, S. S., & Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 52(3-4), 591-611.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th Ed.). Boston: Allyn & Bacon/ Pearson Education.

Yazici, S. Ç., & Nakıboğlu, C. (2024). Examining experienced chemistry teachers' perception and usage of virtual labs in chemistry classes: A qualitative study using the technology acceptance model 3. *Education and Information Technologies*, 29(4), 4337-4370.

Teşekkür

Bu çalışma, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı (2023/2) kapsamında “Öğretmen adaylarının sürdürülebilir laboratuvar uygulamalarına ilişkin görüşleri: Sanal laboratuvar uygulamaları” isimli proje tarafından desteklenmiştir. Katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

EXAMINING THE EFFECT OF PHYSICS II EXPERIMENTS ON PRESERVICE
TEACHERS' EPISTEMOLOGICAL BELIEFS
EPISTEMOLOJİK İNANÇLARIN GELİŞİMİNDE FİZİK II DENEYLERİNİN ETKİSİNİN
İNCELENMESİ

Gülten Sena TAŞAR¹, Merve BAYIRDÜZ², İbrahim Serdar KIZILTEPE³, Tezcan
KARTAL⁴

¹Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi,
, 0009-0008-5415-5477

²Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi,
, 0009-001-8124-4116

³Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi, 0000-0002-6210-5372

⁴Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Eğitimi, 0000-0001-7609-3555

Özet

Öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının gelişiminde geleneksel laboratuvar deneyleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu deneyler ile öğretmen adayları bilimsel bilginin deney ve gözleme dayalı olarak üretildiğini doğrudan deneyimler. Özellikle Fizik 2 dersi bağlamında yapılan deneylerle soyut kavramların somut verilerle desteklenmesi, öğretmen adaylarının bilginin mutlak ve değişmez olmadığı, aksine sürekli sorgulanabilir ve yeniden yapılandırılabilir olduğu yönündeki inançlarını geliştirir. Ayrıca, hipotez kurma, veri toplama, analiz etme ve yorumlama süreçlerine aktif olarak katılan öğretmen adayları bilginin otoriteden alınan hazır bir bilgi olmadığını ve bilimsel sorgulama süreçleri ile inşa edilen dinamik bir süreç olduğunu fark eder. Öğretmen adaylarının bilgiye yönelik inançları hem kendi öğrenme süreçlerini hem de öğretim süreçlerinde kullanacakları öğretim yöntem ve yaklaşımlarını doğrudan etkiler. Bilginin değişebilir ve çok yönlü bir yapıda olduğunu benimseyen öğretmen adayları, öğrenci merkezli ve sorgulamaya dayalı öğretim yaklaşımlarını daha kolay benimseyebilir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının ve bu inançların alt boyutlarının ayrıntılı biçimde incelenmesi hem bireysel gelişim hem de eğitim sisteminin kalitesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının Fizik 2 dersi kapsamında yapmış oldukları geleneksel deneylerin epistemolojik inançların gelişimi üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Orta Anadolu'da yer alan bir devlet üniversitesinde Fen Bilgisi Öğretmenliği 2. sınıfta öğrenim görmekte olan toplam 25 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcılar, seçkisiz olmayan örnekleme tekniklerinden uygun örnekleme yöntemi kapsamında belirlenmiştir. Veri toplama sürecinde, öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarını belirlemek amacıyla, Conley, Pintrich, Vekiri ve Harrison (2004) tarafından geliştirilen ve Bahçıvan (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan Bilimsel Epistemolojik İnanç Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizi öncesinde normallik varsayımları test edilmiş ve bu doğrultuda parametrik analiz testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarında genel epistemolojik inançları ve bilginin kesinliği faktörlerinde ön test ve son test puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark görülmemiştir. Ancak, bilginin gelişimi ve bilginin kaynağı faktörlerinde ön test puanları lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Bilginin gerekçesi faktöründe ise son test puanları lehine istatistiksel bir farkın olduğu görülmüştür. Ayrıca, faktörler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla yapılan korelasyon analiz sonuçlarında, ön test sonuçlarında genel epistemolojik

inanç ile alt faktörler arasında genel olarak ilişki olmadığı görülmüştür. Son test korelasyon analizi sonuçlarında da ise genel epistemolojik inançları ve alt faktörlerinde genel olarak anlamlı pozitif yönde ilişkilerin olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Geleneksel deney, epistemolojik inanç, öğretmen adayları

Abstract

Traditional laboratory experiments play a key role in developing pre-service teachers' epistemological beliefs. Through these experiments, pre-service teachers directly experience how scientific knowledge is constructed through experimentation and observation. Supporting abstract concepts with concrete data through experiments, particularly in the context of the Physics 2 course, helps pre-service teachers to believe that knowledge is not certain or unchanging, but can be constantly questioned and reconstructed. Furthermore, pre-service teachers who actively participate in hypothesizing, collecting, analyzing and interpreting data realize that knowledge is not ready-made and taken from authority; rather, it is a dynamic process constructed through scientific enquiry. Pre-service teachers' beliefs about knowledge and learning directly affect their own learning processes and the teaching methods they will use. Those who embrace the idea that knowledge is changeable and multifaceted can more easily adopt student-centred and inquiry-based teaching approaches. Therefore, examining pre-service teachers' epistemological beliefs in detail, as well as the sub-dimensions of these beliefs, is important for their professional development and the quality of their teaching. This study examined the effect of traditional experiments conducted by pre-service science teachers as part of the Physics 2 course on the development of their epistemological beliefs. The participants were 25 second-year pre-service science teachers studying at a state university in Central Anatolia in the 2024–25 academic year. They were selected using the convenient sampling method, one of the non-random sampling techniques. To determine the epistemological beliefs of pre-service teachers, the Scientific Epistemological Belief Scale developed by Conley, Pintrich, Vekiri, and Harrison (2004) and adapted into Turkish by Bahçivan (2014) was used in the data collection process. Prior to data analysis, the normality assumptions were met, and parametric analysis tests were applied accordingly. The analysis revealed no statistically significant difference between pre-test and post-test scores for overall epistemological beliefs and certainty of knowledge. However, pre-test scores were significantly higher than post-test scores in the 'development of knowledge' and 'source of knowledge' sub-domains. Additionally, post-test scores were significantly higher than pre-test scores in the 'justification of knowledge' sub-domain. Furthermore, the correlation analysis showed no relationship between overall epistemological beliefs and sub-domains in the pretest results. In contrast, there were significant positive relationships between overall epistemological beliefs and sub-domains in the post-test correlation analysis.

Keywords: Traditional experiment, epistemological belief, preservice teacher

1. GİRİŞ

Epistemoloji, bilgiyi konu alan soruları inceleyen ve bilginin kaynağını, yapısını, geçerliliğini ve sınırlarını araştıran temel bir felsefe alanıdır (Conley ve diğ., 2004; Hofer ve Pintrich, 1997). Bu alan, özellikle şu üç temel soruya odaklanır: **Bilginin sınırları nelerdir? Bilgi nereden gelir? Bilginin doğası nasıldır?** (Dorsah, Shahadu ve Kpemuonye, 2020). **Epistemolojik inançlar**, bireylerin bilgiye, öğrenmeye ve bilmeye dair düşüncelerini yansıtır. Bu inançlar; bilginin kesinliği, yapısı, kaynağı ve nasıl gerekçelendirileceği gibi konuları içerir. Kişinin bu inançları, dünyayı nasıl algıladığını ve bilgiyi nasıl değerlendirdiğini etkiler (Bahçivan, 2014). **Bilimsel epistemolojik inançlar** ise bilimin ne olduğu, nasıl üretildiği, nasıl paylaşıldığı ve nasıl öğretilmesi gerektiğiyle ilgili bireysel görüşleri kapsar (Adak ve Bakır, 2017; Bahçivan, 2014; Conley ve diğ., 2004). Bu inançların eğitim bağlamındaki yansımalarına bakıldığında, **fen eğitimi özelinde öğretmen adaylarının sahip olduğu epistemolojik yaklaşımlar dikkat çekmektedir**. Nitekim Elder (2002), özellikle öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarında deneylerin önemli bir yer tuttuğunu

vurgulamıştır. Epistemolojik inanç düzeyi, bireylerin bilgiye nasıl yaklaştığını belirler. Fen bilimlerinde bilgi, çoğunlukla deneyler ve verilerle gerekçelendirilir. Ancak epistemolojik düzeyi daha düşük olan bireyler, bilgiyi desteklerken deney ve veriler yerine otoriteye ya da gözleme dayalı açıklamalara yönelir (Dorsah ve diğ., 2020). Bu durum, bilimsel düşünme ve eleştirel değerlendirme becerilerinin gelişimi açısından önemlidir.

Pajares (1992), öğretmenlerin sahip oldukları inançların genellikle öğretmen eğitimi programlarına katılmadan önce, yani daha erken yaşam deneyimleri ve kişisel öğrenme geçmişleri doğrultusunda şekillendiğini belirtmiştir. Bu erken dönemde oluşan inançların, öğretmenlik eğitimi sürecinde köklü bir şekilde değiştirilebilmesinin oldukça zor olduğunu vurgulamıştır (Elder, 2002; Dorsah ve diğ., 2020). Bu bağlamda, öğretmen adaylarının sahip olduğu **epistemolojik inançlar** da erken yaşantılardan etkilenmekte ve öğretim sürecine yönelik yaklaşımlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının incelenmesi, hem onların öğretme-öğrenme süreçlerine yaklaşımlarını anlamak hem de eğitim programlarının bu inançları dönüştürme potansiyelini değerlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, öğretmen adaylarının eğitim sürecinde kazandıkları bilgiler, mevcut inançlarla çeliştiğinde, bu yeni bilgilerin benimsenmesi ve uygulanması sınırlı kalabilir (Elder, 2002). Bu durum, öğretmen eğitimi programlarının, adayların mevcut inançlarını tanıyıp sorgulamalarını sağlayacak şekilde yapılandırılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Bahçıvan, 2014).

Bu bağlamda, öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının özellikle deneysel süreçlerle belirlenmesi hem bu inançların derinlemesine anlaşılmasına hem de bu inançlara yönelik etkili müdahalelerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır (Tezci, Erdener ve Atıcı, 2016). Brownlee, Purdie ve Boulton-Lewis (2001), öğrencilerin katıldıkları fiziksel deneylerin, özellikle bilimsel bilgiye ilişkin anlayışlarını derinleştirme ve sorgulama becerilerini geliştirme açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalarında, bu tür deneyimlerin öğrencilerin epistemolojik inançlarının gelişimine katkıda bulunduğu; bilginin sabit ve değişmez olmadığı, aksine deneysel süreçlerle yeniden üretilebilen bir yapıda olduğu yönündeki farkındalıklarını artırdığı vurgulanmıştır. Bu da öğrencilerin bilgiye daha eleştirel, sorgulayıcı ve dinamik bir bakış açısıyla yaklaşımlarını desteklemektedir. Brauer ve Wilde (2014), yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının mesleki eğitimlerinin başında az gelişmiş olduğunu ve eğitim sürecinde bu inançlarda anlamlı bir gelişme yaşanmadığını tespit etmişlerdir. Epistemolojik inançların gelişimine olanak sağlayabilecek ve değişimi mümkün kılacak bağamlardan biri **fen bilimleri sınıfları** olabilir. Örneğin, öğrencilerin deneylerin tasarımı, veri toplama ve analiz süreçlerine katılımının epistemolojik düşünmeyi teşvik edebileceğine dair bulgular bulunmaktadır (Brauer ve Wilde, 2014; Mason ve Boscolo, 2004). **Bu çerçevede, bu çalışmada Fizik II dersi kapsamında öğretmen adaylarının geleneksel deneyler yoluyla epistemolojik inançlarının gelişiminin incelenmesi amaçlanmıştır.**

2. YÖNTEM

Araştırmada tek gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Bu desen, nicel araştırma yöntemleri arasında yer alır ve sadece bir grubun deneysel müdahaleye maruz kaldığı, deney öncesi ve sonrası ölçümlerle sonuçların değerlendirildiği bir tasarımdır (Creswell, 2012). Araştırma süreci üç aşamadan oluşur: öntest, uygulama ve sontest. İlk aşamada, katılımcıların müdahale öncesindeki durumları belirlemek için öntest uygulanır. İkinci aşamada, planlanan eğitim veya deneysel uygulama gerçekleştirilir. Son aşamada ise, uygulamanın etkisini ölçmek amacıyla aynı katılımcılara sontest uygulanır. Bu sayede, müdahalenin katılımcılar üzerindeki etkisi doğrudan gözlemlenebilir. Tek gruplu deneysel desenin avantajı, müdahalenin etkisini birey bazında değerlendirme imkânı sağlamasıdır. Ancak bu yöntemin en önemli sınırlaması, kontrol grubunun olmaması nedeniyle dışsal faktörlerin sonuçları etkileyebilme riskidir. Bu durum, bulguların yorumlanmasında dikkatli olunmasını gerektirir. Bu araştırmada Fizik II deneyleri kapsamında katılımcıların epistemolojik inançlarındaki değişim

incelenmiştir. Öntest ve sontest sonuçları karşılaştırılarak, deneysel uygulamanın etkisi analiz edilmiştir. Sonuçlar, belirli epistemolojik inanç boyutlarında olumlu değişimler olduğunu göstermiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın katılımcılarını, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı süresince İç Anadolu’da bulunan bir devlet üniversitesinin Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünde ikinci sınıfta öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Katılımcılar, uygun örnekleme yöntemiyle seçilmiştir (Karasar, 2009). Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin detaylı bilgi Tablo 2.1’de sunulmuştur.

Tablo 2.1

Katılımcıların demografik özellikleri

		f	%
Yaş	18,00	2	8
	19,00	7	28
	20,00	7	28
	21,00	6	24
	22,00	2	8
	23,00	1	4
Akademik Puan	1,00-1,99	1	4
	2,00-2,99	22	88
	3,00-4,00	2	8
Cinsiyet	Kadın	23	92
	Erkek	2	8
Toplam		25	100

62

Tabloda yer alan verilere göre, araştırmaya toplam 25 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında, en yoğun grupların 19 yaş (%28) ve 20 yaş (%28) olduğu görülmektedir. Bunu 21 yaşındaki katılımcılar (%24) izlemektedir. Diğer yaş gruplarına bakıldığında, 18 yaş ve 22 yaş grubunda %8 oranında (f=2), 23 yaş grubunda ise %4 oranında (f=1) katılımcı bulunmaktadır. Akademik başarı düzeyleri incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%88; f=22) 2,00 ile 2,99 arasındaki not aralığında yer almaktadır. 3,00-4,00 arasında akademik başarıya sahip katılımcılar %8 (f=2) iken, 1,00-1,99 aralığında yalnızca 1 kişi (%4) bulunmaktadır. Cinsiyet dağılımı açısından, katılımcıların büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır (%92; f=23). Erkek katılımcı oranı ise %8,0 (f=2) ile sınırlıdır.

Tablo 2.2.

Ön test ve son testlere yönelik normallik analiz sonuçları

Grup	Çarpıklık	Basıklık	Mod	Medyan	X	Ss	Shapiro-Wilk
------	-----------	----------	-----	--------	---	----	--------------

								p	Z
Epistemolojik İnanç (Genel)	Öntest	,874	1,274	3,58	3,576	3,623	,3482	,136	,913
	Sontest	-,070	-,285	3,714	4,000	3,621	,2357	,315	,954
Bilginin Kesinliği	Öntest	,342	-,017	3,67	3,666	3,766	,4930	,754	,974
	Sontest	-,811	,324	4,000	4,000	3,693	,4851	,104	,933
Bilginin Gelişimi	Öntest	,275	2,208	3,67	3,666	3,633	,4639	,377	,958
	Sontest	-,204	-,747	3,500	3,500	2,706	,6072	,364	,957
Bilginin Kaynağı	Öntest	-,394	-,486	2,20	2,200	2,208	,6363	,239	,915
	Sontest	-,604	-,220	3,700	4,000	2,784	,5565	,109	,934
Bilginin Gerekçesi	Öntest	,157	,346	4,00	4,000	4,102	,4501	,200	,946
	Sontest	-,034	-,771	3,607	3,785	2,680	,6783	,338	,956

Ön test ve son test puanlarının çarpıklık ile basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında yer aldığı Tablo 2.3'te görülmektedir. Bu değer aralığı, puanların normal dağıldığını göstermektedir (George ve Mallery, 2024). Katılımcı sayısı 30'un altında olduğundan Shapiro-Wilk testi yapılmış ve test sonucu anlamlı çıkmamıştır ($p>,05$). Bu durum da verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir (Shapiro ve Wilk, 1965).

2.2. Veri Toplama Araçları ve Uygulama Süreci

63

Araştırmada verilerin elde edilmesi sürecinde, demografik özelliklerin belirlenmesi amacıyla kişisel bilgi formu (cinsiyet, akademik ortalama vb.), epistemolojik inançlarının belirlenmesi amacıyla ise, Conley ve diğerleri (2004) tarafından geliştirilen ve Bahçıvan (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan Bilimsel Epistemolojik İnanç Ölçeği kullanılmıştır. Ölçme aracı 4 alt faktörden oluşmaktadır, *bilginin kesinliği* ($\alpha=,66$), *bilginin gerekçesi* ($\alpha=,72$), *bilginin kaynağı* ($\alpha=,68$) ve *bilginin gelişimidir* ($\alpha=,71$). Ölçme aracı ters maddeler bulunmaktadır, analiz öncesinde ters maddeler yeniden kodlanmıştır. Ölçme aracı maddeleri ve geçerlik değerleri, orijinal formuna sadık kalınarak kullanılmıştır.

Uygulama sürecinde öğretmen adayları, Fizik 2 dersi kapsamında elektrik konusunda torik derslerle beraber, uygulamaları geleneksel laboratuvar uygulaması ile derse devam etmişlerdir. Fizik II YÖK'ün (2018) belirttiği gibi, **Yük ve korunumu, Elektriklenme, Yalıtkanlar ve iletkenler, Coulomb yasası, Kesikli ve sürekli yüklerin elektrik alanları, Gauss yasası, durgun yüklerin potansiyel enerjisi, elektrik akımı**, manyetik kuvvet ve manyetik alan gibi Fizik konu kavramları ile yürütülmektedir. Katılımcılar, 2'şerli gruplar halinde Fizik 2 deneylerini gerçekleştirmişlerdir. 12 haftalık süreç sonrasında, son testler toplanarak geleneksel deneylerin epistemolojik inançların gelişimine etkisi incelenmiştir.

3. BULGULAR

Öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının gelişimine yönelik öntest ve son testlerine ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.1.

Ön test ve Son testlere ilişkin betimsel analiz sonuçları

		x	Ss	Düzy
Epistemolojik İnanç Genel	Öntest	3,621	,235	Katılıyorum
	Sontest	3,623	,348	Katılıyorum
Bilginin Kesinliği	Öntest	3,693	,485	Katılıyorum
	Sontest	3,766	,493	Katılıyorum
Bilginin Gelişimi	Öntest	2,706	,607	Kararsızım
	Sontest	3,633	,463	Katılıyorum
Bilginin Gerekçesi	Öntest	2,680	,678	Kararsızım
	Sontest	2,208	,636	Katılmıyorum
Bilginin Kaynağı	Öntest	2,784	,556	Kararsızım
	Sontest	4,102	,450	Katılıyorum

Katılımcıların epistemolojik inançlarına ilişkin ön test ve son test sonuçlarına bakıldığında, genel epistemolojik inanç düzeyinin ön testte 3,621, son testte ise 3,623 olduğu ve her iki durumda da “*Katılıyorum*” düzeyinde yanıt verildiği görülmektedir. Alt boyutlar incelendiğinde, Bilginin Kesinliği boyutunda katılımcılar ön testte 3,693, son testte ise 3,766 ortalama puan almış ve her iki durumda da “*Katılıyorum*” düzeyinde yer almışlardır. Bilginin Gelişimi boyutunda ön testte 2,706 ortalama ile “*Kararsızım*” düzeyinde kalan katılımcılar, son testte ortalama 3,633 ile “*Katılıyorum*” düzeyine yükselmiştir. Bilginin Gerekçesi boyutunda ise ön testte ortalama 2,680 ile “*Kararsızım*” düzeyinde olan katılımcıların son test ortalaması 2,208’e düşerek “*Katılmıyorum*” düzeyine gerilemiştir. Son olarak, Bilginin Kaynağı boyutunda ön test ortalaması 2,784 ile “*Kararsızım*” düzeyinde iken, son testte bu ortalama 4,102’ye yükselmiş ve katılımcılar bu boyutta “*Katılıyorum*” düzeyine ulaşmıştır. Bu sonuçlar, bazı boyutlarda epistemolojik inançlarda olumlu yönde değişim olduğunu gösterirken, özellikle bilginin gerekçesine ilişkin inançlarda azalma yaşandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3.2.

Ön test ve son testlere ilişkin t testi analiz sonuçları

		x	Ss	t	p	Cohen'd
Epistemolojik İnanç Genel	Öntest	3,621	,235	-,027	,979	-
	Sontest	3,623	,348			
Bilginin Kesinliği	Öntest	3,693	,485	-,758	,456	-
	Sontest	3,766	,493			
Bilginin Gelişimi	Öntest	2,706	,607	-7,098	,000	,810
	Sontest	3,633	,463			
Bilginin Kaynağı	Öntest	2,680	,678	3,664	,001	,717

	Sontest	2,208	,636			
	Öntest	2,784	,556			
Bilginin Gerekçesi				-9,713	,000	2,604
	Sontest	4,102	,450			

Katılımcıların epistemolojik inançlarına ilişkin ön test ve son test puanları karşılaştırıldığında, genel epistemolojik inanç düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t = -0,027$; $p > ,05$). Bu bulgu, genel inanç düzeyinde uygulama öncesi ve sonrası arasında belirgin bir değişim olmadığını göstermektedir. Alt boyutlara bakıldığında, Bilginin Kesinliği boyutunda da anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($t = -0,758$; $p > ,05$). Buna karşılık, Bilginin Gelişimi boyutunda son test puanları ön test puanlarına kıyasla anlamlı düzeyde artış göstermiştir ($t = -7,098$; $p < ,05$). Bu değişimin etkisi büyük düzeydedir ($d = ,810$). Bilginin Gerekçesi boyutunda ise son test puanları anlamlı bir şekilde azalmıştır ($t = 3,664$; $p = ,001$) ve bu değişim orta düzeyde etkiye sahiptir ($d = ,717$). En dikkat çekici değişim ise Bilginin Kaynağı boyutunda gözlemlenmiştir; son test puanları ön test puanlarına göre anlamlı düzeyde artmış ($t = -9,713$; $p < ,05$) ve bu değişim çok büyük bir etki büyüklüğüyle ölçülmüştür ($d = 2,604$). Bu sonuçlar, belirli boyutlarda epistemolojik inançların anlamlı şekilde değiştiğini, özellikle bilginin gelişimi ve kaynağına ilişkin inançların güçlendiğini, ancak bilginin gerekçesine ilişkin inançların zayıfladığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3.3.

Ön testlere yönelik pearson korelasyon analiz sonuçları

	Bilginin Kesinliği	Bilginin Gelişimi	Bilginin Kaynağı	Bilginin Gerekçesi
Epistemolojik İnanç Genel	$r \text{ ,526}^{**}$	-,076	,074	,054
Bilginin Kesinliği	r	-,082	,218	,093
Bilginin Gelişimi	r		,799 ^{**}	,840 ^{**}
Bilginin Kaynağı	r			,859 ^{**}

65

Tablo 3.3'te öntest korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, Genel epistemolojik inançları ile, bilginin kesinliği arasında orta düzeyde pozitif anlamlı bir ilişkinin olduğu ($r = ,526$; $p > ,05$) görülmektedir. Ayrıca bilginin gelişimi, bilginin kesinliği ve bilginin gerekçesi arasında orta düzeyde ilişki olduğu görülse de bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Tablo 3.4.

Son testlere yönelik pearson korelasyon analiz sonuçları

	Bilginin Kesinliği	Bilginin Gelişimi	Bilginin Kaynağı	Bilginin Gerekçesi
Epistemolojik İnanç Genel	$r \text{ ,602}^{**}$	,884 ^{**}	,228	,930 ^{**}
Bilginin Kesinliği	r	,491 [*]	-,428 [*]	,515 ^{**}
Bilginin Gelişimi	r		,142	,763 ^{**}
Bilginin Kaynağı	r			,084

Tablo 3.4'te son testlere yönelik korelasyon analizi incelendiğinde, genel epistemolojik inançlar ve bilginin kesinliği arasında orta düzeyde anlamlı ($r = ,602$; $p > ,05$), bilginin gelişimi ile yüksek düzeyde

pozitif yönde anlamlı ($r=,884$; $p>,05$) ve bilginin gerekçesi ile pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=,930$; $p>,05$).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç ve Tartışma

Araştırma kapsamında katılımcıların epistemolojik inançlarına ilişkin ön test ve son test sonuçları karşılaştırıldığında, genel epistemolojik inanç düzeylerinde anlamlı bir değişim gözlenmemiştir. Bu düzeylerin, Epistemolojik inanç genel, bilginin kesinliği faktörlerinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, alt boyutlarda farkların değişikliklerin olduğu görülmüştür. Bilginin Gelişimi ve Bilginin Kaynağı boyutlarında son test puanlarında aritmetik olarak bir artış gözlenmiş, bu durum katılımcıların bilgiye ilişkin daha gelişmiş ve yapılandırmacı bir bakış açısı kazandıklarını göstermektedir. Farklı öğrenim ve öğretim yöntemlerinin (örneğin: deneyler) epistemoloji inanç değişiminde etkisi olabilmektedir (Brownlee ve diğ., 2016; Tezci ve diğ., 2016). Özellikle geleneksel deneyler, teorik dersten farklı olarak öğretmen adaylarını bilgiyi doğrulamalarını sağlamaktadır. Tezci ve diğerleri (2016), epistemolojik inançların zamanla değişebileceğini ve bu değişimde öğrenme sürecinin yapısının etkili olabileceğini belirtmiştir. Özellikle geleneksel deneylerin, teorik derslere kıyasla öğretmen adaylarının bilgiyi doğrudan doğrulamalarını sağladığı ve bu yolla epistemolojik farkındalıklarını artırdığı söylenebilir (Brownlee ve diğ., 2001). Bilginin Kaynağı boyutundaki belirgin artış, katılımcıların bilginin tek bir otoriteden değil, farklı kaynaklardan elde edilebileceğine dair inançlarının güçlendiğini göstermektedir (Conley ve diğ., 2004). Benzer şekilde Cheng ve diğerleri (2009), fen bilgisi öğretmen adaylarının bilginin kesinliği ve kaynağını sorgulamada güçlü bir inanca sahip olduklarını belirtmiştir. Bilginin Gerekçesi boyutundaki düşüş, katılımcıların bilgiye ulaşırken gerekçe ve kanıt kullanma eğilimlerinin azalmış olabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, öğretim sürecinde eleştirel düşünme ve sorgulayıcı yaklaşımların yeterince desteklenmemiş olabileceğinden kaynaklanmış olabilir. Katılımcıların epistemolojik inançlarının genelinde, uygulama öncesi ve sonrası arasında anlamlı bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Alt boyutlar incelendiğinde, bilginin kesinliği ile ilgili inançlarda da anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak, bilginin gelişimi boyutunda anlamlı bir artış meydana gelmiş, bu da katılımcıların bilginin değişebilir ve gelişebilir olduğuna dair inançlarının güçlendiğini göstermektedir. Ayrıca, bilginin gerekçesi boyutunda anlamlı bir azalma görülmüş; bu durum, bilgiye ulaşmada gerekçe ve kanıt kullanma inancının zayıfladığını göstermiş olabilir. Öntest sonuçlarında genel epistemolojik inançlar ile bilginin kesinliği arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, bilginin gelişimi ve gerekçesi ile ilişkilerin anlamlı olmadığı görülmüştür. Son testte ise, bilginin gelişimi ve gerekçesi boyutlarıyla genel inançlar arasında güçlü ve anlamlı ilişkiler gözlemlendi. Bu durum, uygulama sonunda katılımcıların epistemolojik inançlarının özellikle bilginin gelişimi ve gerekçesi boyutlarında geleneksel deneylerin gelişme neden olduğu gösterebilir (Dorsah ve diğ., 2016). Bilginin gerekçesi ile kesinliği arasında, ön testlerde başlangıçta anlamlı bir ilişki görülmezken, son testler sonrasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bunun aksine, Kızıltepe ve Kartal (2021), bilginin gerekçesi ile bilginin kesinliği arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Bilginin gerekçesi ile kesinliği arasında pozitif ilişki olması, öğretmen adaylarının bilgiyi gerekçelendirdikçe o bilginin doğruluğunu daha çok kabul ettiklerini gösterir. Buradan elde edilen bulgulara göre, geleneksel deneylerin epistemolojik inanç gelişimi üzerinde alt faktörler düzeyinde anlamlı etkilerinin olduğu söylenebilir. Bu bulgu, geleneksel deneylerin yalnızca içerik bilgisi kazandırmakla kalmayıp, bireylerin bilginin doğasına, kaynağına, yapısına ve gerekçelendirilmesine ilişkin düşüncelerini de etkileyebildiğini göstermektedir.

Geleneksel deneyler, çoğu zaman önceden belirlenmiş yönergelerle ve bilinen sonuçlara ulaşmayı hedefleyen yapılarıyla eleştirilse de, bu süreçte öğrencilerin deneysel uygulamalarla karşılaşmaları; gözlem yapmaları, ölçüm almaları, veri toplamaları ve sonuçları yorumlamaları gibi etkinlikler aracılığıyla bilginin doğruluğunun test edilebilirliği ve bilginin gözleme dayalı gerekçelendirilmesi

gibi epistemolojik unsurları deneyimlemelerine fırsat tanır (Brauer ve Wilde, 2014; Mason ve Boscolo, 2004). Bu bağlamda, geleneksel deneyler öğrencilerde “bilginin mutlak mı yoksa değişken mi olduğu”, “bilginin otoriteden mi yoksa deneysel süreçlerden mi kaynaklandığı” gibi sorulara ilişkin farkındalık geliştirebilir.

4.2. Öneriler

Bu araştırma tek gruplu deneysel desenle ve fizik II deneyleri kapsamında epistemolojik inanç değişimlerini incelemiştir. Bulgular, bazı epistemolojik inanç boyutlarında olumlu gelişmeler görülmesine karşın, genel inanç düzeyinde anlamlı değişim olmadığını göstermektedir. Özellikle bilginin gerekçesi boyutundaki azalma, eleştirel düşünme ve kanıt temelli yaklaşımların öğretim sürecinde daha fazla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda, daha kapsamlı ve çok boyutlu müdahalelerle, özellikle eleştirel düşünme becerilerini güçlendiren etkinliklerin eklenmesi önerilmektedir. Ayrıca, kontrol gruplu veya karma desenli araştırmalar yapılarak epistemolojik inanç değişimlerinin nedenleri ve süreçleri daha ayrıntılı incelenebilir. Farklı fen bilimleri disiplinleri ve deneysel ortamlar kullanılarak, inanç değişiminin kapsamı ve kalıcılığı üzerine daha geniş çıkarımlar yapılabilir.

5. KAYNAKÇA

Adak, F., & Bakır, S. (2017). Science teachers and pre-service science teachers' scientific epistemological beliefs and opinions on the nature of science. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 46(1), 134-164.

Bahcivan, E. (2014). Examining relationships among Turkish pre-service science teachers' conceptions of teaching and learning, scientific epistemological beliefs and science teaching efficacy beliefs. *Journal of Baltic Science Education*, 13(6), 870-882.

Brauer, H., & Wilde, M. (2014). Pre-service science teachers' development of epistemological beliefs. *Reflecting education*, 9(2), 44-62. 67

Brownlee, J., Purdie, N., & Boulton-Lewis, G. (2001). Changing epistemological beliefs in pre-service teacher education students. *Teaching in higher education*, 6(2), 247-268.

Cheng, M. M., Chan, K. W., Tang, S. Y., & Cheng, A. Y. (2009). Pre-service teacher education students' epistemological beliefs and their conceptions of teaching. *Teaching and teacher education*, 25(2), 319-327.

Conley, A. M., Pintrich, P. R., Vekiri, I., & Harrison, D. (2004). Changes in epistemological beliefs in elementary science students. *Contemporary educational psychology*, 29(2), 186-204.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Boston: Pearson Education.

Dorsah, P., Shahadu, I., & Kpemuonye, A. K. N. (2020). Pre-service teachers' scientific epistemological beliefs and science teaching efficacy beliefs: A correlational study. *European Journal of Education Studies*, 7(9).

Elder, A. D. (2012). Characterizing fifth grade students' epistemological beliefs in science. In *Personal epistemology* (pp. 347-363). Routledge.

George, D., & Mallery, P. (2024). *IBM SPSS statistics 29 step by step: A simple guide and reference*. Routledge.

Hofer, B. K., & Pintrich, P. R. (1997). The development of epistemological theories: Beliefs about knowledge and knowing and their relation to learning. *Review of educational research*, 67(1), 88-140.

Karasar, N. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Nobel Yayın Dağıtım*. Ankara.

Kızıltepe, İ. S., & Kartal, T. (2021). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının çoklu değişkenler açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3), 2036-2069.

Mason, L., & Boscolo, P. (2004). Role of epistemological understanding and interest in interpreting a controversy and in topic-specific belief change. *Contemporary Educational Psychology*, 29(2), 103-128.

Pajares, M. F. (1992). Teachers' beliefs and educational research: Cleaning up a messy construct. *Review of educational research*, 62(3), 307-332.

Shapiro, S. S., & Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 52(3-4), 591-611.

Tezci, E., Erdener, M. A., & Atici, S. (2016). The Effect of Pre-Service Teachers' Epistemological Beliefs on Teaching Approaches. *Universal Journal of Educational Research*, 4(12A), 205-215.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı (2023/2) kapsamında “Öğretmen adaylarının sürdürülebilir laboratuvar uygulamalarına ilişkin görüşleri: Sanal laboratuvar uygulamaları” isimli proje tarafından desteklenmiştir. Katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

GAME-BASED FOREIGN LANGUAGE EDUCATIONIN EARLY CHILDHOOD: A TRANSNATIONAL APPROACH

**Dr. Kerim ÜNAL¹, Jelena RATTIK², Pelin PINAR Ö³, Alicja SNOCH⁴, Patricia BLANCO
LOPEZ⁵, Claudia BARATA⁶, Ludmila ZADOROZHNYA⁷**

Abstract

Early childhood is considered to be the most sensitive period for foreign language acquisition, with significant neurological and cognitive advantages for early learners. Despite this, current educational approaches in many European kindergartens lack systematic, holistic methodologies specifically designed for young language learners. This paper presents findings from an extensive Erasmus+ KA-220 SCH strategic partnership project addressing this critical pedagogical gap through the development and implementation of a comprehensive Game-Based Foreign Language Education Program for children aged 3-6. The collaborative initiative, involving seven partner organizations across six European countries (Estonia, Türkiye, Portugal, Spain, Poland, and Iceland), established a transnational research and implementation framework to examine the effectiveness of game-based approaches within culturally diverse educational contexts. Drawing upon socio-constructivist theories of language acquisition and game-based learning paradigms, our research team developed four comprehensive educational resources: (1) a Game-Based Foreign Language Education Program with 70 lesson plans grounded in experiential learning theory; (2) a Foreign Language Educational Games Book containing 40 traditional and 30 interactive digital games designed to target specific linguistic competencies; (3) a Teacher's Guide with implementation instructions and assessment tools aligned with contemporary language acquisition research; and (4) adaptation materials for inclusive education to address diverse learning needs. The research methodology also included the design and implementation of specialized three-dimensional materials and digital resources to support immersive learning environments through classroom "Foreign Language Learning Centers" and "Foreign Language Day" activities.

69

Our theoretical framework synthesized multiple dimensions of language pedagogy, integrating: (1) game-based methodologies that leverage children's natural play instincts; (2) family participation strategies to ensure continuity between formal and informal learning contexts; (3) distance education components responding to increasing digitalization needs; and (4) adaptation studies for inclusive education based on principles of universal design for learning. The program's effectiveness was evaluated through a mixed-methods approach including quantitative pre-test and post-test assessments administered to 450 children across partner institutions. Results demonstrated a statistically significant improvement in language proficiency scores, providing robust empirical evidence for the efficacy of integrated game-based approaches in early childhood foreign language acquisition.

Longitudinal analysis further revealed positive impacts on children's cognitive flexibility, cultural awareness, and communication skills beyond mere linguistic gains. The project additionally established sustainable communities of practice among 116 participating educators, fostering transnational knowledge exchange and professional development. This paper will present detailed analysis of implementation variables across cultural contexts, family engagement methodologies, and implications for early childhood language education policy and practice. We argue that our findings substantiate the need for reconceptualizing early language education through integrated game-based approaches that connect institutional learning with family participation and digital environments.

Keywords: early childhood education, foreign language learning, game-based learning, family participation, transnational cooperation, inclusive education

ALCOHOL USE AFTER BARIATRIC SURGERY: A REVIEW OF CLINICAL AND
PSYCHOSOCIAL RISKS

BARİATRİK CERRAHİ SONRASI ALKOL KULLANIMI: KLİNİK VE PSİKOSOSYAL
RİSKLER ÜZERİNE BİR DERLEME*

Aydan MALİKOVA¹, Meltem ANAFARTA ŞENDAĞ²

¹Uzm. Klinik Psikolog, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
SBE Klinik Psikoloji Doktora Öğrencisi, <https://orcid.org/0009-0006-2936-4395>

²Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Psikoloji Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-4810-893X>

Özet

Obezite, çağımızın en yaygın ve ciddi halk sağlığı sorunlarından biridir. Dünya genelinde ve Türkiye özelinde obezite oranları hızla artmakta olup, bireylerin yaşam süresini ve kalitesini olumsuz etkilemektedir. Obezite tedavisinde diyet, egzersiz, farmakolojik yöntemler ve cerrahi müdahaleler uygulanmaktadır. Bu müdahaleler arasında bariatrik cerrahi, özellikle ileri derecede obezite vakalarında etkinliği kanıtlanmış bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Ancak bariatrik cerrahi sonrası bireylerde fizyolojik ve psikolojik birçok değişiklik meydana gelmekte; bu değişiklikler bazı davranışsal riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Son dönem çalışmalarda, bariatrik cerrahi sonrası alkol kullanım bozukluğu (AKB) riskinde artış olabileceği ileri sürülmektedir. Cerrahi yöntemler arasındaki farklılıklar, bireysel özellikler ve ameliyat öncesi alkol kullanım alışkanlıkları bu riskin ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bariatrik cerrahi sonrası alkol kullanımına ilişkin risklerin belirlenmesi, hem klinik uygulamalar hem de uzun dönemli izlem süreçleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu derlemenin amacı, bariatrik cerrahi sonrası alkol kullanımına dair riskleri ortaya koymak; bu risklerin ne zaman ve ne sıklıkla görüldüğünü, hangi bireysel ve cerrahi faktörlerle ilişkili olabileceğini incelemek ve bu kapsamda etkili olduğu bildirilen önleyici ve müdahale edici stratejileri güncel literatür ışığında değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Bariatrik cerrahi, alkol kullanımı, klinik riskler, psikososyal riskler

Abstract

Obesity is one of the most prevalent and serious public health issues of our time. Obesity rates are rapidly increasing both globally and in Turkey, negatively affecting individuals' life expectancy and quality of life. Treatment options for obesity include diet, exercise, pharmacological interventions, and surgical procedures. Among these, bariatric surgery stands out as a highly effective method, particularly for severe obesity cases. However, following bariatric surgery, individuals experience significant physiological and psychological changes, which may lead to new behavioral risks. Recent studies suggest that the risk of developing alcohol use disorder (AUD) may increase after bariatric surgery. Variations in surgical techniques, individual characteristics, and preoperative alcohol consumption habits appear to influence the emergence of this risk. Identifying the risks associated with alcohol use after bariatric surgery is of critical importance for clinical practice and long-term follow-up. This review aims to identify the risks related to alcohol consumption following bariatric surgery, examine when and how frequently these risks occur, explore the individual and surgical

factors involved, and evaluate the preventive and interventional strategies reported in the current literature.

Keywords: Bariatric surgery, alcohol use, clinical risks, psychosocial risks

CRYPTOCURRENCY AND ECONOMIC SECURITY IN LIBYA: NAVIGATING RISKS AND OPPORTUNITIE

Basmah Fathullah Abdulqadir Hamad, Prof. MUSTAFA HAYRİ KOZANOĞLU

REPUBLIC OF TÜRKİYE, ALTINBAŞ UNIVERSIT, Institute of Graduate Studies, Business
Administration,

Abstract

Individuals utilise currency as a mnemonic for their acts and the advantages they have obtained. It is considered one of the most significant commodities in history and has enabled trade for millennia. Trade transformed in both form and function to adapt to emerging technologies as nations transcended international boundaries and engaged in global activities. However, few comprehended the extent of the transformation and the significant influence that Satoshi Nakamoto's 2008 creation of blockchain and bitcoin would exert at the financial mechanism. Algorithmic validation supplanted middlemen-mediated bringing together, facilitating instantaneous value trading from any global location. Initially, offenders obscured their transactions from the government by utilising cryptocurrencies. Nonetheless, it has exhibited significant potential over the past decade regarding enhanced accessibility, price reduction, and expedited transactions in financial markets. This research analyses the advantageous and disadvantageous applications, their effect on personal and domestic economic safety and security, and the governing conditions. The results suggest that a state approach requiring cooperation between federal and state governments is essential. Public-private collaborations can enhance knowledge transfer, while well-crafted legislation and a policy agenda will provide guidelines to prevent detrimental applications and promote creative concepts.

Keywords: Economic Security, Regulations, Cryptocurrency, Digital Currency, Financial Market

BUILDING A LEARNING ENVIRONMENT IN TEACHING FINE ARTS
TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ ÖYRƏDİCİ MÜHİTİN QURULMASI

Emil Raul oğlu Ağayev

**Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical
University, ORCID NO: 0000-0001-9354-0839**

Xülasə. Orta məktəblərdə müasir təhsilin əsas məqsədlərindən biri öyrədici mühitin qurulmasıdır. Təsviri sənət fənninin tədrisində şagirdi mütləq yaradıcı öyrədici mühit əhatələməlidir. Tədris və yaradıcı proses qarşılıqlı təşkil olunmalıdır ki, şagird üçün öyrədici mühit maraqlı olsun. Öyrədici mühitdə əşyavi, informasiya və sosial-psixoloji kimi xassələr təsviri sənət fənninin tədrisində istifadə edilir. Öyrədici mühitin mərkəzində şagird dayanır. Öyrədici mühitdə təsviri incəsənət müəllimi muzeylərdən geniş istifadə etməlidir. Şagirdlər muzeylərdə incəsənət nümunələrini canlı görərək, öyrəndiklərini bir daha möhkəmləndirirlər. Öyrədici mühitdə şagirdlərə rəsm əsərlərinin düzgün işlənməsi və təhlili öyrədilməlidir. Bu məqalədə təsviri sənət fənninin tədrisində öyrədici mühitin qurulması təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Təsviri sənət, öyrədici mühit, şagird, orta məktəb, təhsil.

Abstract. One of the main goals of modern education in secondary schools is the establishment of a learning environment. In the teaching of fine arts, the student must necessarily be surrounded by a creative learning environment. The teaching and creative process must be mutually organized so that the learning environment is interesting for the student. In the learning environment, such properties as material, informational and socio-psychological are used in the teaching of fine arts. The student is at the center of the learning environment. In the learning environment, the fine arts teacher should make extensive use of museums. Students see examples of art in museums live and once again reinforce what they have learned. In the learning environment, students should be taught the correct processing and analysis of works of art. This article analyzes the establishment of a learning environment in the teaching of fine arts.

Keywords: Fine arts, learning environment, student, secondary school, education.

STAGES OF DEVELOPMENT OF 20TH CENTURY JAPANESE ART
XX ƏSR YAPONİYA İNCƏSƏNƏTİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Sevinc Mahmudağa qızı Babaxanova

Teacher of the subject combination commission “Art and physical education” of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical
University

Abstract. Japan is one of the Eastern countries that stands out for its unique art of the 20th century. Japanese art is different in terms of color, image, and other characteristics. This article analyzes the 20th century period of Japanese art.

Keywords: Japan, art, East, development, stage

Müasir Yaponiyanın incəsənət tarixi, Yaponiya tarixinə müvafiq olaraq xronoloji baxımından 2 mərhələyə bölünür:

1. XIX əsrin 70-ci illəri - Yaponiyanın II-ci dünya müharibəsinə qoşulduğu dövrə kimi olan müddət;
2. II-ci Dünya müharibəsindən sonrakı dövr.

Yaponiyanın yeni tarixi 1868-ci ildə baş vermiş Meydzi inqilabı dövründən başlayır. Bu inqilabdan sonra Yaponiyada feodalizmin tənəzzürə uğraması və kapitalist münasibətlərinin inkişafı baş verir.

Memarlıq. Əksər Avropa ölkələrindən fərqli olaraq Yaponiyada kapitalizmin inkişafı daha böyük templər ilə getmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, artıq XX əsrin əvvəllərində Yaponiya dünyada ən iri kapitalist ölkələrdən biri çevrilir.

Hələm XIX əsrin 70-80-cı illərində Yaponiya şəhərlərində, nəzərdən keçirdiyimiz dövrdə Avropa ölkələrində inşa edilmiş analoji tikililərdən heç mühüm dərəcədə fərqlənməyən ticarət və sənaye firmalarının çoxsaylı binaları, banklar, o cümlədən çoxmərtəbəli yaşayış evləri inşa edilir. XX əsrin əvvəllərində polad karkaslı ilk tikililər inşa edilir. Lakin vurğulamaq lazımdır ki, XX əsrin 20-ci illərinə kimi müxtəlif Avropa “üslblarında” inşa edilmiş tikililərin inşasında əsas tikinti materialı kimi kərpic və daşdan istifadə olunmuşdur.

Amerika memarlığının təsiri göndələnlərə bənzər olan ilk çox mərtəbəli binaların inşasında nəzərə çarpır. 6-7 mərtəbəli memarlıq abidələrinin inşasında dəmir-beton konstruksiyadan istifadə edilmiş, zahiri tərtibatda isə şüşədən geniş istifadə olunmuşdur.

Avropa standartlarına uyğun inşa edilmiş binalar zəlzələlər zamanı öz davamsızlığının göstərmişlər. Xüsusən böyük dağıntılar 1923-cü ildə baş vermiş zəlzələ zamanı müşahidə olunmuşdu. Bu faciə bir daha göstərmişdir ki, spesifik yerli şəraitlər nəzərə alınmadan kör-köranə Avropa memarlığının arxasınca getmək düzgün deyil. Bu səbəbdən Yapon memarları yeni konstruktiv həllərin və yeni formaların axtarışına başlayır. XX əsrin 20-ci illərinin sonuna doğru Milli memarlıq formalarının yeni - dəmir beton və polad karkas sistemi ilə birləşdirilməsinə cəhd edilir.

XX əsrin 30-cu illərində Yaponiyanın faşizmin güclü təsirinə məruz qalması və millətçilik ideyalarının güclənməsi ənənənin eklektizmə məruz qalmasına səbəb olur. Rəsmi millətçi dairələr ənənəvi memarlıq formalarını inşa edilən tikililərin zahiri görünüşündə təkrar olunmağı tələb etmişlər. Buna misal olaraq küncələri bir qədər bükülmüş həcmli tavanları göstərmək olar. Bu baxımdan eklektik üslubda inşa edilmiş “*Kabuki*” (memar Sinitiro Okada) teatr binasını göstərmək olar.

Yalnız bəzi binalar – Tokiodakı *Mərkəzi telefon şirkətinin* (1926, memar Mamoru Yamada) binası, *Osimadakı rəsədxana* (1928, Sutemi Xoriquçi) və s. çiçəklənməsi II-ci Dünya müharibəsindən sonra baş vermiş yeni Yaponiya memarlığı prinsipləri əsasında inşa edilmişlər.

II-ci Dünya müharibəsindən sonra Yaponiya memarlığında böyük canlanma müşahidə olunur. Bunu 1950-ci illərdə müxtəlif şəhərlərdə inşa edilmiş tikililərin “mövzusu” – kitabxanaların, toplantı və konsert zallarının, muzey və çoxsaylı “mədəniyyət mərkəzləri”nin tikintisi deməyə əsas verir.

Müasir Yaponiya memarlığının səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, bu dövrün memarları müasir Avropa və Amerika memarlıq formalarını və texniki nailiyyətlərini ənənəvi taxta memarlıq elementləri – yüngül karkas konstruksiyası, aydın ifadə olunmuş funksionallıq, interyerin ətraf mühit ilə məkan əlaqəsini və s. birləşdirməyə müvəffəq olmuşlar.

Müharibədən sonra Yaponiyada yaradılmış ilk iri memarlıq ansambllarından biri, memar *Kendzo Tanqenin* (1913-) layihəsi əsasında inşa edilmiş Xirosimodakı *Sülh Parkı*dır (1951-52). Ansambl memorial muzeydən, yığıncaq zalından, inzibati binadan və atom bombardımanı qurbanlarının abidəsi quraşdırılmış, nümayişlər üçün nəzərdə tutulmuş açıq meydandan ibarətdir. Ansambl minlərlə həlak olmuş insanların xatirəsi şərəfinə inşa edilmiş və eyni zamanda sülh uğrunda mübarizə rəmzi kimi böyük ümum xalq mənası kəsb edir.

Əsas kompleksdən başqa K.Tanqe Sülh Parkında 1954-cü ildə oxu zalı ilə təchiz edilmiş uşaq kitabxanası da inşa etmişdi. Plan quruluşu baxımından dairəvi olan bu tikili qıf şəkilli beton tavan və perimetr boyu bütöv olaraq şüşə ilə təchiz edilmişdi. Forma baxımından bu tikili geniş çətirli ağacı xatırladır. Bu ağac altında oturmuş uşaq obrazları dərin əminamanlıq, sevinc və sülh mənası kəsb edirlər.

50-ci illərdə inşa edilən əksər tikililərdə, onların təbiət ilə ahəngdarlıq yaratmasına böyük diqqət yetirilir. Bu baxımdan *Xideo Kosaka* (1912-) Kiotoda bilavasitə köhnə bağ yanında poçt idarəsi inşa etməklə vahid ansambl (1954) yaratmağa müvəffəq olur. Naqasakidəki bələdiyyə binasındakı (1950-ci illərin ortası; memarlar Komiyaya, Okuyama və s.) açıq pilləkən bilavasitə interyeri ətraf məkan ilə birləşdirir.

1950-ci illərin sonundan inşaat texnikasının inkişafı və betonun istifadə edilmə dairəsinin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq yeni tikilən binalar öz konstruktiv və estetik xüsusiyyətləri baxımından daha müxtəlif görkəm alır. Betonun böyük bərkliyi və plastikliyi yeni memarlıq formalarının yaradılması üçün yeni imkanlar açır. Bu andan başlayaraq Yapon memarlığında ilk dəfə olaraq bu yeni memarlıq formalarının boyakarlıq, heykəltəraşlıq, DTS ilə sintez etmə problemi ortaya çıxır. Bu çür sintezin yaradılmasına ilk maraqlı cəhd Tokiodakı Uyeno parkındakı *Festival-xollanın* (1960-61; baş memar Kunio Maekava) inşası zamanı edilmişdir.

Zahirdən bina öz həcmli plastik formaları, işıq-kölgə təzadları ilə fərqlənir. Divar – pilonlar, qədim Yaponiya məbədlərinin siluetini xatırladan qıraqları bükülmüş tavan ilə qarşı-qarşıya qoyulub. Bina ətrafındakı məkan betondan olan heykəltəraşlıq kompozisiyaları (müəllifi Masayuki Naqare, (1923-)) və dekorativ hovuz vasitəsi ilə yaradılıb. Festival-xollun interyerlərinə böyük rəng zənginliyi, boyakarlıq və heykəltəraşlıq pannoların, relyeflərin və mozaykaların zənginliyi xasdır.

Festival-xolla bənzər binalar müasir Yaponiya memarlığının inkişafında yeni xətt təşkil edir. Bu memarlıq abidələrində milli ənənənin dərk olunması daha geniş və çoxşaxəli görkəm alır. 1960-cı illərdə Yaponiya memarlığı inşaat texnikasının son nailiyyətlərindən istifadə etməklə özünəməxsus xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqda davam edir. Bu baxımdan Tokioda 1963-64-cü illərdə memar K.Tanqe tərəfindən inşa edilmiş *Olimpiya qimnaziyası* mühüm diqqət doğurur.

Müharibədən sonra ictimai tikililər, o cümlədən çoxsaylı idarələr, ticarət və sənaye şirkətlərinin müəssisələri Yaponiyada inşa edilən əsas memarlıq abidələrinə çevrilirlər. Bununla yanaşı texniki və estetik baxımından unikal tikililərin inşa edilməsinə baxmayaraq ölkə ümumi şəhərsalma problemlərinin həlli baxımından Avropa ölkələrindən geri qalır. Belə ki, ölkədə vahid şəhərsalma proqramı mövcud deyildi. II Dünya müharibəsi dövründə tam dağıdılmış Tokio şəhərində inşaat işləri çox böyük templər ilə aparılır. Daim inşaat işlərinin aparılması üçün ərazi çatışmazlığı və seismik şərait nəzərə alınmaqla qoyulmuş hündürlük limiti Yaponiyada şəhərlərin bərpası və kütləvi yaşayış tikililərinin inşası məsələsini getdikcə daha kəsərli problemlərdən biri edir.

Yaponiyada inşa edilən memarlıq abidələrinin dekorativ tərtibatında, 1950-ci illərdən bütün dünyada olduğu kimi, tətbiqi incəsənətə olan maraq və diqqətin artması isə müşahidə olunur. II Dünya müharibəsindən sonra ölkə ərazisində inşa edilən tikililərin rəng baxımından neytral olan ənənəvi interyerlərinin bəzədilməsində bir və ya bir neçə tətbiqi incəsənət – keramika, çini və lak əşyalarından istifadə edilmişdir.

Boyakarlıq. XX əsrin ilk onilliklərində Yaponiya təsviri incəsənətinin inkişaf yolu çox mürəkkəb və ziddiyətli olmuşdur. Bu dövr Yaponiya boyakarlığının inkişafının səciyyəvi xüsusiyyəti onunla izah etmək olar ki, onda eyni vaxta iki - ənənəvi “*yamato-e*” və Avropa “*yo-qa*” istiqamətləri mövcud olmuşdur.

Yaponiya Rəssamlıq Akademiyasının üzvləri olmuş “Yamato-e” qrupuna daxil olan rəssamlar klassik Yaponiya boyakarlıq ənənələrinə müvafiq olaraq öz əsərlərini tuş və sulu boyalar istifadə etməklə ipək və kağız svitoklar (lülə şəklində bükülmüş kağız) və ya şırma (üzərinə parça çəkilmiş çərçivələrdən ibarət bükülən arakəsmə) üzərində yaratmışlar.

Hələm XIX əsrin sonlarından bir çox rəssam Qərbi Avropa boyakarlığının təsirinə məruz qalır. Tam olaraq milli ənənələrdən imtina etmiş bu rəssamların yaratdığı əsərlər forma və yerinə yetirilmə texnikası baxımından Avropa sənətkarlarının yaradıcılığına çox yaxın olmuşdur. “Yo-qa” adı almış bu istiqamətə daxil olan rəssamlar öz yaradıcılığında yağlı boya texnikasına, Avropa perspektiv üslublarına, həcmli-plastik həllə müraciət etmişlər. Boyakarların şərti olaraq belə 2 düşərgəyə bölünməsi öz mövcudluğunu indiyə kimi saxlamaqdadır.

XX əsrin 2-ci yarısından bir-birinə zid olan 2 istiqamətin müəyyən qədər yaxınlaşması baş verir. Belə ki, vurğulanan dövrdən başlayaraq Milli boyakarlıq üslubunda fəaliyyət göstərmiş rəssamların yaradıcılığında Avropa boyakarlığına xas olan xüsusiyyətlərə – həcmi və xətti perspektivanın verilməsinə tez-tez rast gəlinməyə başlanılır. Digər tərəfdən yağlı boya texnikasında fəaliyyət göstərmiş sənətkarların yaradıcılığında rəng və kompozisiyanın həllində Milli boyakarlıq ənənələrinin təsiri nəzərə çarpır.

XIX əsrin son onilliklərində və XX əsrin əvvəllərində Yaponiyada, yaradıcılıqları ölkənin əvvəlki tarixi ilə bağlı olmuş istedadlı rəssamlar fəaliyyət göstərmişlər. Bu baxımdan *Temioka Tessayin* (1836-1924) yaradıcılığı böyük diqqət doğurur. Onun fəlsəfi məzmunlu mənzərə və süjet kompozisiyaları bütövlükdə orta əsr müdrikliyinə əsaslanıb. Onun incəsənətinin məzmunu XX əsrin mürəkkəb problemlərindən çox uzaq olmuş və rəssamın yaradıcılığı Yapon boyakarlığında yeni inkişaf yolu yaratmamışdır.

Yapon klassik monoxrom boyakarlığının ənənəvi üslubunda – tuşla yerinə yetirilmiş digər mühüm əsər *İri Marukinin* (1901-) “Fudzi dağı” (1958) əsəridir. Qara tuşun şəffav yuyulması yolu ilə yaradılmış bu əsərdə Milli ənənələrin rəssam tərəfindən çox gözəl mənimsədiyi aydın nəzərə çarpır. Bu rəssam həmçinin məşhur “Hirosima dəhşətləri” silsiləsinin müəlliflərindən biridir.

XIX əsrin sonlarından Yaponiya boyakarlığının Avropa ölkələrinin və Amerikanın burjuva incəsənətinin təsirinə məruz qalması ona gətirib çıxarır ki, qeyd olunan dövrdən başlayaraq Yaponiya boyakarlığı “qərb üslublarının” – XIX əsrin sonlarında akademizmin, XX əsrin ilk onilliklərində impressionizmin, 1930-cu ilərin sonu – 1940-cı illərdə fovizmin, kubizmin və sürrealizmin, 1950-ci ildən başlayaraq isə abstraksionizmin təsirinə məruz qalır.

Qrafika. Yaponiya qrafikası həmçinin mürəkbə inkişaf yolu keçmişdir. Yapon qrafikasında mühüm dəyişikliklər artıq XX əsrin əvvəllərində baş verir. Müasir Yaponiya qravürasının yaranma tarixi şərti olaraq 1919-cu il hesab edilir. Məhz bu tarixdə rəssam *Kanaye Yamamoto* (1882-1946) “Yaradıcı qravüra assosiasiyasının” ilk sərgisini təşkil edir. Assosiasiyaya “Qərbi istiqamət” təhsili almış bir çox rəssam qoşulur. Bir çox rəssam üçün bu ənənəvi və Avropa incəsənəti, milli və gəlmə incəsənət ənənələri arasında yaranmış ziddiyyətin özünəməxsus həlli yolu olmuşdur.

Ukiyo-e “yaradıcı qravüra” (“sosaku-xanqa”) sənətkarları Yeni Yaponiya incəsənəti tarixində ilk olaraq ənənəvi və yeni formaların sintez probleminin həlli məsələsində müsbət çıxış yolu tapmışlar. Əgər uzun müddət ərzində Avropada yaşamış Kanaye Yamamotonun yaradıcılığında daha çox Avropa cizgiləri nəzərə çarpırsa, ondan fərqli olaraq əksər digər qrafiklərin yaradıcılığında çoxəsrlik Yaponiya qravüra ənənələri ilə daxili əlaqənin qoruyub saxlanıldığını izləmək olar.

Artıq 1930-cu illərdə ölkə ərazisində faşizm kök salır. Millətçi dairələrin təsiri altında “Vətənə xidmət göstərən qravüra təşkilatları” və ya “Müharibədə iştirak edən qravüra sənətkarları təşkilatları” yaradılır. Proqressiv ziyalılar gizli fəaliyyətə keçməyə məcbur olur və öz fəaliyyətlərini yalnız II Dünya müharibəsindən sonra bərpa edirlər. 1940-cı illərin 2-ci yarısından onlar qrafikada sürrealizmin və abstraksionizmin artan təsirinə qarşı mübarizə aparmağa başlayır.

II Dünya müharibəsindən sonra əksər qravüra sənətkarları öz yaradıcılıq fəaliyyətini bərpa edir. Bu sənətkarların əksəriyyətinin yaradıcılığında məhz mühüm ictimai və xalqın gündəlik həyatından götürülmüş mövzulara müraciət nəzərə çarpır. Bu baxımdan Sudzuki Kendzinin (“Sülhə-sülh”, “Hərbi bazalar torpağında”, “Ana” və s. qravüra silsiləsi), Makoto Uyenonun (“Susuzluq”, “Dulusçu”, “Körpü altında məskən”, “Kömürçünün naharı” (1957), “Naqasaki” silsiləsi), Tadasiqe Ononun (1909-) (Xirosimada çay” (1957)), Yesio Murakaminin (“Bü gündə bitirmədilər”, 1958) və s. yaradıcılığı böyük diqqət doğurur.

Yaponia qravürasının səciyyəvi xüsusiyyəti onun kütləviliyində və geniş xalq kütlələri arasında geniş yayılması ilə bağlıdır. Qrafika növləri içərisində Yaponiyada XX əsrin 2-ci yarısında əsasən taxta üzərində qravüra, o cümlədən ofort və litoqrafiya geniş yayılmışlar.

Heykəltəraşlıq. XX əsrin əvvəlləri Yaponiya heykəltəraşlığı Avropa incəsənətinin təsiri altında formalaşır. Belə ki, əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmiş əksər heykəltəraş Avropada təhsil almışdır. Koun Takamura (1852-1934), Fymio Asakura (1883-), Kotaro Takamura (1883-1956), Tsuruzo İsii (1887-) və onların şagirdləri Oqüst Roden yaradıcılığının böyük təsirinə məruz qalmışlar. Qədim Yaponiya heykəltəraşlığında əsas material ağac və lak olmuşdur. XX əsrin ilk onilliklərində bəzi müasir sənətkarlar bu ənənəvi materiallarda işləməyi davam edir.

Xüsusi diqqəti taxta heykəltəraşlıq nümunələri doğurur. Taxtadan düzəldilmiş plastika nümunələri ağ levkas (yapışqanla qatışdırılmış alebastr və ya tabaşır) təbəqə ilə örtüldükdən sonra önün üzərinə parça yapışdırılırdı. Bundan sonra heykəl nümunəsi boyalar ilə bəzədilirdi. Buna bariz nümunə kimi *Xirata Qoyō* (1903-) tərəfindən yerinə yetirilmiş “İstirahət edən qadın” əsərini göstərmək olar. Ümumiləşdirilmiş tərtib olunmuş oturmuş qadın fiquru sakitlik və zəriflik ilə aşılanıb.

XX əsr Yaponiya plastika sənətində həmçinin metaldan düzəldilmiş heykəl nümunələrinə də rast gəlinir. Bu baxımdan öz ifadəliyi və plastikliyi ilə fərqlənən Kato Soqanın (1899-) gümüşdən düzəltdiyi naxışlı balıq, Xiramatsu Kosyunun (1896-) 2 üzən qarabatdaq heykəlcikləri xüsusi diqqət doğurur.

II Dünya müharibəsindən sonra orta və gənc nəsil heykəltəraşların – Xisasi Konno (1915-), Siqeru Uzuki (1913-), Suyeo Kasaqi (1901-), Takanari Naqano (1905-) və s. yaradıcılığında abstraksionizmə müraciət baş verir.

DTS. XX əsr Yaponiya tətbiqi incəsənət nümunələri öz yüksək bədii səviyyəsi ilə fərqlənir və dünyada DTS ən gözəl və mühüm nümunələrindən biri hesab olunur. Yaponiya tətbiqi incəsənət nümunələrini fərqləndirən əsas və başlıca xüsusiyyət – milli ənənələrin müasirlik ilə birləşdirilməsidir.

Yaşlı nəsə aid edilən sənətkarlar çay seremoniyaları üçün nəzərdə tutulmuş ənənəvi kobud keramika nümunələri yaratmağı davam etmişlər. Bu məqsədlə yaradılan kasalar qatı qəhvəyi mina ilə örtürdü.

Çini qablar düzəldən sənətkarlar öz yaradıcılığında qədimdən gələn yaradıcılıq ənənələrini qoruyub saxlamışlar. Nazik ağ çinidən yaradılan kasa və qablar, onların forması və təyinatı ilə ahəngdarlıq təşkil edən əlvan dekorativ naxışlar ilə bəzədilirdi. Bəzi boşqabların, balıq üçün nəzərdə tutulmuş qabların ağ fonu gözəl göy çalarlı minaaltı və minaüstü boyalar ilə zəngin tərtib edilmişlər.

XX əsrin 2-ci yarısından başlayaraq sənətkarların bir çoxu keramik əşyaların yaradılmasında müasir dövr ilə səsleşən yeni formaların və bədii bəzək vasitələrinin axtarışına başlayır. Milli ənənələrdən tam olaraq imtina etməyərək onlar orijinal dekorativ vazalar, kasalar, qab və kiçik plastika nümunələri yaradır. Bu maddi mədəniyyət nümunələri öz ifadəliyi və öz həcmliyinin harmonik sadəliyi ilə fərqlənilirlər.

Müasir xalq keramika nümunələri Yaponiya məişətində geniş yayılmışlar. Müxtəlif məişət qabları – kasalar, qablar, butulkalar və dolçalar öz formalarının və bəzəklərinin sadəliyi ilə diqqət doğururlar. Boz gildən hazırlanmış bu qablar qatı mina ilə örtülüb. Mina təbəqəsinin üzəri incə fırça ilə yerinə yetirilmiş ləkələr və ya çiçəkləmiş ağac budağı təsvirləri ilə bəzədilib.

XX əsr lak əşyalarının yaradılmasında müxtəlif – qara, qırmızı, qızılı və s. rəngli laklardan istifadə edilmişdir. Dövrümüze kimi gəlib çatmış mühüm lak əşyaları içərisində kitablar üçün nəzərdə tutulmuş kiçik şkaflar, mücrülər, kağız və s. yazı məmulatlarının saxlanması üçün nəzərdə tutulmuş qutular, kamodlar (siyirməli paltar şkafları) və s. böyük diqqət doğurur. Ənənəvi milli ənənələr əsasında yaradılmış bu maddi mədəniyyət nümunələrinin bəzədilməsində əsasən təbiət, müxtəlif heyvan, quş və s. təsvirlər ilə bəzədilmişlər.

XX əsrdə DTS inkişaf etmiş mühüm sahələrindən biri də bədii metal sənəti olmuşdur. Dövrümüze kimi müxtəlif metallardan – misdən, latun və tuncdan düzəldilmiş çoxsaylı müxtəlif məişət əşyaları gəlib çatıb.

Bədii üslubların zənginliyi öz incəlikləri ilə böyük diqqət doğuran qızıl və gümüşdən düzəldilmiş zərgərlik əşyalarında da nəzərə çarpır.

XX əsrin mühüm DTS nümunələri içərisində həmçinin toxuma sənəti də böyük diqqət doğurur. Dövrümüzə kimi gəlib çatmış mühüm maddi mədəniyyət nümunələri içərisində naxışlı ipək kəmərlər – “obi”lər, balıq, çay və digər təsvirlər ilə bəzədilmiş ipək, pambıq qırmızı, qara və s. rəngli parçadan olan kimonolar doğurur.

BASIC AND MIXED COLORS IN FINE ART

Rəsmiyyə Nəriman qızı Mahmudova

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical
University

Abstract. Colors determine the mood of a person, brightening his life. The mysterious colors of nature, which give our lives iridescence, are one of the most important means of expression in fine art. In fact, existing objects do not have their own color. All the colors that our brain perceives arise from the reflection of sunlight on an object. Thus, we perceive two types of color additive-the color of light and the color of light reflected over the object. When the Sunbeam is refracted in the prism, 7 colors are reflected.

Keywords: colors, primary colors, mixed colors, usage

Təsviri sənətdə rənglər çox önəmlidir, çünki onlar obrazı yaratmaq, duyğu və atmosferi ifadə etmək, eləcə də kompozisiyanı balanslaşdırmaq üçün istifadə olunur. Əsas və qarışıq rənglər bu sahədə çox mühüm rol oynayır. Gəlin, hər birini ətraflı şəkildə izah edək.

Əsas Rənglər

Əsas rənglər, birbaşa qarışdırılmadan digər rənglər yaratmaq üçün istifadə olunan rənglərdir. Onlar təbii və ya əsas olan rənglər hesab edilir. Əsas rənglər üçdür:

1. **Qırmızı:** İntensiv və enerjili bir rəngdir. Sevgi, tutqu, ehtiras və güc kimi hissləri ifadə etmək üçün istifadə olunur. Həmçinin, qırmızı təciliyyət və diqqət cəlb etmək üçün də istifadə edilir.
2. **Mavi:** Sakitlik, soyuqluq, dərinlik və sükunət simvoludur. Mavi, səmimi bir hissiyat yarada bilər və həmçinin təbiətdəki dəniz və göyün rəngini xatırladır.
3. **Sarı:** Günəşin parıltısını xatırladır və enerjili, işıqlı və canlıdır. Sarı həmçinin sevinc, ümid və müsbət duyğularla əlaqələndirilir.

Bu üç əsas rəngdən başqa, onların qarışıqları ilə yeni rənglər yaradılır. Məsələn, mavi və sarı qarışıqından yaşıl, sarı və qırmızıdan narıncı, qırmızı və mavi qarışıqından isə bənövşəyi rənglər yaranır.

Qarışıq Rənglər

Qarışıq rənglər əsas rənglərin bir-biri ilə qarışdırılması nəticəsində yaranır. Bunlar əsas rənglərin kombinasiyası ilə ortaya çıxan yeni və zəngin rənglərdir. Bu rənglər həm təbiətdə, həm də sənət əsərlərində geniş şəkildə istifadə olunur.

Qarışıq rənglərə misallar:

- **Narıncı** (Qırmızı + Sarı): Bu rəng çox isti və canlıdır. Bəzi sənətçilər narıncıdan rəngarəng və enerji dolu kompozisiyalar yaratmaq üçün istifadə edirlər.
- **Yaşıl** (Mavi + Sarı): Bu rəng təbiətə aid olan, sakitləşdirici bir hiss yaradır. Yaşıl rəng, həmçinin təbiətin zənginliyini və canlılığını simvolizə edir.

- **Bənövşəyi** (Qırmızı + Mavi): Dərin və zəngin bir rəngdir. Bənövşəyi, qəlb və ruhani dərinliyi, eləcə də sirri simvolizə edə bilər.

Qarışıq və təkrar rənglər

Qarışıq rənglər təkcə əsas rənglərin qarışığı deyil, həmçinin rənglərin öz aralarında bir-birinə təsir etməsi ilə meydana gələn rənglərdir. Bəzi rənglər bir-biri ilə qarışdıqda harmonik və balanslı bir effekt yaradır, digərləri isə qarşıtlıqlar yaradaraq diqqət çəkir. Bu, rənglərin gücünü və sənətdəki rolunu daha da dərinləşdirir.

Təsviri sənətdə rənglərin istifadəsi

Təsviri sənətdə əsas və qarışıq rənglərin istifadə edilməsi çox vacibdir. Rənglər həm kompozisiyanı təşkil edir, həm də əsərdən verilən mesajı dəstəkləyir. Məsələn:

- **Sıx rənglər** (böyük və tünd rənglər) əsərdə diqqət mərkəzini yarada bilər.
- **İşıqlı və açıq rənglər** daha çox sadəlik və aramlıq simvolizə edir.
- **Qarışıq rənglər** isə rəng harmoniyası yaradır, əsərə daha zənginlik və dərinlik əlavə edir.

Azərbaycan incəsənətində rənglərin rolu və mənası çoxqatlıdır və həm estetik, həm də dərin simvolik məna daşıyır. Bu məna qatları tarix boyu xalqın mədəniyyəti, dini inancları, folkloru və gündəlik həyat tərzilə sıx bağlı olub. Gəlin əsas nümunələrə baxaq:

Xalçaçılıqda rənglərin mənası

Azərbaycan xalçaçılıq sənəti rənglərin simvolik istifadəsi ilə seçilir. Burada hər rəng təkcə estetik deyil, həm də mənəvi məna daşıyır:

- **Qırmızı** – Güc, enerji, həyat eşiqi və qoruyucu qüvvə (bəd nəzərə qarşı). Qırmızı həm də sevgi və şadlıq rəmzidir.
- **Göy (mavi)** – Səma, ilahi qüvvə, əmin-amanlıq və səmimiyyətin simvoludur. Türk mifologiyasında Tanrı ilə əlaqəni bildirir.
- **Ağ** – Saflıq, paklıq və vicdan. Toy və bayram rəmzlərində tez-tez rast gəlinir.
- **Qara** – Sırr, güc və bəzən yasin və itkinin simvoludur. Ancaq həm də torpaq və məhsuldarlıqla əlaqələndirilir.
- **Yaşıl** – Təbiət, yenilənmə, İslamda müqəddəslik (xüsusilə peyğəmbər nəslinə aid simvolizm).
- **Sarı** – Günəş, zənginlik, bərəkət və şənlik rəmzidir.

Miniatür və tətbiqi sənətdə rənglərin istifadəsi

Azərbaycan miniatür sənətində (məsələn, XVI-XVII əsr Tabriz məktəbi) rənglər kompozisiyanı dinamikləşdirmək və emosional dərinlik yaratmaq üçün istifadə olunub. Burada rənglər həm realist, həm də simvolik səciyyə daşıyır.

Musiqi və teatrda rəng simvolizmi

Musiqi və teatr sənətində də geyimlər və səhnə dekorasiyasında rənglərin psixoloji təsiri vacibdir. Məsələn, **Muğam** ifaçılarının milli geyimlərində qırmızı və qızılı rənglərə üstünlük verilməsi həm ənənəni, həm də zərifliyi ifadə edir.

Nəticə

Əsas və qarışıq rənglər təsviri sənətdə bir-birini tamamlayan və bir-birindən fərqlənən elementlərdir. Onların uyğun və balanslı şəkildə istifadəsi sənət əsərini daha güclü və ifadəli edir. Rənglərin doğru seçimi həm kompozisiyanı dəstəkləyir, həm də əsərin hissiyatını və atmosferini formalaşdırır.

Beləliklə, rənglər sənətdəki dilin ən güclü hissəsidir və sənətçilər onları istifadə edərək dünyaya öz baxışlarını təqdim edirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. **Əliyev Nizami** – *Azərbaycan mədəniyyətində rənglərin simvolikası* (Bakı, Elm, 2004)
2. **Əlizadə Nərgiz** – *Azərbaycan xalq ədəbiyyatında rəng obrazları* (Bakı, 2012)
3. **Xəlilov Əjdər** – *Azərbaycan incəsənətində rənglərin rolu və mənası* (Bakı, Şərq-Qərb, 2010)

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ YAZI TƏLİMİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ ÜZRƏ İŞİN
TƏŞKİLİ YOLLARI

P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI

*BAKİ ŞƏHƏRİ, ADPU-NUN "AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ
TEXNOLOGİYASI" KAFEDRASININ BAŞ MÜƏLLİMİ*

0009-0008-3969-1669

Mob: 0506736689

AÇAR SÖZLƏR: tədris, müəllim, oxu, yazı, sinif

ÖZET:

Yazı təlimi diqqət yetirilməsi çox vacib olan sahələrdən biridir. Yazı mürəkkəb bir proses olmaqla baş beyin yarımkürələri və görmə analizatorunun fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu mürəkkəb psixofizioloji prosesə yiyələnmə ibtidai təlimin ilk dövründən başlanır. Uşağın həm üzündənköçürməsi, həm imla yazması, həmişə üzərində işləməsi yazı adlanır. I halda fəaliyyətin şüurlu məqsədi hərflərin qrafik konfigurasiyasını verməkdir, II halda məqsəd sözləri orfoqrafik cəhətdən düzgün yazmaqdır, III halda isə öz fikrini düzgün ifadə etməkdir. Deməli, yazı hərfin konfigurasiyasının verilməsi, onların sözdə bitişdirilməsi, sözlərin düzgün yazılması, fikrinə aydın və rəhbərli verilməsi kimi yüksələn prosesdir. Nəticədə həm kalligrafiya, həm orfoqrafiya, həm də məzmun öz əksini tapır. Ona görə də yazı üzrə vərdişlərin yaranmasına təlimin ilk günlərindən qayğı göstərilməlidir. Yazı təlimi I sinifdə əlifbanın öyrənilməsi işinə hazırlıqdan başlanır. Bu proses savad təlimi dövrünü əhatə edir. Həmin dövrdə yazı təlimi əlifba dərslisinin sisteminə uyğun şəkildə qurulur. Bu prosesdə uşaq diqqətini müvafiq hərfin yazılışında ölçünü, formanı gözləmək, orfoqrafik səhvə yol verməmək və s. kimi sahələrə yönəldir. Yazı vərdişləri II sinfin sonunadək inkişaf edir, təxminən 9 yaşında xeyli avtomatlaşır. Ümumiyyətlə, ibtidai siniflərdə ana dili üzrə təlimin başlıca məqsədi uşaqları oxu və yazı texnikasına yiyələndirmək, onlara düzgün oxu və yazı vərdişləri aşılamaqdır.

ANAHTAR KELİMELER: öğretmenlik, öğretmen, okuma, yazma, sınıf

Ways to organize work to strengthen writing training in primary grades

Abstract: Writing training is one of the areas that is very important to pay attention to. Writing is a complex process and is related to the activity of the cerebral hemispheres and the visual analyzer. Mastering this complex psychophysiological process begins from the first period of primary education. The child's copying and spelling, and constant work on it is called writing. In case I, the conscious goal of the activity is to give the graphic configuration of letters, in case II, the goal is to write words orthographically correctly, and in case III, to express one's thoughts correctly. Therefore, writing is a process that progresses from giving the configuration of letters, their combination in words, correct writing of words, and clear and coherent presentation of thoughts. As a result, both calligraphy, spelling, and content are reflected. Therefore, care should be taken to form writing habits from the first days of education. Writing training begins with preparation for learning the alphabet in grade I. This process covers the period of literacy

training. During this period, writing training is structured in accordance with the system of the alphabet textbook. In this process, the child focuses on areas such as anticipating the size and shape of the corresponding letter in writing, avoiding spelling errors, etc. Writing skills develop by the end of the second grade, and become largely automatic at about the age of 9. In general, the main goal of teaching children in the mother tongue in primary grades is to master reading and writing techniques and to instill in them correct reading and writing habits.

KEY WORDS: teaching, teacher, reading, writing, class

GİRİŞ: Gözəl, səliqəli yazmaq hər bir məktəblinin yiyələnməli olduğu əsas bacarıqlardan biridir. Əksər hallarda şagirdlərin təlim müvəffəqiyyəti onun yazı bacarığına necə yiyələnməsindən asılı olur. Savad təlimi dövründə əsas məsələlərdən biri də şagirdlərin ilkin yazı vərdişlərinə yiyələnmələridir. Bu məqsəddən irəli gələn vəzifələr aşağıdakılardır:

1. Hərflərin kalligrafik cəhətdən düzgün yazılması və bitişdirilməsi;
2. Sözlərin və kiçik həcmli mətnlərin səhsiz üzündən köçürülməsi.

Yazı təliminin effektivliyini artırmağın əsas yollarından biri də şagirdlərə oyun prosesində yazı təliminin verilməsidir. Bu şagirdlər üçün öyrənməni daha əyləncəli və asan edir. Uşaqlar eyni dərəcədə inkişaf etmir və bir uşaq üçün təbii olan digəri üçün çətin və vaxtsızdır. Lakin bir çox valideyn öz uşaqlarının intellektual (əqli) bacarıqlarının gücləndirilməsini, sürətləndirilməsini mümkün hesab edir. Bizim uşaqlarımız getdikcə daha az ənənəvi oyunlar oynayır (süjet-rol, qaydaları olan inkişafetdirici oyunlar, didaktik), daha az qurma, şəkil çəkmə, applikasiya ilə məşğul olurlar. Uşaq fəaliyyətinin bütün növləri kompüter oyunları ilə əvəz olunur. Həmçinin, bu gün cəmiyyətimiz üçün əsas problemlərdən biri də uşaq sayının ildən-ilə azalmasıdır. Statistika nəzər yetirsək Azərbaycanda ibtidai sinif şagirdlərinin sayının ildən ilə azaldığını müşahidə edə bilərik.

Maarifpərvər ziyalı Firudin bəy Köçərli yazırdı: *“Ananın südü bədənə mayası olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır. Hər kəs öz anasını və vətəninə sevdini kimi, ana dilini sevir”* [2, s. 86].

İbtidai siniflərdə ana dilinin təlimi metodikasının ən mühüm sahələrindən biri düzgün yazı qaydaları, yəni orfoqrafiya təlimidir. Savadlılıq anlayışı şagirdlərin yazı qaydalarını nə dərəcədə mənimsəmələri ilə bağlıdır. Yazı təliminin metodik tələblərə uyğun şəkildə təşkili vacib şərtlərdəndir. Yazı təlimi şərti olaraq 3 mərhələyə bölünür:

1. “Analitik” mərhələdə şagirdlər yazı texnikası və onun əsas elementləri ilə tanış olurlar. Heca-səs təhlili əsasında şagirdlər sözlərdə səsləri və hecaları ayırır, onların hərflərlə ifadəsi ilə tanış olurlar. Bu mərhələ bütün hazırlıq dövrünü, samitlərin bir hissəsinin öyrənilməsi dövrü əhatə edir.
2. “Analitik-sintetik” mərhələsində səs-hərf təhlili hecanın, sözlərin, kiçikhəcmli cümlənin yazılması ilə müşayiət olunur. Şagirdlərin diqqətinin birinin məzmunundan digərinin məzmununa keçməsi onlarda çoxlu qrafik nöqsanların baş verməsi ilə nəticələnir. III rübün ortalarında və ya sonunda artıq III mərhələyə keçilir.
3. “Sintetik” mərhələdə söz bütövlükdə yazılı ifadənin vahidi olur. Yazı prosesi sürətlənir. Şagirdlərin diqqəti yazının məzmununa yönəlir. “Əlifba” üzrə hərflərin öyrənilməsinədək şagirdlər hərflərlə tanış olurlar. Saitləri, sonralar samitləri öyrədərkən şagirdlərə dəftər verilir. Bu mərhələdə hərfin forması, hündürlüyü, aralarındakı məsafə, sətirdə maililiyin gözlənilməsi ilə yanaşı müəllimin əsas qayğısı şagirdlərdə savadlı yazının formalaşdırılmasıdır.

Psixoloq Şvars yazır: *“Sözləri hecalara ayırmağı bacarmayan şagird heç vaxt düzgün oxuya bilməyəcəkdir, onun yazmağı bacarması haqqında isə danışmağa dəyməz. Odur ki, öyrənilən səsin sözdə yeri və sözdəki hecaların sayı müəyyən edildikdən sonra səsin hərflə ifadə forması təqdim edilir”* [2, s. 204].

ARAŞDIRMA: Yazı qaydalarının qanunauyğunluqlarını yaxşı bilən, bu sahədə möhkəm vərdislərə malik olan şagirdlər orfoqramları müstəqil şəkildə heç bir səhvə yol vermədən işlədə bilirlər. Orfoqrafik təhlil şagirdləri öz yazılarına, işlətdikləri bütün orfoqramlara diqqətli yanaşmağı adət etdirir. Şagirdlər Azərbaycan dili yazı qaydalarını dəqiq öyrənirlər. Təhlil zamanı çalışmaq lazımdır ki, seçilmiş mətnin içərisində öyrədiləcək orfoqramlara aid çoxlu nümunələr olsun. Bu və ya digər söz təhlil edilərkən şagirdlər bu sözün nə üçün bu şəkildə yazılmasını izah edə bilməlidirlər. Həm fonetik təhlil, həm morfoloji təhlil bu işdə mühüm rol oynayır. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, orfoqrafik yazı vərdislərinin əsası ilk yazı təlimi zamanı qoyulur.

Hüsnxət dərslərində əyani vəsaitdən geniş istifadə olunmalıdır. Hüsnxət dərslərində əyanilik aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilir:

1. Yazı taxtasında nümunəvi xəttin gözlənilməsi;
2. Müəllimin şagirdin dəftərində nümunə verməsi;
3. İş dəftərində yazı;
4. Plakatlardan istifadə.

Bunların içərisində müəllimin yazı taxtasında nümunəsi birinci yeri tutur. Bu, bütün sinfin eyni vaxtda müşahidə aparmasına imkan verir. Saqlınə görə müəllimin yazı taxtasında ilkin nümunələri belə olmalıdır: Nazik və şaquli xətlər bir-birindən eyni məsafədə yerləşməlidir. Bu çalışmanın yerinə yetirilməsindən əvvəl yazı taxtası əyani vəsaitə uyğun rənglənməlidir. Daha sonralar başqa cədvəldən istifadə etmək olar. Cədvəldə müxtəlif növlü naxışlar, ovallar və yarımovallar verilə bilər. Şagird onların üzərində müşahidə apararaq baxış dairəsi ilə qavramağı öyrənməlidir. Şagirdlər onları əvvəl sağ, sonra sol tərəfə doğru səlis şəkildə çəkməyi, işi tam sərbəst və dəqiq, inamla yerinə yetirənədək təkrarlamalıdır. Çəp, düzxətli, üfüqi xətlər arasında məsafə dəqiq olmalıdır. Sonrakı nümunələr isə hərflərin yazılmasına yaxınlaşmaq imkanı verən şaquli və üfüqi vəziyyətdə, paralel xətlərin, yarımovalların, ovalların çəkilməsi, onların növbələşdirilməsindən ibarət olur. Müəllim hər dəfə sinfin diqqətini yazı taxtasına cəlb etdikdən sonra təbəşiri harada qoyub haraya tərəf apardığını, hərfin yazılışının harada başa çatdığını izah edir. Böyük hərflər dəftərdəkindən ən azı 10 dəfə böyük olmalıdır. Məktəblərdə hərflərin çap və yazılı şəkillərinin qarşılıqlı verildiyi əlifba cədvəllərindən istifadə olunur. Belə cədvəllərdə hərflərin çap şəkli daha qabarıq verildiyindən yazılı şəkli o qədər də diqqəti cəlb etmir. Ona görə də ayrıca əl yazısı cədvəlinin tərtib olunsa daha yaxşı olar.

BULGULAR: Yazı dərslərinin müxtəlif formaları var. Hərflərin yazılmasına həsr olunmuş dərslər onlardan biridir. Hərflərin yazılmasına həsr olunmuş dərslərin quruluşu aşağıdakı kimidir:

1. Yazıya hazırlıq. Bu mərhələdə şagirdlərin partada düzgün əyləşmələri, dəftəri düzgün qoymaları, qələmi düzgün tutmaları yoxlanılır.
2. Keçmiş dərslərin nəticələrinin elan olunması. Ən yaxşı işlər nümayiş etdirilir, xarakterik nöqsanlar göstərilir.
3. Giriş müsahibəsi. Dərslərin mövzusu, məqsəd və vəzifələri elan olunur. Şagirdlərdə çalışmaya maraq və onun yerinə yetirilməsinə həvəs oyadılır.

4. Səsin sözdən ayrılması. Yeni səsin sözdən ayrılması üçün səs 13 tələffüz olunur, sözün səs quruluşu təhlil edilir, yeni səs tələffüz olunur. Kəsmə əlifba ilə həmin səsin yazılı şəklini ifadə edən hərfin böyüyü və kiçiyinin çap şəkli, sonra əl yazısı şəkli göstərilir.
5. Hərfin elementlərə ayrılması və elementin yazı taxtasında müəllim tərəfindən göstərilməsi.
6. Hərfin müəllim tərəfindən yazılması.
7. Partada əyləşmə, dəftəri qoyma, qələmi tutma qaydalarının təkrarı, bilək və barmaqların hərəkəti üzrə məşqlər.
8. Hərfin yazılışının möhkəmləndirilməsi.
9. Hərfin şagirdlər tərəfindən yazılması.
10. Tərkibində yeni hərfin olduğu sözlərin yazılması.
11. Yazının nəticələrinin müzakirəsi.

Düzgün yazı verdiyi aşılamağın mərhələləri aşağıdakılardır:

I sinifdə yazının mənimsənilməsi prosesi dörd mərhələ üzrə gedir.

Əlifba təlimi dövrü üçün xarakterik olan I mərhələ – yazıya hazırlıq, elementlərlə tanışlıq mərhələsi adlanır (element mərhələsi). Burada diqqət elementlərin düzgün yazılmasına yönəlir.

II mərhələ – hərfi mərhələdir. Burada şagirdlərin şüurunda hərfin bütöv təsəvvür olunması ön plana çəkilir.

III mərhələ – rabitəli yazı mərhələsidir. Bu mərhələdə diqqət hərflərin düzgün yazılma və bitişdirilməsi, onların hündürlüyü, meyli, sətir üzərində yerləşdirilməsi və hərflər arasında düzgün nisbətin gözlənilməsinə yönəlir.

IV mərhələ – Ən yüksək mərhələ – rabitəli və sürətli yazıdır. Bu dövrdə texniki, qrafik, orfoqrafik vəzifələrlə yanaşı, üslubi və məntiqi tələblər meydana çıxır. Bu mərhələyə daha ciddi hazırlaşmaq tələb olunur.

Şagirdlər yazı təliminin bütün mərhələlərində yazı qaydalarına düzgün əməl etməlidirlər. Bunun üçün müntəzəm və ardıcıl iş aparılmalı, şagirdlər işin məsuliyyətini hiss etməli, düzgün yazmağa diqqət yetirməlidirlər [3, s. 90].

Yazı texnikasının mənimsədilməsinin əhəmiyyəti:

Dil inkişafı- Yazı texnikasının mənimsənilməsi uşağın dil və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır.

Akademik uğur- Yazı texnikasının yaxşı mənimsənilməsi tələbənin məktəbdə və universitetdə akademik uğurunun təməlini təşkil edir.

Özünüifadə- Yazı bacarığı tələbələrə düşüncələrini, hisslərini və ideyalarını effektiv şəkildə ifadə etmək imkanı verir.

Yaradıcılıq- Yazı texnikası tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına da təkan verir.

Yazı texnikasının mənimsədilməsi prosesində istifadə olunan vasitələr aşağıdakı kimi sıralanmışdır:

Yazı aləti və materialları - Yazı prosesində istifadə edilən qələmlər və kağız kimi materiallar son dərəcə vacibdir. Müxtəlif növ və keyfiyyətli yazı ləvazimatlarından istifadə etmək şagirdlərin yazı bacarıqlarını yaxşılaşdırır.

Rəqəmsal vasitələr - Müasir dövrümüzdə şagirdlər klaviaturadan istifadə edərək, kompüterlər və mobil cihazlar vasitəsilə də yazı bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu vasitələr onların yazı prosesini sürətləndirməyə və optimallaşdırmağa kömək edir.

Tarixi yazı vasitələri - Yazılı mədəniyyətin inkişafında mühüm rol oynamış qələm, rəsm fırçası və s. kimi klassik yazı vasitələrindən də istifadə edilir. Bu vasitələr şagirdlərə yazı mədəniyyətinin tarixinə baxış imkanı verərək, yaradıcı təfəkkürlərini stimullaşdırır.

Bu vasitələr və üsullar şagirdlərə və hər hansı bir sahədə yazmağı mənimsəməyə kömək edir. Sabit praktika və müvafiq təcrübə ilə yazı bacarıqları inkişaf edir.

Əvvəldə deyildiyi kimi, vaxt və zəhmət tələb edən yazı təhsilinin müəyyən çətinlikləri ehtiva etdiyini söyləmək olar. Bu kontekstdə yazı təhsilində nəzərə alınmalı məsələlərlə bağlı yanaşmalar yaradılmışdır. Ədəbiyyata nəzər salındıqda tez-tez iki yanaşmaya rast gəlinir.

Yazı texnikasının formalaşmasına təsir edən aşağıdakılardır:

Fizioloji amillər: əlin inkişafı, əl-göz koordinasiyası, əzələ gücü və s.

Psixoloji amillər: diqqət, qavrayış, hafizə, motivasiya və s.

Pedaqoji amillər: təlim metod və üsulları, müəllim-şagird münasibətləri, didaktik materiallar və s.

Yazı prosesinə başlayan şagirdlər üçün əl-göz koordinasiyası mühüm rol oynayır. Əl hərəkətləri ilə gözün hərəkətləri arasındakı uyğunluq yazı texnikasının düzgün formalaşmasına və inkişafına təsir edir.

Əl-göz koordinasiyası yazı üçün əl-barmaqların mövqeyini, qüvvə tətbiqini, yazı alətinin nəzarət altında saxlanılmasını təmin edir. Bu koordinasiya yazıya məşq etməklə, davamlı təkrarlarla inkişaf etdirilir.

Yazı texnikasının formalaşmasında əlin hərəkətləri mühüm rol oynayır. İlk olaraq gözün yardımını ilə əl-göz koordinasiyası inkişaf edir. Şagird qələmi düzgün tutmağı öyrənir. Sonra əl hərəkətləri inkişaf edir və şagird yazı üçün lazım olan incə motor bacarıqlarına yiyələnir.

Yazı texnikasının formalaşmasında şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınır:

Motor bacarıqlar - Şagirdlərin əl-göz koordinasiyası, əl-biləklər və barmaqların hərəkət dəqiqliyi kimi motor bacarıqları yazı texnikasının inkişafına birbaşa təsir edir. Bu fərdi xüsusiyyətlər nəzərə alınmalı və şagirdlərə uyğun fərdi yanaşma tətbiq edilməlidir.

Fiziki inkişaf səviyyəsi - Şagirdlərin yaş və fiziki inkişaf səviyyəsi yazı texnikasının formalaşmasında önəmli amildir. Hər yaş qrupuna uyğun təlim materialları və üsulları istifadə edilməlidir.

Əl dominantlığı - Şagirdlərin əl dominantlığı (sağ əl, sol əl və ikiəlli yazma) müəyyənəşdirilməli və buna uyğun təlim prosesi təşkil edilməlidir.

Məsələyə yanaşma tərz-i - Yazı texnikasının formalaşmasında şagirdlərin məsələyə yanaşma tərz-i, öyrənmə stili (görməyə, eşitməyə, hərəkətə üstünlük verən) nəzərə alınmalıdır.

Təhsil sistemində baş verən inkişaf və rəqəmsal texnologiyaların sürətli təkamülü, yazı təlimində də yeni yanaşmaların tətbiqini, təlimdə texnologiyadan istifadəni zəruri etmişdir. Təqlidçilik və passiv təlim metodlarından fərqli olaraq, müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların geniş istifadəsi yazı təliminin fəallaşdırılmasına və şagirdlərin marağının artmasına xidmət edir.

İnteraktiv lövhələr, proyektorlar, fərdi kompüter və planşetlərdən istifadə, yazı bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu cür multimedia vasitələrindən istifadə, yazı məşqlərinə şagirdlərin daha aktivliyi ilə qoşulmasına, müəllimin fərdi yanaşmasına, yazı prosesində fərqli daxili və xarici motivasiyaların yaranmasına şərait yaradır. Bundan əlavə, yazı tapşırıqlarının şagirdlər tərəfindən kompüter və digər texnoloji vasitələrlə yerinə yetirilməsi onların yazı texnikalarının mənimsənilməsində daha sürətli və effektiv nəticələr əldə etmələrinə kömək edir.

Şagirdlərin məktəbdə qarşılaşdıqları problemlərdən biri də yazmaqdır. Bu çətinlik özünü həm fiziki, həm də zehni gərginlik kimi göstərir. Fiziki gərginlik, insanın əzələ inkişafı səbəbindən qələm tutmaqda, hərfləri çəkməkdə və ya düzgün vəziyyətdə oturmaqda çətinlik çəkməsidir. Yazı prosesi zamanı insan ötürmək istədiyi hiss və düşüncələri yazılı şəkildə ifadə edərkən dilin kod və qaydalarına əməl etməli, düşünməli, sual verməli, bu prosesdə yüksək səviyyəli bacarıqlardan istifadə etməli, beyin bütün bu prosesi idarə etməlidir. Bu, yüksək səviyyəli psixi proseslərdən istifadəni tələb edən mürəkkəb bir bacarıqdır və şagirdlərin yazıda uğur qazanmaq üçün yaxşı strategiyalardan istifadə etməyi bacarmaları lazımdır ki, bu da mürəkkəb bir bacarıqdır.

Yazı strategiyası ədəbiyyatda insanın mətn yaratma prosesində qarşılaşdığı problemləri həll etmək, fikirlərini düzgün və müntəzəm şəkildə kağıza köçürmək üçün istifadə etdiyi xüsusi idrak və metakognitiv fəaliyyətlər kimi müəyyən edilir.

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlinib ki, yazı strategiyaları yazmağı öyrətməkdə təsirli amildir, ancaq yalnız təlim ölçüsü ilə məhdudlaşmamalıdır. Strategiya təlimi şagirdlərə verilən rəy və düzəlişlərlə birlikdə aparılmalıdır. Bundan əlavə, strategiyadan istifadə və düzəldici rəy fərdi olaraq deyil, həm fərdi, həm də əməkdaşlıq vəziyyətlərində istifadə edilməlidir. Əlaqənin istifadəsi strategiyanın təkamülünün göstəricisidir. Nəhayət, əgər yazının, xüsusən də sosial mühitlərdə yerləşmiş linqvistik-koqnitiv fəaliyyət olduğu qəbul edilərsə, yazı strategiyalarına linqvistik və koqnitiv nöqtəyi-nəzərdən baxmaq və beləliklə, bir sıra nəzəriyyələrdən istifadə etmək olar.

Şagirdlər imla yazı zamanı çox səhv etmədikləri halda, müstəqil xarakterli yazılarda çoxlu səhvlərə yol verirlər. Bu onunla bağlıdır ki, müstəqil yazılar zamanı şagirdlər lazımi sözləri tapmaqda çətinlik çəkir, fikirlərini buna cəmləyir, nəticədə orfoqrafik tələblərdən uzaqlaşaraq səhvlərə yol verirlər. Buna görə də təlim prosesində orfoqrafiyanı nitq prosesi ilə bağlamaq, şagirdlərə orfoqrafiya qaydalarını yazıda tətbiq etməyi öyrətmək lazımdır. Bu işdə müxtəlif təmrinlərdən istifadə etmək vacibdir. Məsələn, onları yazı zamanı fikirlərini formalaşdırıb yığcam şəkildə salan təmrinlərə yiyələndirmək müsbət nəticə verir. Belə ki, bu iş şagirdləri müstəqil yazı işinə yaxınlaşdırır, orfoqrafiya məşğələlərinin maraqlı keçirilməsində mühüm rol oynayır.

İbtidai siniflərdə əsas vəzifələrdən biri də şagirdlərə düzgün şifahi və yazılı nitq bacarığı qazandırmaqdır. Bunun üçün maraqlı və məzmunlu mətnlərin surəti köçürülməli, əzbərlənmiş müxtəlif şeir və hekayələrin əzbər yazdırılması və s. başqa yollarla yazılı nitq üzərində şagirdləri işlətmək yaxşı nəticələr verir. Orfoqrafiya təlimi elmi əsaslar üzrə və sistemli şəkildə aparılmalıdır. Bunun üçün aşağıdakı tələblərə riayət olunmalıdır [37, s. 40]:

Orfoqrafiya təlimi nəzəri biliklərin təcrübədə tətbiqini tələb edir. Şüurluluq ayrı-ayrı orfoqramların mənalılarının şagirdlər tərəfindən başa düşülməsini tələb edir. Müəllim çalışmalıdır ki, şagirdlər yazdıqları hər bir sözün mənasını başa düşmək vərdişlərinə yiyələnsinlər. Bunun üçün, əlbəttə ki, qrammatik-orfoqrafik qaydaları bilmək, qrammatik bilikləri möhkəmləndirən və yazı qaydalarını avtomatlaşdıran çalışmalar lazımdır. Şagirdlər bu qaydaları mənimsədikcə onların yazı qaydalarının gözlənməsi vərdişi adət şəklinə düşür və

tapşırıqları qrammatik qaydalara istinad etmədən avtomatik şəkildə, ani bir tərzdə yerinə yetirməyi bacarırlar. Məsələn, sözlərin kök və şəkilçiyə ayrılması, yəni qrammatik təhlil şagirdlərin sözlərin düzgün yazılışını şüurlu şəkildə anlamasını təmin edən üsullardan biridir. Bu, xüsusən də sonu k, q ilə bitən sözlərə saitlə başlayan hal şəkilçilərinin yazılışında baş verən dəyişikliyin anlaşılmasını asanlaşdırır. Şagird qaydanın mənasını anlaya bilirsə, avtomatik şəkildə tez, düzgün və şüurlu yaza bilər.

Əl yazısı ilə olan mətnlərin üzünü köçürməyin çapla olan mətni köçürməyə nisbətən üstünlükləri çoxdur. Belə ki, əl yazısı ilə olan mətnlərdə yalnız sözün orfoqrafik yazılışı deyil, düzgün hüsnxəti də verilir. Beləliklə, şagirdə yazı üçün tam bir nümunə verilmiş olur. Şagirdlərə belə nümunələr yazı taxtasında və ya kinoskop vasitəsilə kompyuterdə verilə bilər. Bu məqsədlə, müəllim yaxşı, gözəl xətlə, savadlı yaza bilən şagirdlərin yazılarından da istifadə edə bilər. Üzündən köçürmə, əsasən, I-II siniflərdən başlayaraq əlyazı üzrə təşkil olunur. Bu, şagirdlərin kalliqrafiya vərdislərinin inkişafına kömək göstərir. Üzündən köçürmə yazılar dil dərslərində, bəzən bütöv dərslərdə əvəzlənərək yerinə yetirilə bilər.

NƏTİCƏ: Şagird kalliqrafiya, punktuasiya və orfoqrafiya səhvlərinə yol vermədikdə sürətlə yaza bilər. Bu da şagirdin diqqətini yazının məzmununa, fikrin dəqiq, obrazlı verilməsinə yönəldir. Xüsusi orfoqrafik çalışmalarda sözləri, cümlələri, mətni savadlı yazmağı bacaran şagird ifadə və inşada da səhvə yol vermir. Bu onu göstərir ki, şagird qrammatik-orfoqrafik qaydaları, yazılışı çətin sözləri, sözlərin səs-hərf tərkibini yaxşı mənimsəyib. İfadə yazıya hazırlığı yalnız məndəki mənası tanış olmayan bir neçə sözün mənasının izah edilməsi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Məndəki belə sözlər, bəzi ifadələr əvvəlcədən müəyyənləşdirilməli, dil dərslərində həmin sözlərin mənasının və yazılışının izahı, cümlədə işlədilməsi üzrə iş getməlidir. İfadənin mətni əvvəlcədən planlaşdırıldıqda müəllim hər dəfə onun orfoqrafik məzmununu təhlil edir, burada işlənmiş ayrı-ayrı sözləri təkrar edərək, qrammatik-orfoqrafik qaydalar yada salınır. Bu sözlər həm üzündən köçürmə, həm də öyrədici imlaların mətnlərinə daxil edilir. Lakin ifadə yazdırılarkən yol verilə biləcək orfoqrafik səhvlərin qarşısını almaq üçün xəbərdarlıqlar vacibdir. Yəni, sözün yazı taxtasına yazılması, planın maddəsinə daxil edilməsi, ona sinonim sözlərin tapılması və s. şəkildə xəbərdarlıqlar ola bilər.

Kaynakça:

1. Bəliyev H., Bəliyev A. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Maarif, 2014. 426 s.
2. Cəfərova N., İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin təlimi metodikası, Bakı-2016, 397 s.
3. Cəfərova N., İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. I hissə. (Dərslik). Bakı: ADPU-nun nəşri, 2016, 403 s.
4. Rəhimov A. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2003, 408 s.
5. Seyidov Y. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 2000, 272 s.

ANALYSIS OF LITERARY TEXTS IN MOTHER LANGUAGE LESSONS AND
IMPACT ON LANGUAGE TEACHING

ANADİLİN DERSLERİNDEKİ EDEBİYAT METİNLERİNİN ANALİZİ VE DİL
ÖĞRETİMİNE ETKİSİ

Arzu Kərimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68)

ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Makalede, Azerbaycan okullarında ana dili derslerinde kullanılan edebi metinlerin öğretime etkisini ve dil öğrenimindeki rolünü kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Edebi metinler, yalnızca dil kurallarını öğretmekle kalmayıp, aynı zamanda öğrencilere analitik düşünme, konuşma kültürü ve estetik zevk kazandırarak eğitim sürecinde önemli bir yer tutar. Makalede bu metinlerin işlevsel önemi vurgulanmakta, Azerbaycan Türkçesinin sözcük bilgisi, cümle yapısı ve anlam düzeylerini kavratmada oynadığı rol somut örneklerle açıklanmaktadır.

Yazar, edebi metinlerin dili işlevsel olarak tanıtmak, öğrencilere duygusal ve etkili konuşma becerileri kazandırmak açısından vazgeçilmez bir araç olduğunu belirtmektedir. Makalede okuma, tartışma, sözlük çalışması, dil bilgisi analizi ve yaratıcı görevler gibi yöntemlerin edebi metin analizi sürecinde uygulanmasına geniş yer verilmiştir.

Bunun yanı sıra, edebi metinlerin sadece öğretici değil, aynı zamanda eğitici ve ahlaki değerleri kazandırıcı yönüne de dikkat çekilmiştir. Klasik ve modern edebiyattan seçilen örneklerin öğrencilerde ana dile ve ulusal-manevi değerlere bağlılık oluşturduğu, bireysel gelişimlerini desteklediği vurgulanmaktadır. Makalede ayrıca öğretmenin yöntem bilgisi, metin seçiminin uygunluğu ve dersin etkileşimli yöntemlerle işlenmesinin öğretim kalitesine etkisi ele alınmaktadır.

Sonuç olarak, bu bilimsel çalışmada ana dili derslerinde edebi metinlerin kullanılmasının önemi teorik ve pratik düzlemde temellendirilmekte, çağdaş pedagojik yaklaşımlar ışığında bu metinlerin öğretici ve geliştirici potansiyeli ortaya konmaktadır. Makale, Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri, eğitim fakültesi öğrencileri ve metodist uzmanlar için yararlı bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: edebi metinler, işlevsel sistem, modern, edebiyat, dil becerileri.

ABSTRACT

This article comprehensively examines the role and impact of literary texts in Azerbaijani language classes in schools, focusing on how these texts contribute to language acquisition and educational development. Literary texts are not only tools for teaching grammar rules but also play a significant role in shaping students' analytical thinking, speech culture, and aesthetic taste. The article highlights the functional importance of literary works, explaining how they help students grasp lexical, syntactic, and semantic aspects of the Azerbaijani language through practical examples.

The author emphasizes that literary texts are indispensable for introducing the expressive and emotional capacities of the language, helping students develop fluent and expressive communication skills. The study provides a detailed overview of various methods used in literary text analysis, including reading aloud, discussion, vocabulary work, grammatical analysis, and creative tasks.

In addition to their didactic value, the moral and educational functions of literary texts are also explored. Texts selected from classical and contemporary Azerbaijani literature are shown to foster a deep connection with the native language and national-cultural values, contributing to students' holistic development. The article also considers the importance of the teacher's methodological competence, the relevance of selected texts, and the use of interactive teaching techniques in enhancing lesson quality.

In conclusion, this scholarly work substantiates the importance of incorporating literary texts into native language instruction from both theoretical and practical perspectives. It highlights the educational and developmental potential of such texts within the framework of modern pedagogical approaches. The article serves as a valuable resource for language and literature teachers, education faculty students, and methodological specialists.

Key words: literary texts, functional system, modern, literature, language skills.

ANA DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ BƏDİİ MƏTNLƏRİN ANALİZİ VƏ DİLİ ÖYRƏTMƏYƏ TƏSİRİ

Məqalədə Azərbaycan məktəblərində ana dili dərslərində istifadə olunan bədii mətnlərin tədrisə təsirini və onların dilin öyrənilməsindəki rolunu kompleks şəkildə araşdırır. Bədii mətnlər təhsil prosesində mühüm yer tutaraq yalnız dil qaydalarının öyrədilməsi ilə kifayətlənmir, həm də şagirdlərdə analitik təfəkkür, nitq mədəniyyəti və estetik zövq formalaşdırır. Məqalədə bu mətnlərin funksional əhəmiyyəti vurğulanır, onların dilin leksik, sintaktik və semantik səviyyələrini mənimsətməkdəki rolu konkret nümunələrlə açıqlanır.

Müəllif bədii mətnlərin dilin funksional sistemini şagirdlərə aşılamaq, onları obrazlı, emosional və ifadəli danışq vərdişlərinə yiyələndirmək baxımından əvəzsiz vasitə olduğunu qeyd edir. Məqalədə qiraət, müzakirə, lüğət işi, qrammatik təhlil və yaradıcılıq yönümlü tapşırıqlar kimi metodların bədii mətn analizi zamanı tətbiqi geniş şəkildə təqdim olunur. [1, 43]

Bundan əlavə, bədii mətnlərin yalnız didaktik deyil, həm də tərbiyəedici funksiyasına xüsusi diqqət yetirilir. Klassik və müasir ədəbiyyat nümunələrinin uşaqlarda ana dilinə və milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq yaratdığı, onların şəxsiyyət kimi inkişafında təsirli olduğu vurğulanır. Məqalədə həmçinin müəllimlərin metodik hazırlığının, mətn seçiminin uyğunluğunun və dərslərin interaktiv şəkildə qurulmasının tədris keyfiyyətinə birbaşa təsir etdiyi qeyd olunur.

Nəticə etibarilə, bu elmi işdə ana dili dərslərində bədii mətnlərin istifadəsinin vacibliyi elmi və praktik müstəvidə əsaslandırılır və müasir pedaqoji yanaşmalar çərçivəsində onların öyrədici və inkişafetdirici potensialı geniş şəkildə nümayiş etdirilir. Məqalə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri, pedaqoji fakültə tələbələri və metodistlər üçün faydalı metodik və nəzəri material kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Giriş. Ana dili yalnız bir ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də bir xalqın milli-mənəvi kimliyini, tarixi və mədəniyyətini özündə yaşadan canlı sistemdir. Bu səbəbdən, məktəbdə ana dili dərsləri yalnız dil qaydalarının öyrədilməsi ilə məhdudlaşmamalı, həmçinin şagirdlərə bu dili sevdirecək, onun imkanlarını dərk etdirəcək metod və vasitələrlə zənginləşdirilməlidir. Bu baxımdan bədii mətnlər mühüm əhəmiyyət daşıyır. Onlar həm dilin obrazlı və estetik

imkanlarını nümayiş etdirir, həm də şagirdlərə ana dilinin dərinliklərini mənimsətməyə yardım edir. [4, 121]

Bədii mətnlərin funksional əhəmiyyəti. Bədii mətnlər ədəbi dilin ən saf və gözəl nümunələrini təqdim edir. Onlar təkcə estetik zövq formalaşdırmır, eyni zamanda dilin leksik, sintaktik və üslubi imkanlarını real şəkildə nümayiş etdirir. Bu mətnlərdə işlədilən söz və ifadələr şagirdlərin lüğət ehtiyatını genişləndirir, danışiq və yazı bacarıqlarının inkişafına kömək edir.

Bədii mətnlərin digər mühüm funksiyaları aşağıdakılardır:

- Şagirdlərə ana dilinin ifadə imkanlarını nümayiş etdirmək;
- Mədəni və tarixi bilikləri ötürmək;
- Tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- Müxtəlif üslub və dil səviyyələrini təhlil etmək imkanı yaratmaq. [2, 98]

Dil bacarıqlarının formalaşdırılmasından söhbət açarkən bunları qeyd etmək istərdim.

Bədii mətnlərin təhlili şagirdlərin bir sıra dil bacarıqlarının inkişafına xidmət edir:

- 1.Qavrama bacarığı: Mətnin əsas ideyasını və strukturunu anlamaq;
- 2.Nitq bacarığı: Oxuduğunu ifadə etmək, şifahi və yazılı şəkildə fikirlərini formalaşdırmaq;
- 3.Yazı bacarığı: Müəyyən məzmun əsasında inşa yazmaq, fərdi yaradıcılıq nümunələri hazırlamaq;
- 4.İfadəlilik bacarığı: Obrazlı ifadələrdən düzgün və yerində istifadə etməyi öyrənmək.

Bədii mətnin təhlili zamanı müəllimlər müxtəlif üsullardan istifadə edə bilər. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Qiraət və ifadəli oxu: Mətnin məzmununu duymaq və ona emosional yanaşmaq bacarığı formalaşır.
- Təhlil və müzakirə: Mətnin ideya-məzmun planı, obrazlar sistemi, dil xüsusiyyətləri təhlil edilir.
- Lüğət işi: Yeni sözlərin mənası izah olunur, onların sinonim və antonimləri axtarılır.
- Qrammatik təhlil: Cümlə quruluşları, söz birləşmələri, morfoloji formalar araşdırılır.
- Yaradıcı tapşırıqlar: Mətnin davamını yazmaq, obrazlara məktub yazmaq və ya alternativ sonluq qurmaq kimi fəaliyyətlər yaradıcı düşüncəni təşviq edir.

Tədrisə və tərbiyəyə təsirini isə belə qeyd edərdim ki, bədii mətnlər həm də şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasında, onların estetik və mənəvi tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Klassik və çağdaş ədəbiyyatdan seçilmiş mətnlər uşaqlarda:

- milli dəyərlərə hörmət,
- ana dilinə sevgi,
- ədəbiyyata maraq,
- sözə və nitqə məsuliyyətli yanaşma hissi oyadır. [3, 21]

Nəticə. Bədii mətnlər ana dili dərslərinin ən təsirli və zəngin komponentlərindəndir. Onların düzgün və məqsədyönlü şəkildə təhlili şagirdlərin həm dil biliklərini, həm də şəxsiyyət kimi

inkışafını təmin edir. Müasir tədris metodikası bu mətnlərin potensialını maksimum səviyyədə istifadə etməyə imkan verir. Bu baxımdan müəllimlərin pedaqoji bacarığı, seçilən mətnlərin uyğunluğu və interaktiv metodlardan istifadə dərslərin keyfiyyətinə bilavasitə təsir edir. Beləliklə, bədii mətnlər yalnız öyrədici vasitə deyil, həm də tərbiyəedici, inkışafetdirici amildir.

Anahtar kelimələr: edebi metinler, işlevsel sistem, modern, edebiyat, dil becerileri.

Key words: literary texts, functional system, modern, literature, language skills.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Əkbərova S. Məktəbdə ana dili tədrisi. Bakı: Maarif, 2012.
2. Quliyeva F. Bədii mətnlərin tədris metodikası. Bakı: Nurlan, 2017.
3. Hacıyev M. Azərbaycan dili və tədris problemləri. Bakı: Təhsil, 2020.
4. Məmmədli R. Dil və təfəkkür. Bakı: Elm, 2015.
5. Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan dili kurikulumu (I-IV siniflər üçün). Bakı, 2021.
6. Vəfalı Z. Məktəbdə ədəbi təlimin əsasları. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2014.
7. Hüseynov Ə. Azərbaycan ədəbiyyatında bədii təhlilin əsasları. Bakı: Elm və təhsil, 2019.

PROJECT METHOD AND ITS EFFECTIVENESS IN TEACHING THE
AZERBAIJANI LANGUAGE
AZERBAIJAN DİLİNİN ÖĞRETİMİNDE PROJE YÖNTEMİ VE ONUN
ETKİNLİĞİ

Lale MUSAYEVA

Ü. Hacıbeyov 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan dili və öyrətım
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716

Özet

Çağdaş eğitim yaklaşımları giderek öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımına odaklanmaktadır. Bu yöntemler arasında, temel yeterliliklerin oluşumunu, eleştirel düşünme, iletişim ve yaratıcılık becerilerinin gelişimini destekleyen proje yöntemi özel bir yere sahiptir. Bu makalede Azerbaycan dilinin öğretiminde proje yönteminin uygulanmasının özellikleri, etkinliği ve eğitimin çeşitli aşamalarında uygulama örnekleri incelenmektedir.

Dijitalleşme ve küresel eğitim reformlarının yaşandığı çağda geleneksel öğretim yöntemleri giderek daha az etkili hale geliyor. Günümüz öğrencileri, bilgiyi gerçek yaşam durumlarında uygulamaya yönelik daha etkileşimli, uygulamaya yönelik yaklaşımlar talep ediyor. Proje yöntemi aktif öğrenmeyi ve kişisel gelişimi destekleyen yenilikçi bir pedagojik araçtır. Özellikle anadilin, özellikle de Azerbaycan dilinin öğretilmesinde büyük önem taşımaktadır. Burada sadece dil bilgisi ve sözcük bilgisi değil, aynı zamanda düşünceleri ifade etme, metinleri analiz etme ve grup içinde etkileşim kurma yeteneği de önemlidir.

Proje yöntemi, öğrencilerin bağımsız olarak (veya grup halinde) belirli bir konu üzerinde eğitimsel, bilişsel, araştırma veya yaratıcı görevler - “projeler” - geliştirip uyguladıkları eğitim etkinliklerini düzenleme yoludur. Proje faaliyetlerinin temel özellikleri şunlardır:

- öğrenci için önemli olan bir sorunun varlığı;
- sonucun pratik yönelimi;
- bağımsız veya ekip çalışması;
- disiplinlerarası bilginin kullanımı;
- bitmiş ürünün sunumu (sunum, video, deneme, vb.).

Proje yöntemi, Azerbaycan dilinin öğretiminde etkili bir araçtır ve sadece dil becerilerinin değil, aynı zamanda evrensel öğrenme yeterliliklerinin de geliştirilmesine yardımcı olur. Daha derin ve anlamlı materyal edinimini teşvik eder, öğrenci motivasyonunu ve katılımını artırır. Kişilik odaklı eğitimin ön planda tutulduğu çağdaş bir okul ortamında, proje faaliyetleri öğretmenlerin yenilikçilik ve mesleki gelişimleri için geniş ufuklar açmaktadır.

Anahtar kelimeler: proje, dil becerileri, küresel eğitim, yöntem

Abstract

Contemporary educational approaches are increasingly focusing on the active participation of students in the learning process. Among these methods, the project method holds a special place as it supports the development of fundamental competencies, critical thinking, communication,

and creativity skills. This article examines the features, effectiveness, and examples of applying the project method in the teaching of the Azerbaijani language at various stages of education.

In an era marked by digitalization and global educational reforms, traditional teaching methods are becoming less effective. Today's students demand more interactive and practice-oriented approaches aimed at applying knowledge in real-life situations. The project method is an innovative pedagogical tool that supports active learning and personal development. It is especially important in the teaching of the mother tongue—particularly the Azerbaijani language—where not only grammar and vocabulary but also the ability to express thoughts, analyze texts, and interact within a group are of great importance.

The project method is a way of organizing educational activities in which students independently (or in groups) develop and implement educational, cognitive, research, or creative tasks—"projects"—on a specific topic. The main characteristics of project activities include:

- the presence of a problem that is meaningful to the student;
- practical orientation of the outcome;
- independent or team work;
- use of interdisciplinary knowledge;
- presentation of a final product (presentation, video, essay, etc.).

The project method is an effective tool in the teaching of the Azerbaijani language and contributes not only to the development of language skills but also to the formation of universal learning competencies. It promotes deeper and more meaningful acquisition of material, increases student motivation and engagement. In a modern school environment where student-centered education is prioritized, project-based activities open up broad horizons for innovation and professional development for teachers.

Keywords: project, language skills, global education, method

**TƏHSİLDƏ GÖRÜNMƏYƏN KÖRPÜLƏR: MÜƏLLİMİN AİLƏ DƏYƏRLƏRİ VƏ
PSİXOLOJİ TƏSİRLƏRİ**

**EĞİTİMDE GÖRÜNMƏYEN KÖPRÜLER: ÖĞRETMENİN AİLE DEĞERLERİ VE
PSİKOLOJİK ETKİLERİ**

Sevinc Tofiq qızı Vəliyeva

Pedaqogika üzrə fəlsəfə dokrotu ,Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu,0009-0000-0710-6324

Eğitim sistemi, birçok sosyal ve psikolojik etmenin bir araya geldiği karmaşık bir alandır. Bu sistemin temel yapı taşlarından biri olan öğretmenlerin kişisel hayatlarında şekillenen aile değerleri ve psikolojik durumu, onların pedagojik faaliyetlerine doğrudan ve dolaylı yollarla etki etmektedir. Bu bağlamda, öğretmenin aileden edindiği değerler ve psikolojik sağlığı, eğitimin kalitesiyle görünmeyen ancak güçlü bağlarla ilişkilidir.

Aile değerlerine ait olan sevgi, saygı, sorumluluk, emek ve dürüstlük gibi ilkeler, öğretmenin kişisel niteliklerinin oluşmasında önemli rol oynar. Bu değerleri içselleştirmiş öğretmenler, öğrencilerine daha adaletli, anlayışlı ve motive edici bir yaklaşımla yönelir. Ailede edindikleri manevi değerlerle yalnızca bilimin değil, aynı zamanda insanlığın da taşıyıcısı haline gelirler. Çocukluk döneminde kazandıkları sevgi, paylaşım, sabır ve sorumluluk gibi değerler, eğitim sürecinde şekillendirici bir rol oynar. Böyle öğretmenler yalnızca ders anlatmaz, aynı zamanda öğrencilerine dürüstlük, empati ve çalışkanlık konusunda örnek olurlar. Öğretmen, zamanında kendi ailesinden gördüğü şefkat ve anlayışla sınıfta karşılıklı saygı ve motivasyon ortamı oluşturur. Bu tür değerlerle yetişmiş öğretmenler, eğitimde görünmeyen fakat kalıcı köprüler kurarlar. Bu öğretmenler sınıf içerisinde sağlıklı ve güvenli bir ortam yaratarak öğrencilerin duygusal ve zihinsel gelişimlerini destekler.

Öte yandan, öğretmenin psikolojik durumu, ders sürecindeki davranışlarına ve ilişkilerine önemli ölçüde etki eder. Yüksek stres, depresyon ve duygusal tükenmişlik, öğretmenin dikkatini azaltabilir ve pedagojik niteliği olumsuz etkileyebilir. Bu durum ise öğrencilerin motivasyonuna, akademik başarılarına ve okula olan bakış açılarına zarar verebilir.

Öğretmenin ailesinde yaşanan problemler – boşanma, maddi sıkıntılar veya aile içi ilişkilerdeki gerginlik – okul performansına doğrudan yansır. Bu nedenle eğitim sisteminde öğretmenin refahı ve psikolojik desteği öncelikli meselelerden biri olmalıdır. Psikolojik destek hizmetleri, öğretmenler için aile-iş dengesinin teşviki ve mesleki gelişim olanakları bu alanda atılabilecek önemli adımlardır. Öğretmenlerin aile ortamı, onların pedagojik yaklaşımlarını ve öğrencilere karşı tutumlarını şekillendirir. Aile içinde kazanılan saygı, sevgi ve sorumluluk gibi değerler, öğretmenlerin sınıfta sergiledikleri davranışları ve öğrencilerle kurdukları ilişkileri doğrudan etkiler. Örneğin, öğretmenin ailesinden aldığı destek ve anlayış, onun öğrencilerine daha empatik ve anlayışlı davranmasına olanak tanır.

Öğretmenin aile değerleri ve psikolojik sağlığı, eğitimin kalitesine doğrudan etki eden görünmeyen köprülerdir. Bu köprülerin sağlam olması için hem aile hem de eğitim politikaları düzeyinde uygun destek sistemleri oluşturulmalıdır.

Anahtar kelimeler: aile değerleri, psikolojik sağlık, kişisel nitelikler, sağlıklı ortam, eğitim kalitesi, eğitim politikası.

Təhsil sistemi bir çox sosial və psixoloji amillərin bir araya gəldiyi mürəkkəb bir sahədir. Bu sistemin əsas dayaq nöqtələrindən olan müəllimlərin şəxsi həyatında formalaşan ailə dəyərləri və psixoloji vəziyyəti, onların pedaqoji fəaliyyətinə birbaşa və dolaylı yollarla təsir göstərir. Bu kontekstdə müəllimin ailədən qazandığı dəyərlər və psixoloji sağlamlıq səviyyəsi təhsilin keyfiyyəti ilə görünməyən, lakin güclü tellərlə bağlıdır.

Ailə dəyərlərinə məxsus olan sevgi, hörmət, məsuliyyət, əmək və dürüstlük kimi prinsiplər müəllimin şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu dəyərləri özündə daşıyan müəllimlər şagirdlərinə daha ədalətli, anlayışlı və motivasiyaedici yanaşırlar. Onlar ailədə qazandıqları mənəvi dəyərlərlə yalnız elmin deyil, eyni zamanda insanlığın daşıyıcısına çevrilirlər. Uşaqlıqdan aldıqları sevgi, paylaşmaq, səbir və məsuliyyət kimi dəyərlər tədris prosesində formalaşdırıcı rol oynayır. Belə müəllimlər şagirdlərinə yalnız dərs keçmir, həm də onlara dürüstlük, empatiya və əməksevərlik nümunəsi göstərilir. Müəllim vaxtilə öz ailəsindən göürb-götürdüyü qayğıkeşlik və anlayış ilə sinifdə qarşılıqlı hörmət və motivasiya yaradır. Bu cür dəyərlərlə böyüyən müəllimlər təhsildə görünməyən, lakin dayanıqlı körpülər salırlar. Belə müəllimlər sinif daxilində sağlam və təhlükəsiz bir mühit yaradır, şagirdlərin emosional və intellektual inkişafını dəstəkləyirlər.

Digər tərəfdən, müəllimin psixoloji vəziyyəti onun dərs prosesindəki davranışlarına və münasibətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Yüksək stress, depressiya və emosional tükənmişlik müəllimin diqqətini azalda, pedaqoji keyfiyyətə mənfi təsir göstərə bilər. Bu isə şagirdlərin motivasiyasına, təhsil nailiyyətlərinə və məktəbə münasibətinə zərər verə bilər.

Müəllimin ailəsində yaşanan problemlər – boşanma, maddi sıxıntılar və ya ailə daxili münasibətlərin gərginliyi – onun məktəbdəki performansında öz izlərini buraxır. Bu səbəbdən təhsil sisteminə onun rifahı və psixoloji dəstəyi prioritet məsələlərdən biri olmalıdır. Psixoloji dəstək xidmətləri, müəllimlər üçün ailə və iş balansının təşviqi, eləcə də peşəkar inkişaf imkanları bu sahədə atıla biləcək əhəmiyyətli addımlardır. Müəllimlərin ailə mühiti, onların pedaqoji yanaşmalarını və şagirdlərə münasibətlərini formalaşdırır. Ailə daxilində qazanılan hörmət, sevgi və məsuliyyət kimi dəyərlər, müəllimlərin sinifdə tətbiq etdiyi davranışlara və şagirdlərlə qurduğu əlaqələrə birbaşa təsir edir. Məsələn, müəllimin ailəsindəki dəstək və anlayış, onun şagirdlərinə daha empatik və anlayışlı olmasına imkan verir.

Müəllimin ailə dəyərləri və psixoloji sağlamlığı təhsilin keyfiyyətinə bilavasitə təsir edən görünməyən körpülərdir. Bu körpülərin möhkəm olması üçün həm ailə, həm də təhsil siyasətləri səviyyəsində uyğun dəstək sistemləri qurulmalıdır.

Açar sözlər: ailə dəyərləri, psixoloji sağlamlıq, şəxsi keyfiyyətlər, sağlam mühit, təhsil keyfiyyəti, təhsil siyasəti,

PABLO PIKASSO

Orucova Nurcahan Rasim qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
kollecinin müəllimi

Abstract:

Pablo Picasso was born on October 25, 1881 in Malaga, Spain. He is one of the most famous and influential artists of the 20th century. In addition to painting, Picasso also worked in sculpture, graphics, ceramics, and stage design. His work is divided into different periods: the blue period (sad motifs), the pink period (positive and circus-themed), the period of African influence, and the period of cubism. Picasso and Georges Braque created the cubism movement together. One of the main works of this style is the painting "Les Femmes d'Alger (O. J. R. M.)". One of Picasso's famous works against war is "Guernica". This painting symbolically reflects the horrors of war and is considered a symbol of peace.

Keywords: Pablo Picasso, painter, 20th century

Pablo Picasso-nun yaradıcılığı təkcə XX əsrin sənət dünyasında deyil, bu günün çağdaş cəmiyyətində də öz aktuallığını qorumaqdadır. Onun sənətə gətirdiyi yeniliklər, düşüncə azadlığı və forma axtarırları bu gün müasir incəsənət təhsilində, dizaynda, vizual kommunikasiyada və mədəni dəyərlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Əvvəla, Picasso-nun yaratdığı kubizm cərəyanı təkcə rəssamlıq deyil, memarlıq, qrafik dizayn, rəqəmsal incəsənət kimi sahələrdə də yeni istiqamətlərin əsasını qoymuşdur. Onun formaları parçalama üsulu bu gün virtual realıqda və animasiyada istifadə olunan vizual yanaşmaların ilham mənbəyi olmuşdur. Bu baxımdan Picasso-nun ideyaları sadəcə tarixi deyil, həm də praktik və texnoloji baxımdan çağdaşdır. Eyni zamanda, Picasso sənətə şəxsi hiss və düşüncələri daxil edərək ənənəvi sərhədləri aşmış, sənətçiyyə fikri və emosiya azadlığı vermişdir. Bu, bu günün yaradıcı gənclərinin və sənətkarlarının ən çox ehtiyac duyduğu prinsiplərdəndir. Picasso-nun “sənət təqlid deyil, özünə ifadədir” yanaşması bu gün istənilən yaradıcı sahədə rəhbər prinsipə çevrilmişdir. Picasso həmçinin sənətin sosial funksiyasını da vurğulamışdır. Onun “Guernica” əsəri müharibəyə qarşı simvolik etiraz olmuş və sənətin güclü ictimai mesajlar vermək qabiliyyətini nümayiş etdirmişdir. Bu əsər bu gün də sülh hərəkətlərində, siyasi sənətdə və humanitar təşəbbüslərdə istifadə olunur. Beləliklə, Picasso-nun mirası yalnız estetik deyil, həm də əxlaqi və sosial dəyər daşıyır. Bundan əlavə, Picasso-nun həyat yolu – yenilikdən qorxmaması, cəsarətli sənət təcrübələri və öz üslubunu yaratmaq əzmi – bu günün gənc nəsli üçün nümunə rolunu oynayır. O göstərdi ki, istedad və zəhmət birləşdikdə, insan sənətdə inqilab edə bilər. Nəticə etibarilə, Pablo Picasso-nun həyat və yaradıcılığı bu gün də bədii təhsil proqramlarında öyrədilir, müasir sənət festivallarında xatırlanır, və yaradıcı peşələrə sahib insanların düşüncəsinə istiqamət verir. Onun ideyaları daim yenilənir, adaptasiya olunur və gələcək nəsillərə ötürülür. Məhz buna görə də, bu mövzunun öyrənilməsi və təhlili həm nəzəri, həm də praktik baxımdan dərin aktuallığa malikdir. Qloballaşma dövründə fərqli mədəniyyətlərin sintezini də Picasso öz sənətində əks etdirmişdir. Bu isə onu yalnız İspaniya və ya Avropanın deyil, bütün dünyanın sənətkarı etmişdir. Picasso-nun formaya və ideyaya yanaşması bu gün rəqəmsal sənət, 3D dizayn və yeni media sahələrində də tətbiq olunur.

Picasso-nun “hər bir uşaq rəssamdır” fikri bu gün uşaq təhsilində geniş tətbiq olunur. O, yaradıcılığın təbii hal olduğunu, sadəcə qorunmalı və inkişaf etdirilməli olduğunu göstərmişdir. Bu düşüncə bu gün məktəb və universitet proqramlarında – xüsusilə rəsm və dizayn dərslərində – təməl prinsiplərdən biri hesab olunur.

“Women in the Garden” (1929–1930) Pablo Picasso və onun yaxın dostu, heykəltəraş Julio

“Bağdakı Qadın” Heykəli

Gonzalez tərəfindən hazırlanmışdır. Heykəl qaynaq edilmiş tökmə dəmirdən düzəldilmiş və ölçüləri 206 x 117 x 85 sm təşkil edir. Bu əsər, Picasso-nun neoklassik və sürrealist dövrünə aid olub, sürrealist bir qadın fiqurunu əks etdirir. Heykəl, Picasso və Gonzalez-in dostu olan məşhur şair Guillaume Apollinaire*-in xatirəsinə ithaf olunmuşdur. Əsəri hazırlamazdan əvvəl, Picasso bu fiqurun forması üzərində çoxsaylı eksperimentlər aparmış, *biomorf bronz skamyalar, tel fiqurlar və balaca metal parçalarla hazırlanmış eskizlər yaratmışdı.

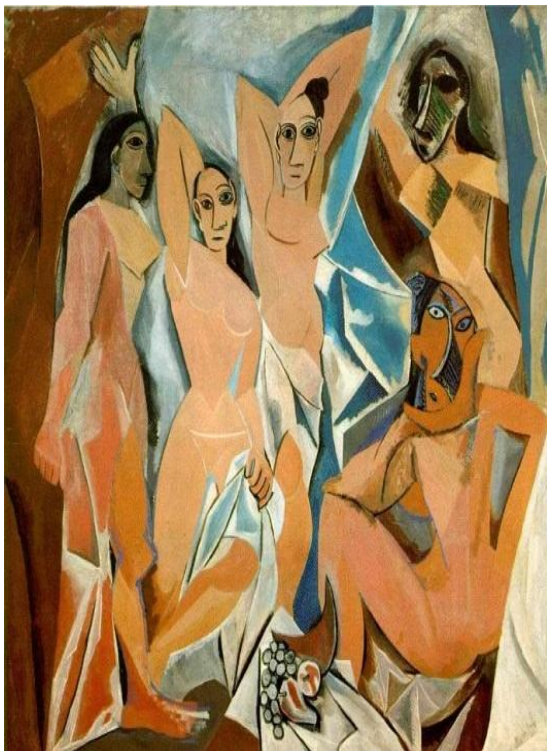
Bu əsərin yaradıldığı dövrdə Picasso-nun sənət dünyasındakı nüfuzu o qədər geniş idi ki, futurizm, konstruktivizm və dadaizm kimi sənət cərəyanlarına da təsir etmişdi. “Women in the Garden” həmçinin onun

konstruksiya edilmiş heykəl (constructed sculpture) anlayışının yaradıcılarından biri kimi tanınmasına səbəb olmuşdur.

"Yuxu" (Le Rêve) əsəri 1932-ci ildə çəkilmişdir. Əsərdə onun sevgilisi və ilham mənbəyi olan Marie-Thérèse Walter təsvir olunub. Qadın rahat və yuxulu vəziyyətdə kreslodə oturub, başı yana əyilmişdir. Rəsmdə parlaq rənglər, yumşaq xətlər və sadələşdirilmiş formalar istifadə olunub. Əsər həm erotik, həm də romantik xarakter daşıyır. Picasso bu tablo ilə öz şəxsi hisslərini ifadə etmişdir.

Yuxu, 1932

Avinyon qızları” Pablo Picasso tərəfindən 1907-ci ildə çəkilmiş məşhur bir rəsm əsəridir. Bu əsər kubizm cərəyanının başlanğıcı sayılır və

modern sənət tarixində dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilir. Əsərdə beş çıpaq qadın təsvir olunmuşdur. Onların bədənləri kəskin bucaqlı, parçalanmış formalarla, qeyri-ənənəvi perspektivlərlə verilib. İki qadının üzü Afrika maskalarını xatırladır – bu, Picasso-nun Afrika sənətindən ilham aldığını göstərir.

Avinyon qızları, 1907

Ədəbiyyat:

- 1.https://en.wikipedia.org/wiki/Pablo_Picasso
- 2.<https://www.pablocicasso.org/>
- 3.<https://www.wikiart.org/en/pablo-picasso>
- 4.<https://www.moma.org/audio/playlist/18/395>
- 5.<https://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2017/dekabr/569513.htm>

Маҳмуд Замахшарийнинг илм сафарлари ва асарлари

Бакиров Бегзод Машраббоевич

Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 3-курс докторанти

“Фасоҳат илмининг султони”, “Устози дунё”, “Устозул араб вал аҷам”, “Хоразм фаҳри”, “Жоруллоҳ”, “адиблар қаъбаси” Абул-Қосим Маҳмуд ибн Умар ибн Муҳаммад (баъзи манбаларда Аҳмад) 1075 йил 19 март (ҳижрий 467 йил, Ражаб ойининг 27-куни Чоршанба куни) Хоразмнинг Замахшар қишлоғида зиёли оилада дунёга келади. Қуръон ўқиш ва ҳадислар илми қаби дастлабки таълимни отасидан олади. Баъзи ривоятларга кўра отдан йиқилиб, оёғи қаттиқ жароҳат олади, натижада ёш Абул-Қосимнинг оёғини кесишга тўғри келади. Мадрасада ўқиб юрган кезлари араб тили ва адабиётини, диний ва дунёвий илмлар мажмуасини тўлиқ эгаллайди. Хаттотлик санъатини ҳам эгаллайди. Тафсир, ҳадис, фикҳ илми, қироат, араб тили ва адабиёти, луғат илми ва наҳв соҳасида мукаммал илм олишида дастлабки устози Абу Мудар Маҳмуд ибн Жарийр ал-Даббий ал-Исфажонийнинг (1113 йили Марвда вафот этган) ўрни бор. Исфажонлик бу араб олими Маҳмуд Замахшарий қалбида араб тилига алоҳида муҳаббат уйғотди.

1075 йил 19 март: Абул-Қосим Маҳмуд ибн Умар ибн Муҳаммад ҳижрий 467 йил, Ражаб ойининг 27-куни Чоршанба куни Хоразмнинг Замахшар қишлоғида зиёли оилада дунёга келди;

1109 йил: Аз-Замахшарий Бағдодга йўл олди;

1118 (512 ҳижрий) йил: Замахшарий оғир бир иллатга чалинади ва қанча азоб-уқубатларни бошидан кечириб тuzалгач, энди мансаб дея ҳукмдорлар бўсағасини босмасликка оғт ичади ва мол-дунё таъмасидан мутлақо воз кечади, қолган умрини фақат илм-фанга бағишлашга, шогирдлар етиштиришга бахшида этиб, асарлар яратишга астойдил қарор қилади [Абу-л-Қосим Маҳмуд Аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва тарж. У. Уватов).—Т., «Камалак», 1992.— 80 б., 9-б];

1119 (513 ҳижрий) йил декабрь: Араб тили грамматикасига бағишланиб ёзилган “Ал-муфассал фи санъати-л-иъраб” (Флекция санъати ҳақида муфассал китоб) асар қисқача «ал-муфассал» деб аталиб, аз-Замахшарий Маккада яшаган пайтида—513—515 йиллар ичида ёзилиб (—1121 йилнинг март ойи) тугалланган.

1121 (515 ҳижрий) йил март: Араб тили грамматикасига бағишланиб ёзилган асари “Ал-муфассал фи санъати-л-иъраб” (Флекция санъати ҳақида муфассал китоб) аз-Замахшарий Маккада яшаган пайтида тугалланган. Асар бир ярим йил давомида ёзилган. Қўпчилик олимлар ўз илмий қиммати жиҳатидан таниқли араб тилшуноси Сибавайҳнинг (796 йили вафот этган) араб грамматикасига оид китобидан кейин иккинчи ўринда туради, деб таъкидлаганлар. Ўша даврнинг ўзидаёқ араблар орасида ҳам бу асар катта эътибор қозонган ва араб тилини ўрганишда асосий қўлланмалардан бири сифатида кенг тарқалган. Ҳатто Шом (Сурия) ҳокими Музаффариддин Мусо кимда-ким Аз-Замахшарийнинг ушбу асарини ёд олса, унга беш минг кумуш танга пул ва сарупо совға қилишни ваъда берган. Бир қанча кишилар асарни ёд олиб, мукофотга ҳам сазовор бўлганлиги манбаларда келтирилган. Бу эса аз-Замахшарий асарининг ўша даврда ҳам қанчалик юксак баҳоланганини кўрсатади;

1122-1123 (516 ҳижрий) йил: Араб тарихчиси ибн ал-Асирнинг ёзишича “Ал-фоиқ фи ғариби-л-ҳадис” (“Ғариб ҳадислар ҳақида ажойиб асар”) ҳадисларга бағишлаган асарини алифбо тартибида ёзган [Абу-л-Қосим Маҳмуд Аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва тарж. У. Уватов).—Т., «Камалак», 1992.— 80 б., 29-б];

1128 (523 хижрий) йил: Дамашқдан чиқиб, Маккага етиб боради ва уч йил мобайнида Маккада яшайди. Ибн Вахҳос бу сафар аз-Замахшарийни илиқ қарши олиб, унга ғоятда зўр иззат-икром кўрсатади [Абу-л-Қосим Махмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва тарж. У. Уватов).—Т., «Камалак», 1992.— 80 б., 10-б];

1132-1134 йил: аз-Замахшарий ижодида муҳим ўрин эгаллаб, илм-фан оламида кенг танилган, Қуръони Каримга бағишланган машҳур тафсир “Ал-Кашшоф” асари Маккада турган пайтида уч йил давомида ёзилган;

1134 (528 хижрий) йил: Энг муҳим асарларидан бири ҳисобланадиган, ҳажм жиҳатидан жуда катта бўлган, асарда илм-фаннинг турли масалалари билан бир қаторда одоб-ахлоқ ва тарбиявий ҳаракатга эга бўлган қимматли маълумотлар ўрин олган “Рабий ул-аброр ва нусус ул-ахбор” (“Эзгуликлар баҳори ва хабарлар изҳори”) асарини Маккаи мукаррамада Қуръони карим тафсирига баағишланган “ал-Кашшоф” номли асарини ёзиб тугатгандан кейин ёзган. Асар таркибий жиҳатдан 92 бобдан иборат [Проф.С.Каримов, Ўқит.С.Абдувоҳидов, Махмуд аз-Замахшарий илмий меъросининг ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишда фойдаланиш];

1137 йил: «Муқаддимат ул-адаб» («Адабиёт муқаддимаси») йирик асарини ёзган бўлиб, аллома бу асарда ўз давридаги араб тилининг истеъмолда бўлган қатор сўз ва ибораларини жамлашга ҳаракат қилган, уларнинг этимологияси ҳақида қимматли маълумотлар берган. Асар беш бўлимдан иборат бўлиб, унда сўзлар исм (от), феъл, боғловчи, от ўзгаришлари (отларнинг турланиши) ва феъл ўзгаришларига (феълларнинг тусланишига) бўлинади ва ҳар бир бўлим ҳақида алоҳида фикр юритилади;

1139 (533 хижрий) йил: Ибн ал-Қифтий шундай ҳикоя қилади: «аз-Замахшарий Бағдодга, бизнинг ҳузуримизга 533 хижрий йилда келган эди. Мен уни икки марта устозимиз Абу Мансур ибн ал-Жаволикийнинг ёнида (уйида) луғат соҳасидаги баъзи китобларни ўрганаётган пайтида кўрганман». Бу ҳол аз-Замахшарийнинг бутун умри давомида, ҳатто кексайган чоғида ҳам турли илмларни ўқиб ўрганганлигини кўрсатади [Абу-л-Қосим Махмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва тарж. У. Уватов).—Т., «Камалак», 1992.— 80 б., 13-б];

1139 йил: Маккадан ватани Хоразмга қайтиб умрининг охиригача шу ерда яшади;

1144 йил 14 апрель (ҳижрий 538 йил): Буюк тилшунос аллома арафа кечаси вафот этади ва кўхна Урганчда дафн этилади.

“Навобиғу-л-калим” асари таржимаси

Махмуд Замахшарий илмий меросининг ажралмас қисми бўлган ахлоқшуносликка оид асарлар беқиёс аҳамият касб этади. Алломанинг бу соҳадаги асарлари сирасига унинг “Нозик иборалар” (“Навобиғу-л-калим”) асари киради. Ҳажм жиҳатидан кичик бўлган бу рисола нафақат ўз даврида, балки бугунги кунда ҳам ахлоқшуносликнинг ажойиб манбаи сифатида эътироф этилади.

اللَّهُمَّ إِنَّ مِمَّا مَنَحْتَنِي مِنَ النِّعَمِ السَّوَابِغِ إِلَهُامْ هَذِهِ الْكَلِمِ النَّوَابِغِ

Эй Аллоҳ, ушбу беқиёс чуқур маъноли сўзу ибораларни илҳом қилишинг менга ато қилган фазлу марҳаматинг ва инъомларингдандир.

Убайдулла Уватовнинг “Нозик иборалар” китобида берилган таржимаси [Бундан кейинги ўринларда Убайдулла Уватовнинг таржималарини * _____ * белгилари орқали берилади.]: Эй Аллоҳ! Ушбу (қалбимдан) сиртга балқиб чиққан нозик калимаю

ибораларни менга инъом қилишинг, менга нисбатан файзинг ва иноятингни дариғ тутмаслигинг – булар ҳаммаси комил неъматларнинг туфайлидир.

نَاطِقَةٌ بِكُلِّ زَاجِرَةٍ وَمَوْعِظَةٍ، حَائِثَةٌ عَلَى كُلِّ عِبْرَةٍ مُوقِفَةٍ

(Ушбу беқиёс чуқур маъноли сўзу иборалар) **барча** (қалби) **тўсқинлик қилувчиларга сўзловчи, ҳамма** (ғафлатдан) **уйғотувчи ибратларга ундовчи панд-насихатлар.**

كَأَنِّي أَلْقَىٰ بِهَا مَجَلَّةَ لُقْمَانَ، وَ أَصِفُ بِهَا حِكْمَةَ أَصْفِ سُلَيْمَانَ

Бу худди мен Лукмони (ҳаким) ўғитларини ўргатганимдек, улар билан Сулаймоннинг (алайҳиссалом вазири) Осафнинг ҳикматларини васфлаб бераман.

– Осаф (атоқли от) بَنُ بِرْخِيَا ~ Осаф ибн Бирихё (Довуд алайҳиссалом уни ибодатхонадаги китобхонларнинг каттаси этиб тайинлаган) [Ал-Қомус Арабча-Ўзбекча қомусий луғат, 1-жилд, 14-саҳифа]

وَلَكِنَّ تَمَّةَ أَذَانٍ عَنِ اسْتِمَاعِ الْحَقِّ مَسْدُودَةٌ، وَ أَذْهَانٌ عَنْ تَذَبُّرِهِ مَصْدُودَةٌ

Лекин бу ерда ҳақиқатни тинглашдан қулоқлар тўсилгандир, зехнлар эса тадаббурдан (тафаккурдан) воз кечилгандир.

Бу ерда ҳақиқатни тинглашдан қулоқлар тўсиб қўйилгандир. Яна мулоҳазаю зехнлар тадбиру тафаккурдан ман этилгандир.

وَ نَاسٌ لَهُمْ مَضْجَعٌ مِنَ الْعَقْلَةِ مَمْهُودٌ وَ يَقِلُّ فِي أَجْفَانِهِمُ السُّهُودُ، كَأَنَّهُمْ فُهِودٌ

(Шундай) одамлар борки, уларнинг ғафлат тўшаклари тўшалгандир, уларнинг қовоқларида (яъни кўзларида) эса қоплонлар каби уйқусизлик кам бўлади (яъни доим уйқуда бўлишади, уйқусизлик ҳолати кам бўлади).

Бир тоифа одамлар борки, уларнинг тўшаклари ғафлат бешиқларига обдон белангандир. Уларнинг қовоқларида (яъни кўзларида) қоплонлар каби бедорлик оз (кам) бўлади.

(سُهُودٌ (кўплиги) سُهَادٌ) – уйқусизлик, уйқу келмаслик

فَهَبْ لَهَا مَنْ يَرْغَبُ فِي الْأَدَابِ السَّنِّيَةِ السُّنِّيَّةِ، وَ الْعِظَاتِ الْحَسَنَةِ الْحَسَنِيَّةِ، وَ يَهْتَرُ لِلتَّرْتِيبِ بِمَا حَيْكَ مِنْ وَشْيِهَا، وَ صَيَغُ مِنْ حَلْيِهَا

(Ушбу нозик ибораларни) олий мақомдаги сунний одобларга ва Ҳасани (Басрий)нинг гўзал насихату ўғитларига рағбати борларга ва нақшлардан тўқилган, зеб-зийнатлардан ташкил этилган безакларга (қалби) титрайдиганларга тортиқ қилгин.

وَ خُذْ بِأَيْدِيْنَا إِلَى كَسْبِ مَا تُحِبُّ وَ تَرْضَى، وَ وَقَفْنَا لِمُدَاوَاةِ هَذِهِ الْقُلُوبِ الْمَرْضَى

Ўзинг суйган ва рози бўлган нарсаларга етишишимиз томон бизни қўлимиздан тутиб етакла ва ҳаста қалбларга шифо бағишланишида бизни муваффақ қилгин.

Э Рабб, ўзинг суйиб ато этган нарсаларга етишувимизда бизни қўлимиздан тутиб етакла ва ҳасталанган кўнгилларга шифо бағишлаб, тузалишига йўл кўрсатиб, далолат бер.

إِنَّكَ أَقْرَبُ قَرِيبٍ وَ أَجْوَبُ مُجِيبٍ

Албатта, Сен яқинларнинг энг яқинисан ва (дуоларни) энг қўп ижобат этувчисан.

(Пайғамбарга мурожаат). Биздан кўра сен Аллоҳга яқинсан ва дуоларга энг қўп ижобат этгувчисан!

Фикримизча, бу мурожаат Пайғамбарга эмас, Аллоҳ таолога хитобдир, чунки дуоларни ижобат этувчи Зот ҳам Ўзи ҳисобланади. Қоф сураси, 16-оятида ҳам шундай маънодаги гап мавжуд: { وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ } Биз унга жон томиридан ҳам яқинмиз.

1 - السُّنَّةُ مِنْهَا جِي وَ مِنْهَا أَجِي

Суннат - менинг юрадиган ва ундан келадиган йўлим.

Муҳаммад пайғамбар алайҳиссаломнинг тутган йўллари менинг йўлимдир, бахту саодатим ҳам, нажотим ҳам шу йўлдир.

2 - عَيْنِي تَقَرُّ بِكُمْ عِنْدَ تَقَرُّكُمْ

Кўзим сизларнинг яқин бўлишингиздан, сизлар сабабли қувнайди.

Менинг кўзим фақат сизнинг яқин бўлишингиздан қарор ва тинчлик топадир, чунки ошиқ ва муҳиб ўз маъшуқасига яқин бўлмаса роҳат олиб шод бўлмайди.

FORMATION OF ATTENTION THROUGH TRAINING IN A STUDENT
AUDIENCE

ФОРМИРОВАНИЮ ВНИМАНИЯ С ПОМОЩЬЮ ТРЕНИНГА В
СТУДЕНЧЕСКОЙ АУДИТОРИИ

Пирнязова Наталья Васильевна

и.о. доцента кафедры педагогики и психологии Каракалпакского
государственного университета имени Бердаха, ORCID: 0009-0008-1454-3272

Аннотация. Целью данной работы является исследование особенностей внимания и рассмотрение эффективных методов его тренировки на примере практического тренинга «Фокус внимания. Три потока». данной работы является особенностей внимания, тренировка и развитие внимания у студентов в рамках группового тренинга. «Фокус внимания. Три потока». Исследование внимания как когнитивного процесса у студентов проводилось с помощью теста Ландольта. Работа выполнена на базе кафедры педагогики и психологии Каракалпакского государственного университета имени Бердаха. В исследовании приняли участие студенты 1-х курсов отделения «практической психологии» из числа добровольцев в возрасте 17-19.

Результаты наших исследований показали, что внимание, как когнитивный процесс, в процессе тренинга у студентов отмечено улучшение концентрации и устойчивости внимания. Участники научились лучше управлять своим вниманием в условиях многозадачности; осознали влияние внешних факторов на внимание; узнали новые техники тренировки внимания. В ходе тренингов были получены следующие выводы:

Внимание — это навык, который можно развивать с помощью специальных упражнений.

Многозадачность снижает концентрацию, поэтому важно тренировать фокусировку. Особенно заметным стало снижение отвлечений и повышение способности переключать внимание между задачами. Влияние внешних факторов (зрительных, слуховых, тактильных) можно ослабить путём осознанной тренировки. Тренинг «Фокус внимания. Три потока» показал свою эффективность как способ развития внимания у студентов. Участники не только повысили уровень концентрации, но и получили навыки, полезные в учёбе и повседневной жизни.

Ключевые слова: концентрация внимания, студент, тренинг, фокусировка, навык, упражнение.

Abstract. The purpose of this work is to study the features of attention and consider effective methods of its training using the practical training "Focus of attention. Three streams" as an example. The purpose of this work is to study the features of attention, training and development of attention in students within the framework of group training. "Focus of attention. Three streams". The study of attention as a cognitive process in students was carried out using the Landolt test. The work was carried out at the Department of Pedagogy and Psychology of the Karakalpak State University named after Berdakh. The study involved 1st-year students of the Department of Practical Psychology from among volunteers aged 17-19. The results of our research showed that attention, as a cognitive process, during the training, students noted an improvement in concentration and stability of attention. Participants learned

to better manage their attention in conditions of multitasking; realized the influence of external factors on attention; learned new techniques for training attention. The following conclusions were obtained during the training: Attention is a skill that can be developed with the help of special exercises. Multitasking reduces concentration, so it is important to train focus. The reduction of distractions and the increase in the ability to switch attention between tasks were especially noticeable. The influence of external factors (visual, auditory, tactile) can be weakened by conscious training. The training "Focus of attention. Three streams" has proven its effectiveness as a way to develop attention in students. Participants not only increased their concentration level, but also acquired skills useful in their studies and everyday life.

Key words: concentration, student, training, focusing, skill, exercise.

Введение.

Реформы, приводящиеся в Республике Узбекистан и затронувшие практически все сферы жизни, подчеркивают важность работы психологов. Это отразилось в принятии ряда нормативных документов, направленных на повышение эффективности деятельности психологических служб в системе Высшего образования, в трудовой деятельности, системе физического воспитания и спорта, в семейных отношениях и в системе здравоохранения.

Деятельность психологической службы в Узбекистане регулируется Законом Республики Узбекистан от 5 ноября 2024 года №ЗРУ-989 «Об оказании психологической помощи населению». Документ закрепляет основные принципы, задачи, виды и стандарты психологической помощи.

Психологические службы вузов проводят просветительскую работу, экстренную помощь и массовую диагностику учащихся.

Теоретическая основа

Студенческий возраст охватывает период ранней взрослости — примерно от 17 до 23 лет — и характеризуется активным формированием личности, ценностных установок и профессионального самоопределения. В этот период происходят значительные изменения в когнитивной, эмоциональной и социальной сферах, что делает его особенно важным для изучения психических процессов, включая внимание.

Одной из особенностей студенческого возраста является возрастание объёма информации, с которой человек должен работать, а также необходимость принимать самостоятельные решения и планировать свою деятельность. Это требует высокой степени концентрации внимания, его устойчивости и способности к переключению между различными задачами (Выготский Л.С. 2005).

С точки зрения когнитивного развития, у студентов наблюдается активное развитие логического мышления, способности к абстрагированию и рефлексии. Однако, несмотря на это, внимание в данном возрасте остаётся чувствительным к внешним отвлекающим факторам, стрессу и эмоциональному выгоранию, что может снижать эффективность учебной и профессиональной деятельности (Батаршев, А.В. 2005). Психологические исследования показывают, что в этом возрасте внимание ещё не достигает своей полной зрелости, и его способность к устойчивости и переключению между задачами подвержена значительным колебаниям, особенно при перегрузках.

В условиях интенсивной учебной нагрузки, частых информационных перегрузок и необходимости многозадачности, особенно актуальными становятся методы тренировки

внимания, направленные на развитие его свойств — концентрации, устойчивости, распределения и переключаемости (Баротов Ш.Р.2020)

Развитие навыков концентрации, устойчивости и переключаемости внимания позволяет повысить эффективность выполнения задач, уменьшить количество ошибок, а также снизить уровень когнитивной перегрузки. Особенно это важно в условиях учёбы и работы, где от внимания зависят результаты деятельности и взаимодействие с окружающей средой.

Целью данной работы является изучение особенностей внимания, тренировка и развитие внимания у студентов в рамках группового тренинга.

Методы исследования. Работа выполнена на базе кафедры педагогики и психологии Каракалпакского государственного университета имени Бердаха. В исследовании приняли участие студенты 1-х курсов отделения «практической психологии из числа добровольцев в возрасте 17-19. Исследование внимания как когнитивного процесса у студентов проводилось с помощью теста Ландольта, а тренировки с помощью практического тренинга «Фокус внимания. Три потока».

Развитие и тренировка внимания — это не только важная часть психологического обучения, но и ключевой элемент повышения когнитивных способностей человека. Существуют различные подходы и методы тренировки внимания, которые учитывают, как возрастные особенности, так и индивидуальные различия в психической организации.

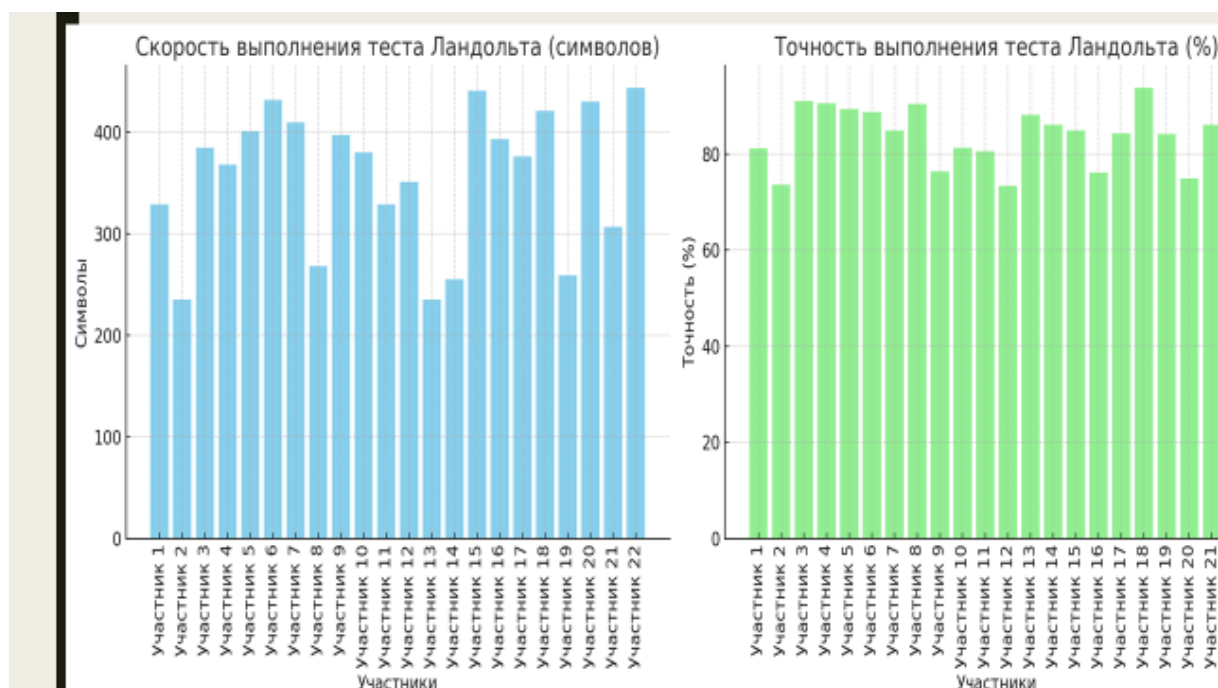
На сегодняшний день наибольшее внимание уделяется методам, направленным на развитие устойчивости внимания, его распределения и переключаемости.

Это методы тренировки внимания с использованием психотренинговых упражнений. Такой подход помогает студентам улучшить свою способность эффективно управлять вниманием в условиях информационной перегрузки.

Использование нейропсихологических методов, а это компьютерные тренажёры, которые могут эффективно развивать внимание у студентов, улучшая их способность к концентрации и многозадачности. Эти методики также помогают снизить уровень стресса, который может негативно влиять на внимание.

Современная психология предлагает широкий спектр подходов и методов, направленных на развитие различных аспектов внимания. Важно учитывать, что наиболее эффективными являются комплексные методики развития внимания у студентов.

Тренинг на тему «Три потока: фокус внимания» был проведён в группе из 20 студентов 1-го курса отделения практическая психология факультета «Искусствоведения» Каракалпакского государственного университета. Все участники согласились на участие в исследовании, и перед началом тренинга они прошли тестирование с использованием методики «Кольцо Ландольта» для определения исходного уровня их внимания.

Тренинг состоял из 6 занятий каждый по 90 минут. В каждом занятии использовались различные упражнения, направленные на развитие концентрации внимания, устойчивости к отвлекающим факторам и способности к переключению внимания. В качестве основной методики для оценки эффективности тренировки был использован тест «Кольцо Ландольта», который был применён до и после тренинга для измерения изменений в уровнях концентрации и устойчивости внимания участников.

На первом занятии участники познакомились с теоретическими аспектами внимания, а также с тем, как тренировка внимания влияет на когнитивную деятельность.

На следующих занятиях внимание было переключено на устойчивость и переключаемость внимания. Упражнения включали задания, которые позволяли студентам тренировать способность не терять фокус, даже в условиях многозадачности или отвлекающих факторов.

Этот этап позволил участникам осознать своё отношение к вниманию и подготовил их к последующим заданиям.

Перед началом тренинга и после его завершения участники выполнили тест Ландольта для измерения их способности концентрироваться на заданиях, требующих точности и скорости реакции.

В ходе тренинга были получены следующие выводы:

- Внимание — это не только врождённая способность, но и навык, который можно развивать и улучшать.
- Многозадачность оказывает значительное влияние на концентрацию, и важно учиться управлять своей внимательностью.

- Внешние факторы, такие как зрительные, слуховые и тактильные раздражители, действительно имеют влияние на внимание, однако можно научиться минимизировать их воздействие.

Тренинг «Фокус внимания. Три потока» стал успешной практической реализацией теоретических знаний о внимании и способах его тренировки.

Особое внимание в работе уделено возможностям целенаправленного развития внимания. Современные исследования подтверждают, что внимание — это не только врождённая способность, но и когнитивный навык, поддающийся тренировке. Были рассмотрены методы и упражнения, направленные на повышение уровня концентрации, улучшение избирательности, устойчивости и переключаемости внимания.

Работа в малых группах, обсуждение кейсов и выполнение нейropsychологических упражнений позволили участникам не только лучше понять особенности собственного внимания, но и овладеть приёмами его саморегуляции.

Заключение.

Анализ проведённого тренинга, отзывы участников, а также результаты выполнения заданий показали положительную динамику и высокий уровень вовлечённости. Практические упражнения способствовали улучшению внимания и повышению осознанности его роли в повседневной и профессиональной деятельности. Таким образом, полученные данные подтвердили гипотезу о том, что целенаправленные тренинги внимания являются эффективным средством развития этой функции.

Литература

1. Баротов Ш.Р. Из опыта внедрения концепции психологической службы в Узбекистане / Psixologiya. 2020. – № 1. С. 6-14.
2. Батаршев, А.В. Базовые психологические свойства и самоопределение личности: Практическое руководство по психологической диагностике / А.В. Батаршев. – Санкт-Петербург : Речь, 2005. – С. 44-49.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. — 1136 с.
4. Галишников В.Д. Тренировка внимания и концентрации: психотерапевтические и психопедагогические аспекты. 2017г. Санкт-Петербург: Питер.
5. **Закон Республики Узбекистан от 5 ноября 2024 года №ЗРУ-989 «Об оказании психологической помощи населению».**
6. Каримова Ш. К. Непрерывное личностное и профессиональное развитие персонала образовательных учреждений //Научный журнал. – 2019. №. 3 (37). С. 64-65
7. Концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года. Приложение №1 к Указу Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года № УП-5847 / Национальная база данных законодательства, 09.10.2019 г., № 06/19/5847/3887.

EXISTENTIALISM IN T. ABDİK'S SHORT STORY "ON KOL"
("THE RIGHT HAND")

Т.ӘБДІКТІҢ «ОҢ ҚОЛ» ӘНГІМЕСІНДЕГІ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМ

Гулжанат БИРИМЖАРОВА*

Түйіндеме

XX ғасырдағы жаһандық рухани дағдарыс пен тарихи күйзелістер жағдайында экзистенциализм философиясы адам болмысының мәні мен оның ішкі драмасын зерттеудің басты бағытына айналды. Бұл бағыт адамның жалғыздығы, таңдау еркіндігі және өмір мен өлім арасындағы шекаралық жағдайлар арқылы оның шынайы болмысын тану мәселелеріне терең назар аударады. Мақалада экзистенциализмнің тарихи-теориялық негіздері, оның негізгі идеялары мен принциптері қарастырылып, әсіресе адамның рухани жалғыздығы мен өмірдің мағынасыздығы мәселесі ашылады. Сонымен бірге, Т.Әбдіктің «Оң қол» әңгімесі негізінде экзистенциалистік философияның адамның ішкі жан-дүниесін, бостандық пен жауапкершілікті, таңдау мен абсурдты көріністерін зерттеу мысалы келтіріледі. Бұл философияның адам өміріндегі орны мен рөлін жаңа қырынан түсінуге мүмкіндік беретіні айтылады.

Тірек сөздер: *әдебиет теориясы, экзистенциализм, жалғыздық, әдеби-философиялық концепция*

Abstract

Existentialism emerged as a key philosophical movement in the 20th century amid global spiritual crises and historical upheavals, focusing on the meaning of human existence and its inner drama. This philosophy emphasizes understanding the true nature of being through experiences of solitude, freedom of choice, and borderline conditions such as life and death. The article explores the historical and theoretical foundations of existentialism, its core ideas and principles, particularly highlighting human spiritual loneliness and the absurdity of life. Using T. Abdik's story "Right Hand" as a case study, it illustrates existentialist themes of inner world, freedom and responsibility, choice, and absurdity. The article demonstrates how existentialism provides a new perspective on the role and place of human life in the modern world.

Keywords: *literary theory, existentialism, solitude, literary and philosophical concept*

Kіріспе

XX ғасырдағы жаһандық рухани дағдарыс пен тарихи күйзелістер нәтижесінде қалыптасқан экзистенциализм бағытты адам болмысының мәнін, оның жалғыздығы мен таңдау еркіндігін философиялық тұрғыда зерделеуге ұмтылған ілім ретінде ерекшеленеді. Бұл дүниетанымдық ағым Еуропа мәдениетінде ерекше маңызға ие болып, кейін түрлі өнер салаларында, соның ішінде әдебиетте де айқын бейнелене бастады.

Экзистенциализмнің идеялық тамыры XIX ғасыр философиясында жатыр. Әсіресе, дат ойшылы Сёрен Кьеркегор мен неміс феноменологы Эдмунд Гуссерльдің еңбектері бұл

* Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты, birimzhar.gulzhanatt@gmail.com

бағыттың теориялық негізін қалады. Кьеркегор адамды рационалды жүйенің бір бөлігі емес, терең ішкі қайшылықтары мен сенімсіздігі бар рухани тіршілік иесі ретінде қарастырды. Ал Гуссерльдің сананы зерделеуге бағытталған феноменологиясы кейін экзистенциалистердің «болмыс» категориясын философиялық ізденіс өзегіне айналдыруына ықпал етті.

XX ғасырда бұл бағыт кең қанат жайып, оны әрі қарай дамытқан ойшылдар қатарына Карл Ясперс, Мартин Хайдеггер, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Габриэль Марсель, Николай Бердяев, Лев Шестов секілді көрнекті философтар енді. Олар адамның шынайы болмысы тек абстрактілі теориялар арқылы емес, оның шекаралық жағдайлардағы (мысалы, өлім, жалғыздық, үрей, таңдау сәті) тәжірибесі арқылы танылатынын алға тартты.

Экзистенциалистік философияда бірнеше іргелі қағида айқындалады:

1. Адам – болмыстың негізі. Болмысты тану адамның өзінен бастау алады, яғни шынайы таным сыртқы әлемді емес, ішкі дүниені зерттеуден туындайды.
2. Таңдау және жауапкершілік. Адам өмірінің мәні оның өз әрекетін, бағыт-бағдарын еркін таңдауында. Бұл еркіндік үлкен жауапкершілікті де жүктейді.
3. Жалғыздық пен жатсыну. Адам көбіне өз ортасынан, қоғамнан, қалыптасқан моральдық ережелерден жат сезінеді. Бұл оның экзистенциалдық дағдарысының бір көрінісі.
4. Шекаралық жағдай және өлім. Адам өзінің шынайы табиғатын көбіне өмір мен өлімнің түйіскен тұсында ғана ұғынады. Өліммен бетпе-бет келген сәтте ғана өмірдің уақытшылығы мен еркіндіктің нағыз мәні сезіледі.

Экзистенциализм адамның ішкі драмасын, мәнсіздік алдындағы қорқынышын, жалғыздықты және үмітсіздікті терең философиялық деңгейде ашып көрсетеді. Осыған байланысты бұл ілім көбіне пессимистік көзқарас ретінде қабылданып, кей тұста буржуазиялық индивидуализмнің философиялық негізі ретінде сынға да ұшырады. Дегенмен, бұл бағытты тек теріс тұрғыдан бағалау әділетсіз болар еді.

Экзистенциализм тек жеке адамның рухани ізденісін ғана емес, бүкіл адамзат өркениетінің тағдырына қатысты күрделі сұрақтарды көтереді. XX ғасырдың басты трагедиясы – екі дүниежүзілік соғыстың адам санасына салған соққысы, сенімнің күйреуі мен үміттің әлсіреуі – осы философияның өркен жаюына түрткі болды. Бұл философияның аясында адамдар тарих пен прогреске деген сенімінен айырыла отырып, өз тіршілігінің мәнін, адами болмыстың шекарасын қайта қарастыра бастады.

Сондықтан экзистенциализмді – тек теория ғана емес, адам жанын терең түсіндіруге ұмтылған өмірлік философия деуге болады. Ол жалғыздықты мойындауға мәжбүрлесе де, сол жалғыздықтан адамдық мәнді іздеуге шақырады.

Экзистенциалистік философияның негізгі идеяларының бірі – адамның өз болмысындағы жалғыздығын терең сезінуі. Бұл сезім, әсіресе, ол қоғаммен, ондағы орнаған қатынастармен және моральдық қағидалармен үйлесе алмай, өзін сыртта қалғандай сезінген сәттерде айқын байқалады. Адам қоғаммен рухани үйлесімділіктен ажырағанда, жатсыну басталады – міне, экзистенциализм осындай кезеңдерде терең танымдық рөл атқарады.

Ғылыми зерттеулер мен философиялық еңбектердің көпшілігі бір пікірге тоғысқан: экзистенциализм – рухани күйзеліс пен мәдени тоқырау жағдайында ерекше қарқынмен

дамитын ағым. Оның XX ғасырда кең таралуына Бірінші дүниежүзілік соғыс түрткі болса, Екінші дүниежүзілік соғыстың зардаптары бұл идеяның бүкіл Еуропаға, әсіресе Францияда жастар арасында кеңінен қабылдануына себеп болды. Миллиондаған адамның өмірін жалмаған қырғын, үмітсіздік пен сенімсіздікке алып келді. Бұл кезеңдегі философиялық ізденістер тек дүниенің қатыгездігін ғана емес, сонымен бірге адамның сол әлеммен қарым-қатынасындағы рухани драмасын да ашып көрсетті.

Мәселен, орыс зерттеушісі Е.Коссак мынадай ой білдіреді: «Олар пассивтілік, сенімсіздік және үмітсіздік күйін бейнелей отырып, тарих пен прогреске сенуден қалған адамдардың күрделі жолын сипаттайды. Мұндай адамдар бұл дүниеден тыс шешім іздей отырып, бәріміздің тағдырымыздың трагедиялық сипаты туралы ойға қайта-қайта оралады» (Коссак, 1980: 18). Бұл пікірлер экзистенциалистік ойдың тек жеке адам емес, бүкіл адамзаттың тарихи болмысын қайта пайымдауға ұмтылатынын көрсетеді.

Аталған философияның Францияда ерекше қолдау тапқаны тегін емес. Ж.П. Сартр мен Г. Марсель секілді ойшылдар өмірді қайшылық пен трагедияға толы құбылыс ретінде сипаттады. Бұл ойлар тек француз философиясымен шектеліп қалмай, жалпы экзистенциализмнің теориялық іргетасына айналды.

Мартин Хайдеггердің болмыс жайлы көзқарасы Жан-Поль Сартрдың идеяларымен үйлесіп жатады. Хайдеггер адамның «бастапқыдан» дайын күйде емес, өмірдің ішіне «лақтырылып» тасталған болмыс ретінде пайда болатынын алға тартты. Ол адам осы дүниеде өзінің шынайы орнын табуға тырысатын тіршілік иесі деп түсіндіреді. Оның болмысы – дайын күйде берілген мән емес, қайта өмір бойы қалыптасатын үдеріс (Хайдеггер, 1993: 212).

Сол себепті экзистенциалистер тығырықтан шығудың жолын сыртқы құрылымдардан емес, адамның өз ішкі әлемінен, оның «Мен» ұғымынан іздейді. Бұл философия адам болмысына пессимистік көзқараспен ғана емес, үміт пен қайта жаңғыру арқылы да қарауға мүмкіндік береді. Яғни, олар үшін өмір – тек азап емес, сонымен қатар өзін-өзі табуға берілген мүмкіндік.

Ресейлік ғалым Т.А. Сахарова экзистенциалистердің адамға қатысты көзқарасын былайша сипаттайды: «Экзистенциалистер адамның болмысын оның мәнінен жоғары қояды. Яғни, адамның мәні – ол туғанда дайын күйде берілмейді, ол болмыстың барысында ғана қалыптасады. Адам – дүниеге ешқандай мәнсіз келеді де, өмір сүре отырып, өз мәнін өзі жасайды» (Сахарова, 1974: 23). Бұл көзқарас адамның еркіндігі мен жауапкершілігін абсолютті деңгейге көтереді.

Осылайша, экзистенциализм адамның рухани тәжірибесіне, оның жалғыздығы мен ішкі дағдарысына терең бойлай отырып, заманауи әлемдегі орны мен рөлін жаңаша пайымдауға жол ашады.

Т.Әбдіктің «Оң қол» әңгімесі адамның тіршілік пен өлім арасындағы шексіз күресін бейнелейді. Экзистенциализм философиясында өмірдің мәні мен адам болмысының түпкі мәселелері басты назарда болады. Әңгімеде Алманың өмірлік қатерге толы науқасы, оның ауыр сырқаты, операцияға дейін барар жолы – адамның өмірді сақтау, тірі қалу деген түйінді мәселесін көрсетеді.

Алма өмір сүру үшін күресіп, өзіне тиесілі болмысты сақтап қалуға тырысқанымен, тағдырдың қаталдығы оның тағдырын алдын ала шешкендей көрінеді. Бұл экзистенциализмдегі «абсурд» ұғымына сай келеді — адамның өмірі мен өлімнің мағынасыздық пен қатаң шектеулерге толы болғандығы.

Экзистенциализм философы Жан-Поль Сартр «адам еркін және жауапты» деп атап көрсеткендей, адам өз тағдырын өзі тандайды, ал бұл таңдау жауапкершілікті талап етеді. Өңгімедегі кейіпкер дәрігер ретінде Алманың өмірін сақтап қалу үшін шешім қабылдауға мәжбүр. Бірақ бұл шешім тек медициналық амалы емес, сондай-ақ моральдық және экзистенциалдық таңдау болып шығады.

«Тез... кесіп тастау керек... тез...» деген ішкі монологы кейіпкердің шешімнің ауырлығын, сонымен бірге ерік-жігердің бар екенін білдіреді. Бұл — өмір мен өлім арасындағы шешуші таңдау, өмірді жалғастыру үшін ауыр шығынға бару.

Өңгімеде кейіпкердің ішкі жан-дүниесі, оның «жылылық ағыны» мен «сән беретін жеке бақыты» туралы ойлары экзистенциализмнің тағы бір маңызды аспектісін — болмыстың субъективті табиғатын ашады. Өмірге мағынаны сырттан емес, өзінен іздеу, оның өзіндік мәнін құру керектігі көрсетіледі. «Өмірге мән беретін, сән беретін біздің өзіміздің жеке бақытымыз екенін» түсіну — адамның өзін-өзі тануы және оның өміріне жауапкершілікпен қарауының көрінісі.

Өңгімеде кейіпкер мен Алманың өмірлік қиын жағдайға қарамастан арасындағы байланыс пен өзара түсіністік көрінеді. Бірақ бұл қатынас та толыққанды әлемнің абсурдтығын жоюға жеткіліксіз, өйткені Алманың өлімі күтпеген жерден келеді. Экзистенциалистік көзқараспен, адам шексіз жалғыз және өмірдің мәнсіздігімен бетпе-бет келеді. Кейіпкердің соңында Алманың өлімі және оның өзіне деген кінә сезімі — адамның өмірдегі жалғыздығы мен шексіз абсурдтың белгісі.

Экзистенциалистер үшін өлім — өмірдің мәнін түсінуге апаратын ең соңғы шындық. Алманың өлімі және оған дайындалу, оның денесінің бір бөлігін кесіп алу қажеттігі — адамның өліммен бетпе-бет келуінің символы. Бұл жерде «қол деген түк емес», «тірлік керек» деген сөздер арқылы кейіпкер өмірдің мәнін дене мүшелерінен емес, адамның ішкі рухынан іздейтінін білдіреді. Өлім мен ауыртпалық өмірді тереңірек түсінуге, адамды «шыңдауға» мүмкіндік береді.

Дәрігердің ішкі диалогтары мен эмоциялары арқылы экзистенциалистік күйзеліс — адамның өз әрекеттерінің салдары үшін жауапкершілікті сезінуі бейнеленеді. «Мен екем ғой өлтірген...» деген сезім — бұл «адамдық жағдайдың трагедиясы», оның ішінде жеке тұлға өз әрекетімен өмірді және өлімді басқаруға мәжбүр. Бұл кейіпкердің экзистенциалдық «жоғалтулары» мен «шыңдалуы» арасындағы күресін көрсетеді.

Бұл шығармада экзистенциализмнің негізгі мәселелері – адамның өмірдегі мәні, бостандық, жауапкершілік, таңдау және өліммен бетпе-бет келу – айқын көрініс табады. Әсіресе, адамның ішкі жан-дүниесі, оның өз тағдырын түсінуі және өз өміріне мән беруі – экзистенциализмнің негізгі тақырыптары ретінде ашылады.

1. Жалғыздық пен шеттетілгендік сезімі

Экзистенциализмнің маңызды белгілерінің бірі — адамның өмірде жалғыз қалуы, өз «менімен» бетпе-бет келуі, шеттетілгендік сезімі. Мәтінде бұл сезім өте айқын көрінеді:

«Дүниедегі ең қиын зат жалғыздық қой. Төңірегінде іштегі қайғың мен қуанышыңды өзіңмен бөлісе алатын жан серік адамдар барда тірліктің де, өлімнің де бір мағынасы болуы хақ. Бұдан рас, өлімнің салмағы жеңілдеп кетпейді. Өлім қашан да қорқынышты. Бірақ сенің өлімнен қашып, тіршілікке ынтығуыңның өзі сол тіршіліктің мағынасы барын дәлелдейді. Ал жер бетінде бүкіл тіршілік атаулы жойылып, әлемде жалғыз қалған бір сәтіңді елестетіп көрші. Мұндайда өлім қорқынышты емес, керісінше, тірлігің қорқынышты болмақ. Алма бойындағы

рухани жалғыздық та осыған ұқсас бірдеңе еді» (Әбдік, 2022:196). Бұл сөздерде адамның тіршілік пен өлім арасындағы философиялық жалғыздығы, өзінің ішкі әлемімен ғана бетпе-бет келуі айтылады. Алма кейіпкерінің ішкі рухани жалғыздығы — экзистенциализмнің негізгі тақырыбы.

2. Тіршіліктің мағынасы мен мәнін іздеу

Экзистенциализм бойынша, адам өмірінің мәні анық емес, ол өзі іздеп, өзі құрастырады. Мәтінде де бұл мәселе көрініс табады:

«Өлім қашан да қорқынышты. Бірақ сенің өлімнен қашып, тіршілікке ынтығуыңның өзі сол тіршіліктің мағынасы барын дәлелдейді» (Әбдік, 2022:196).

Алма өмір мен өлімнің арасында күресіп, тіршілікке ұмтылған сайын, оның тіршілігінің мәні көрініп, өзінің бар екендігіне, болмысқа деген қатынасына талпыныс байқалады. Бұл экзистенциалистік идеяның басты мәні — адам өз өмірінің мағынасы мен мәнін өзі анықтайды.

3. Бостандық пен жауапкершілік

Экзистенциализм адамды толық бостандыққа ие, бірақ осы бостандықпен бірге өмірлік жауапкершілікті де өз мойнына алуға тиіс деп қарастырады. Бұл мәтінде нақтылы көрінбесе де, жанның, рухтың азат болмауы, тәннің ауруы мен аурухананың символикалық жағдайы арқылы сезіледі.

«Оң қол шынында да өз бетінше ақылға сыймайтын әрекеттер жасайды» (Әбдік, 2022:191).

Мұнда ішкі «мен» мен «өзгеше мен» арасындағы күрес, яғни тұлғаның ішкі бөлінуі, адамның өз іс-әрекеттеріне, болмысына бақылау мен бостандықтың жоқтығы экзистенциалистік бостандық пен жауапкершіліктің шектеулілігін көрсетеді.

4. Абсурд пен өмірдің қасіреті

Экзистенциалистік философтар өмірдің кейде мағынасыз, абсурд екендігін айтады. Алма мен басқа науқастардың оқиғалары, олардың психикалық ауытқулары өмірдің шындықтың қасіреті мен мағынасыздығын айқын көрсетеді.

«Егер дүниедегі бар зиянкестікті тексерер болсақ, солардың бәрін жындылар емес, сау адамдар жасаған ғой» (Әбдік, 2022:190).

Бұл сөйлемде әлемнің әділетсіздігі мен адамның ішкі қақтығысы ашық көрінеді. Сонымен бірге, ауруханадағы тыныштық пен оқшаулану, өмірдің кейде мағынасыз, күңгірт екендігін білдіреді.

5. Өзін-өзі тану және жеке болмыс

Алма мен оның оң қолының «бөлінуі» — өзін-өзі тану мен жеке болмыстың күрделі күресі. Бұл экзистенциалистік адамның өзін қабылдауы мен оның шындыққа қарсы күресін бейнелейді:

«Маған қастандық жасаған мынау, бұл менікі емес, мүлде бөтен қол, мені өлтіргісі келіп жүр,» - деп өзінің оң қолын көрсетеді (Әбдік, 2022:190).

Осы жерде тұлғаның ішкі бөлінуі, «екі түрлі жан иесінің» өмір сүруі оның өз-өзін қабылдамауы, өзінің болмысымен келіспеуі сипатталады. Бұл экзистенциализмнің маңызды мәселесі — адамның өзін өзі танып, қабылдауындағы қиындық.

6. Қорқыныш пен үміт

Экзистенциализмде қорқыныш пен үміт қатар жүреді, өйткені адам өзінің шексіз бостандығын сезініп, сонымен бірге сол бостандықтан қорқады. Бұл мәтінде де байқалады:

«Қорқыныш деген не тәйірі. Жақсы көру жетіспейді. Жақсы көру арқылы бәрін жеңуге болады» (Әбдік, 2022:190).

Бұл үзіндіде қорқыныш пен үміт, өмірге деген сенім мен махаббаттың маңызы айқын көрінеді. Тұлғаның қиын жағдайда болса да тіршілікке деген құштарлығы экзистенциалистік тұрғыдан маңызды.

7. Құтқарушы махаббат пен адамгершілік

Экзистенциализм адамға махаббаттың, жанашырлықтың құндылығын ерекше атап көрсетеді. Мәтінде науқастарға деген шынайы жанашырлық, жақсы көру арқылы өмірлік мағына табу идеясы айқын:

«Мен оларды жанымдай жақсы көремін. Иә, иә, жақсы көремін» (Әбдік, 2022:190).

«Ғарипті аясаңыз - ақыл-естен айырылғандарды аяңыз, соларды сүйіңіз» (Әбдік, 2022:190).

Бұл сөздер экзистенциализмнің адамгершілік пен махаббат арқылы өмірдің ауыртпалықтарын жеңуге болатынын көрсетеді. Жақсы көру — адамға өмірлік мағына сыйлайтын, оның болмысын толықтыратын күш.

Қорытынды

Төлеубек Әбдіктің «Оң қол» әңгімесі экзистенциалистік философияның негізгі тақырыптарын терең ашып, адам тағдырының қиындықтары, өмір мен өлімнің мағынасыздығы, жеке жауапкершілік, адам болмысының субъективтілігі және адамның өмірге деген құштарлығы туралы ойларға жетелейді.

Берілген шығарма экзистенциализмнің негізгі белгілерін – өмірдің мәнін іздеу, адам бостандығы мен таңдау құқығы, өліммен бетпе-бет келу, абсурд сезімі, өзін-өзі тану және адам арасындағы қатынастың маңыздылығын жан-жақты ашады. Әсіресе, қиын тағдыр мен ауыр моральдық шешімдер арқылы кейіпкерлердің ішкі әлемі терең көрсетіледі. Бұл шығарма оқырманға адамның өмірдегі жеке жауапкершілігін, өзінің тағдырын құрудағы еркіндігін және өлімнің өмірді мағыналы етуіндегі орнын түсінуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

Әбдік, Т. (2022). *Қонақтар*. Алматы: Мазмұндама.

Коссак, Е. (1980). *Экзистенциализм в философии и литературе*. Москва: Политиздат.

Сахарова, Т. А. (1974). *От философии существования к структурализму*. Москва: Наука.

Хайдеггер, М. (1993). *Время и бытие: Статьи и выступления*. Москва: Республика.

TURKISH MYSTICAL POETRY
TÜRK TƏSƏVVÜF ŞEİRİ

Prof. Dr. Elman Quliyev

Azərbaycan, Bakı ,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ,Türkoloji mərkəzin Türk
ədəbiyatı bölməsinin müdiri,Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Təsəvvüfdə insanın vəhdətdən ayrılıb yerə gəlişi bir mərhələlidir. Onun Haqqa qovuşması isə dörd mərhələdən keçir: Şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət. Şəriət hökmlərə ibadət, təriqət duyub, düşünüb yol müəy-yənləşdirmək, mərifət Haqqı öz ruhuna hakim etmək, həqiqət isə Haqqa qovuşmaq mərhələləridir. Burada bütün mərhələlər əsas və vacibdir. Birmərhələni keçmədən digər mərhələyə qədəm qoymaq mümkün deyil

Anahtar kelimeler: Təsəvvüf, islam, ədəbiyyat, şeir, türk

SUMMARY

In Sufism, a person's departure from unity and coming to earth is a one-step process. His meeting with the Truth goes through four stages: Shariah, sect, enlightenment and truth. Shari'ah is the stages of worshiping the rulings, understanding the sect, thinking and determining the path, mastering the Truth in one's soul, and meeting the Truth. Here all stages are basic and important. It is impossible to enter another stage without passing one stage

Key words: Sufism, Islam, literature, poetry, Turkish

GİRİŞ

Dini-fəlsəfi, mənəvi-əxlaqi cərəyan olan təsəvvüf Şərq nəzəriyyələri sırasında yer almasa da, onun kökündə din və dini elmlər dayanır. Təsəvvüf dinin batini və mənəvi tərəfi ilə məşğul olan islami elmlərlə iç-içədir. Quran isə həmin elmlərin ana qaynağıdır. Bildiyimiz kimi, islami elmlər VIII əsrə qədər bir bütövün tərkibində , VIII əsrdən etibarən müstəqil şəkildə (təfsir, hədis, fəhi, kəlam, əxlaq və s.) inkişaf etməyə başlamışdır . Təsəvvüf həmin elmlərin hər biri ilə birbaşa bağlamaq mümkündür. Bu baxımdan təsəvvüf qaynağı İslam ideologiyası olan bir dini-fəlsəfi cərəyan və düşüncə sistemi hesab olunur . Nihad Sami Banarlı təsəvvüfü “ bir iman, bir fikir və irfan cərəyanı və bir eşq hadisəsi”¹ hesab edir. Ancaq heç vaxt təsəvvüfə birmənalı münasibət olmamışdır. Bir mülahizəyə görə təsəvvüf nəzəri, başqa mülahizəyə görə əməli (tətbiqi), digər bir mülahizəyə görə isə İslam mistizmidir. İlk sufi ləqəbiylə tanınan şəxs Cabir bin Həyyan (VIII əsr) və ya Əbu Həşim hesab olunur.

Təsəvvüfün qaynağı islami dəyərlər olsa da, Quranda təsəvvüf və sufi kəlmələrinə rast gəlinmir. Bu da özlüyündə təsəvvüfün dinlə bağlı olub-olmaması baxımından fərqli fikirlərin yaranmasına səbəb olmuş- dur. Bəzi din alimləri İslamın təsəvvüflə heç bir əlaqəsinin olmadığını iddia edirlər. Quranda da sufi və təsəvvüf kəlmələrinin işlədilməməsinin səbəbini bununla bağlayırlar. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, təsəvvüf bir cərəyan olaraq Qurandan sonra formalaşmışdır. Lakin on-lardan fərqli olaraq təsəvvüfün İslamla əlaqəsini təsdiqləyənlər çoxluqtəşkil edir. Məlumdur ki, İslamda elm yalnız elm deyil, həm də ibadət və iman hadisəsi, eyni zamanda İslam mədəniyyətinin təməl cizgilərindən biri kimi qəbul

edilir. Təsəvvüfdə də ibadət, iman, mədəniyyət və s. cəhətlərə eyni münasibətin olması dini-

fəlsəfi hadisə tipində təsəvvüfün islami əsaslar daxilində formalaşmasını təsdiqləyir. İslam dini ilə təsəvvüf arasında bağlılığın olmasını təsdiqləyənlər bu cəhəti xüsusi vurğulayırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, İslamda mövcud olan Allah sevgisi, ibadət, təqva, tövbə, zikir, ixlas, səbr, təvəkkül, şükr, zöhd, qənaət və digər cəhətlər təsəvvüfdə yer alır ki, bu da onu Quranla birbaşa bağlayır. Bundan başqa, Quranın Hədid, Həşr, Nisa, Bəqərə, Məidə, Fəcr, Ali-İmran surələrində yer alan Allah sevgisi, Allahı düşünmək, ilahi bəndəliyə daxil olmanın və ibadətin şərtləri və s. dini-fəlsəfi görüşlər təsəvvüfdəki bu tipli fikirlərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Ədəbiyyat tarixləri və fəlsəfə kitablarında “İslam təsəvvüfün” ifadəsinin işlədilməsi də təsəvvüfün İslamdan qaynaqlanmasının təsdiqi baxımından əhəmiyyətli bir faktdır.

YÖNTEM

Sufi və təsəvvüf sözlərinin kökü ilə bağlı müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Kuşeyri, Hucviri və digər müəlliflər belə hesab edirlər ki, təsəvvüf və sufi sözlərinin ərəb sözləri ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və bu sözlər ərəb dilindəki kəlmələrdən törəməmişdir. Başqa müəlliflər isə bu sözlərin kökünün ərəb dili ilə bağlı olduğunu əsaslandırmağa çalışmışlar. Həmin fikrin tərəfdarları təsəvvüf kəlməsinin kökünü elm və ibadətə məşğul olan ilk 400 nəfər möminə işarə olaraq işlədilər “əshabi-süffə”, çöl bitkisinin adı olan “sufanə”, təmizlik, paklıq anlamı verən “safa”, “safvet”, İslamdan öncə yaşayan və özlərini haqqa və xalqa xidmətdə görən qəbilənin adını bildirən “bənüş-sufə”, saçları-na və geyimlərinə diqqət etməyən sufilərin uzun saçlarına işarə olaraq ənsə saç

anlamını ifadə edən “sifətül-kafa”, yunanca filosof, hikmət mənasında işlədilər “sofiya”, yun və eyvan mənalardan verən “suf” və s. sözlərlə bağlayırlar. Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti təsəvvüf və sufikəlmələrinin kökünü “suf” sözü ilə əlaqələndirirlər. Tədqiqatçılar bu zaman “suf” sözünün Peyğəmbərin namazdan sonra məkan olaraq mövzə etdiyi yerlərdən biri kimi eyvan anlamına deyil, Peyğəmbərin, övlad və əshabələrin yun parçalardan hazırlanmış geyim mənasına önəm verirlər. Lakin təsəvvüf dini-mənəvi sistem olduğundan ona birmənalı yanaşmaq düzgün deyildir. Qəzalinin “Səadət yolu”nda, Kuşeyrinin “Risalə”sində, Əttarın “Təzkirətül-övlad”ında, Caminin “Nəfəha-tül-üns”ündə, C.Ruminin “Məsnəvi”sində əks etdirilən sufi görüşlərdə təsəvvüfün 100-ə yaxın mənasını (həm də tərifini) müəyyənləşdirmək mümkündür. Onları müxtəssər olaraq aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

1. Təsəvvüf zöhdür (Allah sevgisinə əngəl olanları qəlbədən çıxarıb Allaha yönəlmək)
2. Təsəvvüf gözəl əxlaqdır
3. Təsəvvüf qəlb təmizliyidir
4. Təsəvvüf nəfs ilə mübarizədir
5. Təsəvvüf kitaba (Quran mənasında) sarılmaqdır
6. Təsəvvüf Allaha mütləq mənada təslimçilikdir
7. Təsəvvüf Haqqa vüslətdir (Allaha qovuşmaq)
8. Təsəvvüf İslamın ruh həyatıdır
9. Təsəvvüf batini, iç dünya elmidir (Hökm və əmrlərə həm zahiri, həm də daxili baxımdan itaət və ibadət)
10. Təsəvvüf savfdır (Allahdan başqa hər şeydən üz çevirmək) və s.

BULGULAR

Böyük mütəsəvviflərdən Əbu Məhəmməd Ruveymin (X əsr) “təsəvvüf Allah ilə birlikdə olub, nəfsdən əl çəkməkdir”, Əbu Hüseyn Müzəyyinin (X əsr) “təsəvvüf Haqqa boyun əyməkdir”, Əbu Əli Ruz- barinin “təsəvvüf insanın qovulsa belə Rəbbin qapısında diz çöküb gözləməsidir”, Qəzalinin “təsəvvüf qəlb və əzaların könüllü ibadəti- dir”, “təsəvvüf təmənnəsiz ibadət və könüllü yoxsulluqdur” və s. fikirlərində təsəvvüfün bir çox mahiyyəti konkret şəkildə əksini tapır.

Təsəvvüfdə nəfslə mübarizə əsasdır. Həzrəti Peyğəmbərimiz içi- mizdəki düşmənlə (nəfslə) mübarizə aparmağı böyük cihad hesab et- mişdir. Nəfslə mübarizədə ilahi əxlaq vacib şərtlərdən biri sayılır. Əgər insan “ilahi əxlaqla əxlaqlanmırsa” ondakı maddiyyat hərisliyini məhv etmək mümkün deyil.

Təsəvvüf sufinin ruhunda, iç dünyasında mövcud olan bir “sifət”- dir, bu sifət həqiqət baxımından Haqqın, zahir baxımından isə insanın özüdür.

Təsəvvüfün mövzusu Allah, varlıq və insanla bağlıdır. Cüneyd əl- Bağdadi qeyd edirdi ki, “təsəvvüf sufiyanə bir həyatın vəsfidir”. Bir çox mənəvi məqam və şərtlər- ruh, eşq, sevgi, nifrət, kin, varlıq, nəfs, ibadət və s. kimi duyğular təsəvvüfün mövzu dairəsinə daxildir.

Təsəvvüfün qayəsini isə insanı pisləklərdən, pis əxlaqdan uzaqlaş- dırmaq, mənəvi ucalığa yüksəltmək, onu əsl Allah bəndəsi və Peyğəm- bər ümməti səviyyəsinə qaldırmaq, bir sözlə- kamil insan məqamına çatdırmaq təşkil edir. Təsəvvüf vəhdəti- vücud fəlsəfəsinə əsaslanır. Bu fəlsəfədə Yaradanın böyüklüyü və yaradılışın sirləri barədə fikirlər ak- tuallıq təşkil edir. Vəhdəti- vücud fəlsəfəsinə görə varlıq təkdir, tək olan isə Allahdır. Ətrafda görünən digər varlıqlar Allahın dərk, təsdiqi və sübutu üçündür. Onu da qeyd edək ki, təsəvvüfdə bilinəcək tək həqiqət Allahın dərkidir. Ancaq Allahın duyumu və bilinməsi yalnız irfanla bağlıdır. Çünki irfan həm elm, həm də duyğu sistemidir. Buna görə də Allah varlıqda duyan, düşünən və inanan məxluqa ehtiyacı nəzərə alıb insanı yaratmışdır. Allah Davud peyğəmbərin “insanı niyə yaratdın?” sualına “mən gizli bir dəfinə idim, bilinməyi sevdim, bilinmək üçün insanı yaratdım” cavabını vermişdir. Vəhdəti- vücud fəlsəfəsində insan Allahdan qopan ruhdur. Allah tərəfindən göydən yerə endirilmiş ruh keçici zaman üçün bədənə salınmışdır. Onlar əyin- lərində kəfən hər zaman Allaha qovuşmaq arzusu ilə yaşayırlar.

Dünya dostun düşmənidir, Məqsəd o canlar canıdır, Bil ki, bu dünya fanidir, Dünyanı sən tərək et, könül.

Bu dünyada qalmayaq, gəl, Fanidir aldanmayaq, gəl, Bir ikən ayrılmağa, gəl, Gəl, dost gedək, gəl, könül.

(Ə. Yəsəvi)

(Y. İmrə)

Təsəvvüfdə insanın vəhdətdən ayrılıb yerə gəlişi bir mərhələlidir. Onun Haqqa qovuşması isə dörd mərhələdən keçir: Şəriət, təriqət, mə- rifət və həqiqət. Şəriət hökmlərə ibadət, təriqət duyub, düşünüb yol müəy- yənləşdirmək, mərifət Haqqı öz ruhuna hakim etmək, həqiqət isə Haqqa qovuşmaq mərhələləridir. Burada bütün mərhələlər əsas və vacibdir. Birmərhələni keçmədən digər mərhələyə qədəm qoymaq mümkün deyil:

Təriqətə şəriətsiz girənlərin, Şeytan gəlib imanını alır imiş...

(Ə. Yəsəvi)

Şəriət, təriqət yoldur varana, Həqiqət meyvəsi ondan içəri.

(Y. İmrə)

Təsəvvüfdə insana vəhdətdən qopan, Haqqa doğru gedən bir varlıq kimi münasibət bildirilir. C.Ruminin dediyi kimi:

Mən məndə deyil, Səndə də həm Sən, həm mən, Mən həm məniməm, həm də Sənin, Sən də mənim Bir öylə qərrib halə bu gün gəldim ki,

Sən mənmişən bilmirəm, mənmi Sənəm.

Təsəvvüfdə təriqət və təkkə vacib şərtlərdən biri kimi yer tutur.

Təriqət təsəvvüfün öyrətmə qurumudur, duyub və düşünüb yolumüəyyənləşdirməkdir. Allaha doğru gedən yolda təriqət mühüm addım-lardan biridir. Mürşüd və mürid amili burada əhəmiyyətli yer tutur:

Təriqətə siyasətli mürşüd gərək, O mürşüdə ikiqatlı mürid gərək,

Hizmət qılıb, bir rizanı bulmaq gərək, Böylə aşiq Haqdan nəsib alır imiş.

(Ə. Yəsəvi)

Təriqətlər daha çox Xorasan, İraq, Türkiistan, Anadolu və Balkan ərazilərində yaranmışdır. Mövləvilik, Yəsəvilik, Şəfailik, Heydərilik, Bəktəşilik, Nəqşbəndilik və s. təriqətlər həmin ərazilərdə sufizmin ya- yılmasına xidmət göstərmişdir.

SONUÇ

Təkkə təsəvvüfün sosial qurumudur. Təkkələr daha çox sosial qurumlar olsalar da, onlar ədəbiyyatın inkişafına da

töhfələr ver-

mişlər. İlk təsəvvüf ədəbiyyatı nümunələrini təkkələrə yığışan təriqət- çilər meydana gətirmişlər. Şərqdə təkkələr say etibarı ilə mədrəsələrdən çox olmuşdur. Əgər mədrəsələr əsasən klassikanı, klassik elmləri öyrə-dirdisə, təkkələrdə Allaha qovuşmaq yolları öyrədilirdi. Bu səbəbdən mədrəsələrlə təkkələrin bir-birinə münasibəti bir qədər ziddiyyətli ol-muşdur. Qeyd edək ki, təkkələrdə sünni məzhəblər şüərlə müqayisədə çoxluq təşkil etmişlər. Buna baxmayaraq, onlar qarşılıqlı hörmət şərai-tində fəaliyyət göstərmişlər.

Bir çox hallarda təsəvvüfü mistizmlə eyniləşdirirlər. Lakin bunlar arasında müəyyən fərqlər vardır. Qeyd edək ki, mistika yunan sözüdür, bu söz yunanca “dilsiz olmaq, danışmamaq, dodaqları və gözləri bağla-maq” mənalarını ifadə edir.

Təsəvvüflə mistizmin fərqi nə gəldikdə deməliyik ki;

- Mistizmdə ağıl hakim deyil, zövq hakimdir,
- Mistizmdə fani olmaq fəlsəfəsi öndə dayanır,
- Təsəvvüfdə insan ruhu bir yüksəkliyə ucalır, mistizmdə isə ruhi yüksəkliyə ucalmaq yox, keçici həzz vardır,
- Təsəvvüfdə mənəvi yüksəliş üçün fərdi səy əsasdır, mistizmdə isə yox,
- Təsəvvüfdə ruh ayrılıb Haqqa qovuşur, mistizmdə ruh cəsədə ha-kimdir, ondan ayrılmaz,
- Təsəvvüfdə insan həm vəcd, həm də elm əhlidir, mistizmdə yal-nız vəcd əhlidir,

Təsəvvüfdə insan bədəni ərz (ərazi), sümükləri dağ, ilikləri mine-ral mädən, damarları axar su, ünsiyyət və

— əlaqə duyğusu mədəniyyət, tənəffüsü rüzgarların əsməsi, söz söyləməsi göy gurultusu kimi mənə- landırılır. Mistizmdə isə bu şəkildə mənalandırma yoxdur və s.

Təsəvvüf islami əsaslar daxilində formalaşmış, Şərq-müsəlman dini -fəlsəfi, eyni zamanda ədəbi- bədii düşüncəsinin inkişafında əhə- miyyətli rol oynamış cərəyanlardan biridir.

KAYNAKLAR

1. .Ahmet Atilla Şentürk,Ahmet Kartal.Eski türk edebiyatı tarihi,Dergah yayınları,2008.
- 2.Banarlı N.S. Resimli türk edebiyatı tarihi, İstanbul, 1998
3. Yunis Əmrə. Risalətün-nushiyyə.Bakı,2013
4. Yunis Əmrə.Güldəstə .Bakı,1992
- 5.Mustafa Tatçı.Yunus Emre yorumları,Ekim ,2015
- 6.Nihad Sami Banarlı.Türk ədəbiyyatı tarixi,2 cildə, 1-ci cild,İstanbul,1998
7. Quliyev Elman.Türk xalqları ədəbiyyatı,Bakı,2017

POSTPARTUM PROTECTIVE RITUALS IN THE FOLK CULTURES OF
AZERBAIJAN, AND GAGAUZIA: PRACTICES AGAINST KIRKBASMA AND
ALBASMA

AZERBAIJAN VE GAGAUZYA HALK KÜLTÜRLERİNDE DOĞUM SONRASI
KORUMA RİTÜELLERİ: KIRKBASMA VE ALBASMAYA KARŞI GELİŞTİRİLEN
UYGULAMALAR

Assoc. Prof. Dr. Meleyke MEMMEDOVA

Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Folklore, Mythology Department

0000-0001-7714-4668

ABSTRACT

In the folk cultures of Azerbaijan and Gagauzia beliefs and practices surrounding the postpartum period constitute a traditional protective system aimed at safeguarding the physical and spiritual integrity of the mother and the newborn. Within this framework, the rituals of kirkbasma and albasma are practiced during the first forty days following childbirth to shield both mother and child from invisible entities, the evil eye, and malevolent energies. In the Turkish folk belief system, the postpartum period—referred to as the time of being "in the forties" (kirkli)—is perceived as a transitional phase requiring special attention and protective measures.

A central figure in this context is the alkarisi (or albasti), a supernatural being commonly described in oral tradition as a frightening woman with disheveled hair and long nails who is believed to harm mothers in confinement. In response to the perceived threat of such entities, various protective practices have developed at both individual and communal levels. These include the use of prayers, amulets, talismans, specific objects, and the custom of not leaving the mother alone during this vulnerable period.

In Azerbaijan and Gagauzia, the belief in kirkbasma similarly serves to protect the mother and infant from the evil eye and metaphysical threats. The timing of visits, the identity and intentions of visitors, and the spiritual atmosphere are considered with particular sensitivity during this time. These rituals go beyond being mere traditional customs; they reflect the symbolic meanings attributed to birth, the structure of metaphysical belief systems, and communal solidarity, offering a rich field for interdisciplinary research.

Keywords: Azerbaijan, Gagauzia, folk beliefs, kirkbasma, albasma, ritual practices.

ÖZET

Azerbaycan ve Gagauzya halk kültürlerinde doğum sonrası döneme dair inanç ve uygulamalar, annenin ve yeni doğan bebeğin bedensel ve ruhsal bütünlüğünü koruma amacını taşıyan geleneksel bir koruma sistemi niteliğindedir. Bu bağlamda “kirkbasma” ve “albasma” ritüelleri, doğumdan sonraki ilk kırk günlük süreçte annenin ve bebeğin görünmeyen varlıklardan, nazardan ve kötücül enerjilerden korunmasına yönelik uygulamalardır. Türk halk inanç sisteminde lohusalık dönemi, hem annenin hem de çocuğun “kırklı” kabul edildiği, dolayısıyla özel önlemlerle koruma altına alınması gereken bir geçiş evresi olarak görülmektedir.

Bu süreçte yaygın biçimde karşılaşılan “alkarısı” ya da “albastı” adlı varlık, halk anlatılarında genellikle uzun tırnaklı, dağınık saçlı, ürkütücü bir kadın formunda tasvir edilen ve lohusalara musallat olduğuna inanılan bir kötü ruhtur. Bu varlıktan korunmak amacıyla hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çeşitli pratikler geliştirilmiştir. Dualar, tılsımlar, muskalar, belirli nesnelerin kullanımı ve annenin yalnız bırakılmaması gibi uygulamalar, bu koruma mekanizmalarının temelini oluşturur.

Azerbaycan ve Gagauzya’da da benzer nitelikler taşıyan kırkbasma inancı, lohusa kadının ve bebeğin nazardan ve metafizik tehlikelerden uzak tutulmasını amaçlamaktadır. Ziyaretlerin zamanlaması, ziyaretçinin kimliği ve taşıdığı niyet bu dönemde özel hassasiyetle değerlendirilir. Ritüeller, yalnızca birer geleneksel uygulama olmaktan öte, halkın doğum olgusuna yüklediği anlamlar, metafizik inanç sistemleri ve toplumsal dayanışma biçimleri açısından da önemli bir araştırma alanı sunar.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Gagauzya, halk inançları, kırkbasma, albasma, ritüel uygulamalar.

1.INTRODUCTION

Traditional postpartum rituals intended to protect both mother and child occupy a significant place in culturally rich regions such as Gagauzia, Azerbaijan, and Anatolia. These practices are deeply embedded in collective memory and reflect the transmission of cultural knowledge across generations. The postpartum period is regarded as a particularly vulnerable phase, during which the mother and newborn are believed to be susceptible to harmful influences. As a result, various protective rituals are performed to ward off potential dangers, commonly referred to as “kirk basması” (the "forty-day affliction"), “chileye dushme” (falling into spiritual trial), or “lohusa basması” (postpartum affliction).

In Gagauz, Azerbaijani, and Anatolian folklore, protective measures are taken even before birth to shield the unborn child from misfortunes, harmful energies, and the evil eye. These practices are aimed at preventing the influence of supernatural beings such as jinn, devils, fairies, and spirits like albasti, and they include precautions against afflictions known as chileye dushme (falling into spiritual trial), halbasma, albasma, and kırkbasma. Among the rituals performed after childbirth, protective practices against kırkbasma and albasma are particularly prominent. It is commonly believed that the first forty days following childbirth constitute a highly vulnerable period during which both the mother and the baby are considered kirkli (under the influence of the “forty-day” state). During this time, the mother is referred to by different regional terms: zahi in Azerbaijan, luysa in Gagauzia, and lohusa in Anatolia. The period itself is called zahiliq in Azerbaijani culture and lohusalik in Anatolian culture. Throughout this postpartum phase, if the mother or infant experiences illness or other negative effects, these are traditionally attributed to conditions known as kirk basması (the affliction of the forty), kırka dushme (falling under the influence of the forty), kirk karışması (the mixing of the forty), lohusa basması (postpartum affliction), or chileye dushme (spiritual affliction). To avert such dangers, various protective measures are employed to shield the mother and child from malevolent forces, supernatural harm, and the evil eye. These rituals, practiced across different regions of Gagauzia, Azerbaijan, and Anatolia, aim to safeguard the mother and infant during this critical forty-day period—particularly from the negative energy of visitors, harmful glances, and spiritual entities such as alkarisi, kırkbasma, and albasma.

The belief that the mother and newborn must be protected from potential harm during the forty days following childbirth is a common element shared across many cultures. Protective practices during this period form a crucial part of postpartum traditions and are intended to

shield the mother and child from malevolent forces such as jinn, devils, and supernatural entities like albasti, as well as from negative energies.

The postpartum protective rituals observed during this forty-day period display notable similarities across different regions. Key examples include:

Salt and Water Rituals: Sprinkling salt over the mother and infant or washing them with salted water is a widely practiced method believed to dispel harmful energies.

Protective Talismans: Items such as evil eye beads, jujube branches, basil, and black cumin are placed near the mother and baby as protective agents believed to ward off negative influences.

Forty-Day Celebration (Kirk Uchurma): At the end of the forty-day period, a ritual known as *kirk uchurma* marks the successful completion of the postpartum phase. In Anatolia, for example, it is customary to place forty stones into a bowl of water and share the water among family members as a symbolic act of purification and protection.

Protective Prayers: Prayers recited over the mother and child during this time are considered an essential element of folk belief, serving as spiritual protection against unseen dangers.

This article explores the postpartum protective rituals of Gagauzia, Azerbaijan, and Anatolia, highlighting the cultural significance of the beliefs and practices aimed at safeguarding the mother and newborn during the vulnerable *kirkli* period. These rituals, rooted in collective memory, have left a lasting cultural imprint and continue to be transmitted from generation to generation.

1.1. Theoretical Framework

This study is grounded in the theoretical perspectives of folklore studies, anthropology of ritual, and cultural protective practices. Rituals surrounding birth and postpartum periods are understood as essential rites of passage that mark significant life transitions and embody collective cultural meanings (van Gennep, 1960). These rituals function not only to safeguard physical well-being but also to protect against metaphysical threats such as the evil eye and malevolent spirits, reflecting deeply embedded cosmological beliefs within communities.

The concept of liminality (Turner, 1969) provides a useful lens to interpret the postpartum period as a threshold state wherein both mother and infant occupy a vulnerable social and spiritual position. Protective rituals serve to navigate this liminal phase by establishing boundaries between the sacred and profane, the visible and invisible, thus facilitating a safe reintegration into society.

Furthermore, the study draws upon theories of symbolic interactionism (Blumer, 1969) to analyze the meanings ascribed to ritual objects (e.g., knives, iron items, beads) and verbal formulas (prayers, incantations), highlighting how these symbols mediate social relations and collective identity. The communal aspects of these rituals underscore the role of social solidarity and cultural continuity in sustaining traditional knowledge and practices.

In addition, cross-cultural comparisons with Turkic and Anatolian folk traditions emphasize the transmission and adaptation of protective beliefs, suggesting a shared cultural substrate shaped by historical, environmental, and socio-religious factors. This framework facilitates a comprehensive understanding of postpartum protective rituals as dynamic cultural phenomena embedded in lived experience.

2. METHODS

This study employs a qualitative research design grounded in ethnographic fieldwork and folkloric analysis to explore postpartum protective rituals in Azerbaijan, Gagauzia, and Anatolia. Data were collected through in-depth interviews with informants who are cultural practitioners, local elders, and mothers familiar with the kirkbasma and albasma rituals. Participant observation during ritual performances provided additional contextual understanding. Secondary sources, including folkloric texts, ethnographic records, and relevant literature, were also analyzed to complement and triangulate the primary data.

The research emphasizes comparative analysis to identify both commonalities and regional variations in ritual practices and underlying beliefs. Attention was given to ritual objects, verbal formulas, timing and sequencing of rites, and socio-cultural meanings attached to these protective measures. Ethical considerations were observed, ensuring respect for local customs and the anonymity of informants where requested.

3. FINDINGS

The investigation revealed that the postpartum period is culturally framed as a spiritually vulnerable stage requiring comprehensive protection for both mother and infant. Across Azerbaijan, Gagauzia, and Anatolia, the kirkbasma and albasma rituals serve as vital cultural mechanisms designed to guard against metaphysical dangers such as the evil eye and malevolent spirits.

Common ritual elements include the use of iron objects, knives, onions, and burning of rue to create protective smoke. Prayers, amulets, and specific verbal formulas are consistently employed to reinforce spiritual safeguarding. Notably, restrictions on visitors, timing of visits, and handling of the infant's belongings reflect the intricate communal and symbolic dimensions of these practices.

Regional variations emerged concerning specific prohibitions, such as the avoidance of bringing raw meat into the home or the wearing of certain colored garments during the forty-day period. In the Nakhchivan and Karabakh regions, for instance, unique customs like passing the infant under the father's legs or placing iron at the doorway underscore local interpretations of protective efficacy.

Overall, these findings demonstrate a shared cultural substrate among Turkic-speaking communities, while also highlighting the dynamic adaptability of folk traditions in response to localized beliefs and social structures.

3.1. Rituals and Practices for Protection Against “Albasma”

From the moment of childbirth, a sensitive forty-day period—commonly referred to as the kirkli phase—begins for both the postpartum mother and her newborn. Within this period, it is widely believed that both mother and child are vulnerable to malevolent forces, including the evil eye, negative energies, and harmful supernatural beings. To counteract these perceived threats, various protective rituals and precautions are traditionally observed.

One of the most prevalent customs involves placing iron objects, such as a knife or pair of scissors, beneath the mother's pillow. It is also believed that when venturing outdoors, the mother must carry such items with her—particularly an open knife—as a means of defense. Neglecting to do so is thought to expose her and her child to harm inflicted by a malevolent entity known in folklore as Al or Alkarisi. This spirit is believed to pose grave threats, such as causing the infant's death or extracting the mother's liver. Accordingly, traditional belief

strongly warns against leaving the postpartum mother alone during this vulnerable period (Abbaslı, Ferzane, 2013: 31).

The Al spirit occupies a distinctive place in ancient Turkic cosmology and folk tradition. Often depicted as a hybrid creature with both human and animal features, Alkarisi is characterized as a deadly demon or div. Folkloric descriptions portray her as a tall, grotesque figure with long fingers and nails, tangled hair, and an oily, unkempt body. She is said to have small hands and feet, sharp teeth, and a horrifying visage—with one lip that touches the ground and the other that reaches the sky. In some variations, she is described as having a darkened face, breasts flung over her back like the giants of epics, and a single eye located at the top of her head. The Alkarisi is also commonly imagined wearing a red dress, symbolizing both danger and vitality.

This malevolent figure is believed to specifically target postpartum mothers and their newborns during the *kırklı* phase, causing severe illness or death. As a result, communal practices and folk wisdom emphasize the importance of ensuring that neither the mother nor the baby is left unattended during this critical time.

This supernatural entity, also referred to as Al Arvadi, is commonly known in folk belief by names such as *albasti* or *al karisi*. In Turkish folklore, it is depicted as a tall, fair-skinned figure possessing hybrid traits of both human and animal, and is often described as wearing red garments—an attribute symbolizing both vitality and danger (Memmedova, 2023a: 62–63). The *albasti* is believed to pose a serious threat to postpartum women, with particular emphasis on the sixth night after childbirth, when its presence is considered most perilous. According to a well-known legend, this entity can be subdued by fastening a safety pin to its chest, thereby rendering it powerless and unable to escape. It is said that those who manage to do so obtain a pledge from the *albasti* to spare their descendants from harm for five generations. Nonetheless, despite such beliefs and countermeasures, it is noted that many women continue to live in fear, resorting to the use of iron objects for protection (Abbaslı, Ferzane, 2013: 312–313).

Within Turkish folk tradition, it is widely believed that if a woman faints or dies during childbirth, it is because Alkarisi has taken her away. Another common belief holds that this entity steals the woman's liver. In cases of prolonged or obstructed labor, it is thought that the Alkarisi perches on the roof of the house, hindering the delivery process by pulling at the mother's liver. To drive the entity away, people traditionally fire shots into the air and draw a protective circle around the laboring woman using skewers—believing that Alkarisi cannot cross into the enclosed space. Additionally, placing a dustpan at the entrance of the house is believed to prevent *Hal anasi* (another regional name for the entity) from entering. Men are also known to fire weapons in the courtyard to deter and banish *Hal Ana*. These protective rituals reflect a deeply rooted cultural effort to shield the mother and newborn from supernatural harm during the critical period of childbirth (I-4).

Among the Gagauz people, childbirth is imbued with profound cultural significance and is accompanied by a rich array of traditional beliefs and ritual practices. In Gagauz society, childbirth is regarded as a sacred and transformative event, marked by specific customs intended to protect the mother and facilitate a safe delivery. Approximately one week prior to childbirth, the expectant mother engages in confession and prayer, a ritual known as spiritual unburdening, which is believed to purify her soul and prepare her mentally and spiritually for the birthing process.

The most critical period is considered to span six days—three days before and three days after childbirth. During this liminal phase, it is customary to offer the woman *rakia* (a traditional alcoholic beverage) in place of water, based on the belief that drinking water may bring about

fatal consequences. This substitution underscores the ritual caution surrounding the birthing process and the perceived vulnerability of the mother during this time.

A particularly notable element of Gagauz childbirth tradition is the use of a sacred plant referred to as the Hand of Panay. This plant is believed to have been brought from Israel by pilgrims and is said to have been touched by the Virgin Mary during the nativity of Jesus. The plant's root system, which features inward-curving branches resembling the shape of a human hand, is imbued with symbolic significance. At the onset of labor, the plant is immersed in water. If its branches separate from the root, it is interpreted as an omen of an easy and successful delivery; if they remain intact, it is taken as a sign of difficulty. After childbirth, the plant is dried and preserved for future use in subsequent births, reflecting its enduring symbolic value. These practices not only demonstrate the Gagauz people's deeply held spiritual and protective beliefs surrounding birth, but also illustrate how such customs serve as a means of transmitting cultural identity and collective memory across generations (Perchemli, 2011: 27).

In Azerbaijani folk tradition, various ritual practices are observed to protect postpartum women from the malevolent spirit known as Hal. One such practice involves drawing a symbolic boundary line around the woman, which is believed to be impenetrable to all except the postpartum mother herself. This ritual boundary serves as a metaphysical shield, preventing harmful entities from crossing into the woman's immediate space. Additionally, the dishes used by the mother are deliberately left unwashed for three days and stored in a covered state within the same room. This custom is based on the belief that unwashed dishes might attract malevolent spirits; however, by covering them, it is thought that spirits—believed to leave such items unclean—will be deterred from approaching (Rustemzade, 2012:162; Memmedova, 2021b:467).

In Gagauzia, childbirth is similarly surrounded by ritual practices that reflect the enduring presence of ancient belief systems. Upon arriving at the expectant mother's home, the midwife traditionally spits three times into a corner of the room to repel evil spirits. She then removes her apron (*farta*) and drapes it over the shoulders of the woman in labor. This symbolic act functions as a protective gesture against supernatural harm and is believed to ease the pains of childbirth. The apotropaic act of spitting over the left shoulder—common in everyday life to ward off evil—is here adapted for use during this vulnerable moment. In preparation for labor, the pregnant woman's hair is unbraided, and all jewelry, knots, and bindings are removed from her body. This symbolic unfastening is interpreted as a way to free the woman from the grip of the evil eye and other negative energies that may hinder a smooth delivery (Perchemli, 2011:27–28). A comparable tradition is observed in Anatolia, where, during childbirth, women's hair is loosened, buttons on their garments are unbuttoned, and belts or fastenings are untied. These parallel practices across cultures illustrate the widespread influence of archaic protective beliefs, which continue to shape contemporary childbirth rituals with the aim of ensuring the safety and well-being of both mother and child.

In Gagauz culture, pregnancy is conceptualized as a liminal and spiritually charged period, necessitating a range of ritual practices not only to protect the expectant mother but also to shield those around her from malevolent forces. During this time, the pregnant woman was often perceived as being in a state of ritual impurity, requiring both physical and spiritual measures to mitigate the potential risks posed by supernatural entities. Prayers were regularly recited, and in some instances, gunshots were fired into the air as apotropaic acts intended to dispel negative energies and protect both the mother and unborn child from harm. As the time of delivery approached, the birthing environment was subject to ritual purification. Holy water blessed in church was sprinkled around the delivery room, symbolizing the sanctification of

space and the expulsion of spiritual contaminants. In cases of prolonged or complicated labor, a variety of folk rituals rooted in ancient beliefs were employed to facilitate childbirth. These included symbolic actions such as having the woman move around the room or jump over iron tools like tongs—acts thought to redirect or stimulate the flow of labor. In more dramatic instances, the woman's hair might be placed in her mouth, or the feet of her husband would be washed and the water given to her to drink—rituals believed to accelerate delivery through symbolic transference or purification. Additionally, striking her feet against the door was believed to drive out spirits thought to lurk near thresholds or behind closed doors. Spiritual practices accompanied these physical actions: candles were lit before a religious icon, and specific prayers were recited to invoke divine blessings over the birth. To ensure ease and prosperity during the process, symbolic "unbinding" rituals were carried out. The husband's belt or buckle would be suspended from the ceiling, while the woman's braided hair, buttons, and tied garments were undone, reflecting an effort to release any metaphysical or bodily constraints that might hinder childbirth. Physical comfort measures, such as warm baths and massages, were also employed to soothe the woman and alleviate labor pains, further underscoring the holistic nature of Gagauz childbirth rituals. These practices reflect a complex interplay between bodily experience and spiritual safeguarding, revealing how deeply embedded ancient beliefs remain in the cultural framework of childbirth among the Gagauz people (Perchemli, 2011:28–29).

The traditional protection of a newborn often begins with the ritual burial of the placenta, a practice rooted in symbolic and spiritual beliefs. The placenta, perceived as intimately connected to the mother, is carefully wrapped in cloth and either buried in the earth or placed in a clean stream, with the aim of shielding the child from potential harm (Güven, 2021:43; Örnek, 2016:198). However, regional variations reflect distinct cultural interpretations. For example, in Turkey's Kars region, it is customary to release the placenta into a flowing stream. In contrast, in Azerbaijan's Karabakh region, such an act is considered inappropriate. Instead, it is preferred to bury the placenta beneath a rose bush, a practice believed to influence the child's future positively. According to local belief, interring the placenta in this manner ensures the child's purity and moral integrity (Memmedova, 2021b:468; Rustemzade, 2014a:368). This ritual also serves an apotropaic function, intended to protect both the mother and child from a malevolent supernatural being known as Alkarisi. In folk belief, various methods are employed to neutralize this entity, such as attaching a safety pin to it, pricking its soles, or pouring tar over it. These symbolic acts are thought to render the Alkarisi powerless and prevent it from stealing the "life force"—often represented as the liver—of the child or mother. Individuals believed to possess the ability to overcome this spirit are referred to as *ocaklı* or *alicı*. It is believed that the families of such individuals are likewise protected from the Alkarisi, and that carrying objects associated with the *alicı* can offer others similar protection. In folk narratives, the Alkarisi is believed to dwell in liminal or secluded spaces such as stables, barns, ruins, near water sources, and around fountains. One of the most commonly cited signs of its presence is the unexplained braiding of horses' tails in stables—a detail frequently mentioned in oral tradition (Örnek, 2016:201; Güven, 2021:48–49).

Various protective rituals were traditionally performed to prevent *albasma*—a harmful supernatural affliction believed to target postpartum women and newborns. One such ritual, observed at the time of childbirth, involved symbolic actions intended to ward off malevolent forces. Upon the birth of the child, the midwife would hand the mother a large onion, instructing her to bite into it without breaking it. The onion was then placed on a kebab skewer and carried by the midwife to the postpartum woman's bedside, where it was positioned beneath her head. During the ritual, the mother was addressed as "Mary" (*Meryem*), to which she would respond

affirmatively. Following this, the candles in the room were extinguished, and the midwife would use the kebab skewer to symbolically scratch the walls of the room while declaring, “I am drawing Mary’s fence.” This act, repeated three times, was believed to create a protective boundary. To complete the ritual, thyme seeds were scattered around the room and on the bed of the mother and the newborn (Abbasli, Ferzane, 2013:384–385). These practices were aimed not only at protecting the mother and child from Alkarisi—a well-known malevolent spirit in Turkic folklore—but also at fostering a favorable environment for future births. Such rituals were especially common in cases of first-time motherhood, underscoring their cultural and symbolic significance.

During the postpartum period, a range of ritual practices and protective objects were employed to safeguard the mother and newborn from supernatural harm. In many traditions, the postpartum woman’s bed was encircled with thick ropes, while symbolic items—such as an onion, a comb, men’s clothing, a needle, beads gifted by elderly women, and bread—were placed beneath her pillow. A safety pin was often attached to her collar as a protective charm. For the first forty days, the baby’s clothes were not washed, and neither the mother nor the infant was left alone; the room remained illuminated throughout this period to deter malevolent forces (Güven, 2021:49). It was also customary to prevent the woman from lying down for two hours following childbirth, based on the belief that the Alkarisi could steal her heart during this vulnerable moment. To ward off such threats, gold was hung at the door, reflecting the widespread belief that iron—feared by the gulyabani (another term for Alkarisi)—would repel evil entities. Across various regions of Anatolia, further protective measures included hanging brooms, copies of the Qur’an, onions, garlic, and amulets in the birthing room. Items such as the Qur’an, a sword, sickle, knife, tongs, iron, stones, bread, men’s trousers, sweaters, needles, and thimbles were also placed under the woman’s pillow. For added protection, the mother might wear a ocaklı cap, a blessed shirt, or a man’s hat (Ornek, 2016:202). Comparable practices are observed in Azerbaijan and Gagauzia. Among the Gagauz people, the mother and infant were never left unattended during the postpartum period. To protect them from Albasti—a harmful spirit—objects such as red threads, silver bracelets, amulets, brooms, scissors, knives, nails, and keys were placed in or near the baby’s cradle. If the baby had to be left alone, a broom or metal object was laid beside it, and the mother would carry a metal tool or broom when leaving the room as a safeguard (Perchemli, 2011:46).

Following the birth of a child, various protective rituals were enacted to shield both the mother and the newborn from malevolent entities, particularly the Alkarisi. One common practice involved marking the boundaries of the mother’s bed with scissors, while an onion—tied to a knife or another iron object—was placed nearby to deter harmful spirits from approaching or inflicting harm. The presence of iron was believed to have apotropaic properties, effectively repelling malevolent forces. Additionally, placing a copy of the Qur’an beside the postpartum woman was considered essential for spiritual protection. Access to the room where the mother and infant resided was strictly regulated; only specific individuals were permitted entry. If someone needed to enter, it was customary to first carry the baby outside, thereby preventing any negative energy or malevolent influence from being brought into the protected space (Abbasli, Ferzane, 2013:439).

It was also deemed essential that the postpartum woman not leave her room before undergoing a ritual bath; if her departure was unavoidable, she would do so with a knife or skewer tied to an onion placed on her head, serving as a symbolic and protective safeguard. During the critical first forty days following childbirth, neither the mother nor the newborn was left alone, as this period—particularly the sixth night—was believed to be fraught with supernatural danger. Folkloric belief held that on this night, malevolent spirits or jinn could replace the infant with

a hemzat, a spirit-double or malicious entity. To prevent such occurrences, iron objects were placed at the threshold of the house, loud noises were made, prayers were recited, hands were clapped, and incense was burned at the doors and windows to repel these forces. As part of these protective rituals, the midwife would ornament the mother and burn rue (*Peganum harmala*), allowing its smoke to fill the room as a purifying agent. Rue seeds were also placed on the mother's forehead, shoulders, chest, and the soles of her feet for spiritual protection, while kohl was applied to the eyes of male infants. Additionally, seven needles were laid on the bed of the mother and child as a protective charm against evil entities. In a final ritual act, the midwife and another woman would scatter rice over the baby's bed while reciting the Surah al-Ikhlâs seven times, then distribute the rice around the room and near the mother's bed. These practices were believed to create a spiritual shield, safeguarding the mother and child from jinn, Alkarisi, and other supernatural threats (Abbaslı, Ferzane, 2013:440).

During the critical forty-day postpartum period, a range of protective measures were taken to shield the mother and her newborn from malevolent external forces, particularly the nazar (evil eye) and other spiritual harms. One widespread belief held that the presence of visitors could burden or negatively affect the infant if the child had not yet completed its fortieth day. Consequently, it was customary that no guest could enter a household with a newborn unless the baby was first taken outside. After the visitors entered, the child would be brought back into the home. If the same person returned for another visit, it was believed that the initial precaution sufficed, and no further protective acts were necessary (Abbaslı, Ferzane, 2013:312). These ritual practices, though particularly prevalent in Southern Azerbaijan, were also observed across various regions of Azerbaijan and even in Anatolia, reflecting a shared cultural understanding of postpartum vulnerability and protection (Memmedova, Mirzeyeva, 2023:127–128).

In cases where women were believed to have been afflicted by Alkarisi—a malevolent spirit commonly associated with postpartum afflictions—two primary rituals were traditionally performed. The first involved tying a horse's bridle in front of the woman, based on the belief that the sound produced by the bridle would act as a protective deterrent. The second practice consisted of affixing a safety pin to the woman's clothing to shield her from spiritual harm (Güven, 2021:50).

3.2. Protective Rituals and Practices during the Forty-Day Postpartum Period

In many traditional societies, the postpartum period—particularly the first forty days following childbirth—is marked by a range of protective rituals and practices aimed at safeguarding the health and well-being of both mother and infant. These practices, deeply rooted in folk beliefs, are especially prevalent in regions such as Anatolia, Azerbaijan, and Gagauzia. Within these cultural contexts, expressions like *kirk basması* (the affliction of forty days) or *kırka dushme* (falling into the state of forty days) are commonly used to describe potentially harmful conditions believed to threaten the mother and child during this vulnerable period. Throughout the forty-day interval, various protective measures are employed to ward off the “evil eye,” illness, and other malevolent influences. These include confining the mother and child indoors, placing specific symbolic or apotropaic objects in their room, and utilizing protective amulets such as *nazarlık* (evil eye beads). According to popular belief, if *kirk basması* occurs, it may manifest in the infant through symptoms such as restlessness, excessive crying, insomnia, jaundice, chills, and red spots on the skin. The primary objective of these rituals and customs is to prevent such afflictions and to promote the physical and spiritual well-being of both the mother and her newborn during this critical transition period.

In Azerbaijan, a range of protective practices are observed to safeguard infants from harm during the critical period preceding their fortieth day of life. It is customary to place a white

cloth beneath the baby's head, and when the child is taken outdoors, symbolic items such as salt and bread are carried along as protective measures. During this period, particular care is taken to ensure that the child does not see the stars, as it is believed this may disturb their sleep. To facilitate the infant's transition into sleep at night, swaddling is delayed until after the arrival of livestock in the evening (Ceferli & Babayev, 2010:42). As part of the apotropaic practices, scissors are traditionally placed under the infant's pillow to ward off evil spirits or jinn. In addition, it is widely believed that a safety pin must be fastened to the child's clothing; failure to do so is thought to expose the infant to malevolent supernatural beings, leading to bruising or other harm. As expressed in local belief, "If you do not secure the swaddle with a safety pin, a demon will harm the child, causing bruises" (Ceferli & Babayev, 2010:43). Another common belief holds that the infant's nails should not be cut during the first forty days, in order to avoid potential spiritual or physical harm.

In Anatolia, comparable protective customs are practiced to safeguard infants during the first forty days following birth—a period considered especially vulnerable. It is widely believed that infants should not be left unattended, and that women and children who are within their own forty-day postpartum or postnatal period should neither go outdoors nor come into contact with others in the same condition. In cases where such encounters are unavoidable, it is customary to exchange items such as needles, rings, buttons, or coins as a symbolic gesture intended to neutralize potential harm. During this period, several restrictions are observed: for example, bringing fresh meat, bread, flour, salt, or intricately embroidered fabrics into the household is generally avoided. Protective measures also include covering the child with a cloth, tying a red ribbon around them, and placing objects such as the Qur'an, an onion, garlic, a knife, scissors, and a needle near the infant's bed. Additionally, a broom is often positioned under the bed as a means of spiritual protection. It is further believed that during this time, salt, fire, and needles should not be taken out of the house, as doing so could expose the household to negative influences or spiritual harm (Ornek, 2015:206–209).

In Azerbaijan, it is traditionally considered inappropriate for a postpartum woman within her forty-day confinement period—referred to as *kirkli*—to visit another woman who is in the same state. According to folk beliefs, such an encounter is believed to result in the transmission of a negative influence known as *chile*. It is thought that when two *kirkli* women meet, the *chile* of one may transfer to the other, particularly affecting their children. For instance, developmental delays in a child, such as difficulties in walking or speaking, are often attributed to this transferred *chile*, believed to impact the child's legs or tongue (Rustemzade, 2014a:290; Memmedova, 2021b:469). To mitigate or eliminate the effects of this adverse influence, various ritual practices are observed. One such ritual involves symbolically "cutting" the *chile* by passing the affected child three times under the legs of a child whose father died while they were still in the womb. This act is believed to sever the spiritual connection and remove the harmful effect (Rustemzade, 2014b:288; Memmedova, 2021b:470).

When postpartum women (*lohusa*) encounter one another, it is traditionally recommended that they exchange safety pins as a preventive measure against the mutual transmission of *chile*, a form of harmful spiritual influence believed to affect both women and their children. Several ritual practices are employed to relieve a child thought to be afflicted by *chile*. One such method involves bringing the child before a herd of animals, a symbolic act intended to free the child from the negative influence. Another common ritual consists of passing the child under the father's legs, signifying the symbolic severance of the *chile* (I-4, I-6). Additionally, a widely observed practice involves pouring the remnants of a meal prepared in honor of religious figures (imams) over the child's head. This act is believed to remove the *chile* and restore the child's well-being (Rustemzade, 2014b:288; Memmedova, 2021b:470).

The term *chile* originates from the Persian word *chehel*, meaning "forty," and refers to the culturally significant belief that a woman who has recently given birth must undergo a forty-day period of vulnerability and seclusion. This transitional phase is marked by a set of prescribed practices aimed at protecting both the mother and the newborn from harmful influences. At the conclusion of this period, a ritual known as *Chilekesti* is performed. Although not formally tied to religious doctrine, the ceremony serves a symbolic and protective function, facilitating the safe reintegration of the mother and child into the community and shielding them from perceived threats such as illness or the evil eye. Rituals of this nature are deeply embedded in traditional belief systems and are regarded as essential mechanisms for ensuring health, well-being, and spiritual safety during liminal stages of life (Rustemzade, 2014b:290; Memmedova, 2021b:469).

In Azerbaijan, a variety of protective rituals are performed for newborns, extending beyond the *Chilekesti* ceremony. These practices are rooted in traditional beliefs surrounding vulnerability in early infancy, particularly the perceived threat of the evil eye. One such ritual involves burning cotton and applying the resulting black ash to the infant's forehead, serving as a symbolic barrier against harmful gazes. Another custom addresses the potential transmission of negative energy or burdens from visitors: individuals who visit the newborn before the completion of the forty-day period are symbolically passed beneath the infant upon entering the home. This act is believed to neutralize any unintended transfer of weight or misfortune to the child (Elekberli & Ceferova, 2012:331).

In both Anatolia and Azerbaijan, objects used to protect children also symbolize beliefs about the child's future character traits. For instance, items such as knives or daggers are placed near boys to represent bravery and industriousness, while sewing-related objects like needles and scissors are placed near girls, reflecting hopes for their diligence and devotion to household responsibilities (Memmedova, 2021a:470; Rustemzade, 2012:160).

In both Anatolia and the Caucasus region, postpartum rituals centered around the first forty days—during which the mother and infant are considered *kırlı* (within the forty-day period)—are widespread elements of folk practice, primarily aimed at ensuring protection and well-being. In Turkey, it is commonly believed that the removal of essential household items such as fire, yeast, salt, vinegar, or bread during this period may invoke a harmful condition known as *kirk basması*, a form of spiritual or physical affliction. To mitigate such risks, specific protective measures are taken. For instance, in Anatolian tradition, when items like meat or salt are brought into the home during the postpartum phase, a ritual is enacted to neutralize any potential negative effects on the newborn. In this ritual, the infant's feet are briefly placed on the ground while reciting the phrase "O seni basmadan sen onu bas" ("Step on it before it steps on you"), symbolically empowering the child to overcome any malevolent force before it takes effect (Acipayamli, 1974:88; Ornek, 2015:208).

In the Nakhchivan region of Azerbaijan, there exists a prevailing belief that bringing raw meat into a household with a *kırlı* (forty-day) child may cause the infant to become ill. Consequently, the consumption and presence of meat are traditionally avoided for a period of ten days following birth. In cases where meat is inadvertently brought into the home, a protective ritual is performed in which the child is symbolically passed beneath the father's legs to prevent frailty, metaphorically described as becoming "like a pile of meat" (I-2). Additionally, a small piece of the meat may be cut and sewn onto the child's clothing as a safeguard against potential harm (Ceferli & Babayev, 2010:42). A similar belief is observed in the Karabakh region, where the introduction of raw meat into the home during the *kırlı* period is thought to provoke skin rashes or other ailments in the child. To ensure the child's protection,

elders rigorously enforce this custom. Furthermore, when visitors arrive, it is customary to place a piece of iron at the entrance of the home to ward off any harmful “weight” or negative influences that might otherwise fall upon the infant (Rustemzade, 2014a:368; Rustemzade, 2013:250). Folklore narratives further caution against visits by heavy-footed or ill-intentioned individuals, whose presence is believed to cause the child distress, manifested in crying and illness, and is even thought to affect the surrounding environment negatively, such as causing trees to wither (Rustemzade, 2014b:289). These rituals exemplify the rich tapestry of folk beliefs and protective practices in Anatolia and the Caucasus, reflecting traditional strategies transmitted through generations to safeguard kirkli children during their vulnerable early life stages.

The rituals known as "kirk basmasi" in Anatolia, performed to protect newborn children from evil spirits, the evil eye, or illnesses, vary greatly from region to region. Babies are usually subjected to various rituals on or around their fortieth day, including visits to shrines, hearths, streams, and sacred sites. Prayers are written, special items are used for bathing, and efforts are made to purify the child from kirk basmasi according to local beliefs. Below are some of the different kirk removal rituals practiced in various regions of Anatolia: In Diyarbakır, a child who has had kirk basmasi is washed with forty special bowls believed to be brought from the Hejaz, and water from these bowls is given to the child to drink. In Eskişehir, the child is bathed with water containing forty different items, such as stork feathers, snake bones, keys, and rings. This water is prepared to protect the child. In Çanakkale, the house where the child resides is also subjected to kirk basmasi rituals. Forty stones are placed in a glass, and water is added before the stones are scattered around the house to eliminate negative energy. In Urfa, the shell of a black hen's egg is used. The child's head is washed with water from the shell forty times, and it is believed that this practice frees the child from kirk basmasi. In Aydın, a used broom is placed on which a dog's puppy is laid and covered with a sieve. Forty-one stones are placed inside, and the child is bathed with hot water. It is believed that if the puppy dies after this ritual, the child is freed from kirk basmasi. In Bolu, water is brought from a mill tree, and forty sticks are boiled in it. The child is bathed with forty cups of this boiled water. In Tunceli, once the fortieth day is complete, a sieve is held over the child's head, and three bowls of water are poured while saying, "May the earth and sky be witnesses, this is the fortieth day." In Sinop, a piece of wood taken from beneath the roof of the child's house is burned, and water is heated. Forty keys are placed in this water, which is then used to bathe the child. In Kırşehir, a child is bathed with water brought from a mill before sunrise, thus protecting the child from kirk basmasi. In Düzce, the head of a dead dog is washed with forty cups of water, and then the same water is used to bathe the child. In Ağrı, the child is bathed on Wednesday, and beeswax is melted and added to the bathwater. In Kastamonu, the child is bathed with items such as a gravestone, a perforated stone, or tree branches. In Bingöl, the child is placed in one pan of a scale, and the other pan is filled with dung. If the dung swells, it is believed that the child will grow well. In Afyon, the child is weighed with dung and bathed on a turtle. If the turtle dies, it is believed the child is freed from kirk basmasi. In Erzurum, dung is placed in a wet area, and it is believed that as the dung absorbs water, the child will heal. Furthermore, beeswax is melted into water, and if the image of the person suffering from kirk basmasi appears on the surface of the water, the child is bathed with that water. In Bursa and Eskişehir, the child is laid in a cemetery or on a prayer stone, and another person takes the child from the grave or stone. This ritual is believed to cleanse the child of kirk basmasi. In Trabzon, the child is placed on a suspected object or person, thus relieving the child of kirk basmasi. In Edirne, if the child is to be left alone, the bedside is prepared with a Quran, iron, bread, and a broom. Forty stones from a stream are placed in the bathing water, and after the child is bathed, the stones are returned to

the stream. A prayer is read for the child's health until the fortieth day, and the child is weighed with a bone (Artun, 2024:6; Ornek, 2015:206-213).

These rituals are practiced in unique forms across every region of Anatolia and symbolize the children's transition to a healthy life.

The "forty-day ritual" aims to subject both the newborn baby and the mother to a purification process on the fortieth day after birth. Through this ceremony, both the baby and the mother undergo a special washing procedure accompanied by prayers, purging them of potential evil and difficulties. At the core of the ritual lies the belief that water is not only a purifying element but also a symbol of the fertility and abundance associated with birth. In this process, the baby is washed first, followed by the mother's purification; this ceremony, often performed by an elder family member (e.g., maternal grandmother), involves prayers and the addition of various objects such as barley to the water. In some regions, items like gold, rings, or hazelnuts are also thrown into the water. Among the Pomaks living in Thrace, objects such as forty eggshells, forty stones, forty wheat grains, and forty sticks are used during the ritual to ensure the baby's strength, fertility, and resilience. The person performing the ritual dips their hand into the water and washes the baby. Once the ritual of "casting out the forty" is completed, if the baby moves or cries, it is considered that the "forty" has been removed. Otherwise, the ritual is repeated. After the purification, the clothing of the mother and baby is changed, and this milestone is shared with the family through prayers and celebrations (Güven, 2021:51; Pelin, 2021:766-767). In Gagauz culture, after the forty-day ritual, money is added to the water in which the baby was washed for wealth, and both the mother and the baby are bathed together. The woman performing the ceremony is usually given gifts such as money, clothes, or shoes, and food and drink are served to the guests (Perchemli, 2011:38).

In Azerbaijan, particularly in the Ordubad region of Nakhchivan, a distinctive ritual known as *kırx çıxarma* (the removal of the baby's "forty") is performed on the infant's fortieth day. This ritual marks the symbolic conclusion of the infant's vulnerable postnatal period and serves both purificatory and protective purposes (I-1). The ceremony begins with the preparation of ritual water: forty spoonfuls of water are collected into a container, followed by the addition of forty grains of rice. During the washing process, the phrase "*Kırx gusulu verirem vaciben gurbeten illallah*" ("I perform the forty ablutions as an obligation, in exile, for the sake of Allah") is recited. This utterance holds spiritual significance, emphasizing both devotion and the ritual's sanctifying intention. The infant is then bathed with this prepared water. A strainer is held above the child's head as the water is poured, beginning from the head and flowing down to the feet. Subsequently, water is poured three times over the right shoulder and three times over the left shoulder, thereby completing the ritual cleansing. Once this process is concluded, the child is left in a soaked state for a brief period to allow the ritual to take full effect. Importantly, the mother, who is still considered ritually impure at this stage, is prohibited from holding or breastfeeding the infant until she undergoes her own purification. After her purification is completed, she is traditionally given *kuymak*—a type of flour-based halva—to eat, symbolizing both nourishment and the end of the liminal postpartum phase. This ritual illustrates the deep intertwining of symbolic purity, spiritual protection, and maternal transition in Azerbaijani folk culture.

In another practice in the Ordubad district of Nakhchivan, the baby's "*kırklanma*" ("Forty-day cleansing ritual") (I-2) is performed in different steps: First, the phrase "*Mevlut gusulu verirem vaciben gurbeten illallah*" ("I perform the Mawlid ablution as an obligation, in exile, for the sake of Allah.") is recited. Some of the water is poured three times over the right shoulder, three times over the left shoulder, and then onto the head. During these actions, the phrase "*Kirkini*

dokurem vaciben gurbeten illallah" ("I perform the fortieth-day ritual as an obligation, in exile, for the sake of Allah") is repeated. At the end of this ritual, the baby is considered to have been purified.

It has been learned that during the baby's "kirkklanma" ritual, the baby is only bathed on Fridays until the 40th day, and no full purification (ghusl) is performed before the 40th day. On the 40th day, the baby is given a general purification bath known as "genire, kesire, nifas ghushls," which marks the completion of the forty-day period (I-3).

The "Kirklama" ("Forty-day cleansing ritual") ritual is generally a tradition where both the mother and the baby are bathed after completing the forty-day period following childbirth, and this practice is referred to as "kirkdokme" or "kirklama". Of course, both the mother and the baby are bathed before the completion of the forty days as well. After birth, the baby is cleaned with a wet cloth. Typically, in Azerbaijan and Anatolia, the mother and baby are bathed on the 7th, 10th, and 20th days before reaching the 40th day. In the Gagauz tradition, when the mother returns home from the hospital, the baby's first bath is performed with egg water, and a copper coin is thrown into the water. The second bath is done using salty water to prevent the baby from sweating. The mother and baby are then bathed with water containing healing herbs. The bathing water is poured under a fruit tree or a rose bush, based on the belief that it will ensure the baby's health and beauty. Some families continue this practice by pouring the water at the tree's root for a year. It is also customary to throw money into the water for the baby's prosperity (Perchemli, 2011:37). The custom of bathing with salty water is also seen in South Azerbaijan and Anatolian culture. These rituals, like in Azerbaijan, are traditional baby bathing ceremonies practiced within the cultural values and protection beliefs in Gagauzia and various regions of Anatolia.

In Azerbaijan and Anatolia, after the forty-day period and the "kirklama" (forty-day) ritual is performed, a celebratory feast is held where family members visit the mother and child, bringing gifts. Visits are not considered appropriate before the forty-day mark. In Gagauz culture, a feast is held to celebrate the birth of the baby, and close relatives, neighbors, and acquaintances are invited to this event. During the feast, small and large loaves of bread, called "pita," are prepared. After the midwife bathes the mother and baby and cleans the room, three round loaves of bread are made. In the past, only women with children could attend this ceremony, but today, anyone may be invited. Not attending the feast is frowned upon, and those who participate bring food, drinks, iron, or coins and wish for the mother and child to be "as healthy as iron." Meals are prepared, and raki (an alcoholic beverage) and wine are served. The midwife spreads honey on the bread, making a cross shape, and distributes it to the guests. Additionally, the midwife receives flour and money as a gift for her role in the birth (Perchemli, 2011:32-33).

Traditional belief systems in Azerbaijan and Anatolia encompass a wide array of protective practices aimed at safeguarding mothers and newborns from the malevolent effects of the evil eye and other harmful influences. Among these, the burning of rue (*Ruta graveolens*), a medicinal and aromatic herb, is commonly practiced to purify the environment and shield the infant from negative energies. Additionally, the adornment of infants with multicolored beads is a widespread and deeply rooted tradition, with each bead carrying specific symbolic and protective functions. For instance, yellow beads are believed to protect the infant from jaundice, while the shevval bead is thought to prevent the mother from experiencing nightmares during the postpartum period. The widely used nazar or "evil eye" bead is intended to ward off ill-wishing gazes and other unseen threats. A "blood bead" worn around the mother's neck following childbirth is believed to reduce the risk of postpartum hemorrhage. Similarly, red

beads and algobe beads are used to protect both the mother and child from malevolent spirits, and the goyertme bead is associated with preventing sudden infant death, often described metaphorically as the baby “turning blue.” Other amuletic objects, such as the “father’s arm,” “wolf bead,” and “fish ear,” are also employed, each with distinct protective roles, and are typically fastened to the clothing of either the mother or the infant. A particularly significant aspect of these practices is the belief that such protective beads must be present in the home prior to the birth of the child. If they are brought into the household after the baby is born, tradition dictates that the newborn must first be taken outside before the items are introduced, in order to prevent potential harm (Abbasova & Soy Turk, 2015a:343–344; Abbasova, 2020:310). These practices—ranging from the use of beads and amulets to the burning of rue and the placement of written charms (amulets or dua)—are observed not only in Southern Azerbaijan but across various regions of Azerbaijan and Anatolia. They reflect a syncretic system of folk medicine, spiritual belief, and symbolic protection that continues to shape maternal and infant care in traditional cultural settings (Memmedova, 2023b:208–209).

Traditional protective practices for infants who have not yet completed their forty-day period—commonly referred to as being in the *kirkli* stage—are widely observed across a broad geographical expanse, from Anatolia to the Caucasus. These practices reflect deeply rooted cultural beliefs surrounding the vulnerability of both newborns and postpartum mothers during this liminal phase. In Southern Azerbaijan, for example, it is customary to promptly collect the clothing of forty-day-old infants, ensuring that garments are not left outdoors for extended periods. During this time, specific precautions are taken: infants are not dressed in yellow clothing, and meat is kept away from their immediate surroundings (Abbasova, 2019:145). Comparable traditions are evident in Anatolia and among the Gagauz people, where infant laundry must be brought indoors before dusk, and it is deemed inappropriate to leave the baby’s belongings outside overnight. This practice is rooted in the belief that the child’s sleep and general well-being could be adversely affected by unseen forces (Perchemli, 2011:40). Moreover, it is considered improper to physically jump over an infant who has not yet completed their forty days, as this act is thought to disrupt the child’s spiritual and physical equilibrium. Likewise, postpartum women are generally advised not to leave the home during this critical period. If they must go outside, it is customary for the mother to carry a protective object—such as a knife—to ward off negative energies or supernatural harm (Abbasova & Soy Turk, 2015a:367–368). Such protective customs are not limited to isolated areas but are widely practiced throughout Azerbaijan, particularly in culturally rich regions like Karabakh, Nakhchivan, and Ordubad (Memmedova, 2021a:468–469; Memmedova, 2021b:301; Mirzeyeva, 2023:144). These traditions function as a culturally embedded safeguard, reinforcing communal values and spiritual beliefs aimed at protecting the health and well-being of mothers and infants during a time of heightened vulnerability.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

This study has examined the postpartum protective rituals of *kirkbasma* and *albasma* within the folk cultures of Azerbaijan, Gagauzia, and Anatolia from a comparative perspective. The findings reveal that the postpartum period in these cultures is not perceived merely as a biological phase but also as a spiritually vulnerable period that necessitates protective measures. These traditional practices function as a collective cultural mechanism aimed at safeguarding the physical and spiritual well-being of both the mother and the newborn.

The analysis demonstrates that frequently used ritual objects—such as knives, iron items, onions, amulets, charms, and rue smoke—serve as tangible representations of underlying metaphysical beliefs. Similarly, practices such as not leaving the mother alone, regulating who

may visit her, and protecting the infant's belongings reflect the communal aspect of these protective measures. While the foundational belief that the mother and child are "in their forties"—meaning spiritually unprotected—remains consistent across regions, the forms and implementations of these rituals vary according to local cultural contexts.

The similarities observed in Azerbaijan and Gagauzia point to the wide geographical distribution of shared Turkic folk beliefs and the persistence of common cultural codes. However, it is also evident that these orally transmitted rituals are increasingly at risk of transformation or disappearance due to the influences of modernization and changing lifestyles.

In light of these findings, several recommendations can be made:

Expansion of Field Research: Conducting in-depth ethnographic studies in various regions would allow for a more comprehensive documentation and analysis of the diversity within these rituals.

Preservation of Intangible Cultural Heritage: These beliefs and practices should be archived and integrated into educational and folklore programs as part of safeguarding intangible cultural heritage.

Encouragement of Comparative Studies: Further comparative research across different Turkic-speaking communities could illuminate historical roots and regional variations in belief systems and ritual practices.

Bridging Health and Culture: Recognizing the cultural significance of these rituals may contribute to the development of culturally sensitive healthcare approaches that respect traditional knowledge.

In conclusion, kırkbasma and albasma rituals represent the sacred meanings ascribed to birth and motherhood, reflecting both the metaphysical worldview and the social solidarity of the communities in which they are practiced. Preserving and transmitting these rituals to future generations is crucial not only for the continuity of cultural heritage but also for understanding the symbolic and social frameworks that shape traditional life-cycle practices.

5. REFERENCES

- Acipayamli, O. (1974). Türkiye'de Doğumla İlgili Adetler ve İnanmaların Etnolojik Etutu. Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Artun, E. Tekirdag Halk Kulturunde Gecis Rituelleri Dogum-Evlenme-Olum. https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/artun_tekirdag_evlenme.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2024)
- Abbasli, S., Ferzane, M.Q. (2013). Guney Azerbaijan folkloru. I kitab, Tebriz, Yekanat ve Hemedan erazilerinden toplanmis folklor ornekleri. Baku: "Elm ve Tehsil" Nesriyyati.
- Abbasova, M. M., Soy Turk, S. H. (2015a). Guney Azerbaijan folkloru. IV kitab. Baku, "Elm ve Tehsil" Nesriyyati.
- Abbasova, M. M., Soy Turk, S. H. (2015b). Guney Azərbaycan folkloru.V kitab. Baku, "Elm və Təhsil" Nesriyyati.
- Abbasova, M.M. (2019). Guney Azerbaijan folkloru. VIII kitab. Baku, "Elm və Tehsil" Nesriyyati.
- Abbasova, M.M. (2020). Guney Azerbaijan folkloru. IX kitab. Baku, "Elm ve Tehsil" Nesriyyati.

Blumer, H. (1969). Symbolic interactionism: Perspective and method. University of California Press.

Ceferli, M., Babyev, R. (2010). Azərbaycan folkloru antologiyası. I kitab (Nahcivandan toplanmış folklor örnekleri). Nahcivan: "Ecemi" Nesriyyat-Poliqrafiya Birliyi.

Elekberli, E., Ceferova, A. (2012). Azərbaycan folkloru antologiyası. XXIII kitab (Nahcivandan toplanmış folklor örnekleri). Bakı, Elm və Tehsil Nesriyyatı.

Güven, F. (2021). Kars Halk Kulturunde Gecis Donemleri (Dogum, Evlenme, Olum). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Memmedova, M. (2021a). "Beliefs related to initiation rituals in Karabakh" // Karabagh International Congress of Modern Studies in Social and Human Sciences, June 17-19, Karabagh, Azerbaijan, 298-306.

Memmedova, M. (2021b). "Qarabag folklorunda dogum ritualları ve inancları"// Ziyalı İşığında Ramazan Qafarlı – 70 Beynəlxalq İctimai və Medeni Elmlər Konfransı, 15-16 iyul, Azərbaycan-Bakı. Web:www.izdas.org/ramazan-gafarli-kongresi, 465-471.

Memmedova M., Mirzeyeva Q. (2023). "Customs, traditions, and beliefs related to the forty-day ritual in Azerbaijan and Anatolia" // 6th International "Dede Korkut Conference Of Turkish Culture, History And Literature". July, 20-21, Quba, Azerbaijan, 124-133.

Memmedova, M. (2023a). "Forty-Day Rituals in Azerbaijan and Anatolia". Azerbaijan International Congress of Scientific Research, 16-17 August 2023 Sheki, 102-113.

Memmedova, M. (2023b). "Practices and Rituals for Protection Against the Evil Eye in Azerbaijani and Anatolian Folklore". 5. International Bahtiyar Bahabzade Turkish World History, Culture and Literature Congress, 16-17 August, Sheki / Azerbaijan, 207-216.

Mirzeyeva, Q. (2023). "Qarabag və Nahcivan bölgəsində qırhtokmə mərasimi ilə bağlı adət-ənənələr və inanclar" // Dede Qorgud Elmi-Edəbi Toplu II (81), Bakı, "Elm və Tehsil" Nesriyyatı.

Ornek, S.V. (2015). Geleneksel Kulturumuzde Cocuk. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Ornek, S.V. (2016). Turk Halk Bilimi, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Pelin, M. (2021). Edirne’de Pomak dogum âdetleri üzerine bir inceleme. RumeliDE Dil ve Edebiyat Arastirmaları Dergisi, (24), 755-770. DOI: 10.29000/rumelide.995429.

Perchemli, V. (2011). Gagauz Turklerinde Dogum, Evlenme, Olum Adetleri, Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Rustemzade, İ. (2012). Qarabag: folklor da bir tarixdir. III kitab (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Ləçin və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakı: "Elm və Tehsil".

Rustemzade, İ. (2013). Qarabag: folklor da bir tarixdir. IV kitab (Ləçin, Qubadlı, Zəngilan rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakı: "Elm və Tehsil".

Rustemzade, İ. (2014a). Qarabag: folklor da bir tarixdir. VIII kitab (Kəlbəcər rayonundan toplanmış folklor örnekleri). Bakı: Zerdabi LTD MMC.

Rustemzade, İ. (2014b). Qarabag: folklor da bir tarixdir. IX kitab (Beyləqan, İmişli, Tərtər, Bərdə və Cəbrayıl rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakı: "Zerdabi LTD" MMC.

Turner, V. (1969). The ritual process: Structure and anti-structure. Aldine Publishing.

van Gennep, A. (1960). The rites of passage (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1909)

Informants

I-1: Ekberova Sevinc Cavad kizi, 1971, Ordubad District, Yukarı Eylis Village, high school graduate, homemaker.

I-2: Esedova Gonul Husameddin kizi, 1983, Nakhchivan City, holds a degree in linguistics, Senior Advisor at the Department of Legal Entities and Population Status, Registration and Notary Office.

I-3: Huseynova Shehla, Marks kizi, 1961, Ordubad District, Yukarı Eylis Village, holds a bachelor's degree, homemaker.

I-4: Memmed Tahire Geshem kizi, 1960, Nakhchivan City, Vaykır Village, holds a PhD, literary scholar, professor.

I-5: Necefova Seltenet Yusif kizi, 1961, Nakhchivan City, Ordubad District, Anabat Village, educated, nurse.

I-6: Seyidova Hedice Mirgafar kizi, 1953, Nakhchivan City, Vaykır Village, homemaker.

DETAIL AS A POETIC MEANS THAT REVEALS THE INNER WORLD OF
IMAGES

DETAL OBRAZLARIN DAXİLİ ALƏMİNİ AÇAN POETİK VASİTƏ KİMİ

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dosent əvəzi
Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Bədii ədəbiyyatda qəhrəmanların xarakterlərinin açılmasında detal müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bədii detallar əsərin emosionallığını artırır, qəhrəmanların daxili aləmini işıqlandıran bədii vasitəyə çevrilir. Elə detal, ştrix var ki, o, xarakterə, obraza, insan psixologiyasına, eləcə də təsvirlərin özünə milli çalar da gətirir. Başqa sözlə desək, detalın özündə də milli təfəkkür elementlərinin təzahürünü görürük. Bu baxımdan bədii əsərlərdəki detalı 2 cür qruplaşdırma bilərik: Bədii detal və Milli detal.

Bədii detal əsərdə son dərəcə vacib poetik ünsürlərdən biridir. Sənətkar, ümumi sözlə yox, detallarla danışanda onun sözü daha kəsərli olur. Bədii detal hər hansı söz, ifadə şəklində özünü göstərir.

Milli detal isə hər bir xalqa aid milli atributlarla ölçülür. Azərbaycan xalqının milli atributlarından olan kəlağayı, papaq, at, ad-san, namus və s. kimi elementlər bədii əsərlərdə obrazları tamamlayan milli atributlardır. Sənətkar milli xarakterli obrazlar yaradarkən mütləq bu elementlərə toxunur.

Açar sözlər: obraz, milli detal, bədii detal, bədii əsərlər

Abstract:

Detail is of exceptional importance in revealing the characters of heroes in fiction. Artistic details increase the emotionality of the work, become an artistic means that illuminates the inner world of the heroes. There are such details, strokes that bring a national shade to the character, image, human psychology, as well as to the images themselves. In other words, we see the manifestation of elements of national thinking in the detail itself. From this point of view, we can group the details in works of art into 2 types: Artistic detail and National detail.

Artistic detail is one of the extremely important poetic elements in the work. When an artist speaks in details rather than in general terms, his words are more effective. Artistic detail manifests itself in the form of any word or expression.

National detail is measured by the national attributes of each nation. Elements such as the kəlağay, hat, horse, name, honor, etc., which are among the national attributes of the Azerbaijani people, are national attributes that complement the images in artistic works. When creating images of a national character, the artist necessarily touches on these elements.

Keywords: image, national detail, artistic detail, artistic wo

Bədii ədəbiyyatda qəhrəmanların xarakterlərinin açılmasında detal müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bədii detallar əsərin emosionallığını artırır, qəhrəmanların daxili aləmini işıqlandıran bədii vasitəyə çevrilir. Elə detal, ştrix var ki, o, xarakterə, obraza, insan psixologiyasına, eləcə də təsvirlərin özünə milli çalar da gətirir. Başqa sözlə desək, detalın özündə də milli təfəkkür

elementlərinin təzahürünü görürük. Bu baxımdan bədii əsərlərdəki detalı 2 cür qruplaşdırma bilərik: Bədii detal və Milli detal.

1. Bədii detal əsərdə son dərəcə vacib poetik ünsürlərdən biridir. Sənətkar, ümumi sözlə yox, detallarla danışanda onun sözü daha kəsərli olur. Bədii detal hər hansı söz, ifadə şəklində özünü göstərir. Məsələn: Mirzə Fətəli Axundovun “Hacı Qara” pyesində son dərəcə maraqlı bədii detaldan istifadə edilib. Belə ki, qaçaqmalçılıqda günahlandırılan Hacı Qara bağışlandıqdan sonra yalvarır ki, murovun adamları onun cibindən bir abbası pul götürüblər, onu qaytarsınlar. Buradakı bir abbası maraqlı bir detal kimi Hacı Qaranın nə dərəcədə xəsisliyini, həm də sərhəd keşikçilərinin cibgirliyini açmaq vasitəsinə çevrilib.

Yaxud: Azərbaycan ədəbiyyatında maraqlı bədii detal yaradan sənətkarlardan biri də Səməd Vurğun idi. Belə ki, Səməd Vurğun “Aygün” poemasında maraqlı bədii detallara müraciət etmişdir. Məsələn: Əsərin “Xatirələrim” adlı nəğməsində küçədə atasına rast gələn, onunla görüşən Ülkər bu haqda anasına həyəcanla belə məlumat verir:

O, məni bağrının başına basdı,
Bütün sözlərimə qulaq da asdı
Qayıq seyrinə də apardı məni,
Sənin “Xatirələr” adlı nəğməni
Üç dəfə oxutdu..O, qəmgin oldu,
Hə, hə, uşaq kimi gözü də doldu.

Burada Səməd Vurğun ailəsini itirən Əmirxanın peşmançılıq hisslərini açmaq üçün bədii detal kimi Əmirxanın qızı Ülkərə “Xatirələrim” adlı nəğməni üç dəfə oxutdurması elementini, uşaq kimi gözlərinin dolması elementini bədii detal kimi ustalıqla vermişdi.

2. Milli detal isə hər bir xalqa aid milli atributlarla ölçülür. Azərbaycan xalqının milli atributlarından olan kəlağayı, papaq, at, ad-san, namus və s. kimi elementlər bədii əsərlərdə obrazları tamamlayan milli atributlardır. Sənətkar milli xarakterli obrazlar yaradarkən mütləq bu elementlərə toxunur. Məsələn: Səməd Vurğun “Komsomol” poemasında poemanın qəhrəmanı Gəray bəyin düşdüyü psixoloji vəziyyəti açmaq üçün milli detal elementlərində bacarıqla istifadə etmişdir. Evindən-əşiyindən didərgin düşən, var-dövləti əlindən gedən Gəray bəyi odsuz-alovsuz yandıran, ürəyinə çalın-çarpaz dağ çəkən bir məsələ var. Gəray bəy Sovet hökumətinin qoyduğu qanunlarla bir təhər barışır, ancaq bolşevik Çalpapaq Kərəmin onun atını minib səyirtməsinə dözmə bilmir. Burada milli detal budur: Bolşevik Çalpapaq Kərəmin onun atını minib səyirtməsi.

Bizim bu yerlərdə bir papaq, bir at,
Bir də hər kişinin aldığı arvad
Namusdan sayılır. ...

Yaxud: M.Müşfiqin “Dağlar faciəsi” poeməsindəki Papaq da milli detal kimi obrazların xarakterini açmaq vasitəsinə çevrilmişdir. Belə ki, bildiyimiz kimi birinin namussuzluğunu eşidəndə göz önünə birinci növbədə Şərqdə kişiliyin ən mühüm atributlarından biri hesab edilən papaq gəlir. Yoxsul Eldarın başqasının halalca arvadına sahib durmasını eşidənlər bərk narahat olurlar:

Səninləyəm, Həsən, cavap tapsana,
Hayıf başındakı papaqdan sana!

Yaxud: Mikayıl Müşfiqin “Şölə” poemasında qızı Şölənin el-oba adət-ənənəsinə məhəl qoymamasından qəzəblənən atanın:

“Mənim papağımı yerə vurmaq

Səni xəngəl kimi doğraram” deməsi xarakterlərdəki milli xüsusiyyətləri açmaq vasitəsinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Xəlid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rəfiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN “HEYDƏRBABAYA SALAM”
POEMASINDA MİLLİ KİMLİK VƏ POETİK YADDAŞ

Aynur Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan, Bakı şəhəri.

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218>

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycanın böyük, əbədi və sevilən şairi Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının poetik xüsusiyyətləri, ictimai və fəlsəfi məzmunu təhlil olunur. Əsərdə uşaqlıq xatirələri, xalq adətləri, milli kimlik və mənəvi təbəddülat bədii şəkildə ifadə edilir. Heydərbaba obrazı şairin uşaq yaddaşında qalan bir dağdan ibarət olmayıb, milli kimlik, mədəni yaddaş ilə zəngin mənəvi bir dünyaya pəncərədir. Məqalədə həmçinin şeirin forması, dili, üslubu və xalq şeiri ilə əlaqəsi araşdırılmış, əsərin Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatında tutduğu mövqe dəyərləndirilmişdir. Şəhriyarın bu əsəri vasitəsilə milli yaddaşa, dogma yurda və poeziyanın bədii gücünə kökləndiyi göstərilir.

Açar sözlər: şair, xalq, milli kimlik, yaddaş.

Özet

Bu makalede, Azerbaycan'ın büyük, ölümsüz ve sevilen şairi Mehmed Hüseyin Şehriyar'ın “Heyderbaba'ya selam” adlı manzumesinin şiirsel özellikleri, toplumsal ve felsefi içeriği incelenmektedir. Eserde çocukluk anıları, halk gelenekleri, milli kimlik ve manevi dönüşümler sanatsal bir biçimde ifade edilmiştir. Heyderbaba imgesi, şairin çocukluk hafızasında kalan bir dağdan ibaret olmayıp, milli kimlik ve kültürel hafızayla yüklü manevi bir dünyaya açılan bir penceredir. Makalede ayrıca şiirin biçimi, dili, üslubu ve halk şiiriyle olan bağlılığı araştırılmış, eserin Azerbaycan ve genel Türk edebiyatındaki yeri değerlendirilmiştir. Şehriyar'ın bu eseri aracılığıyla milli hafıza, ana yurt ve şiirin sanatsal gücüne yöneldiği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: şair, halk, milli kimlik, hafıza.

Giriş

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar XX əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Təbrizdə doğulub boya-başa çatan Şəhriyar, həm klassik fars ədəbiyyatında, həm də Azərbaycan dilində parlaq nümunələr yaratmış şairdir. Onun poeziyası xalq ruhu, milli yaddaş, insan psixologiyası və mənəvi duyğularla zəngindir. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poeması isə türkdilli poeziyada dönüş nöqtəsi kimi dəyərləndirilir. Bu əsər sadəcə poetik xatirə deyil, həm də elin, torpağın, millətin şeirdə bədii təəcəssümüdür. “Heydərbaba” obrazı şairin uşaq yaddaşında qalan bir dağdan ibarət olmayıb, milli kimlik, mədəni yaddaş ilə zəngin mənəvi bir dünyaya pəncərədir. Bu şeir yalnız estetik deyil, həm də ictimai və mədəni baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şəhriyarın yaşadığı qürbət və ayrılıq hissi bu əsərdə köklü şəkildə ifadə olunur. Əsər, eyni zamanda türk dünyasında saz-söz mədəniyyəti, xalq şeiri və klassik poeziya ənənələrinin modern təəcəssümü kimi də qiymətləndirilə bilər.

Heydərbaba, ildırımlar şaxanda,

Sellər, sular şaqqıldayıb axanda,

*Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətüzə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin dilüzə.*[1.]

Əsərin poetik strukturu və üslubu “Heydərbabaya salam” şeiri xalq şeiri formasında yazılmışdır. Bu forma, şeirin oxunaqlığını artırır, ritmik axınla oxucunu emosional bir axara cəlb edir. Hər bənddə təbiət təsvirləri, uşaqlıq xatirələri, xalq adətləri, bayramlar, oyunlar və sosial həyatın incə detalları yer alır.

Şeirin dili sadə, anlaşıqlı və axıcıdır. Burada müəllif yüksək bədii vasitələrə köklənsə də, xalq dilindən gələn aforizm, deyim, nida, xitab vasitəsilə fikirlərini olduqca canlı şəkildə ifadə etmişdir. Xüsusilə, təkrir və xitabların çoxluğu (məsələn, “Heydərbaba”ya müraciət) həm şeirə melodik dinamizm qazandırmış, həm də şeirin üslubunda bir səmimiyyət və doğmalığa formalaşdırmışdır. Şeirin mərkəzində dayanan “Heydərbaba” obrazı sadəcə bir dağ deyil, həm də uşaqlıq xatirəsi, mənəvi dayaq, millət yaddaşının simvolu və bütün bir elin təmsilçisidir. Şəhriyar bu obraz vasitəsilə həm doğma kəndinə, həm də bütövlükdə ana yurda müraciət edir. Heydərbaba obrazına edilən salamlar, əslində, itirilməsi mümkün olmayan köklərə, mənsubiyyətə və kimliyə edilən müraciətdir. Bu simvol vasitəsilə müəllif qərbətdə yaşamağın ağrısını, vətənə olan həsrəti və keçmişə bağlılığı poetik dillə ifadə edir.

Əsərin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də nostalji motivin geniş yer tutmasıdır. Şəhriyar keçmişə yalnız xatırlamır, onu yenidən yaşayır, şeirin axarı ilə oxucuya da yaşadır. Uşaqlıqda yaşanmış bayramlar, oyunlar, adət-ənənələr, ailə üzvləri və kənd həyatının detalları bir güzgü kimi təqdim olunur. Bu nostalji sadəcə fərdi bir hiss deyil – kollektiv yaddaşın bir çağırışıdır. Müəllif oxucuya xatırladır ki, bu duyğu və mənzərələr bir millətin yaddaşının tərkib hissəsidir. Şəhriyar bu baxımdan həm də bir mədəni miras qoruyucusu funksiyasını yerinə yetirir.

*Heydərbaba, göylər bütün dumandı,
Günlərimiz bir-birindən yamandı,
Bir-birizdən ayrılmayın, amandı,
Yaxşılığı əlimizdən alıblar,
Yaxşı bizi yaman günə salıblar!* [1.]

Şeirin bir neçə yerində müəllifin keçmişlə indi arasındakı ziddiyyətlərə toxunduğu hiss olunur. Əvvəlki dövrlərdəki mehribanlıq, səmimiyyət və birlik hissi ilə indiki zamanda yaşanan etibarsızlıq, namərdlik, itki və tənəzzül qarşılaşdırılır. “Yaxşılığı əlimizdən alıblar. Yaxşı bizi yaman günə salıblar!” misraları bu sosial təbəddülatın bədii ifadəsidir. Rəsulzadə qeyd edir: “*Heydərbabaya salam, təkcə bir şeir deyil, ədəbi və ictimai yaddaşın oyadılmasıdır.*” [5, s. 24] Şeirdə həm də dünyanın faniliyi, ölümün qaçılmazlığı və insan ömrünün sürətli keçməsi hiss olunur. Lakin bu ruh düşkünlüyü ümumi mənzərəni pozmur, əksinə, mədəni irsin və yaddaşın qorunmasına bir çağırış kimi çıxış edir.

“Heydərbabaya salam” şeiri təkcə Şəhriyarın deyil, bütövlükdə Azərbaycan və türk ədəbiyyatının şah əsərlərindən biri hesab edilir. Bu əsər sadəliyin içindəki dərinlik, şəxsi ilə ümuminin vəhdəti, müasirliklə folklorun sintezi baxımından nümunəvi bir poeziya nümunəsidir. Hacıyev qeyd etdiyi kimi: “*Şəhriyarın poeziyası özündə həm xalq şeirinin elementlərini, həm də klassik lirikanın dərinliyini cəmləşdirir.*” [3, s. 78]

Beləliklə, şeir həm klassik şərq poeziyası ilə, həm də xalq şeirinin forma və ruhu ilə birləşmişdir. Burada nəzmə alınan hisslər hər nə qədər fərdi görünsə də, onlar bütöv bir

toplumun ruhunu əks etdirir. Məhz bu səbəbdən şeir təkcə oxunmur, həm də yaşanır. “Heydərbabaya salam” – keçmişə bir salam, gələcəyə bir vəsiyyə, bu günə isə bir oyandır. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar bu əsəri ilə milli yaddaşı oyatmış, uşaqlığın təmiz və saf duyğularını əbədiləşdirmiş, xalq ruhunu poeziyada dirçəltmişdir. Çox düzgün vurğulanır ki: *“Heydərbaba bir dağ olaraq qalmaz – o, poeziyada dağa çevrilmiş bir millət yaddaşdır.”* [4, s. 115]

Ədəbiyyat

1. Şəhriyar, M. H. (1954). Heydərbabaya salam. Təbriz.
2. Əlizadə, H. (2009). Şəhriyarın poeziyasında uşaq obrazı və poetik yaddaş. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, (3), 95–101.
3. Hacıyev, Ə. (2006). Azərbaycan lirikasında obraz və ideya. Bakı: Maarif.
4. Gədiklin, Y. (1997). Şəhriyar və bütün türkçə şeirləri. Bakı: Azər nəşr.
5. Rəsulzadə, M. Ə. (1955). Ədəbi bir hadisə. Azərbaycan, (5), 22–26.

TƏCAVÜZƏ UĞRAYAN AZƏRBAYCAN YER ADLARI

P.ü.f.d Abdullayeva Səminə Sabir

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Xülasə

Məqalədə göstərilir ki, Göyçə tarixən bir çox keşməkeşli hadisələrlə qarşılaşmışdır. Xüsusən, XIX əsrdən sonra həmin əraziyə köçürülmüş ermənilər məskunlaşdığı yerlərdə özlərinə daimi isti yuva tapmaq iddiasında olmuşlar. Onlar öz havadarlarına güvənərək zaman-zaman Göyçədəki yer adlarını dəyişdirərək orada erməni mifi yaratmağa çalışmışlar. 1988-ci ildən sonrakı vaxtlarda Azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçidikləri təcavüzkarlıqlar onları daha da quduzlaşdırmışdır. Lakin 2020-ci ilin sentyabr-noyabr aylarındakı 44 günlük müharibə onların bütün xülyalarını puça çıxartdı. Torpaqlarımızın işğaldan azad olunması təcavüzə məruz qalmış yer-yurd adlarımızın da reabilitasiyasına ciddi bir təkan verdi. Müasir dövrdə düşmən tərəfindən zəbt olunmuş qədim və ilki yer-yurd adlarımızın tədqiqi, təhlili və reabilitasiyası mütəxəssislərin ümdə vəzifələrindən birinə çevrilməlidir.

Açar sözlər: toponim, etnotoponim, məskən, etimologiya

Abstract

The article states that Goycha historically faced many difficulties. In particular, Armenians resettled in the area after the 19th century claimed to have found a permanent warm home in their settlements. Relying on their patrons, they tried to create an Armenian myth, from time to time changing toponyms in Goych. Aggression against the Azerbaijani population in the period after 1988 angered them even more. However, the 44-day war of September-November 2020 destroyed all their dreams. The liberation of our lands from occupation gave a serious impetus to the rehabilitation of our victims. The study, analysis and rehabilitation of our ancient and primordial toponyms, occupied by the enemy in modern times, should become one of the main tasks of specialists.

Key words: toponym, ethnotoponym, place of residence, etymology

Giriş

Tarix özü xatirələrdə həkk olunur, zamanlarda yaşayır. Tədqiqatçı Sitarə Mirmahmudova 1995-ci ildə çap olunmuş “Ermənistan türkmənşəli yer adları” kitabında yazır ki, 1935-1970-ci illər arasında 345 türkmənşəli yer adı dəyişdirilmişdir”

Göyçənin dilbər guşələrindən sayılan *Basarkeçər* adı da türkmənşəli etnotoponim kimi özünün yaranmasına görə çox-çox qədim zamanlarla səsləşir. *Basarkeçər* adı mənbələrdə göstərildiyinə görə 1392-ci ilə dair sənədlərdə də yaşayış məskəni adı kimi qeydə alınmışdır. Basarkeçər rayonu 1930-cu il sentyabrın 9-da yaradılmışdır. 1969-cu il iyunun 11-nə kimi *Basarkeçər*, həmin tarixdən sonra isə *Vardenis* adlandırılmışdır. Buna baxmayaraq indii də əhali tərəfindən həmin ad *Basarkeçər* deyə işlədilir.

Bəzi mənbələrdə *Basarkeçər* sözü tərkibində qeyri-qəti zaman şəkilçisi işlənmiş mürəkkəb söz kimi mənalandırılır. Bu izaha görə *Basarkeçər* adının etnotoponim anlayışı sadələşdirilir və adı bir mürəkkəb sözə çevrilir. Bu da həmin adın bəsit şəkildə “basıb keçmək” anlayışı üzrə məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Əslində isə mürəkkəb tərkibli *Basarkeçər* adı etnik səciyyəli

bir söz kimi formalaşmışdır ki, hər iki tərkibdə bir-birini tamamlayan oxşar məna bildirilir. Urartu mənbələrində *Basarkeçər* bölgəsinin qədim sakinlərinin türkmənşəli kumanlardan ibarət olduğu göstərilir. Onlar həmin ərazidə eradan əvvəlki VII-VI əsrlərdə məskun olmuşlar. *Basarkeçər* adının hər iki tərkibində –ar (-ər) şəkilçi elementi vardır. Bu o deməkdir ki, həmin tərkiblər düzəlmədir. Birində *bas-*, digərində isə *keç-* tərkibi düzəlmədir. Buradan belə qərara gəlmək olur ki, hər iki etnonim adı xalqın mütəşəkkil olduğu və öz ictimai təfəkküründə etnik özünəməxsusluğunu əks etdirən bir mərhələdə formalaşmışdır. Odur ki, mənbələrdə də *bas-* tərkibli etnik adlarla yanaşı *keç-/qaç-/qac-* əsaslı adlar barədə də bəhs edilir.

Türkmənşəli etnosların məskun olduğu ərazilərdə *bas-* tərkibi etnonimin *baz-* şəklindəki variantlarına da təsadüf edilir. *Bas-*, *baz-* tərkibli etnonimlərlə bağlı aparılan tədqiqatlarda göstərilir ki, Qafqazda *baz-* variantı əsasında formalaşmış 15 *bazar* etnonimi mövcuddur. Bunlardan Yuxarı Qarabağın Xaçın nahiyyəsindəki *Bazar*, Tiflis quberniyasının Siqnaşi ərazisindəki *Bazarxevi*, həmçinin Gürcüstandakı *Bazarı* yaşayış məntəqələrinin adlarını göstərmək olar. Mənbələrdə verilən məlumatlara görə qırğızlarda *Bazar*, *Bazar Kurqan* qaraqalpaq və kalmıklarda *Basar* tayfaları mövcuddur. *Basar* sözünün *bazar* variantına eyni zamanda Qafqaz ərazisindəki çoxlu dağ, çay və kənd adlarına da rast gəlmək olur. Bunlardan *Bazarçay*, *Bazaryurd*, Şimali Qafqazın Qaranoqay dairəsindəki *Bazarnur*, Zaqataladakı *Bazarqobu*, Baş Qafqaz silsiləsində Azərbaycan Respublikası ilə Dağıstan sərhəddindəki *Bazardızü* dağ adlarını misal göstərmək olar [1].

Basarkeçər adının ikinci tərkib hissəsindəki *keçər* sözü də etnonim xarakterlidir. Odur ki, bu tərkibi sadəcə olaraq *keçmək* kimi xarakterizə etmək düzgün deyildir. Adın birinci tərkibində olduğu kimi bu hissəsində də zaman-zaman diləyatımlılıq qaydasında dəyişmə baş verməsi ehtimal olunur. Belə ki, sözün ilkin variantının *qaç-*, *qoç-* şəklində olduğunu onun ümumi anlayışı üzrə təyin etmək mümkündür. Güman etmək olar ki, mənbələrdə qeydə alınan türkmənşəli *Koçar*, *Kuçar* *Qacar* etnonimləri məzmunca *keçər* tərkibinin bir variantından ibarətdir. Tədqiqatçı Qiyasəddin Qeybullayevin qeydlərinə görə Orta əsrlərdə Karluq-uyğurların məskunlaşdığı ərazilərdə *Koçar/Kuçar* kimi adlandırılan yaşayış məskənləri də olmuşdur. Şimali Qafqazda həmçinin, *Kuçarlı* və *Kuçorlı* çaylarının mövcudluğu da həmin adların eyni mənşəyə aid olduğunu göstərir. *Keç-koç-kaç-* tərkibləri ilə bağlı olan etnonimlər içərisində *Qacar* variantının daha geniş yayıldığı müşahidə edilir. Mənbələrdə göstəriləyinə görə *qacarlar* Hun tayfa birliyi içərisində mühüm yer tutan türk mənşəli etnoslar olmuşlar. Ad barədə verilən şərhə isə onun “əyilməz”, “inadkar”, “yenilməz” mənası daşması bildirilir. *Basar* və *keçər* adlarının quruluşca tərkibinə gəlinə onu demək lazımdır ki, buradakı –ar, –ər elementləri etnik adlarda *insan*, *şəxs*, *el*, *tayfa* anlayışı bildirən hissələrdən ibarət olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, həmin tərkiblər əsasında həmçinin *Suvar*, *Avar*, *Qamər*, *Xəzər*, *Bulqar*, *Kəngər*, *Tatar*, *Dondar*, *Balkar*, *Avşar*, *Qarqar*, *Dügər*, *Tərtər* kimi etnik adlar da yaranmışdır. *Başarkeçər* adının tərkib hissələrinə gəlinə demək lazımdır ki, *Basar* etnoniminin *bas-* tərkibi lüğəti mənada *müzəffər olmaq*, *basmaq*, *məğlub etmək*, *qalib gəlmək*, *qələbə çalmaq* anlayışını bildirir. Sözün –ar tərkibi isə insan, tayfa, el, xalq anlayışını səciyyələndirir. Nəzərə alsaq ki, sözün ikinci tərkibi olan *keç-* hissəsi *qaç-*, *qoç-* variantları ilə bağlıdır, onda məlum olur ki, *keçər* etnonimində də *qoç-* (qoçu) sözündə olduğu kimi *qoçaq*, *igid*, *qalib*, *əyilməz*, *mərd* anlayışı mövcuddur. Beləliklə, iki qoşatərkibli etnik addan ibarət olan *Basarkeçər* sözü *müzəffər*, *igid*, *yenilməz*, *qalib qoçaq el*, *tayfa*, *cəmiyyət*, *xalq* anlayışları üzrə formalaşmışdır. Azərbaycan dilində qoşatərkibli qayda üzrə formalaşmış çoxlu sözlər də vardır ki, onların təhlili etimoloji araşdırmalar tələb edir. Nümunə üçün qoşatərkibli *Qəlyan-Qalyan* sözünü misal göstərmək olar. Sözün birinci *qəl-*, *qal-* tərkibi *manqal-tonqal*, *qalamaq* sözlərindəki kimi üst-üstə yığılıb yandırılmaq anlayışı bildirir. İkinci tərkibdəki –yan hissəsi isə ümumi *yanmaq* anlayışını canlandırır. Hər iki tərəf yanmaq anlayışı üzrə bir-birinin mənasını bütövləşdirir və

tamamlayır. *Basarkeçər* sözünün tərkib hissələri də *müzəffər*, *igid*, *mərd*, *qoçaq*, *yenilməz* anlayışları üzrə bir-birini tamamlayır.

Basarkeçərdən danışarkən onun məşhur kəndlərindən biri olan *Zod* kəndinin adını unutmamaq olmaz. *Zod* kəndinin adı bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir. Ərazidə çala çökək yerlər olduğundan onun ilk adını *Başkalafa* adlandırmışlar. *Kalafa* sözü indi də Göyçə mahalından olan əhali arasında çala-çökəklik mənasında işlədilir. *Başkalafa* adı III-V əsrlərdən XIV əsrin sonlarına (1387-1388) XV əsrin əvvəllərinə kimi davam etmişdir. Bundan sonra həmin ərazidəki yaşayış məskəni Vəliağa adlı nüfuzlu bir şəxs tərəfindən abadlaşdırılmışdır. Ona görə kəndin adı *Vəliağa* olmuşdur. 1813-1814-cü illərə kimi də bu ad davam etmişdir. Həmin vaxtdan Göyçəyə köçürülən ermənilər tərəfindən kəndin adı dəyişdirilmiş və *Zod* kimi deyilmişdir. 1995-ci ilə qədər ad *Zod* şəklində işlədilmişdir [3]. Erməni mənbələrində iddia edilir ki, *Zod* sözü guya qədim erməni dili adlandırılan Qrabardan gəlir. Guya nə zamansa burada yaşamış Sünik erməni vilayətinə məxsus bu ad *sotk* şəklində olmuş, sonradan isə *sot* şəklinə düşmüş, buradan da *zod* tələffüzü baş vermişdir. Əslində isə həmin ərazidə heç bir sünik erməni knyazlığı mövcud olmamışdır. *Sünik* sözü isə qədim türk hun etnoslarının Çin dili tələffüzündəki *sünni* variantından ibarətdir. Bu addakı toponim hətta yaxın müddətlərdə Samux rayonunun kəndlərinin birinə aid olmuşdur. Səhvən ad islamın sünnü təriqətinə məxsus toponim kimi başa düşüldüyündən Füzuli adı ilə dəyişdirilmişdir. *Zodla* bağlı bir çox araşdırmalarda hər vəchlə bu adın türkmənşəli olduğuna cəhd göstərilir. Lakin bu yanlış yoldur. Çünki ermənilər özləri qəsdən özlərini ərazinin qədim sakinləri kimi tanımaq məqsədi ilə adın Qrabar dedikləri yalançı qədim erməni dilinə məxsus güclü külək mənasındakı *Sotk* sözündən törədiyini isbat etməyə çalışmışlar. Əslində isə Qrabarın ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur. Bu addakı dil olsa-olsa orta fars dili sayılan Pəhləvi dilinə məxsusdur. Zoddə daim baş verən güclü küləyə görə ermənilər düşünüb belə bir uydurma ad düzəldiblər. Uydurulmuş *Sotk* (Sot) adı əslində mənşəcə Sami dillərə məxsusdur. Sözün mənşəyi ərəb dilindəki *şiddət* sözünün *şid* kökü ilə bağlıdır. Bu söz ərəb dilindən fars dilinə keçmiş və güclü külək anlayışı bildirən *bad şədidd* ifadəsi tərkibində işlədilir. Ermənilər *şəd* kökündən uydurma *sot* variantı düzəltdi və izi itirmək üçün hətta buraya bir *t* elementi də əlavə edib *Sotk* adı əmələ gətirmişlər. Lakin oğurluğun əvvəli yalan olduğu kimi, axırı da rüsvayçılıqdır. Erməni məkrinə xas olan belə uydurmalar bir deyil, iki deyil. Odur ki, əsarətdə olan qədim yer-yurd adlarımız öyrənilməli, həqiqət aşkar olunmalı və beynəlxalq ictimaiyyətə bəyan edilməlidir.

Ulu Göyçəmizdə etimoloji cəhətdən araşdırılmalı olan çoxlu adlar vardır ki, erməni təcavüzünə məruz qalmış həmin sözləri milli düşüncəmizin təməlində araşdırmaq cənab Prezidentimizin Göyçə və onun dilbər guşəsi olan *Basarkeçərlə* bağlı səsləndirdiyi çağırışına cavab kimi mütəxəssislərimizin ümdə bir vətənpərvərlik vəzifəsinə çevrilməlidir.

Ədəbiyyat

1. az.wikipedia.org/wiki/Bazar (Xaçın kənd) 18 noyabr, 2020.
2. az.wikipedia.org/wiki/ İrəvan xanlığı. 19 sentyabr, 2021.
3. az.wikipedia.org/wiki/Zod. 14 noyabr, 2021.
4. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türkmənşəli toponimləri. Bakı, Elm, 2002, 346 s.
5. Kitabı – Dədə Qorqud, Bakı, Öndər Nəşriyyat, 2004, 376 s.
6. Mirmahmudova S. Ermənistanda türkmənşəli yer adları. Bakı, Yazıçı, Ədəbi nəşrlər evi, 1995, 72 s.
7. Prezident. Az/articles/52742 16 oktyabr, 2021.
8. www.virtuolkarabakh.az/az/postitem /3/27/ irevan-tarixi-melumat.html.\

KLASSİK ŞƏRQ POEZİYASINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN
TƏZAHÜRÜ: NƏSİMİ, QAZI BÜRHANƏDDİN, HƏSƏNOĞLU VƏ ƏLİ ŞİR
NƏVAINİN YARADICILLIĞI ƏSASINDA

Günel HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVƏ) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi, f.ü.f.dok, Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Özet

Multikulturalizm, müxtəlif etnik, dini və mədəni qrupların qarşılıqlı hörmət, birgəyaşayış və əməkdaşlıq prinsipləri əsasında mövcud olduğu ictimai modeldir. Bu dəyər sistemi yalnız müasir dövrdə deyil, tarixən də, xüsusən Şərq poeziyasında ifadəsini tapmışdır. XV əsrdə Türk-islam ədəbiyyatında formalaşan və inkişaf edən klassik poeziyada İmadəddin Nəsimi, Qazi Bürhanəddin, Həsənoğlu və Əli Şir Nəvai kimi görkəmli söz ustalarının yaradıcılığı bu baxımdan xüsusilə diqqətəlayiqdir. Onlar yalnız estetik və poetik baxımdan deyil, həm də dil, din və mədəniyyətlərarası tolerantlıq və bəşəri dəyərlər kontekstində müasir dövr üçün nümunəvi irs qoymuşlar. Məqalənin məqsədi bu şairlərin yaradıcılığında multikultural dəyərlərin təzahürünü araşdırmaqdır.

METODOLOGİYA (Methods)

Araşdırma məzmunu və diskurs analizi, müqayisəli təhlil və intertekstual yanaşma metodlarından istifadə etməklə aparılmışdır. Şairlərin əsərləri orijinal mətnlər əsasında təhlil olunmuş, həmçinin onların dövrünə aid tarixi, dini-fəlsəfi və mədəni kontekst nəzərə alınmışdır. Elmi ədəbiyyatdan, monoqrafiyalardan və beynəlxalq tədqiqat mənbələrindən istifadə olunmuşdur.

NƏTİCƏLƏR (Results)

1. İmadəddin Nəsimi: Bəşəriyyətin Vəhdəti

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında hüruflı fəlsəfə əsas yer tutur. Onun *“məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam”* misrası, insanı kainatın mərkəzi kimi təqdim edir. Nəsimi üçün insan millətindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq ilahi mahiyyət daşıyır. Onun poeziyasında İslamın, xristianlığın və digər mistik axınların birgə motivləri yer alır (Cəfərov, 2004).

2. Qazi Bürhanəddin: Anadolu və Azərbaycan Arasında Mədəni Körpü

Qazi Bürhanəddin həm Azərbaycan, həm də Anadolu ədəbi mühitində fəaliyyət göstərərək iki bölgənin mədəniyyətlərini birləşdirən nadir şəxsiyyətlərdən olmuşdur. O, qəzəllərində fars, ərəb və türk poetik ənənələrini birləşdirərək çoxmədəniyyətli ədəbi sintez yaratmışdır. Şairin əsərlərində etnik və dini fərqliliklərə qarşı dözümlülük və birgəyaşayış düşüncəsi ön plandadır (Süleymanov, 2012).

3. Həsənoğlu: Sufizmin Multikultural Təbiəti

Həsənoğlunun poeziyasında sufi dünya görüşü hakimdir. Sufizm isə öz təbiətinə görə universal və multikultural mahiyyət daşıyır. Həsənoğlunun *“yaratdı səni Allah, sevirəm səni”* tipli

misraları mədəni və dini sərhədləri aşaraq insanın daxili dəyərini önə çıxarır. O, insanlar arasında ayrılığı deyil, birliyi təbliğ edir (Əlizadə, 1999).

4. Əli Şir Nəvai: Dil və Ədəbiyyat Vasitəsilə Mədəniyyətlərarası Dialoq

Əli Şir Nəvai türkcəni ədəbiyyat dili səviyyəsinə yüksəltmək uğrunda mübarizəsi ilə tanınır. O, türkdilli xalqların dil hüquqlarını qorumaqla yanaşı, fars və ərəb dillərini də yüksək qiymətləndirmiş, mədəniyyətlərarası harmoniyanı qorumuşdur. Onun “Muhakemetü’l-lügəteyn” əsəri dil və mədəniyyətlər arasında körpü yaratmaq ideyasını daşıyır (Karayev, 1985).

MÜZAKİRƏ (Discussion)

Araşdırma göstərir ki, bu klassik şairlər müasir dövrün multikultural prinsiplərinə uyğun dəyərləri əsərlərində təcəssüm etdiriblər. Onlar dini fanatizmdən uzaq, insan yönümlü, universal, əxlaqi və təfəkkürə əsaslanan poeziya yaratmışlar. Bu yaradıcılıq nümunələri həm də tolerantlıq mədəniyyətinin ədəbiyyatdakı ifadəsi hesab oluna bilər.

- Nəsimi insanı ilahi mənşə ilə dəyərləndirərək universal insan modelini təqdim edir.
- Bühranəddin ədəbi sintez və dil harmoniyası ilə mədəni vəhdəti əks etdirir.
- Həsənoğlu sufi fəlsəfə ilə mədəni sərhədləri aşır.
- Nəvai isə dil və ədəbiyyat vasitəsilə birlikdəyaşayışın zəruriliyini poetik şəkildə əsaslandırır.

Qazi Bühranəddin həm fars, həm də türk dillərində yazaraq çoxdilli ədəbi modelin öncüllərindən sayılır. Onun türkcə yazdığı qəzəllər dilin ifadə imkanlarını genişləndirməklə yanaşı, xalqın gündəlik danışq tərzini poetikaya gətirmiş, beləliklə dil fərqliliyinə qarşı estetik tolerantlıq nümayiş etdirmişdir.

*“Səndən ayrı düşsəm, nə qədər dil tapsam da,
Fərqi yox – dil səssizdir, könül bəs nə qılsın?”*

Bu bənddə həm ərəb-fars poetik forması qorunur, həm də sadə türkcə üslub tətbiq edilir.

3. Mədəniyyətlərarası Poetika

Qazi Bühranəddinin şeirlərində həm İslam irfanı, həm də xalq hikmətləri və epik qəhrəmanlıq motivləri əks olunur. Bu isə onu elitar və xalq mədəniyyətləri arasında əlaqələndirici şəxsiyyətə çevirir.

Onun şeirlərindəki dini-tolerantlıq motivləri, həm sufi təsirlər, həm də dini-etik ümumbəşəri fikirlərlə zəngindir:

- Əsərlərində şiə və sünni ayrımı hiss olunmur;
- Sufi düşüncəyə əsaslanan ilahi eşq motivləri ümumi insani dəyərləri önə çıxarır;
- Qəhrəmanlıq və əxlaq məsələləri universal ideallar üzərində qurulmuşdur.

Həsənoğlu sufi dünyagörüşünün daşıyıcısı olaraq bəşəriyyətin birliyini, dinlər və millətlər üstü mənəvi dəyərləri önə çıxarırdı. Sufizmdə əsas ideya insanın daxili saflaşması və Allahla birləşməsi olduğu üçün burada etnik, dini və dil fərqləri əhəmiyyətini itirir.

“Səni yaratdı Allah, sevirəm səni” – burada insan Tanrının yaratdığı bir varlıq kimi sevilir, onun kimliyi və mənsubiyyəti önəmli deyil.

Bu yanaşma, insanlar arasında ayrı-seçkiliyin əleyhinə olan humanist və universal multikultural düşüncəni əks etdirir.

2.2. Dilin multikultural rolu

Həsənoğlunun şeirləri Azərbaycan türkcəsində yazılmış ilk yüksək poetik nümunələrdəndir. O, türkcə yazmaqla xalqla mədəni təmas yaratmış, eyni zamanda ərəb və fars dillərindən alınma termin və obrazlara da yer vermişdir. Bu da onun poeziyasında çoxdilli və çoxmədəniyyətli ədəbiyyatın sintezi kimi qiymətləndirilə bilər.

Məsələn, onun şeirlərində:

- “cəmal”, “haqq”, “fənaya varmaq” kimi ərəb-fars dini anlayışları;
- türk xalq ifadələri və məhəbbət sözləri vəhdət təşkil edir.

2.3. Dini və fəlsəfi tolerantlıq

Həsənoğlunun yaradıcılığı müxtəlif mistik-fəlsəfi təmayülləri birləşdirən və dini dözümlülüyə əsaslanan bir mənbə kimi çıxış edir:

- O, şiə və sünni təlimləri arasında fərq qoymur;
- İslamın ümumbəşəri və etik cəhətləri ön plandadır;
- İlahi eşq vasitəsilə bütün insanları birləşdirən fəlsəfi baxış təqdim olunur.

Bu yanaşma, müasir dövrdə multikulturalizmin dini əsaslarını izah edən elmi yanaşmalara uyğun gəlir.

2. Multikultural Dəyərlərin Təhlili

2.1. Dil və mədəniyyətlərarası körpü

Əli Şir Nəvai çoxdilli ədəbiyyatın banilərindəndir. O, həm fars, həm də türkcə yazaraq türkdilli ədəbiyyatın bədii-estetik potensialını nümayiş etdirmişdir.

- Öz məşhur əsəri “Məhbubül-qulub” və “Xəmsə” türkcə yazılıb;
- O, “Mücazatül-lüğəteyn” adlı əsərində türk və fars dillərinin müqayisəsini aparır, türkcənin ifadə imkanlarını müdafiə edir.

Bu yanaşma dillərarası qarşılıqlı hörmət və mədəniyyətlərarası anlaşma prinsipinə əsaslanır – bu isə multikulturalizmin əsas sütunlarından biridir.

2.2. İslamın müxtəlif fəlsəfi cərəyanlarını birləşdirən humanizm

Nəvainin əsərlərində sufi təsəvvürlər, şiə və sünni baxışlarının vəhdəti və universal humanizm ideyaları bərqərarlıdır. O, insanı yaradılmışların ən şərəfli kimi təqdim edir, millət, din və dil fərqiindən kənarda bir dəyər olaraq önə çıxarır.

“İnsan – bir dəniz, dillər, rənglər – onun səthindəki dalğalardır.”

Bu ifadə bəşəri bərabərlik və tolerantlıq ideyasını açıq şəkildə ortaya qoyur.

2.3. Fərqli din və mədəniyyətlərə hörmət

Əli Şir Nəvai yalnız İslam irfanına deyil, eyni zamanda hindu, buddist və zərdüşti mənbələrindən gələn bədii simvolları da istinad etmişdir. Bu onun fəlsəfi-plüralist dünyagörüşünün nəticəsidir.

Əsərlərindəki bəzi obrazlar (məsələn, beytül-hikmə, ayin, zəvvar) fərqli dini və mədəni ənənələri birləşdirir.

NƏTİCƏ (Conclusion)

İmadəddin Nəsimi, Qazi Bürhanəddin, Həsənoğlu və Əli Şir Nəvai kimi klassik şairlər, yalnız ədəbiyyat tarixinə deyil, mədəniyyətlərarası əlaqələrin təşəkkülünə də dəyərli töhfələr vermişlər. Onların əsərləri bu gün də multikultural cəmiyyətlər üçün nümunəvi dəyərlər sistemi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu tədqiqat göstərdi ki, klassik Şərq poeziyası universal və humanist idealların daşıyıcısı olmuşdur.

İSTİNADLAR (References)

1. Cəfərov, C. (2004). Nəsimi və hürufilik. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Süleymanov, H. (2012). Qazi Bürhanəddin və onun poetik irsi. Bakı: Nurlan.
3. Əlizadə, R. (1999). Sufi poeziyasında insan və ilahi münasibəti. Bakı: Maarif.
4. Karayev, M. (1985). Əli Şir Nəvainin ədəbi məktəbi. Daşkənd: Universitet nəşriyyatı.
5. Məmmədli, F. (2010). “Multikulturalizm və Şərq poeziyası”. Azərbaycan Dillər Universiteti Elmi Əsərləri, №3, s. 45–52.
6. Əhmədov, M. (2015). Klassik ədəbiyyatda tolerantlıq ideyaları. Bakı: Şərq-Qərb

THEME AND IDEA FEATURES OF M. FIZULI'S CREATIVITY
M.FÜZULİ YARADICILIĞININ MÖVZU VƏ İDEYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültəsinin, Edebiyatın tədrisi texnoloji bölümünün baş öqretim
üyəsi, ORCID ID 0000-0002-5994-2356

ÖZET

M.İbrahimovun Azərbaycan klassik ədəbiyyatının korifeyi, qəlb şairi Füzuli haqqında apardığı araşdırmalar onun sənət özəllikləri barədə orijinal fikirlər formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. 1958-ci ildə "Məhəmməd Füzuli" adlı elmi məqaləsi M.İbrahimovun böyük düha hesab etdiyi şairin yaradıcılıq poetikasını araşdırmaq baxımından xarakterikdir.

Anahtar kelimələr: M.İbrahimov, Nəsimi, Füzuli, dəyər, şeir

ABSTRACT

M.Ibrahimov's research on the luminary of Azerbaijani classical literature, the poet of the heart, Fuzuli, plays an important role in forming original ideas about his artistic features. In 1958, his scientific article "Mohammed Fuzuli" is characteristic in terms of examining the creative poetics of the poet whom M.Ibrahimov considers a great genius.

Key words: M. Ibrahimov, Nasimi, Fuzuli, value, poetry

GİRİŞ

M.İbrahimovun Azərbaycan klassik ədəbiyyatının korifeyi, qəlb şairi Füzuli haqqında apardığı araşdırmalar onun sənət özəllikləri barədə orijinal fikirlər formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. 1958-ci ildə "Məhəmməd Füzuli" adlı elmi məqaləsi M.İbrahimovun böyük düha hesab etdiyi şairin yaradıcılıq poetikasını araşdırmaq baxımından xarakterikdir.

Qeyd edək ki, bu məqalənin yazıldığı vaxt Həmid Araslının "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" (Bakı, 1958) istisna olmaqla, Mirzağa Quluzadənin "Füzuli lirikası" (Bakı, 1965), Mir Cəlalın "Füzuli sənətkarlığı" (Bakı, 1994), Sabir Əliyevin "Füzulinin poetikası" (Bakı, 1986), Gülşən Əliyevanın "Azərbaycan Füzulışünaslığı" (Bakı, 2007) və s. kimi fundamental tədqiqat əsərləri çap edilməmişdi. Ciddi ədəbiyyatşünasların ciddi yaradıcılıq haqqında elmi-tədqiqatlarının azlığına baxmayaraq, M.İbrahimov "Azərbaycanın həyat şairi, mübarizə şairi, gələcək şairi" hesab etdiyi Füzuli yaradıcılığı haqqında kifayət qədər elmi-nəzəri tələblərə cavab verəcək və Füzuli dühasının bədii-estetik keyfiyyətlərini açıqlayacaq məqalə yazdı. Lakin Füzuli sənəti ilə əlaqədar nə qədər yazılsa da, araşdırmalar aparılsa da, şairlik istedadı ilə beş yüz illik zaman çevrəsində Çindən Avropaya qədər (Şərq və Qərb kontekstində) ərəzidə yaşayan xalqları heyrləndirmiş, öz əsirinə çevirmiş dahi Füzuli yaradıcılığı uzun illər müxtəlif ölkələrin elmi-ədəbiyyatşünaslığında tədqiqat mövzusu kimi seçilsə də, bu mövzuya yüzlərlə monoqrafiyalar həsr olunsada, şeirimizin "Allahı" və "günəşi" olan bu qüdrət sahibinin "sənət əsrarı" hələ də açılmamış, hələ də "üzünün niqabı" götürülməmişdir. Bu ona görədir ki, Füzuli Tanrı məqamına yaxınlaşan, Tanrı məqamında yeri olan, Allah "əsrarını" öz şeir dili ilə çatdırmağı bacaran şairdir, "şeir imamıdır".

M.İbrahimov Məhəmməd Füzuli sənətini daha çox insanı Allah eşqinə, Allaha qovuşmağa qanadlandıran ürfani düşüncə sistemi kimi qiymətləndirir. M.İbrahimov belə hesab edir ki, bu sənət ilahi eşq dəryasında təlatümlü dalğalar qoynunda insanı “rahatsız” edir, insan öz rahatlığını yalnız eşq bədəsi içdikdən sonra tapır. Elə buna görə də şair öz qəhrəmanı üçün yeganə yol olaraq məhəbbət yolunu seçir. Təsadüfi deyildir ki, Füzuli “vücudi-mütləq” və ya “vücudi-küllü” öz “yarı-mehribanı” kimi bu yolun sonunda parlaq işıq hesab edir, “ilahi zövqünü” məhz bununla bağlayır.

M.İbrahimov Füzuli eşqindən danışarkən düzgün olaraq qeyd edir ki, Füzulinin lirik qəhrəmanı əsl “sadiqi-eşq” sahibi kimi hicranı vüsaldan üstün tutur. Bu təbiidir. Çünki vüsəlın ömrü qısa, hicranın ömrü isə intəhasızdır. Hicran təlatüm nəticəsində “dibi üzə çıxan dəryadır”. Hicran əzablı olsa da, “şirindir”, “dərd məlhəmidir”. Bu mənada Füzuli “qəmdən şam tək yanmağı” özünün “vəhdəti vücud zövqünün” mayası hesab edir, öz halını “səbadan” yox, “şəbi-hicran mənimlə yar olandan” sormağı istəyir. Çünki “şəbi-hicran” şair idealının təmsilçisidir, o, “həqiqi eşqin” sadiq “dostu və yol göstərənidir”. Bu hal bilavasitə Füzulinin sufi, ürfani görüşlərindən irəli gələn düşüncə və mühakimələrin nəticəsi kimi qəbul olunur. Ona görə də Füzulidə fani dünyada maddi (konkret) qovuşma yoxdur, daha çox aşiqin (Məcnun) xəyal, düşüncə, tamaşa və seyr etmə istəyi güclüdür.

M.İbrahimov Füzuli təsəvvüfünü onun yaradıcılığı üçün düşüncə sistemi hesab edir. Şairin insan gözəlliklərini əks etdirən estetik duyğularını müəyyən mənada təsəvvüflə bağlayır. Yəni M.İbrahimov Füzulinin bütə (gözələ) sitayişini ibadətin tərkib hissəsi kimi qəbul edir. İlahi gözəlliyin təcəllə tapdığı insan qarşısında şairin düşüncələrini namaz əhlinin düşüncə sistemi ilə tam uyğunlaşdırır.

M.İbrahimov Füzuli eşqinin ilahi məqamları ilə yanaşı, onun real, həqiqi məqamlarına da münasibət bildirir: “Füzulinin tərənnüm etdiyi eşq insanı yüksəldən, insan təbiətinin nəcib və müqəddəs meyllərini ifadə edən fəlsəfi, mənalı, təmiz bir eşqdır. Füzuli bu eşqi çox mənalandırır, təmizlik, sədaqət və paklığın rəmzi olaraq romantik şair xəyalının göylərinə qaldırır”(11, 385).

M.İbrahimov dahi şairin yaradıcılığının ictimai mahiyyətini də tədqiqat obyektı kimi seçilmiş bu yaradıcılığın ictimai qatında yerləşən mənalı dəyərləndirməyə çalışmışdır. Həqiqətən də, Füzulidə bir eşq yangısı ilə bərabər bir ictimai yangı da mövcuddur. M.İbrahimov Füzuli sənətinin ictimai mahiyyətini düzgün müəyyənəldirsə də, yaşadığı ideologiyanın tələbləri daxilində bu mahiyyətin ideoloji aspektini bir qədər artırmaq məcburiyyətində qalmışdır. Ona görə də M.İbrahimov bəzi məqamlarında təhlilləri inqilab, hakimiyyət, zəhmətkeş kütlə, zülm və istismara etiraz, qarşı-qarşıya gələn xalq və hakimiyyət, respublika, demokratik hakimiyyət və s. ifadələr daxilində aparır, bir növ Füzuli üçün xarakterik olmayan sosioloji düşüncə ilə pərdələyir. Amma qeyd etmək lazımdır ki, M.İbrahimovun bu cür təhlilləri onun ictimai səciyyə daşıyan bütün yaradıcılığını əhatə etmir. Füzuli təhlil prosesində bir çox hallarda əsl ictimai mahiyyət müstəvisində təqdim edilir. M.İbrahimov Füzulinin humanizm, xalqsevərlik, insana qayğı, qanuna hörmət, zülm və ədalət, insaf, mərhəmət və s. kimi fikirlərini ictimai problem səviyyəsində təhlilə cəlb edir. O, haqlı olaraq Füzuli yaradıcılığındakı ictimai mahiyyəti insanın cəmiyyətdə rolu, həyata baxışı, amalı, əməli fəaliyyəti və s. ilə bağlı düşüncələrində axtarır.

M.İbrahimov Füzulini təkcə şair deyil, zəmanəsinin böyük alimi hesab edir. Bu mənada Füzuli yaradıcılığını dəryaya bənzədən akademik belə bir qənaətə gəlir ki, “onlarca alim həyatını onun əsərlərinin poetik, elmi, siyasi, fəlsəfi, estetik xüsusiyyətlərini öyrənməyə həsr etsə, yenə də Füzuli irsini on ilə, iyirmi ilə öyrənib qurtara bilməz” (7, 416).

Fikrimizcə, M.İbrahimov da Füzuli sənətini müxtəlif aspektdən təhlil etsə də, onun araşdırmaları bu sənətin – dəryanın bəzi təfərrüatlarından fraqmentlər səciyyəsinədir. Eyni zamanda alimin mülahizə və təhlillərində mübahisə doğura biləcək müəyyən məqamlar da vardır. Belə ki, buradakı fikirlərdə publisistik bir çalar hakimdir. Təhlillər daha çox sosioloji xarakter daşıyır. Azərbaycan şairinin hakimləri, sultanları, feodalları tənqidi qabardılır və şişirdilir. Doğrudan da, Füzuli işğalçı, ədalətsiz, qaniçən sultanları, hakimləri, ixtiyar sahiblərini tənqid edir. Lakin unutmamaq olmaz ki, onun çoxlu sayda mədhiyyələri də vardır. Həmin mədhiyyələrdə o, konkret hökmdarları, vəzifə sahiblərini təntənəli poeziya dili ilə vəsf edir, onların şəninə dəbdəbəli epitetlər işlədir. Ona görə də sənətkarın hakim sinfə münasibətinə birtərəfli yanaşmaq olmaz. Bu məsələdə onun mövqeyi ikili səciyyə daşıyır. Bir tərəfdən zülmü, ədalətsizliyi tənqid edir, vəzifə sahiblərini insafa, insanlığa çağırır. O birisi tərəfdən də konkret ünvanlara mədhiyyələr yazır, onların şəxsiyyətini tərənnüm edir.

M.İbrahimovun M.Füzuli kədrinə münasibət və onun şərhində də birtərəfli mövqe tutduğunu görürük. Belə ki, tədqiqatçı bu kədrin səbəbini, əsasən, zamanədə, ictimai mühitdə, cəmiyyətdəki sosial ədalətsizlik və faciələrdə axtarır. Belə bir mülahizə nə qədər doğru olsa da, məhduddur, birtərəflidir. Çünki bəşəri mahiyyət daşıyan Füzuli kədrinin onun şəxsi təbiəti, fitrəti, həmçinin təsəvvüflə, “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsi ilə bağlı tərəfləri, qlobal fəlsəfi mahiyyəti də vardır. Bütün bunlar birləşərək şairin kədrini yüksək bəşəri səviyyəyə qaldırmış, insanlığın ümumi dərdinə çevirmişdir. Bu cəhəti ustalıqla sezən F.Köçərli həssas bir ədəbiyyatşünas fəhmi ilə yazırdı: “Füzuli, demək olur ki, möhnət yükünün bərkeşi olub aləmi-insaniyyətdə tamami qəmzadələrin və möhnətkeşlərin yüklərini götürmək və məzlumların halına yanmaq üçün xəlc olunmuşdur. Füzulinin ahü nalələri qarelərə dəxi sirayət edib, onları da özü ilə atəşi-hüzn və ələmə yandırır. Amma bu yanmaqda bir feyz və səadət və ülvyyəti vardır ki, o atəşə yanan istər ki, bir də yansın. Bu cansuzluq pərvanənin şam başına dolanıb yanmağına bənzəyir”(2, 97-98).

Alim Füzuli yaradıcılığındakı ürfani ideya və məzmunundan söhbət açarkən onu şairin dini-fəlsəfi baxışları üçün ardıcıl və bütöv bir sistem kimi qəbul etmir. Doğrudur, sənətkarın irsində təsəvvüf ideyalarının mövcud olduğunu qəbul edir, hətta bu məsələdən bir qədər də söhbət açır. Lakin həmin ideyanı şairin yaradıcılığı üçün ardıcıl və aparıcı xətt kimi şərh etmir. Onu sənətkarın bədii irsində müəyyən saçmalar, parıldayıb sönən qığılımlar kimi qəbul edir. Hətta sənətkarın Azərbaycan türkcəsində qələmə aldığı divanın ilk şeiri olan “Qəd ənərəl...” qəzəlini də dünyəvi motivli qəzəl kimi təhlil edir. Halbuki yeddi beytlik həmin qəzəl bütünlüklə ürfani-fəlsəfi ideya və məzmunla süslənmişdir.

M.İbrahimovun “bir çox başqa dinlər kimi islamiyyət də dərvişanə həyatı, asketliyi təbliğ edərək” tərki dünyalıq fəlsəfəsi yaydığı fikri ilə də razılaşmaq olmaz(7, 382).Əvvələn, asketizm sufi dərvişlərinə xristianlıqdan gəlmişdir. İkincisi, islam insanı axirət həyatı üçün yaşamağa çağırırsa da, tərki dünyalıq, həyatdan əl üzmək ideyası təbliğ etmir. Quran belə bir ideyanı təbliğ etməkdən uzaqdır.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.

7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
12. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
13. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

MUHAMMAD AMANI'S POEMS OF ARUZ
MƏHƏMMƏD ƏMANİNİN ƏRUZ VƏZNİ ŞEİRLƏRİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

Filologiya elmləri doktoru, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Məhəmməd Əmani klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. XVI əsrdə yaşayıb yaratmış bu istedadlı sənətkar Azərbaycan və fars dillərində şeirlər yazmış, ana dilində divan yaratmışdır. O şeirlərini həm əruz, həm də heca vəznində yazmışdır. Bu məqalədə biz sənətkarın əruz vəznində qələmə aldığı poeziya nümunələrini təhlilə cəlb etməyə çalışmışıq. Həmin şeirlərin mövzu dairəsini, əsas ideya istiqamətlərini, janr xüsusiyyətlərini və s. analiz etməyə səy göstərmişik. Fikirlərimizi konkret nümunələr əsasında ümumiləşdirməyə təşəbbüs etmişik.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Məhəmməd Əmani, klassik poeziya, əruz vəznə, mövzu, ideya

Summary

Muhammad Amani is one of the prominent representatives of classical Azerbaijani literature. This talented artist, who lived and created in the 16th century, wrote poems in Azerbaijani and Persian languages, and created sofas in his native language. He wrote his poems both in aruz and syllabary. In this article, we have tried to analyze the examples of poetry written by the artist in Aruz. The subject area, main ideas, genre features, etc. of those poems. We have tried to analyze. We have tried to summarize our thoughts based on concrete examples.

Key words: Azerbaijani literature, Muhammad Amani, classical poetry, aruz verse, subject, idea

Giriş

M.Əmaninin günümüzdə gəlib çatan yaradıcılıq irsi **Azərbaycan türkcəsində və fars dilində** qələmə aldığı **iki divanda** toplanmışdır. O, hər iki dildə gözəl lirik poeziya nümunələri və mənzum hekayələr yaratmışdır. Şairin bədii irsi **iki mühüm qaynaqdan** qidalanmışdır: **klassik poeziya ənənələrindən** və **xalq şeirindən**. Başqa sözlə, Məhəmməd bəy həm yazılı ədəbi ənənəyə, həm də folklorla bağlı bir yaradıcılıq amalına malik sənətkar kimi diqqəti cəlb edir. Ancaq kəmiyyət etibarını ilə divanında yazılı ədəbiyyat janrlarında qələmə alınmış örnəklər üstünlük təşkil edir. O, klassik şerq poeziyasının **qəzəl, qəsidə, müstəzad, tərkibbənd, tərcibənd, rübai, qitə, təkbeyt, mənzum hekayə** janrlarında, həmçinin məsnəvi bədii formasında qələmini sınamışdır. Sənətkarın mənzum hekayələri də məsnəvi formasındadır. Bundan başqa müəllif divanında **qoşma, gəraylı, varsağı** və **bayatı** kimi folklor janrlarına da müraciət etmişdir.

Şairin lirikasının miqdar etibarını ilə əsas hissəsini əruz vəznli şeirlər, xüsusilə də qəzəllər təşkil edir. Onun poeziyası **mövzu baxımından** çoxşaxəlidir. Baxmayaraq ki, məhəbbət mövzulu lirik əsərlər daha çoxdur, amma sənətkarın yaradıcılığını yalnız bu mövzu ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Onun **gözəlin** və **gözəlliğin tərənnümünə** həsr olunmuş, **ictimai** və **əxlaqi-didaktik**

məzmunlu, **dini və fəlsəfi** motivli, **mədhıyyə** xarakterli, **peyzaj** ruhlu və s. səpkidə şeirləri də vardır. Beləliklə, Əmaninin yaradıcılığı mövzu istiqamətinə görə əlvandır.

Məhəbbət mövzusu

Şairin divanında məhəbbət poeziyası aparıcı mövqeyə malikdir. Məlum olduğu kimi, bu, orta əsrlər islam şərqində poeziya münəvvərlərinin çoxunun yaradıcılığında özünü təzahür etdirən xüsusiyyətidir. Əmaninin eşq fəlsəfəsi, məhəbbət və onun mahiyyəti barədə baxışları da çox zaman öz sələfləri ilə uzlaşır. Onlarla oxşarlıq təşkil edir. Daha doğrusu, Məhəmməd bəy də bir eşq şairi kimi sələflərinin yolunu, fikir və görüşlərini özünəməxsus deyim tərzində davam etdirir. Onun ənənəvi-fəlsəfi inamına və poetik-etiqadi yozumuna görə eşq varlıq aləmindəki səbəblərin sərmayəsi, zikr və fikir qapılarının fatehi, arıfları və sədaqət sahiblərini hər iki aləmdə qeyri-insani əməl və xəstəliklərdən, yəni alçaq hiss və rəftardan, dünyəvi-nəfsani mərzəldən qoruyan vasitədir. Vay o kəslərin halına ki, gecə-gündüz ayıq olub eşqdən xəbərsiz qəflət yuxusuna daldı. Həqiqilik hissi və aşiq ünvanı daşımağın hər kəsə müyəssər olmadığını yəqin edən şair öz könlünə bu fəna dünyada aşiq olmağı yeganə düzgün qənimət kimi məsləhət görür. Sənətkar ilahi dərğahda hicran saqisinin əlindən eşq bədəsini alıb nuş etməyi əsas etiqad yolu kimi dəyərləndirir:

Bar ғəmi-sərmayeyi-əsbabi-eşq,

Zikrü fikri fatehül-əbvabi-eşq.

Etdi əmrəzi dü aləmdin xilas,

Arifi-sadiqləri cüllabi-eşq.

Ey xoş ol bidar kim, leylü nəhar,

Girmədi hərgiz gözingə xabi-eşq.

Aşiq olmağını qənimət bil, könül,

Hər kim irməs qabili-əlqabi-eşq...

Bəzmi-ğəmdə saqi-yi-hicr əlgidin,

Ey Əmani, nuş qıl xunabi-eşq.

Şairə görə eşq xilqət aləmində ilkin yaradılış çağından həqiqi hidayət yolunu göstərən nurdur. «*Eşq irür ruzi-əzəldin çünki ənvarül-hüda*». Ona görə də ömrü ancaq bu yolda sərf etmək lazım gəlir. Eşq əsləhəsi qurşanan axırda şücaət əhlinə çevrilir. Həqiqi aşiq isə eşqdən, bu yolda çəkdiyi nalədən, yarının lütf və ehsanından, eşq qəminin əbədi nəşəsindən başqa bir nemət gərək deyil:

Aşiqə eşqinin nişanı bəs,

Naləvü ahi-həmzəbanı bəs.

Yarının mübtəlayi-hüsnigə

Lütfü ehsanı, dilsitanı bəs...

Ey Əmani, anın nihani-ğəmi,

Könülə eyşi-cavidanı bəs...

«*Aşiq*» rədifli qəzəlinde müəllif həqiqi aşiqin lirik obrazını yaradır, onun xasiyyət və səciyyəsinə verir:

Tapubdur eyni-lütfündən əzəl gündə nəzər aşiq.

Əcəb yox qılsa ömrün tiğiğə sipər aşiq.

Yüzün görgəc əgər tabü təvansız bolsa, tan irməs,

İrür mə'zur, cana, çün səni bihəd sevər aşiq.

Bu aşiq könül verdiyi dilbərə o qədər bağlı və sədaqətlidir ki, əgər «ərzi-hüsn»ün bütün gözəllərini cəm edib ona göstərsələr, öz sevdliyindən qeyri bir huriliqaya meyl etməz. Eşqi tərک etməkdə hər cür danlaq və nəsihəti eşitmək, əməl etmək iqtidarından uzaq olan lirik qəhrəman sevgi yolunda hər cür əzaba, fədakarlığa, sınağa dözməyə hazırdır:

Riştəyi-canım kəməndi-zülfığə bənd eyləviz,

Cani-zarimni bu peyvənd ilə xürsənd eyləviz.

Kuyidə könlüm quşun qaçurmuşam, ey dustlar,

Həq rizasiçün anı tapmağa bir fənd eyləviz.

Aşiqə, nasehlər, irməs pənd çün kim sudmənd,

Qoyun öz haliğə, tərki-şiveyi-pənd eyləviz.

Kuyi-əhramidin özgə arizu gər eyləsəm,

İtləriçün cismimi pərkənd-pərkənd eyləviz.

Əmani poeziyasının aşiq qəhrəmanı eşq meydanının aqıl bahadırıdır. O, məhəbbət yolçuluğunun çeşidli təlatümlərindən, çətinliklərindən, batini duyğularından, hissi-mənəvi təlqinlərindən, məşəqqətlərindən xəbərdar və bunları yaşamağa hazırdır. Bir arif kimi dərk edir ki:

Seyli-müjəmnə valehi-didar olan bilür,

Könlüm qəmini vaqifi-əsrar olan bilür.

Gər yetməsəm məqasidə, xürsəndəm, ey rəfiq,

Kim, canda bolğan arizumu yar olan bilür.

Canan vüsali həsrətindən zə'fi-cismini

Məhcürü mübtəlavəşü bimar olan bilür.

Qəflət əhli və cahillər eşqi və onun zövqünü anlamazlar, əzabına dözməz, qəminə tab etməzlər. Onun nə olduğunu ancaq «gözü xunxar olan»lar, «Sən'an sifət»lər anlaya bilirlər.

Təriqət mövzusu

Eşq cövrü, eşq dərdi, eşq və qəm, eşq və rüsvalıq, eşq və heyranlıq, eşq və bəla, eşq və əql və s. hissi-fəlsəfi kateqoriyalarda Əmanınin görüş, inanc və mülahizələri orta əsrlər islam coğrafiyasındakı bədii təfəkkür sələflərindən o qədər də fərqlənmir. Onun da aşiq «mən»inin deyilən sferadakı anlamı, idrakı və yaşantıları klassik poeziyanın aşiq qəhrəmanları ilə eyni xətdə birləşir. Həmin xətt dərininə uzandıqca gedib təriqət ideyalarına bağlanır. Vəhdəti-vücuda düşüncə tərzilə qovuşur. Hər şey, surət və məna aləmində nə varsa, hamısı vahid olanla əlaqələndirilir. Məlum olur ki, gözəl Xalığın xəlvə etdiyi insan, gözəllər gözəli, misilsiz və bənzərsiz gözəl isə Xalığın özüdür. O, «ədimül-misl»dir (bənzəri, misli olmayan). Dünyada və ümumiyyətlə, varlıqda («mafiha»da) nə varsa, onun heyranı və vurğunudur. Vəhdətdən qopmuş bütün zərrələr, kəsirət aləminin əşya və hadisələri Onun sevdasının əsiridir. Əmanınin lirik «mən»i də hər iki dünyada bu sevdadan özgə bir məqsəd və vüsali təmənnasında deyil:

Çün ədimül-mislin, bardur müdam

Valehü şeyda tamam əşya sana.

Sövdüğün birdür çü ikki dünyadə,

Ey könül, yetməsmü bu sevda sana?

Çün vəfasızdur, Əmani, kəm gərək

Zərrədin dünyavü mafihə sana.

Əmani lirikasının aşiq obrazı qəti inamla bəyan edir ki, onun eşq məstliyi də öləri bir hiss deyil. Ruhların yarandığı əzəl gününün qismətidir ki, tərək edilməsi qeyri-mümkündür.

Mə'zur tutun əhli-vərə məstliqimni,

Dürdi-meyi-eşqi çü əzəl gündə yutubmin.

Sənətkarın təsəvvüf ideologiyasından qaynaqlanan görüşləri onun yaradıcılığında tam və bitkin bir sistem halına düşməsə də, müəyyən qədər özünü təzahür etdirir. Şairin həmin ideologiyanın baxış və fəlsəfəsinə yaxın, onunla xeyli dərəcədə bağlı olduğunu göstərir. Müəllifin aşiq «mən»inin poetik bəyan və intonasiyasından heyranə vədisində qalmış, «şəbi-hicran»a düşüb həsrət atəşində yanan, eşq qanadı ilə Haqqa doğru uçan, zahirdə vəhdətdən uzaq görünsə də, batində ona yaxın olan bir sufi yolçusunun, salikin nidası eşidilir:

Vadiyi-heyrətdə qaluxlardanuz,

Atəşi-həsrətdə yanuxlardanuz.

Tan iməs ər tanımasaq mütribi,

Balü pəri-eyşi yoluxlardanuz.

Zahir ara gərçi iraqüz, vəli,

Aləmi-batində yavuxlardanuz.

İnsanın hüsn elementlərinin tərənnümündə də sənətkar bəzən təriqət meydanının romantik dünyasına varır, onun ideya və rənglərindən, terminologiyasından, simvollarından faydalanır. Bunu söz sənətinin dili ilə təcəssüm etdirir. Məsələn, şairin «Zülfün» rədifli iki qəzəli vardır. Həmin qəzəllərdə zülf (saç) adi bədən üzvü olmaq funksiyasından daha çox şərti-metaforik anlamda, vücudi-mütləqin insan vücudundakı gözəllik atributu yozumunda işlədilmiş, vəsf obyektinə çevrilmişdir:

Ey nuri-həqq hüveydə əz həlqəhayi-zülfün,

Vəlleylü vəzzühadur, mö'cünüməyi-zülfün.

Asilərin günahın bişək bağışlar iyzəd,

Alsən şəfaət üçün əlgə dü tayi-zülfün.

Deməli, gözəlin möcüzə göstərən saçının həlqələrində haqqın nuru aşkar olunmuşdur. Onda həm də Quran ayələrinin hikməti vardır. Nəticə etibarı ilə zülf Quran ayələrinin, ifadələrinin bənzəridir. Hər ikisi vahid ilahi həqiqətə bağlıdır və möcüzə dəlilidir. Çünki buradakı «vəlleylü vəzzüha» («and olsun gecəyə və gündüzə») Quran ifadələridir (surə 91-92). Sac bir hüsn elementi kimi o qədər müqəddəs rəmzi mənə və hikmətə malikdir ki, ondan yapıssa (yəni şəfaət və nicat tapmaqdan ötrü ondakı gözəlliyin mahiyyətini anlayıb ona meyl etsə) Tanrı asilərin belə günahını bağışlayar.

O zaman ki şair gözələ və gözəlliyə təsəvvüf prizmasından baxır, hüsn adilikdən çıxıb aliləşir. Bəndənin gözəlliyindən daha ucada dayanan Mütləqin gözəlliyi poetik mətləbin hədəfində dayanır. «Hüsnün» qəzəlində deyilən fikrin bariz inikasını görürük:

Bolsam, əcəb yox, şeydayi-hüsnün,

Aləmni tutmuş govğayi-hüsnün.

Bəhr ilə bərri fərq etmək olmaz,

Mövc ursa nəgəh dəryayi-hüsnün.

İnsanda mümkün irməs, çü yoxdur,

Xeyli-mələkdə həmtayi-hüsnün...

Mehrü məhəbbət məxfi qalurdi,

Gər bolmasaydı ifşayi-hüsnün.

Canü könüldin səbrü qərarı

Bir-bir apardı əczayi-hüsnün.

Göründüyü kimi, irfani düşüncəli qəhrəmanın gözəllik barədə düşüncələri təriqət tülünə bürünmüşdür: Mən sənin hüsnünün şeydası olsam, təəccüblü deyil. Çünki sənin gözəlliyinin qovğası ələmi tutmuşdur. Bütün dəniz və quru, fərqi yoxdur, sənin dalğının təzahürüdür (Bu artıq vəhdəti-vücut inancıdır, kainatdakı bütün damcılar vahid bir dəryanın zərrələridir). Bu gözəlliyin misli hətta mələklərdə də yoxdur. Əgər hüsnün (Yaradanın gözəlliyi) faş olmasaydı, mehr də, məhəbbət də gizli qalardı (Allah gizli bir xəzinə ikən öz varlığını aşkar etmək və özünü tanıtməkdən ötrü insanı və bütün xilqəti yaratdı. Həm də varlığı sevərək və sevgi üçün xəlq etdi. Deməli, yaradılış məhəbbəti də ülvî bir hiss kimi təzahür etdirdi). Hüsn belə bir ilahi nemət olduğundan aşiqin – bəsirət əhli kimsələrin canından və könündən səbrü qərarını aparır.

Lakin Əmani yaradıcılığında təriqətçi ruhu, təsəvvüf qayəsi ardıcıl deyil, bütöv bir sistemə çevrilmişdir. Bəzən qabarsa da, bəzən geri çəkilir. Onun elə şeirləri vardır ki, burada nigarın gözəlliyi çox sadə detallarla, həyatı məcazlarla tərənnüm obyektinə çevrilir. Gözəl adı həyat adamını, real cəmiyyət üzvünü xatırladır. Səməvi varlıqdan çox yer adamına bənzəyir:

Yüzün məhtabə bənzər, bənzəməzmi?

Tənin simabə bənzər, bənzəməzmi?

Gözün qiblənüma olub həmişə,

Qaşın mehrabə bənzər, bənzəməzmi?

Dəhanın içrə dəndanın, nigara,

Düri-nayaba bənzər, bənzəməzmi?

Şəfayi-dərdi-hicr üçün könülğə

Ləbin innabə bənzər, bənzəməzmi?

Məhəbbətin ziyad etməgə zülfün

Xəmi-qüllabə bənzər, bənzəməzmi?

Əmani köksidə turnağ nişani

Açuq əbvabə bənzər, bənzəməzmi?

Qəzəl mətlədən məqtəyəcən zərif **bəddi suallar** və **bənzətmələr** üzərində qurulmuşdur. Ritm oynaq, obrazlı, poetik ovqat sadə və lakonikdir.

Hicran diyarında və vüsal təmənnasında olan Əmani aşiqinin bu yönündəki rəftar və məfkurəsinə ikilaylı müstəvidə yanaşmaq lazım gəlir. Birinci və həm də daha çox diqqəti cəlb edən məcrada o, məcazi eşqin təmsilçisidir. Dünya əhlidir. Amma daha dərininə vardıda onun arifanə mənəviyyat və idrak sahibi olduğu yəqinləşir. Həqiqət aləmindən ayrılıb süfli dünyanın (yer üzünün) bidad məkanına düşən lirik qəhrəman maddi gerçəkliyin xeyirli-şərli, pak-napak, zülmətli-işıqlı, nəqsləri saysız-hesabsız olan vadisində sərgərdan, həm də heyvət içərisində qalmışdır:

Dəhri-dun bidadidin, ya rəb, məni heyran netəy?

Eyləyibdür vadiyi-heyrətdə sərgərdan, netəy?

Hicran gecəsinə düşmüş aşiq ayrıldığı və həsrətini çəkdiyi cana qovuşmağın yolunun canı təslim etmək olduğunu dərk edir. Sevgi şeydalığını özgə bir şeyə dəyişməyi həqiqi aşiq üçün mümkün saymayan Əmani qəhrəmanı canını canana fəda etməyə hazır görünür:

Yüz şükür ki, aşıqlər ara söylənəcəkdür:

Ol zar berib canını canana ulaşmış.

Şeydalığı təgdir edəmər hərgiz Əmani.

Ol şivə barıb çün könülü canə ulaşmış.

Əmaninin **sözə, ləfzə** münasibəti də xüsusi maraq doğurur. Onun bu məsələdə mövqeyi klassiklərimizin sözə münasibət və baxışlarının ənənəvi ideya zəncirinin oxşar həlqəsini xatırladır. O, sözü həm varlığın yaradılış vasitəsi, həm də Allah tərəfindən bəndəyə ehsan olunmuş ali nemət kimi dəyərləndirir. Gözəllik bütünün (əslində insanın!) dodağından izhar olunan sözlər şairin «can qulağına» asılan şahənə lələ bənzəyir. Yerində və məqamında deyilən söz möcüzələr yaradır. Dilbərin gülən dodaqlarından qopan danışiq bəndəni taqətsiz aşiqə çevirib xarlığa düçar etmişdir. Söz bu qədər hikmət və kəsərə malikdir:

Ləblərindən qılсан izhar, ey büt-əyyar ləfz,

Canımın guşığə olur lö'lüyi-şəhvar ləfz.

Zahir eylər mö'cizi-İsiyyi-Məryəm bigüman,

Eyləsə vəqti-təkəllüm gər tilin təkrar ləfz.

Bağı-hüsningə ki, baxmaq heç gözün həddi iməs,

Qönçeyi-xəndani-guyası gətirmiş bar ləfz.

Aşiqi-bitabə yoxdur xarlıqdin hiç ar,

Öziğə izzət bilür hərçənd eşitsə xar ləfz.

İctimai motivli şeirləri

Sənətkarın yaradıcılıq məfkurəsi, əsasən, nikbin lad üzərində köklənsə də, onun poeziyasında həyatdan, dövrədən, zamanə və onun insanlarından, ictimai mühitdən narazılıq, giley-güzar motivləri də yox deyildir. Aşağıdakı rübaidə ifadə olunan fikir şairin lirikasında müəyyən bir mövzu xətti kimi özünü göstərməkdədir:

Hərçənd kim, olmadı fələk yar bizə,

Rahət yerinə yetirdi azar bizə,

Cövrudin irür aman demək ar bizə,

Gen dünyanı gərçi eylədi dar bizə.

Şair bəzən kədərə qapılır. Özünün dərdindən, qəmindən danışır. Cahanda ona bənzər ağlar insanın, nakam bəndənin, namuradın, «*könlü fikarü didəsi xunbar*»ın olmadığından danışır. Fələyin ona qurduğu tor və hiylə oyunundan söhbət açır. Qəriblikdən, ayrılıqdan şikayətlənir. Özünü çarəsi bulunmayan qəm, dərd əhli hesab edir:

Məni dövrani-fələk eylədi bimarü gərib,

Əcəbüm bar kim, ola dövləti-didar nəşib.

Könlümün dərdini bilmən nə mərəzdür, ya rəb –

Kim, əlacını tapmadı heç növ təbib.

Ancaq Əmaninin qəmi Füzulidə olduğu kimi bəşəri miqyas kəsb etmir, qloballaşmır. Böyük dərdə çevrilmir. Bir şəxsin fərdi kədəri olaraq qalır. Mikromühitin kədəri səviyyəsindən yuxarı qalxmır. Bununla belə şairin qəmi son nəticədə baqi və fani olan həqiqətlərin dini-təsəvvüfi yönümdə dərkə fəlsəfəsinə gedib çıxır. Oradan qaynaqlanır. Baqi olan həqiqət mütləq aləm, fani olan isə Mütləqin yaratdığı fiziki aləmdir. Müəllif bu məsələnin poetik şərhində bir filosof düşüncəsi ilə hərəkət edir. Hikmət dolu suallar qoyur. Əslində isə arxa planda sualların məntiqindən şairin mövqeyi bəllidir: bu fani dünyada beşgünlük sevda və nəşənin səfasına aldanıb onun üçün yaşamağa dəyərmə? Ömrü «*bu cəfa mülkündə*» «*hasili-əfsus*» etmək çayızdırmı? Cahillər müvəqqəti, ötəri olandan, bəsirət əhli, «*saliki-əhli-eşq*» isə baqi, əbədi olandan ötrü yaşayar. «*Qürb ümidi*» (həqiqət aləminə yaxınlaşmaq ümidi) ilə ömür sürənlər ancaq «*canan kuyinin ətrafında*» «*yeksan*» olmaqla dərd və qəriblik diyarından qurtuluş tapa bilərlər:

Bu fənadə beş gün üçün başda yüz sevda nədür?

Çün degil baqi, xəyali-məskəni mə'va nədür?

Ey xoş ol şeyda ki, canan eşqinin sevdasidin

Etməmiş idrak kim, dünya bilən üqba nədür?

Əksi-mir'ati-cəmalın hər nəfəs bir vəch ilə

Cilvəgər edər, günahi-aşiqi-şeyda nədür?

Öylə müstəğrəq bolubmin eşq istiləsiyə –

Kim, könül məllahı bilməz sahilü dərya nədür?

Saliki-əhli-eşqə sayılmaq dilərsin, ey könül,

Dərdə xüsrənd ol, dəmadəm ahü vaveyla nədür?

Yox çü ümmidi-əsər nəşvü nümadin danlağa,

Bülbülü-şeydayə, ey gül, munca istiğna nədür?

Qürb ümidi birlə canan kuyinin ətrafida

Xakə yeksan ol, Əmani, özgə isti'da nədür?

Didaktik mövzulu şeirləri

M.Əmani **didaktik ruhlu** şeirlər də yazmışdır. Bu şeirlərində o, bir nəsihətçi, öyüd müdərrişi kimi çıxış edir. Şairin «*Ömr sərf olduvü tərək olmadı turi-əməlin*», «*Ötdü ömrü yetdi həngami-*

əcəl» və s. misralarla başlayan qəzəllərində insan, insan ömrünün mənası, onun əməli və əcəli məsələləri fəlsəfi-didaktik səpkidə bədii təfsir obyektinə çevrilir. Sənətkar oxucuya xatırladır ki, hər bir ömrün sonu əcələ bağlıdır. Hər kəsə «ruzi-əzəl»dən bir tale qisməti nəşib olmuşdur. Çalış «dünyeyi-murdariğə» meyl etmə, nəfsə uyma, cahan qovğaları və sevdaları ilə yaşama. Elə etmə ki, əcəl yetişincə tutduğun əməlin peşmançılığını çəkəsən. Əməlin əl-ayağına dolaşan, səni axirətdə günahkara çevirən ləyaqətsiz vasitəyə çevrilsin. Ədəb feyzindən zövq al ki, bu lütf olunmuş yolların ən yaxşısıdır:

*Ömr sərf olduvü tərək olmadı tuli-əcəlin,
Nadim olmaqdır işin vəqti yetişgəc əcəlin.
İnziva küncünə qaçıb, başını qurtara gör,
Axirül-əmr dolaşur əyağə çün əməlin...
Aldadur nəfs səni hiyləvü təzvir bilə,
E'timad eyləməgil qövlünə hərgiz dəğəlin.
Qismətə qane olub bulgilən iradə müdam,
Yetməgən yergə həvəs aləmidin sunma əlin.*

Mədhhiyələri və dini mövzulu şeirləri

Əmaninin yaradıcılığında **mədhhiyələrlə** də rastlaşırıq. Onun I Şah Təhmasibə, I Şah Abbasa, Şah Səfiyə və başqalarına ithaf olunmuş mədhhiyə qəsidələri vardır. Bu ruhda yazılmış şeirlərində o, təbii ki, mövzunun tələblərinə uyğun pafoslu, bəlağətli poetik deyimlərdən, mübaliğəli qiyaslardan bol-bol bəhrələnir. Şairin mədhhiyələri içərisində ən çox diqqəti cəlb edən örnəklərdən biri «*Olacaqdur*» rədifli qəsidədir. Şeir I Şah Abbasın 1603-cü ildəki Təbriz fətuhatı ilə əlaqədar qələmə alınmışdır. Azərbaycan türkcəsində yazılmış qəsidə gənc və müzəffər hökmdarın təntənəli tərifi ilə başlayır:

*Şaha, mədədin saqi-yi-kövsər olacaqdur,
Hər canibə əzm olsa müsəxxər olacaqdur.
Abbasi-Əlisən bu gün, ey şahi-cahangir,
İqliminə həd səddi-Sikəndər olacaqdur.
Ğəm irməs, əgər xaricilər eyləsələr keyd,
Çün Mehdiyi-hadi sana rəhbər olacaqdur.
Fəthü zəfərü nüsrətü iqbal yanınca
Hükkami-cəhan cümləsi çəkər olacaqdur.*

Qəsidədə müəllifin şiə-qızılbaş məfkurəsi mövqeyindən çıxış etdiyi, bu məfkurəyə dərin etiqad və ehtiram bəslədiyi mədhhiyənin pafoslu ruhu fonunda müəyyən ştrix və detallarda aydın surətdə sezilir. 12-ci imamın («Mehdiyi-hadi») fateh hökmdara rəhbər olacağından, onun qılınıcı sayəsində «*Rumü Ərəb iqlimi*»ndə «*İsna əşəri xütbəsi*» (on iki imam xütbəsi) oxunacağından, müxtəlif iqlimlərin (ölkələrin) «*təsxir tapub məzhəbi-Cə'fər olacağı*»ndan danışılır. Şahın əsgərləri «*tacılı qazılar*» adlandırılır. Təbriz qələbəsini I Şah Abbasın böyük uğuru kimi qiymətləndirən şair qarşı tərəfin – Osmanlı sultanının bu qələbədən necə müztərib olacağını da xüsusi olaraq vurğulayır:

Təbriz fətuhatının əxbarı yetəndə,

İstanbulun əhli qamu müztərr olacaqdur.

Xotkar ǧamu ǧüssə bilə yaslara batub,

Matəmzədəvü zarü mükəddər olacaqdur.

Ol dəmdə qulaǧına yetər ǧeybdin avaz:

Mülkün nə ki, bar şahə müqərrər olacaqdur.

Qəsidənin sonunda müəllif «*İsna əşəri əlfdə oldu bu fütuhət*» misrasında əbcəd hesabı ilə zəfərin baş verdiyi (və qəsidənin yazıldığı) tarixi də nəzərə çatdırır (**h.1012=m.1603**).

Dini mövzulu lirik nümunələr də M.Əmani poeziyasında müəyyən yer tutur. Onun bu mövzuda yazılmış şeirləri ilahilərdən, nətlərdən və Əli əleyhüssəlama həsr olunmuş şeirlərdən ibarətdir. İlahilərdə Allah-taalanın qeybi sifətləri, əzəmət və cəlalı, xaliq qüdrəti vəsf olunur. Həm də müəllif şəxsi təmənnasını, diləyini poetik dillə ifadə edir, Allahdan kömək, nıcat, etdiyi günahların əfvini istəyir. «*Demək olmas şərh birlə rif'ətin*» misrası ilə başlayan qəzəl birinci, «*Səndən mədəd*» rədifli qəsidə isə sonrakı fikrə nümunədir.

Məzhəb və məfkurəcə şiə olan şairin 1-ci imam Əli ibn Əbutalibə və on iki imama həsr edilmiş bir neçə şeiri vardır. «*Əlidir*», «*Ya Əli*» rədifli qəsidələr, «*Höccəti-şamin, Əli, Musa, Riza*», «*Sidqi rəhbər edib, könül, əzm elə*» qoşmaları mövzu və ideyaca bu qəbil örnəklər sırasına daxildir. Sənətkar imam Əlini coşqun və məftun qəlb sevgisi ilə tərifləyir, onu daha çox şiə inancında özünə yer tapan sifətlərlə, epitetlərlə oxucuya təqdim edir:

Hadiyi-rahi-hüdasən, ya Əli,

Canışını-Müstəfasən, ya Əli.

İbni-əmmi-həzrəti-xeyrül-bəşər,

Həmsəri-Xeyrənnisasən, ya Əli.

Saqiyi-tacü livasən, ya Əli.

Əvvəli-isna əşər, bə'di-nəbi,

Cinnü insə müqtədasən, ya Əli.

Ədəbiyyat

1.Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956

2.Azəroğlu B. Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1965, 10 iyul

3.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının təsiri. «Azərbaycan» jur., 1965, №12

4.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1966, 10 oktyabr

5.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmani. Bakı, 1977

6.Azadə R. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975

7.Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, VI c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı). Bakı, 1988

8.Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr. 3 cildə, III c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şeiri) (təkrar nəşr). Bakı, 2005

9.Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018

- 10.Əmani Məhəmməd. Əsərləri (tərtib edəni: Səfərli Ə.). Bakı, 1983; 2005
- 11.Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə. II c., Bakı, 1928
- 12.Hikmət xəzinəsi. Bakı, 1992
- 13.Onullahi S. Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat. – Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1978, №3
- 14.Rzayeva Z. Məhəmməd Əmaninin dilində hal kateqoriyasının bəzi xüsusiyyətləri. Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1973, №4
- 15.Rzayeva Z. Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat əsəri. «Ulduz» jur., 1986, №1
- 16.Sadiq bəy Əfşar. Məcməül-xəvas (tərtib edəni: Bağirov Ə.). Bakı, 2008
- 17.Səfərli Ə. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı, 1982
- 18.Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, 2008
- 19.Quliyeva M. Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. Bakı; 2010

HUDUDİY TELEKANALLARDA KONVERGENSIYA JARAYONLARI
BÖLGESEL TV KANALLARINDA YAKINSAMA SÜREÇLERİ

Allambergenova Perkhon Kudaybergenovna

Özbekistan gazeteciliği ve kitle iletişim üniversitesi, filoloji doktoru (DSc). Doçent

Bildiğiniz gibi 21. yüzyılda modern teknolojiler toplumun her alanında hızla devrim niteliğinde değişimlere yol açmaktadır. Özellikle dünya gazeteciliğinin çeşitli akımlar temelinde gelişmesinin temellerini attı. Günümüzde dünya gazeteciliğinde; birleşme, bütünleşme, ticarileşme, mobil gazetecilik, multimedya, veri gazeteciliği, drone gazeteciliği, gonzo gazetecilik gibi yeni eğilimler ve süreçler ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde Karakalpakistan Cumhuriyeti televizyon kanallarında fiilen var olan veya bir ölçüde tezahür eden eğilimlerin gelişme ilkeleri incelenmektedir.

Teknolojik gelişmeler, internetin ortaya çıkışı ve gelişimi medya alanında bir yakınsama sürecine yol açmıştır. Rus bilim adamı Ye. Baranova, medya yakınlaşmasının her medya kuruluşunun internette kendi platformunu oluşturmasıyla başladığını ileri sürüyor². Yakınsama sürecinde gazetecinin multimedya olanaklarından yararlanması da iyileştirildi. Yani, "yakınsama, gazetecilik faaliyetinin devrimci ve evrimsel bir biçimidir"³. Elbette bilim insanının vurguladığı devrimsel ve evrimsel etkinlik biçimi, metin, fotoğraf, video, ses, grafik ve diğer bilgileri toplama ve yayma yeteneği ile karakterize edilir. "Kitle iletişim araçlarının ağ içinde bütünleşik işleyişi, yani medya bütünleşmesi, onların tüm yeteneklerini (radyo sesi, basın metni, TV görüntüsü ve İnternet'in enginliği) bir araya getirip, bunları bir tür bilgi ürünü olan hipermetin biçiminde mükemmel bir bütüne dönüştürmüştür"⁴.

Araştırmamızın konusu olan Karakalpakistan TV kanallarındaki yakınsama süreci, Amuderya Televizyonu, Tortkul Televizyonu, "Jaslar TV" TV kanalı ve devlete ait "Karakalpakistan" TV kanalındaki süreçlerde analiz edilmiştir.

Ma'lumki, XXI asrda zamonaviy texnologiyalar shiddat bilan jamiyatning har bir sohasida inqilobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Shu jumladan, jahon jurnalistikasining bir necha tendensiyalar negizida taraqqiy etishiga zamin yaratdi. Bugun dunyo jurnalistikasida konvergensiya, integratsiyalashuv, tijoriylashuv, mobil jurnalistika, multimediyaviylik, ma'lumotlar (data) jurnalistikasi, dron jurnalistika, gonzo jurnalistika singari yangi yo'nalish va jarayonlar shakllandi. Mazkur faslda Qoraqalpog'iston Respublikasi telekanallarida amalda mavjud yoki muayyan darajada namoyon bo'layotgan tendensiyalarning rivojlanish tamoyillari tadqiq etiladi.

Texnika taraqqiyoti, internetning paydo bo'lishi va rivojlanishi media maydonda konvergensiya jarayonini yuzaga keltirdi. Rossiyalik olimi Ye.Baranovanning ta'kidlashicha,

² Баранова Е.А. Конвергентная журналистика. Теория и практика. Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. – М.: Научное издание Люберцы: Юрайт, 2016. – С.269.

³ Онлайн журналистика ва медиада янги трендлар. – Т.: O'zbekiston. VII жилд. – Б.284.

⁴ Нуритдинова М. Медиаконвергенция шароитида мультимедий журналистика. Монография. – Т.: TURON IQBOL, 2021. – Б.3.

mediakonvergensiya har bir OAVning internetda o'z platformasini yaratishidan boshlanadi⁵. Konvergensiya jarayonida jurnalistning multimedia imkoniyatlaridan foydalanishi uning takomillashuviga olib keldi. Ya'ni, "konvergensiya – bu jurnalistik faoliyatning revolyutsion va evolyutsion shaklidir"⁶. Albatta, olima ta'kidlayotgan revolyutsion va evolyutsion faoliyat shakli matn, foto, video, audio, grafika va boshqa axborot to'plash va tarqatish imkoniyatlari bilan xarakterlanadi. "Ommaviy axborot vositalarining tarmoqdagi yaxlit faoliyati, ya'ni mediakonvergensiya ularning barcha imkoniyatlarini (radiovoz, matbuot matni, TV tasvir va internetning keng qamrovi) birlashtirib, axborot mahsulotining mukammal bir butun gipermatn shaklidagi turiga aylantirdi"⁷.

Tadqiqot obyektimiz bo'lgan Qoraqalpog'iston telekanallaridagi konvergensiya jarayoni Amudaryo televideniyesi, To'rtko'l televideniyesi, "Jaslar TV" telekanali va davlat "Qaraqalpaqstan" telekanallaridagi jarayonlar tahlil qilinadi.

Конвергентные процессы на региональных телеканалах

Как вы знаете, в XXI веке современные технологии стремительно привели к революционным изменениям во всех аспектах жизни общества. В частности, он заложил основу развития мировой журналистики, в основе которой лежало несколько направлений. Сегодня в мировой журналистике появились новые тенденции и процессы, такие как конвергенция, интеграция, коммерциализация, мобильная журналистика, мультимедиа, журналистика данных, дрон-журналистика и гонзо-журналистика. В данном разделе рассматриваются закономерности развития тенденций, которые реально существуют или проявляются в той или иной степени на телеканалах Республики Каракалпакстан.

Технический прогресс, появление и развитие Интернета привели к процессу конвергенции в медиапространстве. Российский учёный Е. Баранова утверждает, что конвергенция СМИ начинается с того, что каждое СМИ создает свою собственную платформу в Интернете⁸. В ходе процесса конвергенции использование журналистами мультимедийных возможностей привело к его совершенствованию. То есть «конвергенция — это революционная и эволюционная форма журналистской деятельности»⁹. Конечно, революционная и эволюционная форма деятельности, которую подчеркивает ученый, характеризуется способностью собирать и распространять текстовую, фото, видео, аудио, графическую и другую информацию. «Интегрированная работа средств массовой информации в сети, то есть конвергенция СМИ, объединила все их возможности (радиозвук, текст прессы, телевизионное изображение и просторы Интернета) и превратила их в совершенное целое в форме гипертекста, разновидности информационного продукта»¹⁰.

Процесс конвергенции на телеканалах Каракалпакстана, являющихся объектом нашего исследования, анализируется на примере процессов на Амударьинском

⁵ Баранова Е.А. Конвергентная журналистика. Теория и практика. Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. – М.: Научное издание Люберцы: Юрайт, 2016. – С.269.

⁶ Онлайн журналистика ва медиада янги трендлар. – Т.: O'zbekiston. VII жилд. – Б.284.

⁷ Нуритдинова М. Медиаконвергенция шароитида мультимедиявий журналистика. Монография. – Т.: TURON IQBOL, 2021. – Б.3.

⁸ Баранова Е.А. Конвергентная журналистика. Теория и практика. Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. – М.: Научное издание Люберцы: Юрайт, 2016. – С.269.

⁹ Онлайн журналистика ва медиада янги трендлар. – Т.: O'zbekiston. VII жилд. – Б.284.

¹⁰ Нуритдинова М. Медиаконвергенция шароитида мультимедиявий журналистика. Монография. – Т.: TURON IQBOL, 2021. – Б.3.

телевидении, Торткульском телевидении, телеканале «Жаслар ТВ», государственном телеканале «Каракалпакстан».

LEED CRITERIA APPLICATION WITHIN THE SCOPE OF INTEGRATED
SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT: THE CASE OF GARZAN BASIN

ENTEĞRE SÜRDÜRÜLEBİLİR SU YÖNETİMİ KAPSAMINDA LEED
KRİTERLERİ UYGULAMASI: GARZAN HAVZASI ÖRNEĞİ

Burcu ŞEŞEOĞULLARI BARS¹, Mustafa TUNÇ²

¹Lisansüstü Öğrenci, Fırat Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği
Bölümü, , <https://orcid.org/0009-0006-1620-1570>

²Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0001-9756-8409>

Özet

LEED (Leadership in Energy and Environmental Design), sürdürülebilir yapı tasarımı ve inşası alanında küresel ölçekte kabul görmüş bir yeşil bina sertifikasyon sistematığını temsil etmektedir. 1998 yılında Amerika Birleşik Devletleri Yeşil Binalar Konseyi (USGBC) tarafından geliştirilen bu sertifikasyon, yapıların enerji etkinliği, su kaynaklarının muhafazası, malzeme seçimi ve çevresel etkilerinin optimizasyonu yoluyla ekolojik ayak izinin minimize edilmesini hedeflemektedir. LEED sertifikasyon çerçevesi, farklı yapı tipleri ve fonksiyonel gereksinimlere göre çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bu çalışma, LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) sertifikalı projelerde uygulanan su yönetimi sistemlerinin ekonomik performansının konvansiyonel su yönetimi sistemleriyle karşılaştırmalı analizini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Batman İli Garzan havzası, örnek vaka çalışması olarak belirlenmiştir. Veri analizi, maliyet-fayda analizi ve istatistiksel karşılaştırmalar metotları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Her iki su yönetimi sisteminin ekonomik performans parametreleri karşılaştırılmıştır. Araştırma bulguları, LEED sertifikalı projelerde tesis edilen sürdürülebilir su yönetimi sistemlerinin, ilk yatırım maliyetlerinin geleneksel sistemlere göre nispeten yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, bu başlangıç maliyetlerine rağmen, yıllık operasyonel ve bakım giderleri daha düşük düzeylerde seyretmektedir. LEED projeleri, su tasarrufu potansiyeli açısından konvansiyonel sistemlere kıyasla önemli ölçüde daha yüksek performans göstermekte olup, su tüketimine bağlı harcamalarda belirgin azalmalar gözlemlenmiştir. LEED sertifikalı projelerdeki bu entegre sistemler, yüksek su tasarruf oranları ve optimize edilmiş işletme maliyetleri sayesinde ekonomik açıdan uygulanabilir bir çözüm sunmaktadır. İlave olarak, enerji verimliliği ve suyun geri kazanımı gibi sekonder faydalar, bu projelerin uzun vadede daha düşük toplam işletme maliyetleriyle birlikte artan ekonomik getiri sağlamasına olanak tanımaktadır. Elde edilen bu sonuçlar, sürdürülebilir su yönetimi uygulamalarının yalnızca çevresel sürdürülebilirliğe değil, aynı zamanda ekonomik verimliliğe de katkı sağladığını desteklemektedir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilir Su Yönetimi, LEED Sertifikalı Projeler, Su Tasarrufu, Maliyet-Fayda Analizi

Abstract

LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) represents a globally recognized green building certification system for sustainable building design and construction. Developed in 1998 by the United States Green Building Council (USGBC), this certification aims to

minimize the ecological footprint of buildings through optimization of their energy efficiency, conservation of water resources, material selection and environmental impact. The LEED certification framework is categorized according to different building types and functional requirements. This study aims to analyze the economic performance of water management systems implemented in LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) certified projects in comparison to conventional water management systems. For this purpose, the Garzan basin in Batman Province of Turkey is selected as a case study. Data analysis was carried out through cost-benefit analysis and statistical comparisons methods. The economic performance parameters of both water management systems are compared. The research findings revealed that the initial investment costs of sustainable water management systems installed in LEED certified projects are relatively higher than conventional systems. However, despite these initial costs, annual operational and maintenance expenses are lower. LEED projects significantly outperform conventional systems in terms of water saving potential, with significant reductions in expenditures related to water consumption. These integrated systems in LEED certified projects offer an economically viable solution thanks to high water savings rates and optimized operating costs. In addition, secondary benefits such as energy efficiency and water recovery allow these projects to provide increased economic returns with lower total operating costs in the long term. These results support that sustainable water management practices contribute not only to environmental sustainability but also to economic efficiency.

Keywords: Sustainable Water Management, LEED Certified Projects, Water Conservation, Cost-Benefit Analysis

AN ANALYSIS OF 18TH CENTURY OTTOMAN URBAN KHANS THROUGH THE
SPACE SYNTAX METHOD

18. YÜZYIL OSMANLI ŞEHİR İÇİ HANLARININ MEKÂN DİZİMİ YÖNTEMİYLE
İNCELENMESİ

Zeynep Aybüke SAÇLI¹, C. Nakış KARAMAĞARALI²

¹Öğrenci, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,

ORCID: 0009-0009-5269-3914

²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü,

ORCID: 0000-0002-3255-4070

Özet

Tarihsel süreç içerisinde ticaret yollarının yoğun biçimde kullanılması, bu güzergâhlar üzerinde seyahat eden yolcuların güvenliğini sağlama ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, konaklama, savunma ve ticaret işlevlerini bir arada karşılayabilecek yapılar olarak hanlar inşa edilmeye başlanmış ve bu yapılar zamanla ticaret altyapısının vazgeçilmez unsurları olmuştur. Orta Asya'da ribat yapılarıyla başlayan gelişim süreci Anadolu'ya gelindiğinde yerini menzillerde konumlanan kervansaray yapılarına bırakmıştır. Osmanlı döneminde ise kervansarayların yanı sıra 15. ve 16. yüzyıl itibarıyla artan şehirleşmeyle kent merkezlerinde kurulan şehir içi hanları öne çıkmıştır. Bu dönemde hanlar, sadece konaklama değil; ticaret, depolama ve sosyal etkileşim mekânları olarak kent dokusunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda han mimarisi, tipolojik olarak çeşitlenmiş; farklı plan şemaları, kat sayıları ve avlu organizasyonları ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda ise Osmanlı taşımacılık ve ticaret sistemindeki değişimlere bağlı olarak hanlar, işlev değişikliği yaşamış, ticarethane ve büro yapısına dönüşmüştür. 18. yüzyıl, şehir içi hanlarının sayıca arttığı ve mekânsal çeşitliliğinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Ancak bu hanların mekânsal organizasyonları üzerine yapılan nicel analizler oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, 18. yüzyıl Osmanlı şehir içi hanlarının plan düzleminde ifade edilen mekânsal özelliklerini, mekân dizimi yöntemi aracılığıyla analiz ederek, coğrafi konumlarına göre gösterdikleri farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla merkez ve taşra olmak üzere İstanbul (Çuhacı Han), İzmir (Mirkelamoğlu Han) ve Erzurum (Cennetzade Han) illerinden seçilen üç örnek yapının zemin kat planları, DepthmapX yazılımı ile analiz edilmiştir. Analiz sürecinde bağlantısallık, bütünleşme, ortalama derinlik, entropi ve görsel ilişkiler gibi mekânsal parametreler değerlendirilmiştir. Yapılan mekân dizimi analizleri sonucunda, her hanın mekânsal organizasyonunun, kendi coğrafi ve kentsel bağlamıyla uyumlu olacak şekilde farklılık gösterdiği görülmüştür. İstanbul'da yer alan Çuhacı Han, mekânsal olarak karmaşık, algılanması zor ve mahremiyet düzeyi yüksek bir yapı sergilemektedir. Zemin katında avluyla doğrudan bağlantısı olmayan birimlerin fazlalığı, bu yapının içe dönük plan organizasyonunu güçlendirmektedir. Erzurum'daki Cennetzade Han'ın analiz verileri, yapının mekânlarının birbirleriyle doğrudan ilişkili olduğunu ve daha açık, merkezi örgütlenme gösteren bir plan şemasına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İzmir Mirkelamoğlu Han'ın analiz sonuçlarına göre, yapının mekânsal organizasyonu daha düzenli ve kullanıcı açısından kolay algılanabilir niteliktedir. Genel olarak, İstanbul örneği karmaşık ve bölümlenmiş bir iç kurguya sahipken; Erzurum örneği merkezî, sade ve bütünleşik bir düzen

göstermektedir. İzmir örneği ise düzenli ancak görsel etkileşimi sınırlı bir mekânsal organizasyon sergilemektedir. Bu farklılıklar, hanların bulundukları şehirlerin kent dokusu, ekonomik dinamikleri ve sosyal işlevleriyle doğrudan ilişkilidir. Çalışma, mekân dizimi yöntemiyle Osmanlı şehir içi hanlarının bölgesel farklarını nicel verilerle ortaya koyarak, mimarlık tarihi literatürüne yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Mimarisi, 18. Yüzyıl, Şehir İçi Hanları, Mekân Dizimi

Abstract

Throughout history, the intensive use of trade routes has led to the need to ensure the safety of travelers, which in turn led to the construction of khans to provide accommodation, security and trade functions simultaneously. Over time, khans became vital components of the trade infrastructure. The architectural development that started with ribat structures in Central Asia continued with caravanserais in Anatolia. During the Ottoman period, with increasing urbanization in the 15th and 16th centuries, urban khans were built. In this period, khans functioned as trade and storage centers in addition to accommodation. In the 17th and 18th centuries, the architecture of khans diversified typologically, and their plan types, number of floors and courtyard layouts varied. By the 19th century, due to changes in transportation and trade systems, inns were transformed into commercial or office buildings. The 18th century is a period in which the spatial diversity of urban khans increased significantly. Despite, there is a limited number of quantitative studies focusing on the spatial organization of khans. This study aims to analyze the plan characteristics of 18th century Ottoman urban inns using the space syntax method and to reveal regional differences based on geographical location. For this purpose, three buildings were selected from both central and provincial cities and their ground floor plans were analyzed: Çuhacı Han (Istanbul), Mirkelamoğlu Han (Izmir) and Cennetzade Han (Erzurum). The analysis evaluated spatial parameters such as connectivity, integration, mean depth, entropy and visual relationships. The findings show that the spatial organization of each khan reflects its specific urban and geographical context. The Istanbul example, Çuhacı Han, presents a complex and highly specific spatial configuration in which a large number of units disconnected from the courtyard reinforce an inward-looking plan. In contrast, Cennetzade Han in Erzurum has a more open and centralized plan. Mirkelamoğlu Han in Izmir, on the other hand, exhibits an orderly and easy to understand spatial layout. In general, the Istanbul khan exhibits a compartmentalized and dense interior organization, the Erzurum khan exhibits a central and integrated scheme, while the Izmir khan has a clear and regular spatial structure with limited visual transparency. These differences are closely related to the urban structure, economic activities and social roles of the respective cities. This study contributes to the architectural literature by providing quantitative insights into the regional diversity of Ottoman urban khans by applying the space syntax method.

Keywords: Ottoman Architecture, 18th Century, Urban Khans, Space Syntax

RE-FUNCTIONALIZATION OF OTTOMAN IMARETS AND THE
SUSTAINABILITY OF CULTURAL HERITAGE
OSMANLI İMARETLERİNİN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ VE KÜLTÜREL
MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Aslıhan KIZILYAR¹, Büşra SAATCİ İZCİ², Hicran Hanım HALAÇ³

¹Mimar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, İleri Teknolojiler Ana
Bilim Dalı, , ORCID ID:0009-0005-0621-0425

²Doktora Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-2478-5597

³Prof. Dr, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık
Bölümü, ORCID ID:0000-0001- 8046-9914

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yardımlaşma ve dayanışma geleneğinin simgesi olan imaretler, yapısal şekillenmelerini genellikle külliyelerin bir parçası olarak tamamlamış, cami, medrese, hamam gibi yapılarla bütünleşerek 14. yüzyılın sonlarından itibaren önemli bir sosyal ve kültürel işlev görmüştür. Bu yapılar, ihtiyaç sahiplerine yemek sağlama misyonuyla ortaya çıkmış ve Osmanlı mutfak kültürünün gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. Günümüze ulaşan 29 Osmanlı imaret yapısının bu çalışma kapsamında günümüz işlevleri incelenmiştir. Yapılan ön incelemelerde bu imaretlerden 4 tanesinin müze, 2 tanesinin lokanta/kafe, 1 tanesinin kütüphane, 1 tanesinin öğretmen evi, 1 tanesinin Kuran kursu, 1 tanesinin öğrenci yurdu, 1 tanesinin bienal mekanı, 11 tanesinin eğitim ve kültürel etkinliklerin yapıldığı mekanlar, 1 tanesinin depo, 6 tanesinin özgün işlevine yakın (aşevi/yemek hizmeti) olarak işlevlendirildiği tespit edilmiştir.

Bu çalışma, kültürel mirasımızın somut öğeleri olan bu imaret yapılarının korunmasının ve somut olmayan kültürel mirasımız olan Osmanlı aşevi ve yemek kültürünün geleceğe aktarılmasının önemini vurgulamaktadır. Günümüzde atıl durumda olan veya özgün işlevinden uzaklaşan imaretlerin, doğru ve sürdürülebilir yeniden işlevlendirme stratejileriyle yaşama kazandırılması büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada incelenen imaretlerin mevcut kullanım durumları detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve bu kültürel mirasın korunması ile toplumsal fayda sağlaması arasındaki denge irdelenmiştir. Sonuç olarak, imaretlerin tarihi, kültürel ve sosyal değerlerini koruyarak, aynı zamanda günümüz ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni ve sürdürülebilir işlevler kazandırılarak, hem mimari mirasın hem de zengin Osmanlı mutfak geleneğinin gelecek nesillere aktarılmasının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmaret, Osmanlı Mimarisi, Yeniden İşlevlendirme, Kültürel Miras, Osmanlı Mutfacı, Sürdürülebilirlik.

Abstract

Imarets, symbolizing the Ottoman Empire's tradition of social aid and solidarity, structurally evolved mostly as integral parts of külliyes (Ottoman social complexes). Integrated with structures like mosques, madrasahs, and baths, they served significant social and cultural

functions starting from the late 14th century. These structures emerged with the mission of providing food to those in need and played a central role in the development of Ottoman culinary culture. This study examines the current functions of the 29 Ottoman imaret structures that have survived to the present day. Preliminary investigations revealed that 4 of these imarets function as museums, 2 as restaurants/cafes, 1 as a library, 1 as a teachers' lodge, 1 as a Quranic course center, 1 as a student dormitory, 1 as a biennial venue, 11 as spaces for educational and cultural events, 1 as a storage facility, and 6 are utilized for functions close to their original purpose (soup kitchen/food service).

This study emphasizes the importance of preserving these imaret structures, which are tangible elements of our cultural heritage, and transmitting the Ottoman soup kitchen and culinary culture, our intangible cultural heritage, to future generations. It is crucial to bring currently idle imarets or those whose original function has been lost back to life through appropriate and sustainable re-functionalization strategies. Accordingly, the study meticulously analyzes the current usage statuses of the examined imarets, exploring the balance between preserving this cultural heritage and ensuring its social benefit. In conclusion, the study highlights the significance of preserving the historical, cultural, and social values of imarets while simultaneously imbuing them with new and sustainable functions that can meet contemporary needs, thereby ensuring the transmission of both the architectural heritage and the rich Ottoman culinary tradition to future generations.

Keywords: Imaret, Ottoman Architecture, Re-functionalization, Cultural Heritage, Ottoman Cuisine, Sustainability.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yardımlaşma ve dayanışma geleneğinin simgesi olan imaretler, yapısal şekillenmelerini genellikle külliyelerin bir parçası olarak tamamlamış, cami, medrese, hamam gibi yapılarla bütünleşerek 14. yüzyılın sonlarından itibaren önemli bir sosyal ve kültürel işlev görmüştür. Bu yapılar, ihtiyaç sahiplerine yemek sağlama misyonuyla ortaya çıkmış ve Osmanlı mutfak kültürünün gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. İmaretler, Osmanlı döneminde fakirlere ve medrese talebelerine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır müessesesi olup, kelime olarak "imar edilmiş, inşa edilmiş" anlamına gelen imaret, cami, mescid, medrese, tabhâne, dârülit'âm, dârüşşifâ, aşevi, kervansaray, muvakkithâne, türbe gibi birimlerin tamamı için kullanılmıştır (Tarım Ertuğ, 2000).

İmaretler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, siyasi ve ekonomik yapısının somut delilleridir. Onlar, geçmişin yaşam biçimlerini, toplumsal ilişkilerini ve değerlerini bugüne taşıyan canlı tanıklardır. Bu yapıların korunması, gelecek nesillerin kendi kültürel köklerini anlamalarına, kimliklerini inşa etmelerine ve aidiyet duygusu geliştirmelerine yardımcı olur. Geçmişle güçlü bir bağ kurmak, bireylerin ve toplumların zorluklarla başa çıkma ve geleceğe yönelme kapasitesini artırır (Erikson, 1968; Tajfel & Turner, 1979). Somut kültürel miras yapısı olan imaretler, Osmanlı mimarisinin özgün örneklerini teşkil eder ve dönemin mühendislik, estetik ve işlevsel tasarım anlayışını yansıtır. Bu yapıların korunması, mimari mirasın kaybolmasını önler ve gelecek kuşaklara bu zengin sanatsal birikimi aktarır. Mimarlık tarihi, kent planlama ve koruma bilimi açısından bu yapıların ayakta kalması, geçmişin inşa pratiklerinden dersler çıkarmak ve geleceğe ışık tutmak için esastır (Kuban, 2007; Goodwin, 1971). Somut olmayan kültürel miras açısından incelendiğinde imaretler, sadece duvarlardan ibaret değildir; aynı zamanda içinde yaşatılan Osmanlı mutfak kültürü, aşçılık gelenekleri, servis ritüelleri ve misafirperverlik anlayışı gibi somut olmayan kültürel miras unsurlarının da taşıyıcısıdır. Bu yapıların korunması, bu somut olmayan mirasın da yaşatılması ve hatta yeniden canlandırılması için fiziki bir zemin sunar (UNESCO, 2003, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması

Sözleşmesi). Yemek kültürü üzerinden kimlik ve belleğin aktarılması, toplumun kültürel çeşitliliğini zenginleştirir (Işın, 2017).

Atıl durumdaki imaretlerin doğru ve sürdürülebilir yeniden işlevlendirme stratejileriyle yaşama kazandırılması, kültürel turizm, gastronomi turizmi ve yerel ekonomik kalkınma için önemli potansiyeller sunar. Yeniden işlevlendirilen imaretler, müze, kültür merkezi, kütüphane veya özgün işlevine yakın lokanta/aşevi olarak hizmet vererek, hem yeni istihdam alanları yaratabilir hem de bölgeye kültürel ve ekonomik canlılık getirebilir (Cengizkan, 2002; Richards, 2007).

Bu bağlamda çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yardımlaşma ve dayanışma geleneğinin simgesi olan imaretlerin günümüzdeki işlevlerini ve kullanım durumlarını inceleyerek, bu kültürel miras yapılarının korunmasının ve somut olmayan Osmanlı aşevi ve yemek kültürünün geleceğe aktarılmasının önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, atıl durumda olan veya özgün işlevinden uzaklaşan imaretlerin, doğru ve sürdürülebilir yeniden işlevlendirme stratejileriyle yaşama kazandırılması için mevcut kullanım durumlarını analiz etmek ve kültürel mirasın korunması ile toplumsal fayda sağlaması arasındaki dengeyi irdelemektir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

İmaretler, Osmanlı Devleti'nin en önemli **hayır müesseselerinden** biridir. Temel olarak, **ihtiyaç sahiplerine, fakirlere, yolda kalmış yolculara, medrese talebelerine, hastalara ve bazen de vakfın idari personeline ücretsiz sıcak yemek** sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu işleviyle Osmanlı toplumunda sosyal adaletin, yardımlaşma ve dayanışmanın somut bir göstergesi olarak kabul edilir. Tarihçi Ömer Lütfi Barkan (1972), vakıf sisteminin ve bu sistem içindeki imaretlerin, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik politikalarında merkezi bir rol oynadığını, sadece birer yardım kuruluşu olmanın ötesinde, yeni fethedilen topraklarda iskan ve kolonizasyon faaliyetlerinin ve şehirleşmenin önemli birer dinamiği olduğunu belirtir. Zeynep Tarım Ertuğ (2000) ise TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki maddesinde, imareti "Osmanlı döneminde fakirlere ve medrese talebelerine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır müessesesi" olarak tanımlar.

"İmar edilmiş, inşa edilmiş" anlamına gelen Arapça kökenli imaret kelimesi, zamanla aşevi fonksiyonuyla özdeşleşmiş olsa da, akademik çalışmalarda daha geniş bir anlamda ele alınır. Genellikle **cami, mescid, medrese, tabhâne (yemekhane), dârülit'âm (yemek pişirme ve dağıtım alanı), dârüşşifâ (hastane), kervansaray, muvakkithâne (zaman ayarlama yeri), türbe** gibi farklı işlevlere sahip yapıları içeren **külliyelerin** (sosyal komplekslerin) ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanır (Tarım Ertuğ, 2000). Mimarlık tarihçileri Doğan Kuban (2007) ve Godfrey Goodwin (1971), imaretleri Osmanlı mimarisinin külliye geleneği içindeki önemli bir yapı tipi olarak incelemiş, işlevsel ihtiyaçlara göre nasıl şekillendiğini, dönemin estetik anlayışını ve yapı tekniklerini yansıtan değerli mimari örnekler olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu yapılar, Osmanlı şehircilik anlayışında kent dokusunun oluşumunda ve gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır.

Akademik literatür, imaretleri sadece birer sosyal hizmet kurumu olarak değil, aynı zamanda **Osmanlı mutfak kültürünün kurumsal düzeyde uygulandığı ve geliştiği merkezler** olarak da değerlendirir. Priscilla Mary Işın (2017) gibi mutfak kültürü araştırmacıları, imaretlerin büyük ölçekli yemek üretimi, gıda tedarik zinciri yönetimi ve belirli yemek tariflerinin standartlaştırılmasına olan katkılarını dolaylı olarak ele alır. İmaretlerin mutfak kayıtları (mutfak defterleri, vakfiyeler), dönemin yemek pratikleri, kullanılan malzemeler ve mutfak organizasyonu hakkında önemli bilgiler sunar.

Güncel akademik çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve değişen sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle birçok imaretin özgün işlevini kaybettiğini belirtir. Bu durum, tarihi yapıların korunması ve yaşama kazandırılması sorununu gündeme getirmiştir. Akademide, imaretlerin **yeniden işlevlendirilmesi (adaptive reuse)** süreçleri, yani bu yapıların günümüzde farklı işlevlerde (müze, kültür merkezi, restoran, konaklama vb.) kullanılması, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği bağlamında tartışılan önemli bir konudur (Cengizkan, 2002). Bu çalışmalar, tarihi ve kültürel değeri olan imaretlerin çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek şekilde nasıl hayata kazandırılacağı ve bu süreçte özgün mimari kimliklerinin nasıl korunacağı üzerine odaklanır.

İmaretler gibi somut yapılar ve Osmanlı mutfacı gibi somut olmayan gelenekler, çocukların ve gençlerin kendi köklerini, tarihsel süreçlerini ve kültürel kimliklerini anlamalarını sağlar. Bu, bireylerin güçlü bir aidiyet duygusu geliştirmelerine yardımcı olur. Kendilerini ait hissettikleri bir geçmişe sahip olmak, geleceğe daha sağlam adımlarla ilerlemelerini sağlar.

İmaretlerin özgün işlevi olan aşevi geleneği, "vermek", "paylaşmak" ve "ihtiyaç sahiplerine ulaşmak" gibi evrensel insani değerleri barındırır. Bu değerlerin Osmanlı mutfak kültürü üzerinden aktarılması, günümüz toplumunda sosyal sorumluluk ve dayanışma bilincinin güçlenmesine yardımcı olur.

Kültürel miras, sadece müze depolarında saklanan nesnelerden ibaret değildir. İmaretlerin yeniden işlevlendirilmesi ve Osmanlı mutfacının günümüzde uygulanması, mirasın yaşayan, dinamik bir parçası haline gelmesini sağlar. Böylece kültürel miras, pasif bir obje olmaktan çıkıp, toplumsal yaşamın aktif bir unsuru olur.

Mirasın aktarımı, aynı zamanda onun günümüz şartlarına adapte olma ve evrimleşme yeteneğini de içerir. Osmanlı mutfacının yeni nesillere öğretilmesi, bu mutfacın yaratıcı ve yenilikçi yorumlarla zenginleşmesine olanak tanır.

İmaretlerin yeniden işlevlendirilmesi, gastronomi turizmiyle entegre edilmesi, yerel ekonomiye katkı sağlayabilir. Ziyaretçilerin ilgisini çeken otantik deneyimler sunarak bölgeye ekonomik canlılık getirebilir.

Turizm, kültürel mirasın tanıtılması ve korunması için bir araç olabilir. Turistlerin imaretleri ziyaret etmeleri ve aşevi kültürüyle tanışmaları, mirasın değerini anlamalarına ve korunmasına yönelik küresel farkındalığın artmasına yardımcı olabilir.

Gönüllü turizm ve sosyal sorumluluk projeleri aracılığıyla imaretlerde faaliyetler düzenlemek, hem kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunan gönüllüler yaratır hem de bu süreçte yeni nesillerin aktif rol almasını sağlar.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, kültürel mirasın somut öğeleri olan Osmanlı imaret yapılarının güncel işlevlerini incelemek ve somut olmayan kültürel mirasımız olan Osmanlı aşevi ve yemek kültürünün geleceğe aktarımı bağlamında yeniden işlevlendirme durumlarını değerlendirmek amacıyla yürütülmüştür.

Bu araştırma, **nitel araştırma yöntemlerinden çoklu durum çalışması deseni** ile yürütülmüştür. Çoklu durum çalışması, benzer özelliklere sahip birden fazla durumun derinlemesine incelenerek, ortak temaların ve farklılıkların ortaya konulmasına olanak tanır. Bu desende, her bir imaret yapısı ayrı bir "durum" olarak ele alınmış, ancak tüm durumlar, imaretlerin kültürel miras olarak korunması ve yeniden işlevlendirilmesi genel problemi çerçevesinde karşılaştırılmıştır (Chmiliar, 2010). Bu yaklaşım, imaretlerin farklı güncel

işlevlerinin ve yeniden işlevlendirme stratejilerinin çeşitliliğini kapsamlı bir şekilde anlamak için uygun görülmüştür.

Çalışmanın evrenini, günümüze ulaşmış ve işlevi hakkında bilgi edinilebilen tüm Osmanlı imaret yapıları oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında, literatür taraması ve güncel araştırma kaynakları aracılığıyla ulaşılan ve güncel işlevleri tespit edilebilen **29 adet Osmanlı imaret yapısı** örneklem olarak belirlenmiştir. Bu örneklem, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasındaki farklı dönem ve bölgelere ait imaretleri içerecek şekilde seçilmiş, böylece konunun temsil kabiliyeti artırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın verileri, esas olarak **doküman analizi** yoluyla toplanmıştır. Bu süreçte, imaretler hakkında akademik literatür, güncel araştırma raporları, müze ve ilgili kurumların yayınları, haber kaynakları ve resmi web siteleri gibi çeşitli yazılı ve görsel materyaller taranmıştır. Her bir imaret için ayrı bir veri kayıt formu oluşturulmuş, bu formda imaretin adı, bulunduğu şehir, tarihsel işlevi, tespit edilen güncel işlevine dair bilgiler sistematik olarak kaydedilmiştir.

Toplanan veriler, nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir (Hsieh & Shannon, 2005; Krippendorff, 2018). İçerik analizi, metinsel ve görsel verilerin sistematik bir şekilde kodlanarak temaların ve kategorilerin ortaya çıkarılmasına olanak tanır. Analiz sürecinde imaretler güncel işlevlerine göre kodlanmıştır. Oluşturulan kodlar arasında bağlantılar kurularak, imaretlerin güncel kullanım durumlarına dair genel eğilimler, başarılı yeniden işlevlendirme örnekleri, karşılaşılan zorluklar ve atıl kalma nedenleri gibi temalar ve örüntüler belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirlik ve yeniden işlevlendirme teorileri bağlamında yorumlanarak, imaretlerin tarihi, kültürel ve sosyal değerlerini koruyarak günümüz ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni ve sürdürülebilir işlevler kazanmasının önemi irdelenmiştir. Bu aşamada, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birbirini nasıl etkilediği ve yeniden işlevlendirme sürecinde nasıl ele alınması gerektiği de değerlendirilmiştir.

Bu yöntem, incelenen imaretlerin güncel durumlarını sistematik bir şekilde analiz ederek, kültürel mirasın korunması ve toplumsal fayda sağlama arasındaki dengeye dair kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

3. BULGULAR

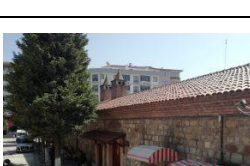
3.1. Çalışma Kapsamında İncelenen İmaretler

Tabloda 1’de imaretlerin isimleri, bulundukları iller ve görseli verilmiştir. Görseller imaret yapılarının yapısal durumunu ve güncel işlevini gösteren fotoğraflardan seçilmiştir.

Tablo 1

İmaret adı	Bulunduğu il	Görseli
Yeşil İmaret	Bursa	 (URL 1)
Muradiye İmareti	Bursa	 (URL 2)

IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE BOOK

Hatuniye İmareti	Tokat	 (URL 3)
2.Bayezid İmareti	Amasya	 (URL 4)
2.Bayezid İmareti	Edirne	 (URL 5)
2.Bayezid İmareti	İstanbul	 (URL 6)
Kurşunlu İmareti	Eskişehir	 (URL 7)
Çoban Mustafa Paşa İmareti	Gebze	 (URL 8)
Sincanlı Sinan Paşa İmareti	Afyonkarahisar	 (URL 9)
Kasımpaşa İmareti	Bozüyük	 (URL 10)

IV. INTERNATIONAL GELENEKTEN GELECEĞE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MAY 30-31, 2025, KYRGYZSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY, KYRGYZSTAN
CONFERENCE BOOK

Haseki İmaretı	İstanbul	 (URL 11)
Şehzade İmaretı	İstanbul	 (URL 12)
Yakup Ağa İmaretı	Kastamonu	 (URL 13)
Süleymaniye İmaretı	İstanbul	 (URL 14)
Karapınar Sultan Selim İmaretı	Konya	 (URL 15)
Yenişehir İmaretı	Bursa	 (URL 16)
Payas Sokullu İmaretı	Hatay	 (URL 17)
İlgın Lala Mustafa Paşa İmaretı	Konya	 (URL 18)

Atik Valide İmaretı	İstanbul	 (URL 19)
Muradiye İmaretı	Manisa	 (URL 20)
Gölmarmara Halime Hatun İmaretı	Manisa	 (URL 21)
Sultanahmet İmaretı	İstanbul	 (URL 22)
Yeni Valide İmaretı	İstanbul	 (URL 23)
Damat İbrahim Paşa İmaretı	Nevşehir	 (URL 24)
Ayasofya İmaretı	İstanbul	 (URL 25)

Nuruosmaniye İmaretî	İstanbul	 (URL 26)
Laleli İmaretî	İstanbul	 (URL 27)
Mihrişah Valide Sultan İmaretî	İstanbul	 (URL 28)
Hüdavendigâr İmaretî	Bursa	 (URL 29)

İmaretlerin Türkiye haritasında dağılımı şekil 1’de gösterilmektedir. İmaretler, Marmara, İç Anadolu, Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yer almaktadır. Sayıca yoğunluğun Marmara bölgesinde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Osmanlı İmaretlerinin Türkiye’nin beş bölgesinde dağılım gösterdiğini ve geniş coğrafyalarda varlığından söz ettirdiği söylenebilir.

Şekil 1. Osmanlı İmaretlerinin Türkiye’de dağılımı

3.2. İmaretlerin Günümüzde Kullanım Durumu Ve Kullanılanların İşlev Dağılımı

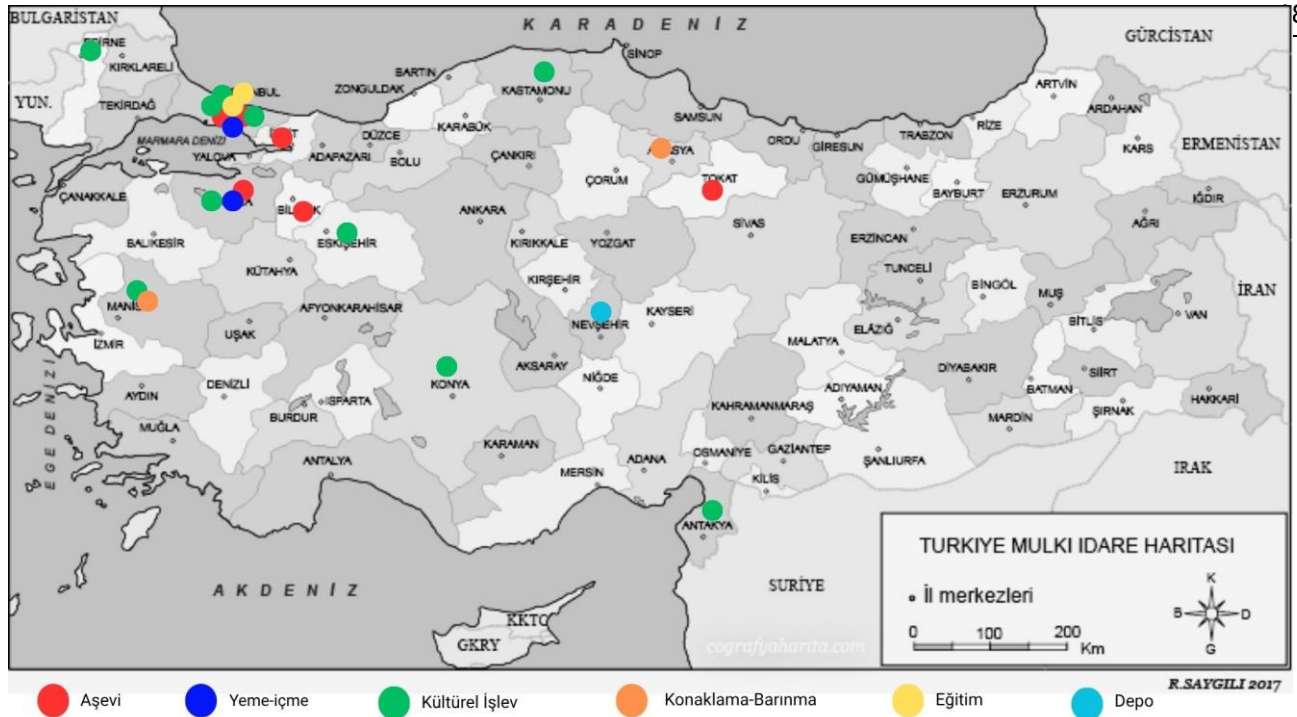
Tablo 2’de incelenen 29 Osmanlı imaretinin mevcut işlevlerini sunulmaktadır. Tabloda en yüksek veri, 11 imaret ile "Eğitim ve Kültürel Etkinlikler" işlevine aittir, bu da imaretlerin önemli bir kısmının kültürel ve eğitsel amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. "Özgün İşlevine Yakın (Aşevi/Yemek)" olarak kullanılan 6 imaret, bu yapıların tarihsel misyonunu sürdürme potansiyelini işaret ederken, 4 imaretin "Müze" olarak kullanılması, mirasın korunmasında ve sergilenmesindeki rolünü ortaya koymaktadır. Diğer işlevler (Lokanta/Kafe, Kütüphane, Öğretmen Evi, Kuran Kursu, Öğrenci Yurdu, Bienal Mekanı, Depo) daha az sayıda imaret tarafından benimsenmiştir ve bu da yeniden işlevlendirme stratejilerinin çeşitliliğini, ancak bazı işlevlerin diğerlerine göre daha yaygın olduğunu göstermektedir.

Tablo 2

İsim	İşlev
Yeşil İmareti	Aşevi
Muradiye İmareti	Lokanta
Hatuniye İmareti	Aşevi
2.Bayezid İmareti	Öğrenci Yurdu
2.Bayezid İmareti	Müze
2.Bayezid İmareti	Kütüphane
Kurşunlu İmareti	Sanat Stüdyosu
Çoban Mustafa Paşa İmareti	Aşevi
Sincanlı Sinan Paşa İmareti	Ulaşılamamıştır
Kasımpaşa İmareti	Aşevi
Haseki İmareti	Eğitim Merkezi
Şehzade İmareti	Vakıf Kullanımı
Yakup Ağa İmareti	El Sanatı Satış Birimleri
Süleymaniye İmareti	Bienal Mekanı
Karapınar Sultan Selim İmareti	Ticari Küçük İşletme
Yenişehir İmareti	Sanat Atölyeleri
Payas Sokullu İmareti	Etkinlik Merkezi
İlgın Lala Mustafa Paşa İmareti	Kültür Merkezi
Atik Valide İmareti	Sanat Eğitim Merkezi

Muradiye İmaretİ	Arkeoloji Müzesi
Gölmarmara Halime Hatun İmaretİ	Öğretmen Evi
Sultanahmet İmaretİ	Halı Müzesi
Yeni Valide İmaretİ	Kafe
Damat İbrahim Paşa İmaretİ	Depo
Ayasofya İmaretİ	Halı Müzesi
Nuruosmaniye İmaretİ	Kuran Kursu
Laleli İmaretİ	Aşevi
Mihrişah Valide Sultan İmaretİ	Aşevi
Hüdavendigâr İmaretİ	Kültürel Etkinlikler

Şekil 2’de Osmanlı İmaretlerinin Türkiye haritası üzerinde işlevsel dağılımı gösterilmektedir. İç Anadolu bölgesindeki imaretlerin kültürel ve depo işlevli, Akdeniz bölgesinde ki imaretin kültürel işlevli, Karadeniz bölgesindeki imaretlerin konaklama-barınma, kültürel ve aşevi işlevli, Ege bölgesindeki imaretlerin kültürel ve konaklama-barınma işlevli, Marmara bölgesindeki imaretlerin aşevi, yeme-içme, kültürel ve eğitim işlevli olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2. Osmanlı İmaretlerinin Türkiye haritası üzerinde İşlev dağılımı

3.3. İmaretlerin Plan Tipi Dağılımı

Osmanlı İmaretlerinin plan tipine göre dağılımı tablo 3'te gösterilmektedir. İmaretlerin 16 tanesinin avlulu plan tipine, 8 tanesinin dikdörtgen plan tipine, 4 tanesinin L plan tipine ve 1 tanesinin dağınık plan tipine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3

	Dikdörtgen Plan Tipi	L Plan Tipi	Avlulu Plan Tipi	Dağınık Plan Tipi
İmaret Adı	Yeşil İmaret Muradiye İmareti Hatuniye İmareti Kurşunlu İmareti Çoban Mustafa İmareti Paşa Sinan Paşa İmareti Kasımpaşa İmareti Karapınar Sultan Selim İmareti	2.Bayezid İmareti (Amasya) Yakup Ağa İmareti Yenişehir İmareti İlgın Lala Mustafa Paşa İmareti	2.Bayezid İmareti (Edirne) 2.Bayezid İmareti (İstanbul) Haseki İmareti Şehzade İmareti Süleymaniye İmareti Payas Sokullu İmareti Atık Valide İmareti Muradiye İmareti Gölmarmara Halime Hatun İmareti Yeni Valide İmareti Damat İbrahim Paşa İmareti Ayasofya İmareti Nuruosmaniye İmareti Laleli İmareti Mihrişah Valide Sultan İmareti Hüdavendigar İmareti	Sultanahmet İmareti
Toplam Sayı	8	4	16	1

3.4. İmaretlerin Plan Tipi Ve Yeni İşlev İlişkisi

Plan tipi ile yeniden işlevlendirmenin birlikte değerlendirilmesi, kültürel miras yapılarının korunması ve sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşır. Bu iki faktör arasındaki ilişkiyi anlamak, restorasyon ve adaptasyon projelerinin başarısı için kritik bir faktördür.

Bir yapının plan tipi, onun özgün mimari formunu, mekânsal kurgusunu ve hatta yapısal sistemini belirleyen temel unsurdur. Yeni bir işlevlendirme yapılırken bu plan tipinin göz ardı edilmesi, yapının özgün kimliğinin, tarihsel ve estetik değerlerinin bozulmasına yol açabilir.

Mimari koruma kuramında "asgari müdahale" ve "özgünlüğe saygı" ilkeleri esastır (Venedik Tüzüğü, 1964). Yeni işlevin, yapının plan tipini olabildiğince az değiştirmesi, iç mekân akışını ve orijinal bölümlenmelerini mümkün olduğunca koruması beklenir. Doğan Kuban (2007) gibi mimarlık tarihçileri, yapıların sadece dış görünüşleriyle değil, iç mekân kurgularıyla da bütüncül olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.

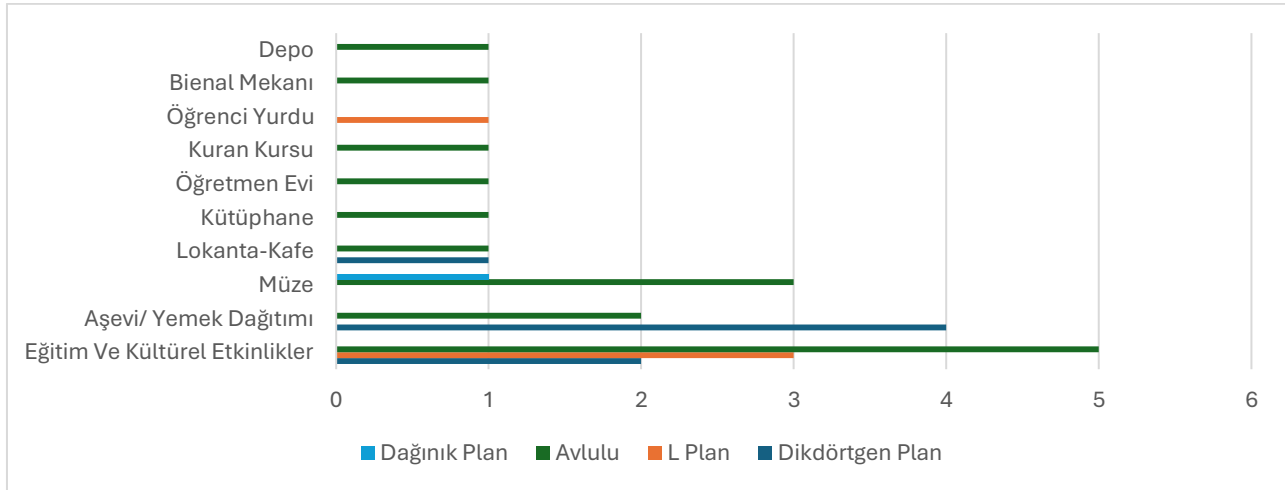
Her plan tipi, her yeni işlev için aynı derecede uygun değildir. Örneğin, küçük odalara sahip, hücre planlı bir medrese, bir otel olarak işlevlendirilmeye daha elverişli olabilirken, geniş ve tek mekânlı bir aşevi, bir sergi salonu veya etkinlik alanı için daha uygun olabilir. Plan tipi,

yapının yeni bir işleve adaptasyon maliyetini, yapısal müdahale ihtiyacını ve dolayısıyla projenin fizibilitesini doğrudan etkiler.

Cengizkan (2002), yeniden işlevlendirme projelerinde "uygunluk analizi" yapılmasının önemine değinir. Yapının fiziksel kapasitesi, plan tipi, strüktürü ve konumu gibi faktörlerin, önerilen yeni işlevle ne kadar uyumlu olduğu değerlendirilmelidir. Uyumsuz bir işlev, yapının aşırı müdahalelerle tahrip edilmesine veya yeni işlevin verimsiz olmasına yol açabilir.

İmaretler gibi yapılar, sadece taş duvarlardan ibaret değildir; aynı zamanda Osmanlı mutfak kültürü, misafirperverlik gelenekleri gibi somut olmayan mirasları da barındırır. Plan tipi (örn. aşevi planı, mutfak alanları) bu somut olmayan mirasın icra edildiği fiziksel çerçevedir. Yeni işlevlendirmenin, bu somut olmayan mirasın potansiyelini destekleyecek şekilde yapılması önemlidir. Örneğin, özgün mutfak alanlarının bir lokanta veya mutfak atölyesi olarak kullanılması, geçmişin ruhunu yeni bir biçimde yaşatabilir.

Plan tipi ile işlevlendirme arasındaki ilişkinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, kültürel miras yapılarında yapılacak her türlü müdahalenin bilimsel, etik ve sürdürülebilir bir temele dayanmasını sağlar. Bu, mirasın sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda taşıdığı anlam, kimlik ve toplumsal değerlerle birlikte gelecek nesillere aktarılabilmesi için zorunlu bir adımdır. Bu bağlamda Osmanlı İmaret yapılarının plan tipi ile güncel işlevleri birlikte değerlendirilmiştir.

Şekil 3. Osmanlı İmaretlerinin Güncel işlevlerinin plan tipi ile ilişkisi

İncelenen 29 adet Osmanlı İmareti günümüzde çeşitli işlevler ile kullanılmaktadır. İmaretlerin plan tipi, işlevlendirme aşamasında göz önünde bulundurulmalıdır. Şekil 3'te Osmanlı İmaretlerinin güncel işlevleri ile plan tiplerinin ilişkisi gösterilmektedir. İmaretlerin büyük çoğunluğu avlulu plan tipine sahip olup, çeşitli işlevler ile kullanılmaktadır. Günümüzde aşevi özelliğini devam ettiren imaretlerin 4 tanesinin dikdörtgen plana, 2 tanesinin avlulu plan tipine sahip olduğu görülmektedir. L plan tipi imaretlerin kültür ve sanat işlevli kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Dikdörtgen plana sahip imaretlerin, eğitim ve kültürel etkinlikler, aşevi ve lokanta-kafe işlevli kullanıldığı görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli toplumsal yardım ve dayanışma yapıları olan imaretlerin günümüzdeki işlevlerini ve kültürel mirasın sürdürülebilirliği bağlamında yeniden işlevlendirme durumlarını derinlemesine incelemiştir. Tarihsel olarak ihtiyaç sahiplerine yemek sağlama misyonuyla ortaya çıkan imaretler, Osmanlı mutfak kültürünün gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. Günümüze ulaşan 29 Osmanlı imaret yapısı üzerinde yapılan analizler, bu

yapıların önemli bir kısmının özgün işlevlerinden farklı kullanımlara dönüştüğünü ortaya koymuştur. Elde edilen bulgulara göre, incelenen 29 imareten 11'i "Eğitim ve Kültürel Etkinlikler" için kullanılmaktadır, bu da kültürel mirasın bu tür yapılar aracılığıyla topluma yeniden kazandırılmasında önemli bir eğilimi göstermektedir. Altı imaretin ise "Özgün İşlevine Yakın (Aşevi/Yemek Hizmeti)" olarak kullanılması, bu yapıların tarihsel misyonunu sürdürme potansiyelini ve geleneksel değerlerin devamlılığını işaret etmektedir. Dört imaretin müze olarak işlevlendirilmesi, kültürel mirasın korunması ve sergilenmesi açısından önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Diğer işlevler arasında lokanta/kafe, kütüphane, öğretmen evi, Kuran kursu, öğrenci yurdu, bienal mekanı ve depo gibi çeşitlilikler bulunmakla birlikte, bu kullanımlar daha az sayıda imaret tarafından benimsenmiştir. Bu dağılım, yeniden işlevlendirme stratejilerinin çeşitliliğini yansıtsa da, kültürel ve eğitsel kullanımların daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. İmaretlerin coğrafi dağılımı incelendiğinde, Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşma olduğu, ancak İç Anadolu, Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde de varlıklarını sürdürdükleri görülmüştür. İşlevsel dağılımda ise bölgelere göre farklılıklar tespit edilmiştir; örneğin İç Anadolu'daki imaretler genellikle kültürel ve depo işlevli iken, Marmara Bölgesi'ndekiler aşevi, yeme-içme, kültürel ve eğitim işlevli olarak kullanılmaktadır. Plan tipi ile yeni işlevlendirme arasındaki ilişki de kritik bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. İmaretlerin büyük çoğunluğunun (16 adet) avlulu plan tipine sahip olması, bu yapıların farklı işlevlere adaptasyon potansiyelini göstermektedir. Aşevi olarak kullanılan imaretlerin 4'ünün dikdörtgen, 2'sinin avlulu plan tipinde olması, özgün işlevin farklı mimari formlarda sürdürülebildiğini ortaya koymuştur. L plan tipine sahip imaretlerin ise daha çok kültür ve sanat işlevleriyle kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu bulgular, bir yapının plan tipinin, yeni işlevlendirme sürecinde göz ardı edilmemesi gereken temel bir faktör olduğunu desteklemektedir. Mimari koruma ilkeleri doğrultusunda, plan tipinin özgünlüğüne saygı gösterilmesi ve asgari müdahale ile yeni işlevlerin entegre edilmesi, yapının tarihi ve estetik değerlerinin korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın sonuçları, Osmanlı imaretlerinin kültürel mirasın hem somut hem de somut olmayan yönlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında kilit bir rol oynadığını göstermektedir. İmaretlerin sadece mimari yapılar olmaktan öte, Osmanlı mutfak kültürü, misafirperverlik ve toplumsal yardımlaşma gibi değerlerin taşıyıcısı olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle, yeniden işlevlendirme süreçlerinde sadece fiziksel yapının değil, aynı zamanda taşıdığı kültürel anlamın da dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle özgün aşevi fonksiyonuna yakın kullanımların sürdürülmesi veya yeniden canlandırılması, somut olmayan mirasın yaşatılması için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Ancak, çalışmada tespit edilen "depo" gibi atıl veya özgün işlevinden çok uzak kullanımlar, bu tarihi yapıların potansiyelinin tam olarak değerlendirilemediğini göstermektedir. Bu durum, doğru ve sürdürülebilir yeniden işlevlendirme stratejilerinin belirlenmesinin ne kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Uygunluk analizi yapılmadan gerçekleştirilen işlevlendirmeler, yapının tahrip olmasına veya verimsiz kullanımlara yol açabilir.

İmaretlerin yeniden işlevlendirilmesinde, mimari koruma ilkeleriyle birlikte somut olmayan kültürel mirasın (Osmanlı mutfak kültürü, aşevleri geleneği) korunması ve canlandırılmasına yönelik entegre stratejiler geliştirilmelidir. Bu, gastronomi turizmi, kültürel etkinlikler veya geleneksel el sanatları atölyeleri gibi alanları kapsayabilir. Her bir imaretin yeniden işlevlendirme projesi öncesinde, yapının plan tipi, fiziksel kapasitesi, strüktürü ve konumu gibi faktörler detaylı bir şekilde analiz edilerek, önerilen yeni işlevle uyumluluğu titizlikle değerlendirilmelidir. Bu, gereksiz müdahaleleri önleyecek ve projenin sürdürülebilirliğini artıracaktır. İmaretlerin korunması ve yeniden işlevlendirilmesi süreçlerinde, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve yerel halk arasında güçlü işbirlikleri

kurulmalıdır. Bu hem finansal kaynakların çeşitlendirilmesini hem de projelerin toplumsal kabulünü ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. İmaretlerin kültürel ve tarihsel önemine dair kamuoyunda, özellikle yeni nesiller arasında farkındalık artırıcı eğitim ve tanıtım faaliyetleri düzenlenmelidir. Bu, kültürel mirasın değerinin anlaşılmasına ve korunmasına yönelik toplumsal katılımı teşvik edecektir. Aşevi veya yemek hizmeti gibi imaretlerin özgün işlevine yakın kullanımların teşvik edilmesi için teşvik mekanizmaları oluşturulmalıdır. Bu tür kullanımlar, hem yapıların ruhunu yaşatacak hem de toplumsal fayda sağlamaya devam edecektir. Mevcut ve yeniden işlevlendirilen imaretlere ilişkin detaylı mimari, tarihsel ve işlevsel veriler dijital ortamda belgelenmeli ve erişilebilir hale getirilmelidir. Bu, gelecek araştırmalar, koruma çalışmaları ve tanıtım faaliyetleri için önemli bir kaynak oluşturacaktır. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun imaretleri ve mutfak kültürü gibi kültürel miras unsurlarının gelecek nesillere aktarılması, sadece bir tarih dersi olmaktan öte, kimlik oluşturma, değer aktarımı, toplumsal dayanışmayı güçlendirme, sürdürülebilir kalkınmayı destekleme ve bireylerin çok boyutlu gelişimine katkıda bulunma açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu aktarım, mirasın yaşamın bir parçası olarak kalmasını ve sürekli bir öğrenme ve gelişim kaynağı olmasını sağlar.

5. KAYNAKLAR

Barkan, Ö. L. (1972). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak Vakıflar ve Temlikler: Birinci devrin kolonizatör Türk dervişleri ve Zaviyeleri. *Vakıflar Dergisi*, 9, 23-45.

Cengizkan, A. (2002). *Kent-Kültür-Koruma*. Mimarlar Odası Yayınları.

Chmiliar, L. (2010). Multiple-case designs. In A. J. Mills.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company.

Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*. Johns Hopkins University Press.

Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.

Işın, P. M. (2017). *Gülbeşeker: Türk Tathılları Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). Sage Publications.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. YEM Yayınları.

Tarım Ertuğ, Z. (2000). İmarat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, ss. 200-202.

(URL 1) <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=1712>

(URL 2) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/ii-murad-muradiye-mareti>

(URL 3) <https://tokathaber60.com/kultur-sanat/gulbahar-hatun-imareti-hizmet-vermeye-basladi/22/05/2024/>

(URL 4) <https://kulturenvanteri.com/yer/amasya-ii-beyazit-imareti/#17.1/40.650318/35.827793>

(URL 5) <https://kulturenvanteri.com/yer/edirne-ii-beyazit-imareti/#17.1/41.685965/26.544882>

- (URL 6) <http://istanbul.gov.tr/tarihin-icinde-modern-bir-mekn-beyazit-devlet-kutuphanesi>
- (URL 7) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecekyer/kursunlu-camii-ve-kulliyesi>
- (URL 8) https://anibalgazete.com/haber/gebzede_500_yillik_gelenek-26833.html
- (URL 9) <https://www.afyondayiz.gov.tr/sayfa-sinanpasa-kulliyesi/>
- (URL 10) <https://kulturenvanteri.com/yer/kasim-pasa-imareti-bozuyuk/#17.1/39.905937/30.036673>
- (URL 11) <https://kulturenvanteri.com/yer/haseki-hurrem-sultan-imareti/#17.1/41.009208/28.941322>
- (URL 12) <https://www.mimarsinan.gen.tr/sezade-mehmet-imareti/>
- (URL 13) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kastamonu/gezilecekyer/yakupaga-kullyes>
- (URL 14) <https://kulturenvanteri.com/yer/suleymaniy-imareti/#17.1/41.016769/28.962445>
- (URL 15) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/karapinar-sultan-selim-cmii-ve-kulliyesi>
- (URL 16) <https://www.yenisehiyorem.com/kultur---sanat/442-yillik-sinanpasa-kulliyesi-yenisehir-157306>
- (URL 17) https://www.rehberim.gen.tr/gezi-rehberi/hatay-sokullu-mehmet-pasa-kulliyesi#google_vignette
- (URL 18) <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=798>
- (URL 19) <https://www.mimarsinan.gen.tr/atik-valide-sultan-imareti/>
- (URL 20) <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=1236>
- (URL 21) <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=1290>
- (URL 22) https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/sultanahmet-camii-restorasyon-sonrasi-yeniden-ibadete-acildi,Lbw3_RDgQEOuGFb5EcXifQ/Uw8Qj3PhFkC9im8TZliEJw
- (URL 23) <https://kulturenvanteri.com/yer/yeni-valide-camii-imareti/#17.1/41.02547/29.014393>
- (URL 24) <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=2306>
- (URL 25) <https://kulturenvanteri.com/yer/ayasofya-imaret-kapisi/#17.1/41.008731/28.981014>
- (URL 26) <https://tarihiyarimada.net.tr/camiler/nuruosmaniye-camii/>
- (URL 27) <https://www.gezginrehberler.com/istanbul/laleli-imareti-fatih-istanbul/>
- (URL 28) <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/mihrisah-sultan-imareti-ve-haziresi/1044>

(URL 29) <https://kulturenvanteri.com/yer/hudavendigar-imareti/#17.1/40.202324/29.02062>

EVALUATION OF UNESCO GASTRONOMY CITY AFYONKARAHISAR AS A
GASTRONOMY TOURISM DESTINATION

UNESCO GASTRONOMİ ŞEHİRİ AFYONKARAHİSAR'IN BİR GASTRONOMİ
TURİZM DESTİNASYONU OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Yasemin ŞEN¹, Hicran Hanım HALAÇ²

¹Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Mimarlık, ORCHID: 0000-0003-2340-4537

²Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık, ORCHID: 0000-0001-8046-9914

Özet

Yeme ve içme kültürü insanlık için temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir durum iken son yıllarda diğer toplumlarla etkileşimi artıran bir olgu haline gelmiştir. Şehirler yeme-içme ürünleri ile anılır olmuş ve bu ürünleri deneyimlemeye gelen turist kitleler ortaya çıkmıştır. Bu da turizm sektöründe gastro-turizm denilen kavramı ortaya çıkarmıştır. Afyonkarahisar kenti Türkiye için kavşak nokta olmasından dolayı kısa sürede çok fazla insanı bir araya getirebilme potansiyeline sahiptir. Buna ek olarak zengin bir mutfağı bulunmakta olup 2019 yılında UNESCO yaratıcı şehirler ağı üyeleri arasında yer almış ve gastronomi alanında yaratıcı şehir ünvanı almıştır. Gastronomi ile ilgili mekanların çoğunu kent merkezindeki kale çevresinde restoran işleviyle kullanılan tarihi konaklar oluşturmaktadır. Bu konaklar ve çevresindeki doku kullanıcıya hem kültür turizmini sunmakta hem de Afyon mutfağını bünyesinde barındırmasından dolayı gastro-turizme kapı açmaktadır.

Bu çalışma kapsamında Afyon kentine kültürel mirasları kapsayan 2 farklı gastronomi rotası önerisinde bulunulmuştur. Öneri Rota 1 ile kent çeperindeki termal, doğa ve kültür turizmini kullanan mevcut turist potansiyelini kent merkezine çekmek amaçlanmıştır. Bu rota kenti bir bütün olarak ele almakta ve kent çeperi ile kent merkezi arasında bağlayıcı rol üstlenmektedir. Kent merkezindeki alanları bağlayan Rota 2 ise restoran işlevli konakları ve diğer gastronomi mekanlarını kapsamakta olup kentin kültürel miraslarını gastronomi alt yapısıyla deneyimletmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın kentin gastronomi ve kültür turizmine katkı sağlayabileceği; kent çeperine termal, doğa ve kültür amacıyla gelen turist potansiyelini de kent merkezine çekerek turizm potansiyelini artırabileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Gastronomi, Kültürel Rota, Destinasyon, Afyonkarahisar, Kültürel Miras.

Abstract

While the culture of food and drink is a situation that aims to meet basic needs for humanity, it has become a phenomenon that increases interaction with other societies in recent years. Cities have become known for their food and drink products and tourist groups who come to experience these products have emerged. This has also given rise to the concept of gastro-tourism in the tourism sector. Afyonkarahisar city has the potential to bring many people together in a short time due to being a crossroads for Turkey. In addition, it has a rich cuisine and was among the members of the UNESCO creative cities network in 2019 and received the title of creative city in the field of gastronomy. Most of the places related to gastronomy are historical mansions used as restaurants around the castle in the city center. These mansions and the surrounding texture offer the user both cultural tourism and open the door to gastro-tourism since they contain Afyon cuisine.

Within the scope of this study, 2 different gastronomy routes covering cultural heritages have been proposed for the city of Afyon. The proposed Route 1 aims to attract the existing tourist potential using thermal, nature and cultural tourism in the city periphery to the city center. This route addresses the city as a whole and assumes a connecting role between the city periphery and the city center. Route 2, which connects the areas in the city center, includes mansions with restaurant functions and other gastronomy venues and aims to experience the city's cultural heritage with its gastronomy infrastructure. It is thought that this study can contribute to the city's gastronomy and cultural tourism; it can increase the tourism potential by attracting the potential of tourists coming to the city periphery for thermal, nature and cultural purposes to the city center.

Keywords: Gastronomy, Cultural Route, Destination, Afyonkarahisar, Cultural Heritage.

1. GİRİŞ

Yiyecek ve içecek insanlığın ilk zamanları için yalnızca hayatta kalabilmek amacıyla tüketilen şeyler iken günümüzde toplumların statülerini ifade eden ve ülkelerin değerlerinin ifade biçimi olarak görülen birer olgu konumundadır (Yazıt, 2021: 46). Yiyecek ve içeceğin tarihsel süreçteki bu değer kazanımı da gastronomi adı altındaki sosyal ve bilimsel faaliyetleri kapsamaktadır (Uyar ve Zengin, 2005: 355). Gastronomi yemek ve kültür arasındaki bağlantıyı inceleyen bir bilim ve sanat dalıdır. Kentlerdeki tarihi doku içindeki kültürel öğeler ve kentin mutfak kültürü ise gastronomi turizmi adı altında bir araya gelerek o toplumun statüsüne katkı sağlamaktadır. Son yıllarda kentlerin ulaşılabilirliğinin ve teknolojilerin artmasıyla birlikte gastronomi turizmi bünyesinde yer alan yeme-içme mekanları üzerinden kentlerde rotaların oluşturulması yaygınlaşmıştır. Bu oluşturulan rotaları da destinasyon rotası olarak belirtmek mümkündür. Destinasyon; doğal, kültürel ve tarihi değerleri olan, turizm alanı özelliklerini barındıran ve gelen turistlerin para kazanma ve yerleşme amacı olmadan ziyaret ettikleri mekanlar olarak ifade edilebilir (İlban, 2007: 5). Kentin kültürel, doğal, tarihi ve pek çok özelliği hakkında fikir edinebileceğimiz bu rotalarda hem yeme-içme ihtiyacımıza yönelik mekanlar hem de kentin mutfak kültürünü tanıyabileceğimiz mekanların bulunması da mümkündür.

Kotler, Bowen ve Makens (1999:648), destinasyonları makro (pek çok destinasyon alanını içinde barındıran yerler) ve mikro (bir destinasyonu içinde barındıran yerler) olarak ikiye ayırmıştır. Bu çalışmanın amacı Afyon kentinde kültürel miras öğelerinin yoğun olarak bulunduğu tarihsel dokudaki gastronomiyle ilişkili mekanlar arasında bir mikro destinasyon rotası oluşturmak ve bunu kentin gastronomi alt yapısıyla birlikte değerlendirmektir. Bu kapsamda Afyon kenti tarihi dokuda bulunan gastronomi müzesi, gastronomi konağı, gastronomi sokağı ve 7 adet restoran-kafe değerlendirilmiş ve bu birimler arasında kültür rotası fikri ortaya koyulmuştur. Bu rotanın yalnızca bu alanla sınırlı kalmayıp kentin çeperiyle de ilişki kurması gerekliliğine değinilmiş ve bu sayede kente gelen turistlere kentin tarihi dokusunu bir destinasyon rotası aracılığıyla deneyimlemelerini sağlamak amaçlanmıştır. Yöntem olarak ağırlıklı olarak literatür taraması ve yerinde gözlem ve araştırma yapılmıştır. Sonuç olarak ise 2019 yılında UNESCO gastronomi kenti seçilen ve Türkiye'deki 4 kentten biri olan Afyon kenti için bir destinasyon rotası oluşturulmuştur. Bu alanda böyle bir çalışmanın yapılmamış olması da çalışmayı güçlendirmekte olup Afyon Gastronomi turizmine katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Gastronomi Turizmi Kavramı

Gastronomi turizmi üzerine pek çok tanımlama yapılmasıyla birlikte en eski tanımı 1998 yılında Lucy Long yapmıştır. "Culinary Tourism" adlı kitabında Long, özellikle mutfak kültürü üzerinde durmaktadır. Mutfak kültürünün insanlar arası bir sosyokültürel olgu olduğunu ve insanların diğer kültürlerin yiyeceklerinin tatmalarının o kültürü benimseme yolu olduğunu belirtmiştir. Hall ve Sharples (2003) ise gastronomi turizmini; öncelikli seyahat güdüsünün bir yemeği tatmak veya özel bir yemeğin üretimini görmek olduğu; birincil ya da ikincil yiyecek üreticilerine, yemek festivallerine ve özel alanlara yapılan ziyaretler olarak tanımlamaktadırlar.

Araştırmalar sonucu yapılan tanımlamalardan yola çıkarak gastronomi turizminin özellikle yiyecek-

içecek odaklı olması esastır. Yalnızca bir yemeği veya içeceği tatmak için düzenlenen geziler, bir yemeğin yapımını gözlemlemek amacıyla yapılan mutfak ziyaretleri, düzenlenen festivaller, yiyecek odaklı tasarlanan mekanlar da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Dünyaca ünlü bazı tur operatörleri, gastronomi turlarını; önemli gastronomi merkezlerindeki aşçılık okullarına, yerel mutfakları ile ünlü gastronomi merkezlerine, gıda pazarlarına/fuarlarına, kahve, çay ekim ve hasat turlarına, mantar ve ot toplama turlarına, çikolata ve şarap turlarına katılım şeklinde düzenlemektedir (Shenoy, 2005). Du Rand, vd. (2003)'ne göre, yerel, bölgesel ve ulusal mutfaklara karşı turistlerde oluşan ilgi ve merak, destinasyon çekiciliği ve otantikliği açısından destinasyon pazarlaması konusunda önem arz etmektedir. Destinasyonu deneyimleme noktasında turistlerin beklentisi de geleneksel mekanlar ve geleneksel sunum teknikleri olmaktadır. O bölgeye özgü yiyecek ve içecekleri bölgenin karakterini yansıtacak nitelikteki mekanlarda tatma isteği söz konusudur.

2.2. Afyon Kenti ve Turizm

Afyonkarahisar adını haşhaş bitkisinden ve 3500 yıllık tarihi olan Karahisar kalesinden almıştır. Hititlerden günümüze dek farklı uygarlıkların egemen olduğu Afyonkarahisar, M.Ö. 3000 yılından günümüze kadarki süreçte önemli bir yerleşim yeri olmuştur. (DPT, Afyon İli Raporu, 1996). Kent merkezindeki tarihi yapılar, frig vadisi ve çevresi, Afyon Müzesi, ilçelerde bulunan tarihi eserler bu zenginliğin fiziki karşılığını oluşturmaktadır. Tarihi değerlerinin yanında kent dağlar, göller, peri bacaları, termal su kaynakları gibi doğal kaynaklara da sahiptir. Gazlıgöl, Gecek, Hüdai ve Heybeli kaplıcaları Afyon kentinin başlıca kaplıcalarıdır (DPT, 1996).

Bunların yanında kentin gelişmesi ile çevre yolunda konumlanan termal oteller de sağlık turizmi adına önemlidir. Afyon kentinde turizmin gelişmesindeki en büyük etken olan termal turizm kente büyük bir turist potansiyeli sunmaktadır. Yıl boyunca termal otellerin kullanımının artması, Eylül-Ekim aylarında otellerin hemen yanındaki alanda Motofest etkinlikleri yapılması, yine bu tarihlerde motofest alanında gastronomi festivali düzenlenmesi de kente büyük bir turist potansiyeli kabul etmektedir. Gastronomi festivali 3 gün sürmekte ve coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımı ve tadımı, çocuk etkinlikleri, yarışmalar, sergiler, davetliler ve konuşmalar, konserler ve atölyeler yapılmaktadır. Kente gelen bu turist potansiyelinin etkinlik mekanlarına ve kentin gastronomi ve sağlık turizmine çevre yolu bağlantılı bu alanlarda ulaşabilir olması da kent merkezinin arka planda kalmasına neden olmaktadır. Halbuki kentin; merkezdeki tarih-kültür-gastronomi turizmi ile ilişkili mekanlarıyla, kent çevresindeki sağlık ve gastronomi turizm mekanlarıyla, kentin dışında kalan doğa ve tarih turizmi olarak nitelendirebileceğimiz frig vadisi-seydiler peri bacaları vb. mekanlarıyla bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda önerilen destinasyon rotası da bu alanlar arasında bağlantı kurmayı ve birbiri arasındaki ilişkileri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2.3. Afyon'da Gastronomi Turizmi

Afyon kenti binlerce yıllık tarihi-mimari-arkeolojik eserleriyle, sanatı ve kültürüyle, termal turizmiyle ve mutfak kültürü ile öne çıkan bir kenttir. En büyük turizm kaynaklarından biri gastronomi turizmidir. TÜRSAB'ın 2014 verilerine göre Türkiye'ye gelen turistlerin harcamalarının %19'u yeme-içme amaçlı gerçekleşmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki kentlerin pek çoğunda gastronomi amaçlı mekanların ve etkinliklerin sayısında artış söz konusu olmaktadır. Bu kentlerden biri olan Afyonkarahisar Anadolu mutfak kültürünü yansıtan (Kızıldemir, 2019: 648) tarım ve hayvancılık ile uğraşan (Sandıkçı ve Özkan, 2017: 852) zengin mutfak kültürüne sahip bir ildir (Gülen, 2017: 40). Gastronomi turizminin gelişmesinde yöresel yiyeceklerin etkisi %37, tarihi değer ve kültürel unsurların etkisi ise %60'dır (Saraç, Pamukçu, Sandıkçı ve Kaya, 2021: 1478). Bu sebeple Afyon kentinin de benzer kentler gibi bir gastronomi turizm destinasyonu olabilmesi için bu sahip olduğu değerlerin kullanıcı kitleye iyi tanıtılması gerekmekte olup ulaşılabilir olması önemlidir (Zengin ve Gürkan, 2019: 236).

Afyonkarahisar 2019 yılında Gaziantep ve Hatay'dan sonra Türkiye'nin 3. Gastronomi kenti olarak seçilmiş ve gastronomi alanında 2019 UNESCO 'Yaratıcı Şehirler Ağı'na dahil olmuştur. 2019 yılından beri her yıl eylül-ekim aylarında kentte gastronomi festivali düzenlenmektedir. Bununla birlikte kent merkezinde gastronomi alanında çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Afyon konaklarından bazıları çeşitli Afyon yemeklerini de içinde barındıran restoran işlevinde kullanılmaktadır. Bu konaklardan biri de 2021 yılında restorasyon geçirerek Afyon Gastronomi Konağı olarak işlevlendirilip hizmet

vermektedir. Bir diğer gastronomi mekanı gastronomi sokağıdır. Projenin inşa süreci tamamlanmış olup dükkanlarında Afyon'a ait markalaşmış yiyeceklerin üretiminin ve satışının yapılması planlanmaktadır. Bir diğer tamamlanan çalışma ise gastronomi müzesidir. Müze yetkilisinden alınan bilgilere göre; müze 22 Kasım 2022 tarihinde Afyon Kültür ve Sanat Evi'nin bir katının gastronomi müzesi işlevine dönüştürülmesiyle açılmıştır. Müzede konak odaları sucuk odası, haşhaş odası, lokum odası, yöresel mutfak odası ve günlük yaşam odası olarak işlevlendirilmiştir. Yapıda coğrafi işaretli ürünlerin maketleri ve üretim aşamalarını gösteren görselleştirmeler bulunmaktadır. Yalnızca görsel sunum bulunmakta olup tadım, üretim veya üretim sürecinin deneyimlenmesi söz konusu değildir.

2.4. Afyon'da Mutfak Kültürü

Afyon kenti tarihsel süreçte pek çok uygarlığın yaşam yeri olmuştur. Bu nedenle pek çok yiyecek de mutfak kültüründe yer etmektedir. Ege bölgesinde bulunmakta ancak daha çok İç Anadolu bölgesinin yemek kültürüne benzemektedir. Afyonkarahisar yemek kültürünün genel özelliklerini şu şekildedir (Nasrattinoğlu, 1974; Baytok vd., 2001; Baytok vd., 2013):

- Kent geçmişte farklı milletlerden göç alması nedeniyle mutfak kültürü çok çeşitlidir.
- Et ve et ürünleri tüketimi de oldukça fazladır.
- Sucuk kent için hem gelir kaynağı hem de çok tüketilen bir yiyecektir.
- Afyon Mutfağı'nda mahalle fırınları, katmer sacı ve kuzine sobalar pişirme aracı olarak önemli yer teşkil etmektedir. Bazı mahalle fırınları sipariş ile katmer, ağzıaçık ve bükme üretmektedir. Haşhaş bitkisi de üretilmekte ve yemeklerde kullanılmaktadır.
- Ekşi mayalı ve patatesli köy ekmeği de Afyon'a özgü bir ekmek çeşididir.
- Patlıcan çok tüketilen bir sebzedir. Patlıcan böreği Afyon kentine özgüdür.
- Kaymak da Afyon Mutfağı'nın vazgeçilmezi arasından yer almaktadır.

Yemek ve mutfak kültürü bu şekilde olmakla birlikte Afyon kenti bazı ürünleri coğrafi işaret almıştır. Kırsal bölgelerde ve yöresel değerlerin önemli olduğu destinasyonlarda kültürlerin sürdürülebilirliği için coğrafi işaretli ürünler önemli olmakla birlikte; yöresel değerlere, kültürel mirasın koruma altına alınmasına, bölgenin tanıtımı katkı sağlamaktadır. Belirgin bir niteliği, ünü veya bazı özellikleri ile üretildiği bölge ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaret tanımıyla (Türk Patent, 2018) coğrafi işaretler Türkiye'de, 1995 tarih ve 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname kapsamında Türk Patent Enstitüsü (TPE) tarafından tescil edilerek korunur (555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname). Coğrafi işaretli ürünlerin bulunduğu coğrafyaya tüketicileri çekerek turizmini canlandırdığı düşünülmektedir. Bu yönleriyle bölge gelişiminde önemli bir yeri olan turizm kavramının, yerel ürünlerin ön plana çıkmasını sağlayan bir sektör olduğu kabul edilmektedir (Mercan ve Üzülmez, 2014). Bununla birlikte "Kapadokya Bölgesine Gelen Ziyaretçilerin Coğrafi İşaretli Ürünleri Bilme durumlarının Gastronomik Destinasyon Algısı Üzerine Etkisi" isimli makaleye göre de "Ziyaretçilerin coğrafi işaretli ürünleri bilme durumunun gastronomik destinasyon algısı üzerinde etkisi vardır" sonucuna ulaşılmıştır (Yönet Eren ve Ceyhun Sezgin, 2022). Bu sonuca göre de kentlerdeki coğrafi işaretli ürünlerin turist kitlesi tarafından bilinir olma durumunun kentteki destinasyon rotasına katkı sağlayabileceği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Coğrafi işaretler menşei adı ve mahreç işareti olarak ikiye ayrılmakta olup; menşei adı, üretimi, işlenmesi ve ilgili diğer işlemlerin tümünün söz konusu coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleştiği ürünleri (SMK, 2016) tanımlamakta; mahreç işaretleri ise, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az biri belirlenmiş coğrafi alanın sınırları içinde yapılan ürünleri tanımlamak için (SMK, 2016) kullanılmaktadır. Afyon coğrafi işaret almış ürünlere Türk Patent ve Marka Kurumu sitesinden ulaşmak mümkündür. Afyonkarahisar'ın tarihi bölgesinde bulunan ve coğrafi işaretli ürünler içeren restoran işlevli konaklar, kentin marka yiyeceklerinin satışına yer veren dükkanlar, kent merkezindeki küçük ölçekli ve kent çeperindeki büyük ölçekli üretim mekanları kentte önemli yere sahiptir. Yiyecek üzerine aktivitelerin olması (gastronomi festivali vb.) ve buna kentte mekan ve zaman ayrılması da Afyon kentinin gastronomiye verdiği önemin fiziki karşılığını ortaya koymaktadır.

3. AFYONKARAHİSAR'IN BİR GASTRONOMİ TURİZM DESTİNASYONU OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmada Afyon kentindeki tarihi ve kültürel alanları, doğal alanları, gastronomi ile ilgili mekanları kapsayan iki farklı rota önerisi sunulmuştur. Bu rotalar; kent turizmine katkı sağlayan mekanlarını bağlamakta ve bunlar arasında ulaşım bağlantısına yönelik öneriler içermektedir. Afyon kenti coğrafi sınırları bağlamında sağlık, doğa ve gastronomi alanlarıyla, tarihi kent dokusu da özgün mimari eserleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda literatür taramalarından elde edilen bulgular ve kamu kurumlarından alınan bilgiler doğrultusunda kentte görülmesi gerekli yerler üzerinden 2 adet destinasyon rotası oluşturulmuştur.

Afyon kentinde bulunan ve örneklem olarak seçilmiş yeme-içme yerleri, kültür turizmini oluşturan sivil mimarlık örnekleri, gastronomi müzesi ve gastronomi sokağını bağlayan Rota 2; kent çeperindeki turizm mekanları ile ulaşım bağlantısını güçlendirmeyi sağlayan Rota 1 ile birleşmektedir.

Rota 1 mekanları:

1-Afyon Kent Merkezi, 2-Afyon Şehir Otogarı, 3-Gazlıgöl Kaplıcaları, 4-Frig Vadisi ve Çevresi, 5-Maltaş Ören Yeri, 6-İscehisar Mermer Ocakları, 7-Seydiler Peri Bacaları, Kırkinler Kaya Yerleşimleri, 8-NG Afyon, Afyon Müzesi, Motokros Alanı, 9-Kolaylı Dinlenme Tesisi, Afium ve Özdilek, Akrones Otel, 10-Cumhuriyet Dinlenme Tesisi, İstiklal Tanıtım Merkezi, 11-Gecek Kaplıcaları, Korel Oteldir. Bu mekanlardan 1-3-4-5-6-7-Afyon Müzesi-Motokros Alanı-İstiklal Tanıtım Merkezi görülmesi gereken yerler kapsamında olup 2-8-9-10-11 röper noktası niteliğindedir. Kente gelen turist kitlesi ilk olarak röper noktalarına gelmektedir. Termal oteller, şehir otogarı, dinlenme tesisleri ve alışveriş merkezleri turisti ilk karşılayan alanlardır.

Rota 2 mekanları:

Kültürel Miras Ögeleri: Afyonkarahisar Kalesi, Ulu Cami, Yukarıpazar Cami, Millet Hamamı, Kuyulu Cami, Mevlevi Cami, Mevlevihane Müzesi, Ot Pazarı Cami, Bedesten, Tarihi Taşhan, Anıtpark, Zafer Müzesi, İmaret Cami, Taş Medrese, Afyon Kültür ve Sanat Evi ve bu çevredeki sivil mimarlık örnekleri.

Gastronomi Mekanları: Seçilen Restoranlar (Kale Konak, Mihrioğlu Konağı, Kadınana Konağı, Nur Lokantası, Salim Usta, İkbāl Lokantası, Musakka Restoran), Gastronomi Sokağı, Gastronomi Müzesi, Gastronomi Konağı.

Bu mekanlar ise yürüyüş mesafesinde olup kent merkezindedir. Mekanlar arası toplam mesafe yaklaşık olarak 2-3 kilometredir. Bu rotalardan ilki yani Rota 1 kent çeperindeki önemli alanları kent merkezine bağlamayı ve turistleri kentin merkezine çekmeyi amaçlamakta ve kenti bir bütün olarak ele almaktadır. Rota 2 ise Rota 1'den gelen turist kitlesine kent merkezindeki kültür ve gastronomi turizmi ile ilişkili seçilmiş olan mekanlarını deneyimletmektedir.

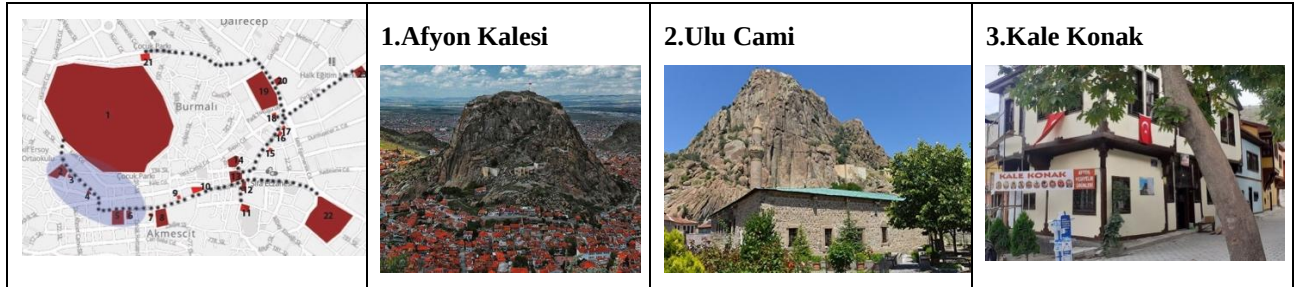
Şekil 1. Rota 1'i gösterir harita

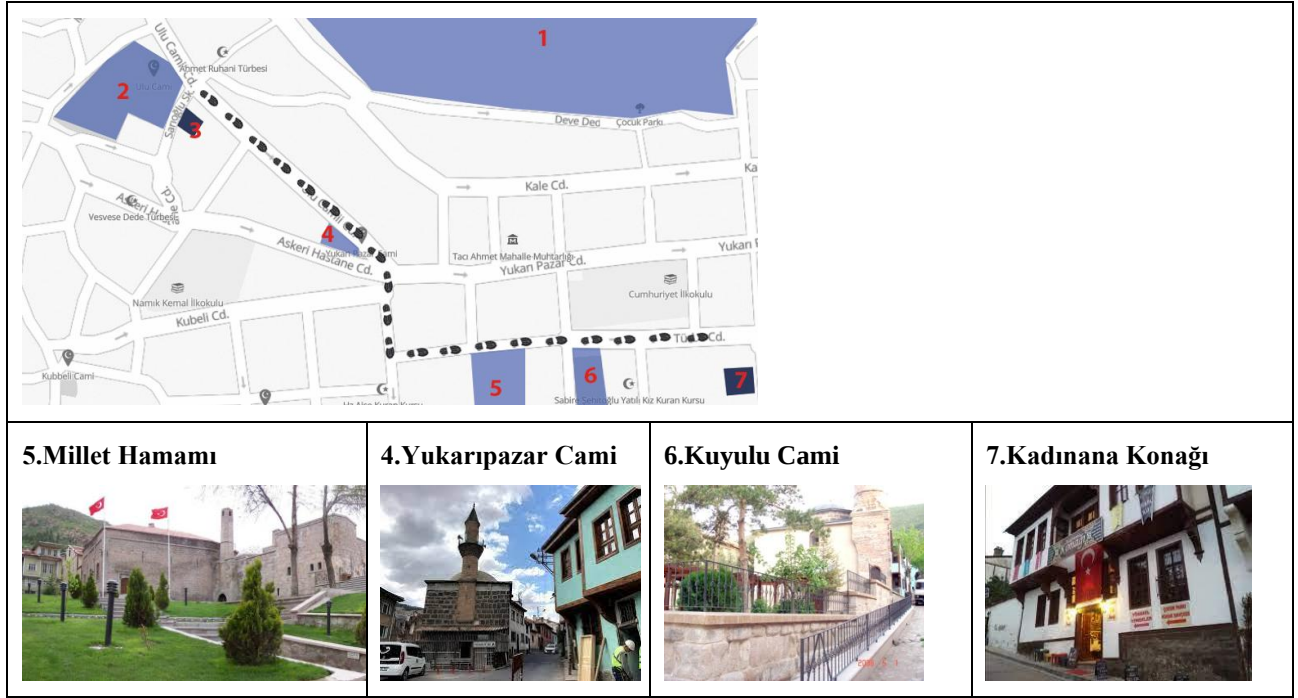
Şekil 1'de gösterilen *Rota 1* üzerinde; 1 numaralı alan kent merkezini, 2 numaralı alan Afyon Şehir Otagarının konumunu göstermektedir. 3 numaralı alan Gazlıgöl termal bölgesini, 4 numaralı alan Frig Vadisi ve Çevresini, 5 ise Maltaş Ören Yerini göstermektedir. 6 numaralı alan mermer ocaklarını, 7 numaralı alan ise Seydiler Peri Bacalarını ve Kırkinler Kaya Yerleşimlerini tariflemektedir. 8 numaralı alan oteller bölgesi olup kentin sağlık turizmi kapsamında en çok turist çeken alanıdır. Bununla birlikte gastronomi festivalinin yapıldığı motokros alanı da bu bölgedir. 9 numaralı alanda oteller bölgesi ile paralel işlevdedir. 10 numaralı alanda İstiklal Tanıtım Merkezi ve Cumhuriyet Dinlenme Tesisi bulunmaktadır. 11 numaralı alanda ise diğer termal oteller bulunmaktadır. Bu alanlarda kent merkezi hakkında bilgilendirme önerisinde bulunulmuş ve ulaşım noktasında çözümler önerilmiştir. Gecek Termal ve kent merkezi arası 16 km, Cumhuriyet Dinlenme Tesisi ve kent merkezi arası 16 km, Frig Vadisi ve kent merkezi arası 33 km ve Seydiler ile kent merkezi arası ise 33 km mesafededir. Bu rotalar araçla ulaşım elverişlidir. Kente otobüs ile ulaşanlar da çevre yolunda bulunan Afyon Şehir Otagarından toplu ulaşım araçlarıyla kent merkezine ulaşarak Rota 2'ye veya oteller bölgesine ulaşarak Rota 1'e bağlanabilmektedirler.

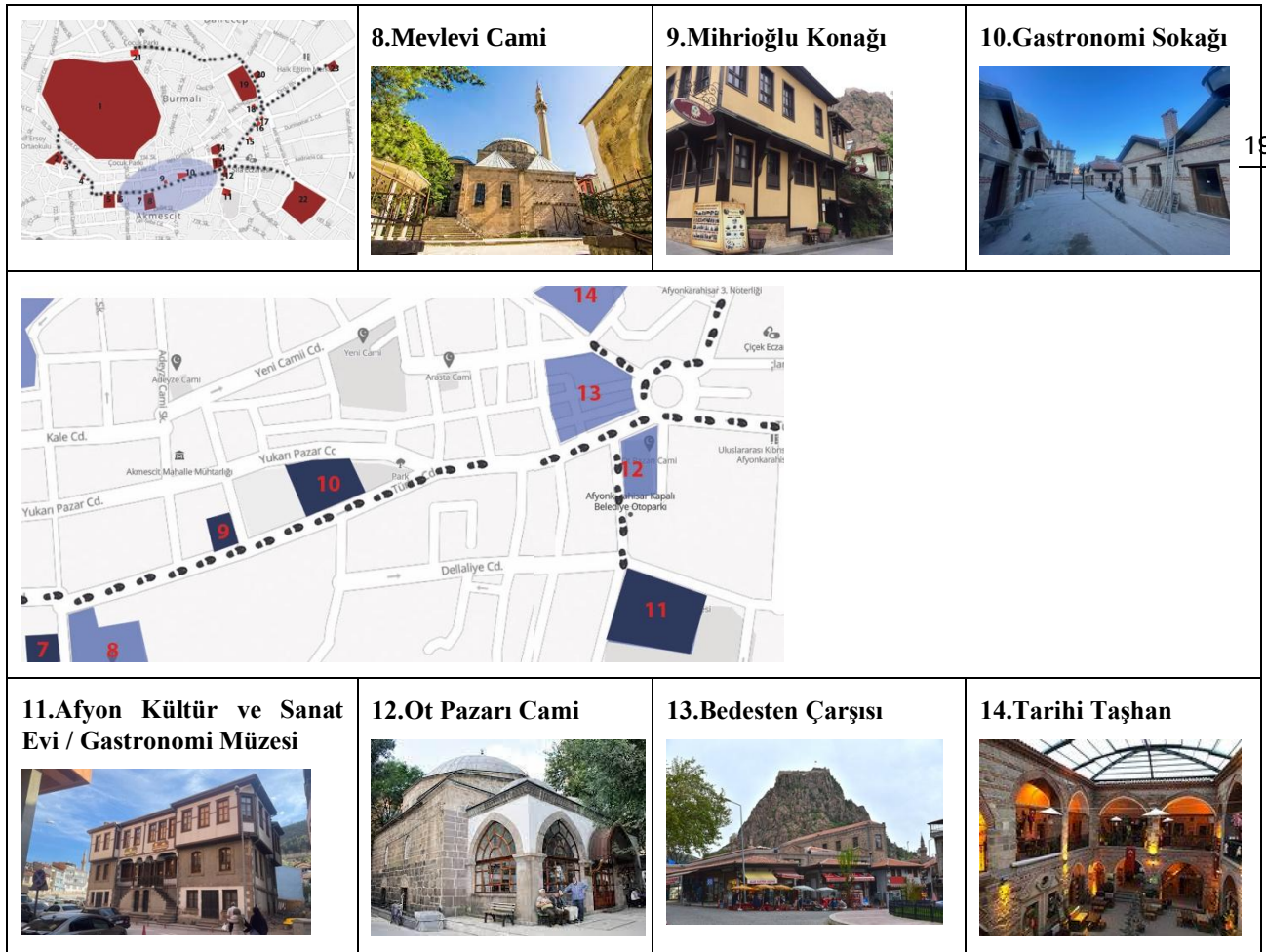
Şekil 2. Kent merkezindeki yürüyüş rotası, Rota 2

Şekil 2'de gösterilen *Rota 2* üzerinde; 1 numaralı alan Afyonkarahisar Kalesi, 2 numaralı yapı Ulu Cami, 4 numaralı yapı Yukarıpazar Cami, 5 numaralı yapı Milet Hamamı, 6 numaralı yapı Kuyulu Cami, 8 numaralı yapı Mevlevi Cami, 11 numaralı yapı Gastronomi Müzesi, 12 numaralı yapı Ot Pazarı Cami, 13 numaralı yapı Bedesten, 14 numaralı yapı Taşhan, 19 numaralı alan Anıtpark, 20 numaralı yapı Zafer Müzesi, 22 numaralı yapı İmaret Cami, 23 numaralı yapı Atatürk Kültür Merkezi'dir.

Şekil 3. Rota 2’de Ulu Cami ve Kadınana Konağı arasında kalan alanı gösterir şema

Şekil 4. Rota 2’de Mevlevi Cami ve Taşhan arasında kalan alanı gösterir şema

Şekil 5. Rota 2’de Nur Lokantası ve Anıtpark arasında kalan alan ve çevresini gösterir şema

Rota 2’de 3 numara Kale Konak, 7 numara Kadınana Konağı, 9 numara Mihrioğlu Konağı, 10 numara Gastronomi Sokağı, 15 numara Nur lokantası, 16 numara Salim Usta, 17 numara İkbal Lokantası, 18 numara Musakka Restoran, 21 numara ise Gastronomi Konağı’dır. Rota 2 üzerindeki bu mekanlarının örneklem olarak seçilme nedeni ise Tablo 1’de görüldüğü gibi Afyon Mutfak kültürü ile örtüşmesi ve mutfağında coğrafi işaretli ürünlere yer vermeleridir.

Tablo 1. Gastronomik olarak değerlendirilen mekanlar ve mutfakları

	Afyonkarahisar Gastronomi Konağı	Mihrioğlu Konağı	Kale Konak	Afyon Kadınana Konağı	Nur Lokantası	Musakka Restoran	Salim Usta	İkbal Lokantası
İşlev	Restoran	Restoran	Restoran	Restoran	Lokanta	Restoran	Lokanta	Lokanta
Mekan Karakteri	Geleneksel	Geleneksel	Geleneksel	Geleneksel	Modern	Modern	Modern	Modern
Sunum Tekniği	Geleneksel	Modern	Geleneksel	Modern	Modern	Modern	Modern	Modern
Kullanıcı	Yerli ve Yabancı Turist	Yerli ve Yabancı Turist	Yerel Halk ve Yerli Turist	Yerel Halk ve Yerli Turist	Yerel Halk ve Yerli Turist	Yerli Turist ve Yabancı Turist	Yerel Halk, Yerli ve Yabancı Turist	Yabancı Turist ve Yerli Turist

Kime Ait	Belediye	Özel İşletme	Özel İşletme	Özel İşletme	Özel İşletme	Özel İşletme	Özel İşletme	Özel İşletme
Sunulan Yiyecekler	Yemek : Zürbiye, Tandır, Keşkek, Bamya, Afyon Kebabı, Ağzı Açık, Bükme, Katmer, Göce Köftesi, Velense Makarna, Sucuk, Tatlı: Ekmek, Kadayıfı, İçecek : Hoşaf(Vişne, Kayısı, Kuşburnu)	Yemek : Tandır, Çorbası, Afyon Kebabı, Afyon Sıra, Yemeği, Sucuk, Tatlı : Ekmek, Kadayıfı	Yemek : Katmer, Sucuk, Kaygana	Yemek : Göce Köftesi	Yemek : Tandır, Emirdağ Paçası, Tatlı : Ekmek, Kadayıfı, Nurpare (Manda Kaymaklı), Güllaç (Kaymaklı)	Yemek : Çullama, Göce Köftesi; İlebada Dolması, Patlıcan Böreği, Keşkek, Sulu Köfte, Afyon Kebabı, Tandır, Patlıcan Böreği, Musakka, Bamya, Sakala Çarpan, Toyga Çorbası, Arapaşı, Zürbiye, Bükme, Katmer, Velense Makarna, Tatlı : Ekmek, Kadayıfı, Kaymaklı, Baklava, İçecek : Hoşaf(Vişne), Ayva Komposto	Yemek : Zürbiye, Patlıcan Musakka, Tandır, Böreği, Göce Köftesi, Çullama Köftesi, Afyon Kebabı, Keşkek, Manda Yoğurdu, Tatlı : Ekmek, Kadayıfı, Kaymak, İçecek : Hoşaf(Vişne, Üzüm, Kayısı)	Yemek : Tarhana Çorba, Patlıcan Musakka, Tandır, Göce Köftesi, Afyon Kebabı, Keşkek, Manda Yoğurdu, Tatlı : Ekmek, Kadayıfı, Kaymak, İçecek : Hoşaf(Vişne, Üzüm, Kayısı)

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile Afyon kentinde mevcutta bulunan önemli alanlar ve yapılar arasında gastronomi alt yapısıyla bir ulaşım koridoru oluşturulmuştur. Bu koridor coğrafi sınırlar çerçevesinde kent çeperindeki alanlardan kentin en eski yerleşim yeri olan kale çevresine kadar uzanmaktadır. Bu bölge içerisinde hem cami-okul gibi kamusal yapılar hem de çok sayıda sivil mimarlık örneği vardır. Bu çalışma diğer gastronomi destinasyon rotalarıyla benzer amaçlara sahiptir. Kenti tanıtmak, kültürel öğeleri korumak, kentin gastronomik değerinin diğer kişilerce bilinirliğini artırmak ve kentin turizm açısından değerinin artmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Oluşturulan ilk rota yani Rota 1, kent dışındaki mekanlar ile kent merkezi arasında ulaşım noktasında öneriler sunmaktadır. Kent çeperindeki bu noktalarda toplu ulaşım adına durakların olması ve belli kişi sayısı ile kent merkezine rehber eşliğinde kısa kültür turları yapılması sağlanabilir. Bu turlar yarım veya tam günü kapsayacak şekilde düzenlenebilir. Bununla birlikte kalabalık gruplar için kent merkezine kısa turlar düzenlenerek talebe göre etkinliklere dahil edilebilir. Örneğin Rota 2’de belirtilen gastronomi mekanlarından birinde ‘Afyon Yemekleri Gecesi’ adıyla bir etkinlik düzenlenerek farklı kültürden kişilere Afyon akşam yemeği kültürü deneyimletilebilir. Yine Ramazan ayında İftar yemeği de bu noktada bir etkinlik olarak düzenlenebilir. Veya otellerin giriş ve çıkış saatlerine göre bu noktalardan ilçelerdeki tarihi ve kültürel alanlara, mermer ocaklarına veya Frig Vadisi bölgesine ekstra turlar da düzenlenebilir. Yine ilgi alanlarına göre kent merkezindeki veya çeperindeki gastronomi ile ilgili üretim alanlarına kısa bir gezi düzenlenerek Afyon kenti gastronomisinin üretim süreci turistlere deneyimletilmiş olur. Örneğin İtalya Toskana bölgesinde şarap üretim alanlarındaki üzüm bağlarına

düzenlenen ekstra turlara benzer olarak; Erkmen bölgesi kiraz bahçeleri, sucuk üretim fabrikaları, hamur işlerinin yapıldığı mahalle fırınları, manda kaymağı üretim alanları da ekstra turlar kapsamında turistlere deneyimletilebilecek alanlar arasındadır. Bu ulaşım önerilerine ilave olarak kent çevresindeki ve merkezdeki alanlarda bekleme ve danışma alanları ve bu alanlarda Afyon yiyeceklerinin tadımı, dijital bilgi panoları, karekod ile bilgilendirme ve bu anlamda yapılacak sosyal medya çalışmaları da öneriler arasındadır.

Kent merkezindeki alanlarda ise Rota 2 doğrultusunda tespit edilen durumlar şöyledir:

- Kentteki kültürel miras öğelerinin erişilebilirlik noktasında yetersiz olduğu görülmüştür. Bazı yapılar için girişlerinin tanımsız olması, tabela eksikliği gözlemlenmiştir. Yapıların çevreyle etkileşiminin zayıf olduğu tespit edilmiştir.
- Tabela, harita ve bilgilendirme rota boyunca yetersizdir.
- Ulaşım noktasında alanın sokaklarının pek çok noktada dar olması ve bu yolların hem araç hem yaya kullanımına açık olmasından dolayı da yaya kullanımının zorlaştığı görülmüştür. Bazı alanlarda kaldırım yetersizliği mevcuttur.
- Güvenlik sorunu ve gece aydınlatma noktasında sorunlar bulunmaktadır.
- Çoğu tescilli yapı işleve sahip olmadığı için kullanılamamakta ve kente katkı sağlayamamaktadır.
- Rota üzerinde dinlenme noktası ve kentsel donatı eksikliği tespit edilmiştir.

Tüm bu sorunlara yönelik çözümler aşağıda verilmiştir:

- Ulaşım için yayalaştırma veya araç kullanımını belli saatlerde kısıtlama bir çözüm olabilir.
- Rota üzerine ihtiyaca yönelik hem kentlinin hem gelen kişinin kullanımına uygun işlevler eklenebilir. Örnek vermek gerekirse alana konaklama işleviyle kullanılan mekanlar ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapabilecek nitelikte mekanlar eklenebilir. Bu noktada da tarihi değeri olan yapıların işlevlendirilerek kente kazandırılması amaçlanabilir.
- Rota başlangıç ve bitiş noktalarında alanı ve rotayı tarifler nitelikte broşür uygulaması önerilebilir. Buna ilave olarak karekod ile kent hakkında bilgilendirme sağlanabilir.
- Kentsel donatılar artırılabilir. Rota üzerinde atıl durumda bulunan boş alanlara ihtiyaca yönelik gastronomi ile ilişkili satış birimi veya tuvalet gibi birimler eklenebilir. Güvenlik ve aydınlatma sorunu çözülebilir.
- Buna ilave olarak gastronomi müzesi özelinde müze alanı ve içeriği genişletilerek tadım ve uygulamaya yer verilebilir. Gastronomik değerlerin yalnızca öğrenildiği ve görüldüğü bir alan değil bunların deneyimlendiği bir müze haline gelebilir.

Günümüzde kentlere kültür odaklı ziyaretler artmaktadır. Gelen ziyaretçilerden olumlu dönüşler almakta kentin kullanımının pozitif anlamda artmasıyla mümkündür. Kentin ana kullanıcı kitlesi için kent dokusundaki tarihi alanlarda kültürel miras bilincini artırmak ve bu bilincin gelişmesine katkıda bulunmak amaçlanmalıdır. Kentin ana kullanıcısının kente koruma bilinci ile yaklaşması da kentin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi adına önemlidir. Tarihi ve kültürel dokunun korunması ve yaşatılması, kültürel mirasımıza gerekli önemin verilmesi, bu eserlerin sürdürülebilirliği için doğru işlevlerin yüklenmesi gerekmektedir. Kentte uygulama noktasında da öneriler içeren bu çalışmanın uygulama karar mekanizmasında yer alan yetkililere de fikir olması hedeflenmiştir. Rotanın uygulanabilir olması ve eksikliklerin giderilerek yerli kullanıcı ve turist tarafından aktif olarak kullanılması beklenmektedir. Çalışma ile bir sonraki çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

5. KAYNAKLAR

Baytok, A., Pekyaman, A., Yılmaz, H., Başat Töre, H., Emren, A., Çelik, T., Çelik, E., Kara, A. M., Gürel, N. ve Uyan, M. (2013). Afyonkarahisar Yemek Kültürü. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

- Baytok, A., Emren, A., Gürel, N., Dalkıranoglu, A., Güney, H. ve Töre, H. (2001). Afyonkarahisar Mutfağı. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Du Rand, E., Heath, E., ve Alberts, N. (2003). The role of local and regional food in destination marketing: A South African situation analysis. *Journal of Travel and Marketing*, 14 (3/4), 97-112.
- DPT, (1996). Afyon İli Raporu. Bölgesel Gelişme Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gülen M. (2017). Gastronomi turizmi potansiyeli ve geliştirilmesi kapsamında Afyonkarahisar ilinin değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 31-42.
- Hall, C. M. Ve Sharples, L. (2003). *The Consumption of Experiences or The Experience of Consumption? An Introduction to the Tourism of Taste*, Food Tourism Around the World Development, Management and Markets, Edited by: (C. M. Hall, L. Sharples, R. Mitchell, N. Macionis ve B. Cambourne), Oxford: Elsevier.
- İlban, M., O. (2007). Destinasyon Pazarlamasında Marka İmajı ve Seyahat Acentalarında Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıldemir, Ö. (2019). Afyonkarahisar mutfak kültürü üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (1), 647-663.
- Kotler, P., Bowen, J. Ve Makens, J. (1999). Marketing for Hospitality and Tourism. New Jersey: Prentice Hall.
- Long, L. M. (ed.). 2004. Culinary Tourism. The University Press of Kentucky: Lexington.
- Mercan, Ş. O., Üzülmmez, M. (2014). Coğrafi işaretlerin bölgesel turizm gelişimindeki önemi: Çanakkale ili örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2).
- Nasrattınoğlu, G. Ü. (1974). Anamın (Afyonkarahisar) Yemekleri. Ankara: Ünal Matbaası.
- Sandıkçı, M. ve Özkan, F. (2017, Kasım 23-25). Afyon kaymağı ve Afyonkarahisar mutfağındaki yeri. *International Sustainable Tourism Congress*. Kastamonu- Türkiye: Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi. 852-859.
- Saraç Ö., Pamukçu H., Kaya T. Ve Sandıkçı M. (2021). Gastronomi Turizminin gelişmesinde Tarihi Afyonkarahisar Konaklarının Önemi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı46. 1475-1586
- Shenoy, S. S. (2005). Food Tourism and the Culinary Tourist. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Graduate School of Clemson University, South Carolina.
- Türsab. (2015). *TÜRSAB Gastronomi Turizmi Raporu*. TÜRSAB. http://www.tursab.org.tr/dosya/12302/tursab-gastronomi-turizmi-raporu_12302_3531549.pdf.
- Uyar, H. ve Zengin B. (2005). Gastronomi turizminin alternatif turizm çeşidi olarak değerlendirilmesi bağlamında gastronomi turizm indeksinin oluşturulması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (17), 355-376.
- Yazıt, H. (2021). Gastronomi turizminin tarihsel gelişimi. S. Şengül ve A. Kurnaz (Ed.). *Gastronomi Turizmi içinde*, 45-61.
- Yönet Eren, F., & Ceyhun Sezgin, A. (2022). Kapadokya Bölgesine Gelen Ziyaretçilerin Coğrafi İşaretli Ürünleri Bilme Durumlarının Gastronomik Destinasyon Algısı Üzerindeki Etkisi. *Aydın Gastronomy Dergisi*, 6(2), 201-217.
- Zengin, B. ve Gürkan, A. S. (2019). Afyonkarahisar mutfağının gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 225-240.

KORONER ARTER HASTALARINDA TELE SAĞLIK VE HEMŞİRELİK

SEVDA KABAK (1) PROF DR. ÜLKÜ POLAT (2)

1.YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, GAZİ ÜNİVERSİTESİ SAĞLIK BİLİMLERİ
ENSTİTÜSÜ, İÇ HASTALIKLARI HEMŞİRELİĞİ, <https://orcid.org/0009-0004-1428-2261>

2.PROF.DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, GAZİ ÜNİVERSİTESİ HEMŞİRELİK FAKÜLTESİ,
İÇ HASTALIKLARI HEMŞİRELİĞİ ANA BİLİM DALI,

<https://orcid.org/0000-0002-4293-1394>

Koroner arter hastalığı, ateroskleroz nedeniyle koroner arterlerin daralması veya tıkanmasıyla oluşur ve miyokardiyal iskemik veya nekroza yol açar. Koroner arter hastalıkları (KAH) dünyada ve ülkemizde en sık mortalite nedenidir. Koroner arter hastalarında tedaviye uyumun artırılması, tekrar yatışları azaltmak ve iyileşmeyi hızlandırmak için esastır; ancak sadece hasta eğitimi tedaviye uyumu garantilemez ve taburcu olduktan sonra da hastaların takibi gereklidir. KAH'nin ilerlemesini azaltmak için sekonder önleme kılavuzları, yaşam tarzı değişiklikleri, ilaç kullanımı ve kardiyak rehabilitasyon (CR) yoluyla kardiyak risk faktörlerinin sürekli yönetimini önermektedir. Kardiyak öz yeterliliği ve rehabilitasyonu desteklemede yapılan en önemli girişim hasta takibidir. Hasta takibi, hemşirelik hizmetlerinin önemli bir bileşenidir. Sağlık bakım sisteminde, hastaların durumunu takip etmek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar arasında başlıca geleneksel takip yöntemleri, hastaların bakım merkezlerine şahsen sevk edilmesi veya sağlık personeli tarafından ev ziyaretleri yer almaktadır. Bu yöntemler etkili olmasına rağmen, insan kaynakları, zaman ve yüksek maliyet gerektirir. Günümüzde teknolojik gelişmeler doğrultusunda çok sayıda dijital fırsatlar, eğitim alanlarında değişimlere ve öğrenmeye dair yeni olanakların oluşmasını sağlamıştır. Tele sağlık “uzaktan iyileşme” anlamına gelmekte olup, sağlık bakım hizmeti sağlamada iletişim teknolojilerinin kullanılmasıdır. Teknolojideki gelişmeler hemşirelik hizmetlerinin sunum şeklini de etkilemektedir. Dünya’da tele hemşireliğin tarihsel süreçte, ilk defa Quinn’in 1974 yılında tele hemşirelik hizmetini verdiği ve diğer hastanelere de konsültasyon hizmetini sağladığı görülmektedir. Amerikan Hemşireler Birliği (ANA) “iletişim teknolojileri kullanılarak hastaların sağlık durumu hakkında bilgi edinme, bakımını sağlama, hasta eğitimi gibi uygulamaları içeren hemşirelik faaliyetidir” şeklinde tanımlamıştır. Tele hemşirelik uygulamalarının etkin kullanımıyla; hastaların durumlarındaki değişikliklerin erken dönemde fark edilmesinin mümkün olduğu, hasta ve hemşire arasındaki iletişimi arttıracak ve sürekli eğitim ve danışmanlık verilmesinin klinik sonuçları iyileştirebileceği bulunmuştur. Tele hemşirelik, uzak bölgelere hemşirelik bakımı ve hizmetlerinin sağlanmasını mümkün kılan çağdaş bir bilgi ve iletişim teknolojisi sistemidir. Tele hemşirelik, kronik rahatsızlıkları olan hastalarda yaşam kalitesini artırmada yararlı olabilmektedir. Hemşirelikte mobil iletişim yöntemlerinin kullanımı(tele hemşirelik) tedavi önlemlerinde zamandan ve paradan tasarruf sağlamanın yanı sıra, sağlık profesyonellerinden hemşirelerin KAH gibi kronik hastalığı olan bireylere tele hemşirelik hizmeti ile öz bakım ihtiyaçları doğrultusunda sağlıklarını korumaları ve geliştirmelerini sağlamalarına yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri yapmaları bireylerin hastalık yönetimine de önemli katkılar sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: tele hemşirelik, koroner arter hastalığı, tele sağlık

ETİK VE SAĞLIK PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ

Merve GÖL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Yönetimi,
0009-0009-4317-4151

Özet

Etik, birey ve toplumun hayatını şekillendiren, doğruyu ve yanlış ayırt etmelerine yardımcı olan ahlaki ilkelerin bir bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Etik, kişilerin ve özellikle belirli meslek grupların toplumsal normlara, adalet ilkelerine ve meslekte belirlenen kurallara uygun hareket etmelerini sağlayan dürüstlük çerçevesi içinde bir işin doğru yapılabilmesi için konulan kurallar bütünüdür. Günümüz toplumunda yaşanan olaylara bakıldığında insanların kişisel çıkarları için etik kuralları ihlal ettiği görülmektedir. Özellikle sağlık alanında çalışan kişilere bireylerin yaşam kalitelerini arttırmak, hasta haklarını korumak, kişilere adaletli bir hizmet sunmak, yaşanan olumsuzlukların gidermek ve topluma iyi bir hizmet sunabilmek için kişilere etik ve ahlak kurallarının kazandırılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı etik unsurunun sağlık ve sağlık sektörü üzerinde etkisini incelemektir. Bu doğrultuda bu çalışmada “sağlık” ve “etik” anahtar kelimeleriyle YÖK TEZ ve DergiPark veri tabanında yazılan tez ve makalelerin bibliyografik analizi yapılacaktır. Çalışmaların bulgularına bakıldığında “sağlık” ve “etik” anahtar kelimeleri ile YÖK TEZ veri tabanında 69 tez, Dergi Park veri tabanında 66 makale tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, yıllara göre tez ve makale sayılarında bir artış eğilimi olduğu tespit edilmiştir. Özellikle son yıllarda “sağlık” ve “etik” konularına yönelik akademik çalışmaların arttığı görülmektedir. Ayrıca yapılan araştırmaların sonuçlarına bakıldığında etik kuralları sağlıkta hizmet kalitesini arttırmakta hem de sağlık kurumlarına duyulan güveni arttırmaktadır.

Anahtar kelimeler: “sağlık”, “etik”, “politika”

**KORONER ARTER HASTALARINDA SAĞLIK OKURYAZARLIĞI VE
HEMŞİRELİK**

SEVDA KABAK ⁽¹⁾ PROF DR. ÜLKÜ POLAT ⁽²⁾

**1.YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, GAZİ ÜNİVERSİTESİ SAĞLIK BİLİMLERİ
ENSTİTÜSÜ, İÇ HASTALIKLARI HEMŞİRELİĞİ,**

<https://orcid.org/0009-0004-1428-2261>

**2.PROF.DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, GAZİ ÜNİVERSİTESİ HEMŞİRELİK FAKÜLTESİ,
İÇ HASTALIKLARI HEMŞİRELİĞİ ANA BİLİM DALI,**

<https://orcid.org/0000-0002-4293-1394>

Yetişkinlik çağının en önemli kronik hastalıklarından biri olan Koroner arter hastalığı (KAH)i dünyada ve ülkemizde en sık morbidite ve mortalite nedenidir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, 2019 yılında tahmini veri olarak 17,9 milyon birey, kardiyovasküler hastalık (KVH) nedeniyle hayatını kaybetmiştir ve bu tüm ölümlerin %32'sini oluşturmaktadır. Koroner arter hastalığı (KAH) ise, en sık görülmekte olan kardiyovasküler hastalıktır. Kronik hastalıklarda hastalık ve tedaviye uyum ve hastalığın etkili yönetimini etkileyen en önemli faktörlerden biri sağlık okuryazarlığıdır. Kardiyovasküler hastalığı olan kişilerin hastalık süreçlerinin birçok yönünü kendi kendilerine yönetmeleri gerekir ve bu da sağlık okuryazarlığı gerektirir. Sağlık okuryazarlığı (SOY) ise kişilerin sağlıkları ile ilgili doğru sağlık kararları alabilmeleri için elzem olan temel sağlık bilgi ve hizmetlerine ulaşma, edindiği bilgileri işleme ve anlama düzeyi ile ifade edilmektedir Yapılan çalışmalarda daha yüksek sağlık okuryazarlığına sahip bireylerin sağlık bilgilerini arama konusunda daha rahat olduklarını, neyi arayacaklarını ve nasıl bulacaklarını bilmede daha becerikli olduklarını ve eriştikleri bilgileri yorumlamada daha rahat olduklarını gözlemlemiştir. Düşük sağlık okuryazarlığı, kronik hastalığı olan bireylerde semptom yönetimini olumsuz etkilediği için tedavide gecikmelere ve komplikasyon gelişmesine neden olabilmektedir. Kalp hastalarının % 60'ını sınırlı sağlık okuryazarlığı vardır, bu da sağlıklı yaşam tarzı davranışlarını daha az uygulama ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Kronik hastalığı olan bireylerin hastalık süreçlerini başarılı yönetebilmeleri için sağlık okuryazarlığı düzeyinin belirlenmesi ve sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi oldukça önemlidir. Literatürde kronik hastalığı olan ve sağlık okuryazarlığı düzeyi yetersiz olan hastaların yaşam kalitesinde azalma, hastalıkla ilişkili komplikasyonlarda, hastaneye yatış ve acil servise başvurma oranında, sağlık harcamalarında ve ölüm riski oranında artma olduğu belirtilmektedir. Koroner arter hastalığı olan bireyler karmaşık tedavi süreçleriyle ve yeni bilgilerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu hastaların eşlik eden başka hastalıkların olması, ilaç takiplerini yapmaları ve tedavi rejimine uymaları, hastalık ile ilgili risk faktörlerinin azaltılması için yaşam tarzı ve davranış değişiklikleri yapması ve kendi sağlık durumunu izleyebilmesi gerekmektedir. Bu da KAH hastalarında sağlık okuryazarlığı düzeyinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.Bu nedenle sağlık ekinin önemli bir üyesi olan hemşirelerin kronik hastalığı olan bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyini değerlendirerek hastalıklarının yönetimine yönelik sağlık eğitimi ve danışmanlık yapmaları önemlidir. Hemşireler tarafından kronik hastalığı olan bireylere verilen sağlık eğitimi ve bakım hizmetleri bireylerin sağlık

okuryazarlık düzeyini artırdığı gibi yaşam kalitelerinin artmasına, hastalık ve tedaviye uyumlarının artmasını sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: koroner arter hastalığı, sağlık okuryazarlığı, hemşirelik

DIFFERENCES BETWEEN DIDACTICIAN AND PEDAGOGUE

HASSAN ZARIOUH¹, MOHAMMED BOUDCHICH², ADIL ZEROUALI AMRI³

¹Department of Mathematics (CRMEFO), Oujda 60000, Morocco.

²Director of the Regional Academy of Education and Training of the Oriental, Oujda
60000, Morocco

³Directeur du Centre Régional des Métiers de l'Éducation et de la Formation de
l'Oriental (CRMEFO), Oujda 60000, Morocco.

ABSTRACT:

PEDAGOGUE:

Generalist

Focuses on the Teacher-Student relationship

Who has their own pedagogical triangle

Who has the right method

Who knows how to succeed

Dilutes the cultural object to be taught

Question the ends

Thinks about the logic of learning based on the logic of the classroom

Specialist

Focus on the Student-Knowledge relationship

Has their own teaching triangle

Brings a scientific dimension

Focus on content

Question the methods

Considers the logic of learning based on the logic of knowledge

REFERENCES:

[1] **M.Artigue – R.Douady** : La didactique des mathématiques en France.

Revue Française de Pédagogie N° 76 (1986) P69-88.

[2] **Bachelard** : La formation de l'esprit scientifique. Ed.Vrin.

[3] **G.Brousseau** : Fondements et méthodes de la didactique des
mathématiques. Recherche en Didactique des Mathématiques, Vol 7 n°2 (1986) P33-115.

DEVELOPMENT OF TECHNICAL DOCUMENTATION FOR FANCY CLOTHES
USING THE EXAMPLE OF A TAPESTRY BOLERO

ÖZEL GİYİMLER İÇİN TEKNİK BELGELERİN GOBLEN BOLERO ÖRNEĞİYLE
OLUŞTURULMASI

Fedotova Polina Dmitriyevna ¹, Kiseleva Marianna Vladimirovna ²

¹Rusya Devlet Üniversitesi A.N. Kosygin (Teknoloji. Dizayn. Sanat), Tekstil ve Hafif
Sanayi Teknolojik Enstitüsü, Edebî Modelleme, Dizayn ve Yivli Mal Ürünleri
Teknolojisi Bölümü, Moskova, Rusya

¹ORCID ID: 0009-0002-6958-8175

² Rusya Devlet Üniversitesi A.N. Kosygin (Teknoloji. Dizayn. Sanat), Tekstil ve Hafif
Sanayi Teknolojik Enstitüsü, Edebî Modelleme, Dizayn ve Yivli Mal Ürünleri
Teknolojisi Bölümü, Moskova, Rusya, ORCID ID: 0000-0001-6160-8288

Abstract

Hafif sanayi ülkenin ekonomisi için de, insanların genel sağlığı ve refahı için de büyük bir rol oynar. Herkesin hava koşullarından korunma, belirli işler sırasında güvenlik sağlama, sosyal statü vb. nedenlerden dolayı giysiye ihtiyaç duyar. Tasarımcılar giderek daha çok güzel ve düzenli kıyafet tasarlarlar. Moda döngüsel olsa da her yeni sezon tasarımcılar geçen yılların koleksiyonlarını yeniden işleyip onlardan yeni ve standart olmayan şeyler yaratırlar.

Kıyafet modellenmesi, en iyi görünüm, rahatlık ve pratiklik kazanmak amacıyla kıyafet dizaynını ve biçimini geliştirme sürecidir. Bu çok karmaşık bir süreçtir ve çok fazla dikkat gerektirir. Modellenmenin sonucu başlangıçta beklenildiği gibi olmayabilir. Çoğu zaman kalite kontrolü yapmak için bir desen kumaşından prototip üretmek gerekebilir. Böylece teknik belgeler hazırlanırken uygulanması gereken eylemler şunlardır: malların teknik eskizinin hazırlanması; temel yapının hesaplanması ve oluşturulması; model yapısının geliştirilmesi; prototipin üretimi ve kalite test edilmesi; malzemelerin seçilmesi; belgelerin hazırlanması. Goblen, dayanıklılığı ve yoğunluğuyla tanınır.

Goblen dokuları estetik özellikleri ile ayrılır. Goblen kuponları projelerin tasarımında ve kalıpların yerleştirilmesinde dikkate alınması gereken tema tabanlı desenlere sahiptir.

Anahtar kelimeler: Goblen, modellenme, moda

Abstract

The light industry plays a significant role both for the country's economy and for people as a whole. Every person needs clothing for several reasons: protection from weather conditions, safety during certain types of work, social status, etc. Designers create more and more beautiful and festive clothes. Fashion is cyclical, but at the same time each new season designers transform collections of previous years into something new and unusual.

Clothing design is the process of developing the design and shape of garments to achieve optimal appearance, comfort, and functionality. This is a very complex process that requires great attention to detail. The result of modeling does not always look exactly as initially

expected. Often it is necessary to develop a mock-up of the product using pattern fabric to assess the quality of fit. Therefore, when creating technical documentation, the following action plan is implemented: development of a technical sketch of the item; calculation and construction of the basic structure; creation of model-specific designs; production of a prototype and evaluation of its fit; confectioning; preparation of documents.

A tapestry has good density and durability. Tapestry fabrics stand out with their aesthetic properties. Tapestry coupons have thematic patterns which must be taken into account when designing an item and laying out patterns.

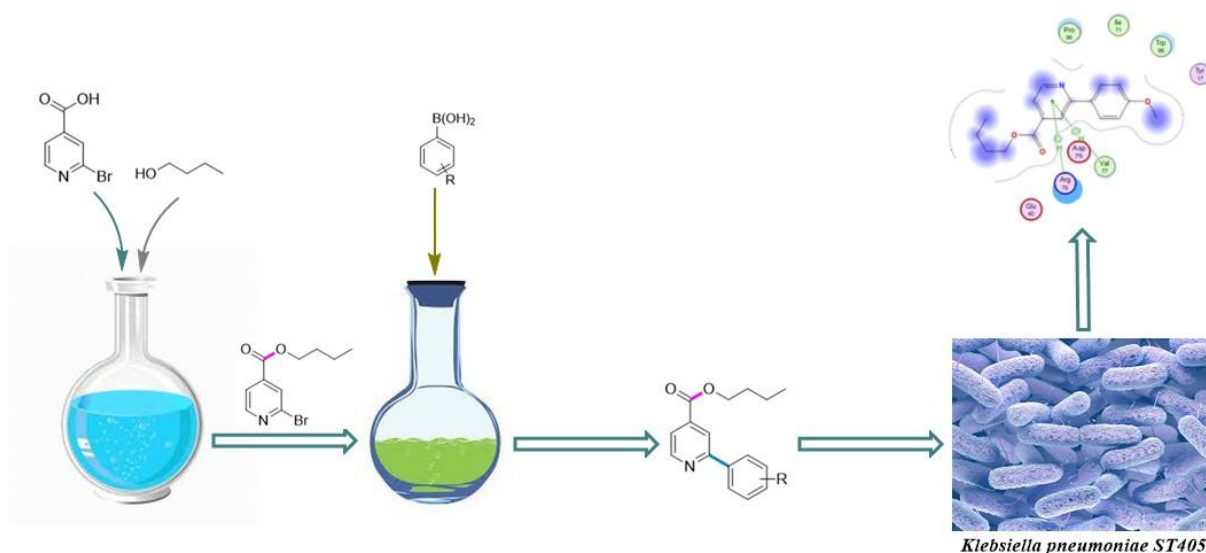
Keywords: Tapestry, modeling, fashion

COMBATING ANTIBIOTIC RESISTANCE: DESIGN, SYNTHESIS, AND
MOLECULAR INSIGHTS OF BUTYL 2-BROMOISONICOTINATE DERIVATIVES
AGAINST ESBL-PRODUCING *E. COLI* AND MRSA

Lubiqba Bashir¹, Sawaira Altaf¹, Nasir Rasool^{1,*}

¹Department of Chemistry, Government College University Faisalabad, 38000, Pakistan

The rise of methicillin-resistant *Staphylococcus aureus* (MRSA) and extended-spectrum beta-lactamase *Escherichia coli* (ESBL-*E. coli*), which cause challenging, often fatal infections, underscores the urgent need for novel antimicrobial agents. To address this, we synthesized butyl 2-bromoisonicotinate a compound leveraging synthetic chemistry's advantages in scalability, specificity, and diversity over natural products and derivatives via Fischer esterification and arylation via Suzuki Miyaura cross-coupling reactions. Clinical isolates (ESBL-*E. coli* ST405 and MRSA) were obtained from blood cultures using BACTEC/Alert and VITEK systems, revealing resistance to cephalosporins/beta-lactams but susceptibility to carbapenems/vancomycin, respectively. The synthesized molecules (**3**, **5a-h**) were evaluated through agar well diffusion, micro-broth dilution, and molecular docking against *E. coli* 2Y2T. Compounds **3**, **5a**, and **5d** exhibited potent activity against bacterial strains. Moreover, compounds **3**, **5a**, **5b**, and **5d** showing strong binding energies in *in-silico* studies, suggesting stable target interactions. This cost-effective synthesis and promising efficacy highlight the potential of tailored synthetic molecules in combating multidrug-resistant infections, bridging gaps left by natural product limitations.

**RADIATION-FREE IMAGING FOR SOFT TISSUE: AN ALTERNATIVE TO CBCT
VOLUME RENDERING.**

**S. Leporale¹, M. Cianfriglia¹, R. Moramarco¹, V. Martini¹, C. Marocco¹, C. Bramucci²,
F. Sestito¹, R. Reda¹, L. Testarelli¹, T. Testori^{3,4,5}, G. Perrotti⁶;**

¹Department of Oral and Maxillo-Facial Sciences, Sapienza University of Rome, Rome, Italy;

²Fondazione Policlinico Universitario Campus Bio-Medico, Via Alvaro del Portillo 200, 00128 Roma, Italy;

³IRCCS Istituto Ortopedico Galeazzi, 20161 Milan, Italy;

⁴Department of Biomedical, Surgical and Dental Sciences, University of Milan, 20126 Milan, Italy;

⁵Department of Periodontics and Oral Medicine, School of Dentistry, University of Michigan, Ann Arbor, MI 48109, USA;

⁶Lake Como Institute, 22100, Como, Italy.;

Abstract

Aim: The aim of the present study is to evaluate whether a “radiation free” method using 3D facial scan can replace Cone Beam Computed Tomography (CBCT) volumetric rendering of soft tissue of the patient to assess maxillofacial surgery outcomes and compare the reference points and angular

measurements of patient facial soft tissue.

Methods: Facial soft tissue scan of the patient’s face, before and after orthognathic surgery and a CBCT of the skull for volumetric rendering of soft tissues were carried out. The 3D acquisitions were processed using Planmeca ProMax 3D (ProFace® software Planmeca USA, Inc.; Roselle, Illinois, USA). The positioned in a natural position during the skull participant were scannering. Three sagittal angular measurements were performed (Tr-NA, Tr-N-Pg, Ss-N-Pg) and two verticals (Go-N-Me, Tr-Or-Pg) on facial soft tissue scan and on the patient’s 3D soft tissue CBCT volumetric rendering.

Results: A certain correspondence has been demonstrated between the measurements obtained on the Proface and those on the CBCT.

Conclusion: A radiation free method was to be considered an important diagnostic tool that works in conditions of not subjecting the patient to harmful ionizing radiation and it was therefore particularly suitable for growing subjects. The soft tissue analysis based on the realistic facial scan has shown sufficient reliability and reproducibility even if further studies are needed to confirm the research result.

Keywords: CBCT; Ionizing radiation; Soft tissue; Orthodontics; Diagnosis.

30.06.2025

ISBN: 978-625-96918-9-3

ASES PUBLICATIONS – 2025©